

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Gazdaság-, Régió- és Politikatörténeti Műhely**

Nagy László

**Az „ifjabb” Andrássy
Ifj. gr. Andrássy Gyula politikai, tudományos és kulturális
tevékenységének fő irányelvei
Doktori (PhD) értekezés**

A doktori iskola vezetője: Dr. Fröhlich Ida DSc, egyetemi tanár

A műhely vezetője: Dr. Berényi István DSc, professor emeritus

A disszertáció témavezetői:

Dr. M. Kiss Sándor DSc, professor emeritus

Dr. Horváth Attila PhD, habil., intézetvezető egyetemi docens

Budapest, 2014

Tartalomjegyzék

I. Ifj. gr. Andrásy Gyula rövid életrajza	5
II. Ifj. gr. Andrásy Gyula a magyar történettudományban	8
III. Ifj. gr. Andrásy Gyula külpolitikai és diplomáciai jelentősége	13
1. Az európai és a nemzetközi integráció kérdése ifj. gr. Andrásy Gyula eszmerendszerében	13
<i>Közép-Európa politikai, katonai és gazdasági egysége</i>	13
<i>A moszkovizmus, mint az európai egység és a magyar önállóság legfőbb veszélye</i>	17
<i>A Monarchia feladata a pánszláv politika visszaszorításában</i>	19
<i>Az európai egyensúly: a megegyezés lehetőségei Angliával és Franciaországgal</i>	21
2. Ifj. gr. Andrásy Gyula és a lengyel államiség helyreállítása	25
<i>Nemzetközi és lengyel méltatások</i>	26
<i>A lengyel állam helye a Közép-Európai rendszerben és a „trialista” Monarchiában</i>	27
<i>Politikai és diplomáciai lépések</i>	28
<i>Tisza István a trialista megoldás ellen</i>	33
<i>Esélyek a két császár proklamációjával</i>	34
<i>A bolsevik hatalomátvétel után</i>	36
3. Ifj. gr. Andrásy Gyula és Albánia születése	38
<i>Id. gr. Andrásy Gyula Albániára vonatkozó elképzelései</i>	38
<i>Az albán állam létrejöttének esélyei az első Balkán-háborúval</i>	40
<i>Ifj. gr. Andrásy Gyula diplomáciai tárgyalásai Albánia megalakítása érdekében</i>	42
<i>Az albán államalapítás – magyar perspektívából</i>	46
<i>„Albánia legyen és maradjon az albánoké.” - A Skutari-kérdés</i>	48
IV. Ifj. gr. Andrásy Gyula belügyminiszteri tevékenységének főbb jellemzői	53
<i>Az első Wekerle-kormány belügyi államtitkára</i>	53
<i>Ifj. gr. Andrásy Gyula belügyminiszteri kinevezése</i>	55
<i>A magyar jogállamiság továbbfejlesztése</i>	55
<i>A csernovai tragédia és a nemzetközi presztízsveszteség</i>	62
a) <i>A gyülekezési jog szabályozása a dualizmus időszakában</i>	63
b) <i>Ifj. gr. Andrásy Gyula álláspontja a nemzetiségekkel kapcsolatban</i>	65
c) <i>A felvidéki szlovák nemzetiségi mozgalom a koalíciós kormány alatt</i>	66
d) <i>A csernovai sortűz</i>	70

e) <i>Ifj. gr. Andrásy Gyula a csernovai tragédiáról a magyar képviselőházban</i>	73
f) <i>A csernovai tragédia nemzetközi visszhangja</i>	74
<i>Ifj. gr. Andrásy Gyula és a baloldali mozgalmak szembenállása</i>	79
a) <i>Ifj. gr. Andrásy Gyula rendeletei a munkásmozgalom átláthatósága érdekében</i>	79
b) <i>Az 1906-os aratósztrájkok leverése</i>	80
c) <i>Ipari munkások sztrájkjai 1906-ban</i>	84
d) <i>Szakszervezetek feloszlataása 1907-ben</i>	84
e) <i>Ifj. gr. Andrásy Gyula plurális választójogi tervezete</i>	88
f) <i>Ady Endre contra ifj. gr. Andrásy Gyula</i>	100
g) <i>Tömegmegmozdulások a plurális választójogi tervezet ellen</i>	101
h) <i>A nemzetközi szociáldemokrácia bekapcsolódása a magyar választójogi vitába</i>	108
i) <i>A Huszadik Század 1908. decemberi száma a plurális választójog ellen</i>	112
j) <i>A Vasas szakszervezet és a budapesti asztalos-szakosztály felfüggesztése</i>	120
g) <i>A plurális választójogi tervezet utóélete</i>	124
V. Ifj. gr. Andrásy Gyula jogtörténeti főműve:	
<i>A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai</i>	125
<i>A magyar állam fönmaradásának okai</i>	131
<i>Az alkotmányos szabadság okai</i>	132
<i>Az Árpád-ház idősza</i>	132
<i>Az Anjouk idősza</i>	137
<i>A királyi hatalom hanyatlása – az arisztokrácia jelentősége</i>	138
<i>Az uralkodási jog dilemmája: vérségi öröklődés vagy a politikai nemzet választása</i>	140
<i>A Hunyadiak kora</i>	142
<i>Mohácstól a harminc éves háborúig</i>	145
<i>A viszonylagos alkotmányos nyugalom intervalluma</i>	149
<i>Kísérlet a magyar alkotmányosság felszámolására</i>	151
<i>Ifj. Andrásy Rákóczi-képe a főműben és reflexiója Szekfü Gyula álláspontjára</i>	152
<i>Magyarország jogi önállósága és/vagy tényleges függése?</i>	164
<i>A főmű „kiegészítése”: Az 1867-iki kiegyezésről</i>	170
VI. Ifj. gr. Andrásy Gyula és a képzőművészet	189
1. <i>Az Andrásy-gyűjtemény</i>	189
<i>A gyűjtemény kialakulása: a mecénás Andrásyak</i>	189
<i>A műgyűjtő ifj. gr. Andrásy Gyula</i>	191
2. <i>Ifj. gr. Andrásy Gyula művészetfilozófiája</i>	195

<i>A szépség bűvöletében</i>	195
<i>„A művészet a nemzet tükre”: A kultúrfölény-koncepció első megfogalmazása</i>	196
<i>Benczúr Gyula és Szinyei Merse Pál jelentőségét méltató tanulmányok</i>	197
<i>A kritika szerepe a közízlés kialakításában</i>	199
<i>A modern művészet kritikája</i>	201
<i>Várostervezés, természet- és műemlékvédelem</i>	202
3. Ifj. gr. Andrassy Gyula szerepe a magyar képzőművészeti élet megszervezésében	203
<i>Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnökeként</i>	203
<i>A Nemzeti Szalon elnökeként</i>	206
VII. Ifj. gr. Andrassy Gyula és a fiatal Mindszenty József	
politikai együttműködése az 1920-as években	209
<i>Ateista vagy keresztény?</i>	209
<i>A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és ifj. gr. Andrassy Gyula találkozása</i>	211
<i>Politikai katolicizmus és/vagy keresztény ökumenizmus</i>	213
<i>Mindszenty József a KNEP Zala megyei pártszervezete élén</i>	215
<i>A Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt megalakulása</i>	216
<i>Ifj. gr. Andrassy Gyula és Mindszenty József politikai együttműködése</i>	219
<i>A választási kampány második szakasza IV. Károly halálától</i>	220
<i>Az 1922-es választás és a KNFPP felbomlása</i>	221
VIII. Ifj. gr. Andrassy Gyula életművének értékelése	224
Bibliográfia	227

I. Ifj. gr. Andrassy Gyula rövid életrajza

Ifjabb csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy Gyula Gábor Manó Ádám a családja tőketerebesi birtokán született 1860. június 30-án id. gr. Andrassy Gyula (1823-1890) és Kendeffy Katinka (1830-1896) harmadik gyermekeként, testvérei: Tivadar (1857-1905) és Ilona (1858-1952), a későbbi ifj. gr. Batthyány Lajosné. Gyermekek- és ifjúkorában végigkövette az apja magyar miniszterelnöki és közös külügyminiszteri pályafutását: 1871-től 1879-ig a bécsi külügyminisztérium épületében, a Ballhausplatzon élt a család. Magántanuló volt, de sokoldalú nevelést kapott, Tiszadobon egy egész nyáron át a korszak egyik legelismertebb jogászprofesszora, Concha Győző volt a magántanára. Az apja révén megismerte a kor politikai elitjének tagjait, az egyik legnagyobb hatást Bismarck tette rá.

Ifj. gr. Andrassy Gyula eleinte a külpolitika iránt mutatott érdeklődést: az apja ajánlására 1883-ban a konstantinápolyi követség fogalmazóhelyettese, majd a következő évtől, diplomáciai vizsgájának letétele után Berlinben lett követségi attasé. Ezalatt a berlini Humboldt Egyetem jogi előadásait látogatta rendszeresen, ahol különösen az angol alkotmánnyal, a porosz közigazgatási reformokkal és a jogállammal foglalkozó Rudolf von Gneist lett meghatározó a későbbi érdeklődésére.

A diplomácia pályafutás helyett ifj. Andrassy mégis a magyar belpolitikát választotta: 1884-től országgyűlési képviselő a liberális kormánypárt, a Szabadelvű Párt színeiben, elsőként a csíkszentmártoni kerületben nyerve mandátumot. 1892-ben az egyházpolitikai reformokat szorgalmazva a budapesti Terézváros választotta meg képviselőnek. Wekerle Sándor első kormányában 1892 novemberétől 1894 júniusáig Hieronymi Károly belügyminiszter mellett a belügyi államtitkári, majd 1894. június 10-től 1895. január 15-ig a király személye körüli miniszteri tisztséget viselte.

Ezt követően parlamenti képviselőségét megtartva egyre inkább a tudományos tevékenységre koncentrált: a millenniumra és a Bánffy-választásokra megjelentetett, a dualizmus mellett érvelő *Az 1867-iki kiegyezésről* c. könyve révén 1898-ban levelező tagnak választotta a Magyar Tudományos Akadémia, ahol 1904-ben rendes tag, 1913-ban pedig igazgatósági tagja lett. A közjogi historizmus elvi talajára helyezkedve több mint egy évtizeden át írta meg tudományos főművét, a magyar alkotmánytörténet Rákóczi-szabadságharc leveréséig ívelő szintetikus összefoglalóját, *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. háromkötetes monográfiáját (1901, 1905, 1911). Ifj. Andrassy a Magyar Társadalomtudományi Társaság elnöki tisztségét is betöltötte 1901-től

1906-ig, amikor a polgári radikálisok fórumává vált a szervezet, folyóiratával, a Huszadik Századdal együtt.

A Bánffy-kormány alatt 1898-ban egy rövid időre, a Tisza Kálmán által benyújtott, a kormányt a hamarosan lejáró gazdasági kiegyezés további fenntartására felhatalmazó ún. Lex Tisza miatt a hozzá csatlakozó disszidensekkel egy időre kilépett a Szabadelvű Pártból, ahova hamarosan Széll Kálmán kormányalakítása után visszatért. A pártjától véglegesen politikai ellenfele, Tisza István első miniszterelnöksége alatt, annak az obstrukció erőszakos irányuló politikája miatt vált meg, az 1904. november 18-i „zsebkendőszavazást” követően. A disszidensek vezetőjeként, majd 1905-ben saját pártját, az Országos Alkotmánypártot megalakítva vett részt a koalíció szervezésében, az 1905-ös választásokon és a Fejérváry-kormány alatt az ellenzéki, ún. – Ady Endre terminológiájával meghatározott – „úri ribillió” mozgalmában.

1905-ben meghalt a testvére, Andrassy Tivadar, akinek az özvegyével, vásonkeői és zichy Zichy Eleonóra grófnővel (1867-1945) hamarosan házasságot kötött ifj. Andrassy. A feleség előző házasságából született négy lányának, köztük Andrassy Katinkának (1892-1985), Károlyi Mihály későbbi feleségének, a „vörös grófnőnek” így lett a nevelőapja „Duci bácsi”, akit a baloldali körök „fekete grófnak” neveztek el.

A koalíciós kormányban, Wekerle Sándor második miniszterelnöki periódusa alatt ifj. gr. Andrassy Gyula 1906. április 8-tól 1910. január 17-ig töltötte be a belügyminiszteri tisztséget. A magyar jogállamiság továbbfejlesztéséhez a politikus alkotmánybiztosítékok bevezetésével, négy törvény (1907:LVIII. t.c., 1907:LIX. t.c., 1907:LX. t.c., 1907:LXI. t.c.) megalkotásával járult hozzá. Emellett céljának tekintette az állam külső kereteinek és működésének nyugati modellek alapján történő korszerűsítését: a közbiztonság megszilárdítását, a kivándorlás visszaszorítását, a közegészségügy fejlesztését és a gyermekvédelem megteremtését. Ifj. Andrassy belügyminiszteri működése azonban mégis ellentmondásos: a nemzetiségek és a baloldali mozgalmak által felvetett kérdésekre – a Monarchia politikai elitjének más politikusaihoz hasonlóan – ő sem tudott adekvát válaszokat adni. Hivatali ideje alatt zajlott le 1907. október 27-én a 15 emberéletet követelő csendőrsortűz, a csernovai tragédia. Ellenérzést váltott ki az aratósztrájkok és munkásmozgalmi megmozdulások letörése, szakszervezeti csoportok felfüggesztésére, ill. a nemzetiségi és munkásmozgalmi sajtóperek egész sora. 1908-ban ifj. gr. Andrassy Gyula kidolgozta plurális választójogi tervezetét, melyben minden 24 éven felüli, állandó lakással bíró férfinak adott volna választójogot, azonban az analfabéta lakosság csak közvetve, elektorok útján szavazhatott volna és az egy főre jutó kettős és hármas szavazatra is lehetőség nyílt volna a magasabb adócenzust elérők,

ill. a 8 osztályt és a középiskolát elvégzettek esetében. A heves tiltakozást kiváltó törvénytervezet még csak törvényelőkészítő bizottság elé sem került.

A koalíciós kormány felbomlását követően ifj. Andrássy feloszlatta az Országos Alkotmánypártot, amelyet a Nemzeti Munkapárt kormányzása és Tisza István második miniszterelnöksége alatt 1913-ban újból életre hívott. Ellenzéki politikusként újra a külügyek felé irányult a figyelme. A balkán háborúk alatt az önálló albán állam létrehozását segítette, t.k. a leendő albán miniszterelnök, Ismail Quemali számára teremtett összeköttetéseket a Monarchia vezetésében. Az európai egyensúly érdekében az I. világháború előtt és alatt kereste Angliával és Franciaországgal a kölcsönös közeledés lehetőségeit. Fontos diplomáciai lépéseket tett a lengyel államiság helyreállítása érdekében, amelyet a korabeli lengyel közvélemény is méltányolt. A Monarchia végnapjaiban IV. Károly őt nevezte ki a Monarchia közös külügyminiszterének, amely tisztséget mindössze két hétig, 1918. október 24-től november 2-ig töltötte be. Az általa elképzelt különbéke nem valósult meg.

Ifj. gr. Andrássy jelentős tevékenységet végzett műgyűjtőként is: kiteljesítette a családja által megörökölt arisztokrata magángyűjteményt, a korabeli magyar műtárgyak mellett elsőként gyűjtve Magyarországon a francia impresszionizmus alkotásait. Kedvelt festői közé tartozott Szinyei Merse Pál és Rippl-Rónai József. Több esztétikai tanulmányt is írt, reprezentatív tisztségként pedig elvállalta a Nemzeti Szalon (1898-1929) és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (1905-1923) elnöki posztját.

A Károlyi-rendszer és a Tanácsköztársaság alatt Bécsben és Svájcban élt emigrációban, az osztrák fővárosban az Antibolsevista Comité munkájába is bekapcsolódott. A Horthy-korszakban az addig ateista nézeteket valló politikus a keresztény-legitimista irányvonalhoz csatlakozott és 1921 februárjában elvállalta a kormánykoalícióban részt vevő Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja elnöki posztját. A második királypuccs (1921. október 20-24.) során IV. Károly a külügyminiszteri tisztséget ajánlotta fel a számára. A visszatérési kísérlet gyors kudarca után Tatán elfogták és két hétig vizsgálati fogságban tartották. Szabadulása után az 1922 januárjában alakult Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt elnöke lett, amely az 1922-es választások után egy évvel fel is bomlott. Ifj. Andrássy 1926-ig még megtartotta a Budapest I. választókerületében szerzett mandátumát, de az 1926-os választásokon már nem sikerült független jelöltként bejutnia az országgyűlésbe.

A közélettől visszavonult politikus 1929. június 11-én hunyt el Budapesten. Sírja a korábban a Batthyány-család birtokában lévő Fejér megyei településen, Polgárdiban található.

II. Ifj. gr. Andrásy Gyula a magyar történettudományban

A magyar történelem elfeledett személyiségei között foglal helyet ifj. gr. csíkszentmihályi és krasznahorkai Andrásy Gyula (Töketerebes, 1860. június 30. - Budapest, 1929. június 11.). A köztudatban id. gr. Andrásy Gyula fiaként, a „vörös grófné”, Andrásy Katinka nevelőapjaként, „Duci bácsi”-ként és a Monarchia utolsó külügyminisztereként (1918. október 24. - november 2.) számon tartott arisztokrata politikus a XX. század első három évtizedének egyik meghatározó magyar politikusa és gondolkodója volt.

A Dessewffy Aurél-típusú, fontolva haladó arisztokrata államférfi történeti megítélését problematikussá teszi, hogy lényegében két, egymással ellentétes képet alakított ki róla a szakirodalom. A harmincas évek legitimista történészei kritikátlanul magasztalták az alakját, míg a szocializmus évtizedeiben igyekeztek a „pléhgatyás, fekete gróf”-ot minél ellenszenvesebb színben feltüntetni. Mindkét torzítás sokat ártott az „ifjabb” Andrásy megítélésének.

A politikus életművét történetileg a harmincas években kezdték értékelni, legitimista irányvonalat képviselő történészeknek és publicistáknak köszönhetően. Az emlékezete ápolása céljából alakult meg az Országos Andrásy Gyula Emlékbizottság (nem jelezve, az idősebbre vagy az ifjabbra vonatkozik-e az elnevezés). Az ifj. Andrásyval közvetlen baráti kapcsolatban álló újságíró-történész, a Magyar Nemzet alapító főszerkesztője, Pethő Sándor vezetésével megkezdődtek egy átfogó életrajz előkészítő munkálatai is, de az életpálya feldolgozása a két világháború között nem készült el. Még ifj. Andrásy életében, 1924-ben jelent meg Pethő Sándor *Andrásy és ellenfelei* c. könyve, amely főként a politikus Tisza Istvánnal, Károlyi Mihállyal és Bethlen Istvánnal való ellentétére reflektál, nem elfogulatlanul.¹ Pethő ifj. Andrásy halálának egy éves évfordulóján, a Magyar Nők Szentkorona Szövetségében tartott beszédet *Gróf Andrásy Gyula emlékezete* címmel, a méltatás könyv formájában is megjelent.²

A Honvédelmi Minisztérium jogásza, a II. világháború után a párizsi emigrációban tevékenykedő jogászprofesszor, Dr. Thewrewk-Pallaghy Attila az Országos Andrásy Emlékbizottság 1932. április 12-i ülésén tartotta meg népszerűsítő jellegű, *Az egyedüljáró* c.

¹ Pethő Sándor: *Andrásy és ellenfelei*. Bp., 1924, Pallas Irod. és Nyomdai R.T.

² Pethő Sándor: *Gróf Andrásy Gyula emlékezete*. (Halálának egy éves évfordulóján a Magyar Nők Szentkorona Szövetségében tartott előadás.) Bp., 1930, Wodianer.

előadását, amely szintén megjelent könyv alakban is.³ Thewrewk-Pallaghy *Az ifjabb Andrassy és a különbékekísérlete* c., értékes adalékokkal megírt könyvében ifj. Andrassy I. világháború alatti diplomáciai tevékenységével foglalkozik.⁴

Kertész János *Ifjabb gróf Andrassy Gyula és a magyar-osztrák monarchia*⁵ és *Lengyelország és az Andrassyak*⁶ c., két könyvének szubjektív szemléletét kárpótolja, hogy a szerző elkészítette ifj. Andrassy írásainak teljes magyar és idegen nyelvű bibliográfiáját⁷, igazi kiindulópontot adva a politikus személyével és a korszakkal foglalkozó történészeknek. Kutatásaim során számomra ez az összesítés jelentette a primer források kiindulópontját.

A korabeli szakirodalomból megemlítendő még a szintén a közjogi historizmus elvi talajára helyezkedő Dr. Lutter János egyházjogász, jogakadémiai tanár *Ifj. Andrassy Gyula gróf politikai eszméi* c. tanulmánya a *Külügyi Szemle* 1930-as évfolyamában. Az írás adós marad az átfogó elemzéssel, a szakfolyóirat irányultságának megfelelően főként ifj. Andrassy Gyula külpolitikai tevékenységére koncentrál.⁸

Nem kifejezetten történettudományi munka, de megvilágítja a korszak hátterét Hegedüs Lóránt (az első Teleki- és a Bethlen-kormány pénzügyminisztere) *Két Andrassy és két Tisza* c. könyve. A dualizmus második periódusát a hanyatlás időszakaként jellemzi a szerző: ifj. Andrassy és Tisza István egyaránt az apjaik visszfényében, az első generáció letűnt dicsőségének árnyékában jelenik meg.⁹

A külföldi szakirodalomban behatóbban a lengyel, katolikus univerzalizmust képviselő filozófus-író-történész, Marian Zdziechowski foglalkozott ifj. gr. Andrassy Gyula személyével. A politikus emlékének ajánlott, 1933-ban megjelent *Wegri i dookola wegier* (*Magyarország és Magyarország körül*) c. művének két fejezete ifj. Andrassy lengyel államiság helyreállítása érdekében folytatott diplomáciai tevékenységét összegzi.¹⁰

³ Thewrewk-Pallaghy Attila: Az egyedüljáró. (Elhangzott az Országos Andrassy Emlékbizottság 1932. április 12-i ülésén.) Bp., 1932, Sárkány Nyomda Részvénytársaság.

⁴ Thewrewk-Pallaghy Attila: Az ifjabb Andrassy és a különbékekísérlete. Bp., 1934, Globus.

⁵ Kertész János: Ifjabb gróf Andrassy Gyula és a magyar-osztrák monarchia. Bp., 1934, Sárospatak – Fischer Nyomda.

⁶ Kertész János: Lengyelország és az Andrassyak. Bp., 1936, Magyar Mickiewicz Társaság.

⁷ Kertész János: Az ifjabb Andrassy Gyula gróf irodalmi munkássága. 1896-1929. (Bibliográfia) Bp., 1933, Attila Nyomda

⁸ Lutter János: Ifj. Andrassy Gyula gróf politikai eszméi. In: *Külügyi Szemle*. VII. évf. 1. szám. 1930. január 21-31.o.

⁹ Hegedüs Loránt: *Két Andrassy és két Tisza*. Bp., 1937, Athenaeum.

¹⁰ Marjan Zdziechowski: *Wegri i dookola wegier*. Szkice polityczno-literackie. Wilno, 1933, Pogon. Az ifj. gr. Andrassy Gyulával foglalkozó fejezetek: 121-135.o.: Europa powojenna a koncepcja hr. Juljusza Andrassy'ego, 141-151.o.: Hr. Juljusz Andrassy.

Az Andrassy-felmenők és ifj. Andrassy műgyűjtői tevékenységére vonatkozóan az első átfogó művészettörténeti elemzést Gombosi György írta 1927-ben, a Szinyei Merse Pál Társaság – Majovszky Pál szerkesztésében megjelent – Magyar Művészet c. folyóiratában.¹¹

A II. világháborút követően, a szocializmus évtizedeiben a történettudomány negatív színben állította be ifj. gr. Andrassy Gyulát. Az akkori történetírás elsősorban a Károlyi Mihállyal, ill. a munkásmozgalommal és a nemzetiségiekkel kapcsolatos ellentétét domborította ki. Összefoglaló monográfia nem készült a politikus életéről. Napvilágot láttak Károlyi Mihály és felesége, Andrassy Katinka visszaemlékezései: Károlyi Mihály *Andrassy, vagy az arisztokrata* címmel írt visszaemlékezést a Történelmi Szemle 1975-ös évfolyamában¹², a nejeének *Együtt a forradalomban* (1973)¹³ és *Együtt a száműzetésben* (1977)¹⁴ c. könyvei pedig a Kádár-korszak könyvpiacának mindenki számára hozzáférhető, közvéleményformáló darabjai voltak. Ezen források képezik alapját Kovács András 1984-ben, Básti Juli és Bács Ferenc főszereplésével forgatott *A vörös grófnő* c. filmjének, amelyben „Duci bácsi” arisztokrata figuráját Kállay Ferenc formálta meg.

Ifj. Andrassy plurális választójogi tervezetét bíráló közismert kordokumentumok Ady Endre *Pannónia grófnő szekere* c. költeménye¹⁵ és a Huszadik Század 1908. decemberi száma, t.k. Jászi Oszkár tanulmányával és nemzetközi közéleti személyiségek kritikájával.¹⁶

A szocialista kultúrpolitika nagy hangsúlyt fektetett a munkásmozgalmi dokumentumok minél szélesebb megismertetésére, terjesztésére. Ennek jegyében adták ki *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* kötetét, amelyekben számos korabeli forrásanyag, köztük a Népszava vonatkozó cikkei helyet kaptak. Ifj. Andrassy és a munkásmozgalom ellentéte szemléletesen, bár az utóbbi szemszögéből és érvelésével bontakozik ki a forráskiadvány lapjairól.¹⁷ A nemzetiségiekkel való, a csernovai tragédiával

¹¹ Gombosi György: Gróf Andrassy Gyula budapesti gyűjteménye. I. Régi mesterek. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 59-86. o.; II. Régi mesterek képei a tiszadobi kastélyban. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 431-436. o.; III. Modern festők. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 436-352. o.

¹² Károlyi Mihály: Andrassy, vagy az arisztokrata. In: Történelmi Szemle. 1975. XVIII. évfolyam. 2-3. szám. /Károlyi Mihály születésének 100. évfordulójára emlékszámla/. 297-310.o.

¹³ Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. Emlékezések. Bp., 1977, Európa Könyvkiadó.

¹⁴ Károlyi Mihályné: Együtt a száműzetésben. Emlékezések. Bp., 1973, Európa Könyvkiadó.

¹⁵ Ady Endre: Pannónia grófnő szekere. In: Ady Endre: Költeményei. Első Kötet. Bp., 1983. Helikon. 207-208. o.; Ady Endre összes versei. Bp., 2006, Osiris Kiadó. 201-202. o., 1261. o.

¹⁶ Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. Szerkeszti: Jászi Oszkár. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. Bp., Deutsch Zsigmond és Társa Kiadása. (ifj. Andrassy választójogi tervezetéről: 613-695.o.)

¹⁷ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Harmadik kötet. A magyar munkásmozgalom a 20. század első éveiben és az 1905-1907-es forradalmi válság idején. 1900-1907. Bp., 1955, Szikra – Magyar Munkásmozgalmi Intézet.; A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Negyedik kötet. A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907-1918. Első rész. 1907-1914. Budapest, 1966, Kossuth Könyvkiadó – A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete.

végsoőkig kielezödö konfliktus háttérét pedig az *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* c. forráskiadvány V. kötete világitja meg.¹⁸

A rendszerváltást követően a történeti szakirodalomban Szalai Miklós *Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája* c., 2003-ban megjelent monográfiája jelenti a fordulópontot, amely – szakítva mindenfajta berögzült sematikus ábrázolással – objektív, kritikai hangvételével követi végig a politikus életútját.¹⁹ Szalai Miklós számos tanulmányában is árnyaltan mutatja be ifj. Andrassyt: a Világosság 2001-es évfolyamában *Ifj. Andrassy Gyula helye a magyar politikai gondolkodás történetében* címmel átfogó elemzést ad²⁰, míg a többi tanulmányában az életmű lényeges részletkérdéseire, mint a belügyminiszteri működése előtti időszakára²¹, *Az 1867-iki kiegyezésről* c. könyvére²² és a plurális választójogi tervezetere²³ koncentráll. Ifj. Andrassy politikai naplójának részleteit is Szalai Miklós tette közzé a Történelmi Szemle 2002-es évfolyamában, a nem nyilvánosságra szánt mű háttérének és súlyponti kérdéseinek megvilágításával.²⁴

Ifj. gr. Andrassy Gyula életművével foglalkozik a politikus születésének 150. évfordulójára, 2010-ben, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, ill. az Ifjabb Gróf Andrassy Gyula Alapítvány által közösen kiadott *Az európai utas – Ifjabb Gróf Andrassy Gyula emlékezete* c. reprezentatív emlékkönyv is.²⁵ A kiadványban a politikus jogtörténeti műveiről és belügyminiszterként a magyar jogállamiság továbbfejlesztése érdekében kidolgozott törvényeiről Dr. Horváth Attila írt szemléletes összefoglalót az *Andrassy Gyula életműve az alkotmány és jogtörténet tükrében* c. tanulmányában.²⁶

Jelen disszertáció főként az eddig nem feldolgozott és nem analizált korabeli primer forrásanyagra támaszkodva ifj. gr. Andrassy Gyula politikai, tudományos és kulturális tevékenysége fő irányelveinek bemutatását tűzi ki célul. A terjedelmes életmű feldolgozása során a szekunder irodalom ismeretében és felhasználásával három nagy forráscsoportot vettem alapul:

¹⁸ *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. V. 1906-1913. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta. Kemény G. Gábor. Bp., 1971, MTA Történettudományi Intézet – Tankönyvkiadó.

¹⁹ Szalai Miklós: *Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája*. Bp., 2003, MTA Történettudományi Intézet.

²⁰ Szalai Miklós: *Ifj. Andrassy Gyula helye a magyar politikai gondolkodás történetében*. In: *Világosság*. 2001/7-9. 149-164. o.

²¹ Szalai Miklós: *Ifjabb Andrassy Gyula gróf pályájának első szakasza. (1860-1904)*. In: *Századok*. 1997/3. 623-676. o.

²² Szalai Miklós: *Andrassy a kiegyezésről*. In: *Valóság*. 1995/10. 26-41. o.

²³ Szalai Miklós: *Választójogi reformkísérlet a századforduló Magyarországon*. In: *Múltunk*. 2000/2. 60-91. o.

²⁴ Szalai Miklós: *Részletek ifj. Andrassy Gyula politikai naplójából (1907-1913)*. In: *Történelmi Szemle*. 2002/1-2. 165-203. o.

²⁵ *Az európai utas. Ifjabb gróf Andrassy Gyula emlékezete*. A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. habil. Holló József Ferenc. Bp., 2010, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Ifjabb Gróf Andrassy Gyula Alapítvány.

²⁶ Dr. Horváth Attila: *Andrassy Gyula életműve az alkotmány és jogtörténet tükrében*. In: *Ua*. 28-36. o.

a) ifj. gr. Andrássy Gyula művei:

- könyvek
- tanulmányok
- újságcikkek
- politikai naplója (Albánia megalakítására vonatkozóan)
- beszédek (köztük a parlamenti beszédek)

b) törvények, rendeletek (belügyi koncepciójára vonatkozóan)

c) korabeli sajtóanyagok

Ifj. Andrássyt elsősorban, mint gondolkodót szeretném láttatni – az általa művelt főbb területeken mindenütt a legfontosabb összefüggések kiemelésére törekedtem. Minden fejezetben lehetne még mélyebbre ásni, még inkább elemezni a különböző rétegeket, de erre a terjedelmi követelmények miatt nincsen lehetőség. Fontosnak tartom viszont ifj. gr. Andrássy Gyula és a vele polemizáló közéleti személyek, gondolkodók érveléseinek minél pontosabb visszaadását, ezt a célt szolgálják a műben található idézetek is. Az ifj. Andrássy műveiből vett idézeteket a régi, ma már számos helyen hibásnak tűnő helyesírásnak megfelelően használom, ezzel is érzékeltetve a korszak atmoszféráját és a politikus írásainak, beszédeinek stílusát. Számtalan korabeli forrás feldolgozása és megszürése után kristályosodott ki a disszertáció végleges formája: távlati perspektívából egy olyan látkép felvázolása, amely próbálja megtalálni egy sokoldalú, teljességet kereső, ám éppen széleskörű érdeklődése miatt szétforgácsolódásra hajlamos személyiség közös nevezőjét.

III. Ifj. gr. Andrássy Gyula külpolitikai és diplomáciai jelentősége

1. Az európai és a nemzetközi integráció kérdése

ifj. gr. Andrássy Gyula eszmerendszerében

Az apja nyomdokain haladva ifj. gr. Andrássy Gyula fiatal korától kezdve készült a külügyi pályára, s bár a magyar belpolitikába való bekapcsolódása miatt működésének fő homlokterében sokáig a hazai pártpolitika állt, a Balkán-háborúk és az I. világháború alatt tevékenységének középpontjába újra a diplomácia került. A diplomáciát ifj. Andrássy elsősorban a gyakorlat oldaláról közelítette meg, így számos külpolitikai tárgyú könyve és írása elsősorban kordokumentáció és önreflexió. A szerző ezen a területen elsősorban az aktuálpolitikára koncentrált, írásainak jellegéből adódóan pedig eltekintett a mélyebb társadalmi és gazdasági okok, összefüggések megvilágításától, azonban kétség kívül több előre mutató gondolatot is megfogalmazott. Ezek közül a legfontosabb a páneurópaiság szempontjából az a koncepció, amelyet ifj. Andrássy Magyarország európai integrációjával és Közép-Európa egységesítésével kapcsolatban vetett fel, azzal a gyakorlati igénnyel párosulva, hogy elősegítse az európai egyensúly, a világ békéjének és a nemzetek egyenjogúságának megvalósítását.

Közép-Európa politikai, katonai és gazdasági egysége

Ifj. gr. Andrássy Gyula Közép-Európát szerves történelmi egységnek tekintette és az országai között szoros politikai, katonai és gazdasági szövetséget szorgalmazott. Közép-Európa egységesülését világtörténelmi szükségszerűségnek, a történelem irányvonalának haladásaként látta, mely „a közép-európai népek érdekének és Európa politikai egyensúlyának régi következménye”. A térség országaira vonatkozó elképzeléseit a legátfogóbban az Új Nemzedék 1915. december 5-i számában, *Közép-Európa* c. írásában fejtette ki.

A tanulmányban a történelmi előzményeket részletesen elemezve rámutatott a Német-Római Császárság első kísérletére, melynek az volt a célja, hogy „Közép-Európát egyesítsék és a keleti pogányság a déli iszlám és a nyugati frank birodalom expansiója ellen megvédjék”. Ezért a birodalom az „uralmát keleten a szomszéd szlávokra, Csehországra, Lengyelországra és az újonnan bevándorolt magyarságra, délen pedig Olaszországra is” ki akarta terjeszteni. Az

offenzív politika azonban nem volt képes ennek megvalósítására, így a feladat a Habsburg-dinasztiára hárult. A császári család a defenzív jellegű világtörténelmi hivatását, hogy „Közép-Európát egyrészt a törökök rohama, másrészt a francia túlhatalom (t.i. „Bourbonok hódító állama”) ellen megvédje”, szintén ellentmondásosan teljesítette: „Nem bírt Közép-Európából organikus egységet alkotni és nem bírta egyes részeinek belső fejlődését sem olyan egészséges alapokra fektetni, hogy mindegyik külön-külön saját jövőjét és önállóságát biztosítani képes lett volna.” A török helyébe lépő szláv veszély, Oroszország hódító politikája, Lengyelország három felosztásával megbontotta a térség belső egyensúlyát is: „Lengyelország saját hibája és Közép-Európa kaotikus állapotai következtében éppen akkor esik el, mikor a legnagyobb szükség lett volna rá. A történelem logikájának felelne meg, ha Közép-Európa új megerősödésével együtt, újra ébredne a reá támaszkodó Lengyelország.”

A Közép-Európai egység megvalósításában a legnagyobb érdemet az egyesített Németországnak és Bismarcknak tulajdonította: „Világtörténelmi jelentősége e nagy német államférfinak nemcsak abban áll, amit Németország egyesítése érdekében elért, hanem abban is, hogy neki van a legnagyobb érdeme Közép-Európa új és erőteljes megszervezése körül.” Más államférfiak, I. Vilmos, Moltke, Cavour, Ferenc József és az apja, id. gr. Andrássy Gyula nevét is kiemelte a folyamatban, de hangsúlyozta, „a főérdem Bismarcké”. Közép-Európa „ereje és biztonsága” lényegében az 1879-ben megkötött német-osztrák-magyar szövetségi szerződésen (kettős szövetség) nyugodott: „S Közép-Európa ezen új alakulása a világbéke legfőbb biztosítéka is volt. Közép-Európa előtérbenyomulása a béke korszakát nyitotta meg.”

A kialakuló egységes tömbbel szemben jött létre az antant: a világháború „végső és igazi oka tehát, hogy Oroszország és Franciaország nem bírtak Közép-Európa erőteljes megszervezésébe és Németország haladásába megnyugodni, azt állandó kárnak és veszélynek tartották és hogy olyan erősnek érezték magukat, hogy letörésében bíztak.” A központi hatalmak célját ifj. gr. Andrássy Gyula tehát nem a hódításban, hanem a világbéke elérése érdekében az európai egyensúly megtartásában határozta meg: „Győzelmünket arra kell felhasználni, hogy Közép-Európát még erősebbé tegyük, még jobban megszervezzük. Á la longue csak Közép-Európa szoros szövetsége fogja a világ egyensúlyát fenntarthatni. ... A világ békéjét azzal biztosíthatjuk a legjobban, ha erősek vagyunk és ugyanakkor békés politikát folytatunk.”

Ennek elérése érdekében a központi hatalmak országainak közeledését kívánta elérni: „Közép-Európának szorosabb szervezkedése elkerülhetetlenül szükséges önvédelmi célból s az európai egyensúly fenntartása érdekében is.” A térség egyesítése szerinte ezért politikai, katonai és gazdasági síkon egyaránt sürgető követelmény.

Ifj. Andrassy a „politikai szövetség kérdésének a megreformálását” egy új, széles hatáskörrel rendelkező, az egyes országok belpolitikáját is nagyobb súllyal meghatározó „új Közép-Európai szövetségben” vizionálta: „A kölcsönös segítség kötelezettsége ma csak az orosz támadás, vagy kettős támadás esetére szól. ... A világ két táborra oszlott, Németország és a mi sorsunk annyira egyé vált, hogy bármelyiknek a meggyengülése a másiknak is elgyengülését jelenti s a másikat azonnal az ellenfelek koncentrikus támadásának tenné ki. Ma csak akkor segítünk igazán egymáson, ha minden európai kérdésben szolidárisak vagyunk és ha mindenütt tudják, hogy egymástól nem vagyunk elválaszthatók.”²⁷

A politikai szövetség megerősödéséről, mint az egységes Európa megteremtésének kezdeti stádiumáról *A magyarság és a némettség érdekszolidaritása* c. 1916-ban megjelent könyvében is írt: „Létrejött az a teljes politikai életközösség, amely minket Algeziában a német marokkói érdek mellé, Németországot a boszniai válságban mellénk állította. Ez a politikai érdekközösség mindkettőnk hasznára vált, mert mindkettőnek érdeke védelmére állította az egész block együttes erejét. Ez a politikai életközösség haladás a nemzetközi fejlődés terén is, mert az első példája annak, hogy két, egymástól teljesen független nagyhatalom között a háború lehetősége, úgy remélem, erkölcsileg legalább teljesen ki legyen zárva és hogy a biztos béke azon áldása, amely nagy államok alakulásával járt, a szövetség belsősege által egymástól független nagyhatalmak területére is kiterjedjen.”²⁸

Az államok hadügyeinek koordinálását ifj. gr. Andrassy Gyula *Közép-Európa* c. írásában egy katonai szövetség keretein belül képzelte el, amely „az európai terület garantálásában, vagy amint azt Bismarck javasolta 79-ben, *általános védszövetségben* állhat. Üdvös volna olyan *katonai konvenció* is, amely a szövetséges hatalmak védrendszerét, kiképzését, felfegyverzését hasonlóvá tenné és ezen hadseregek tisztikarát, már a béke idején is, közelebb hozná egymáshoz, esetleg közös manővereket rendszeresítene.”

A politikus életművének egyik legelőremutatóbb gondolata a gazdasági szövetség szorgalmazása, mely az Európai Unió létrehozásának első lépésével, az Európai Szén- és Acélközösség 1951-es létrehozásával állítható párhuzamba: „A harmadik tér, amelyen közelítés szükséges: a *gazdasági*. ... Félek tőle, hogy a háború annyi gyúanyagot fog összehalmozni, hogy belőle új vész fog keletkezhetni. Mindenesetre el kell erre az eshetőségre is készülni. És azért a gazdasági felkészültségről is kellőképpen gondoskodni kell. ... Már a béke idejében annyira kifejlesztessék a mezőgazdaság, hogy az nagy tömegeket lásson el eledellel és így az egész szövetség népének élelmét hosszú időre, egész évre,

²⁷ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Közép-Európa. In: Új Nemzedék. II. évf. 49. szám, 1915 december 5. 1-8. o.

²⁸ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A magyarság és némettség érdekszolidaritása. Bp., 1916, Franklin Társulat. 66-67. o.

termésről termésre biztosíthassa. ... Ezért kívánatos, hogy a német nagyobb fogyasztási piac és nagyobb tőkeerő már béke idejében az osztrák és magyar mezőgazdaságok intenzívebb vitelében segédkezzék. ... A szövetségek közt való nagyobb forgalmi szabadság mellett szól az is, hogy a háború annál pusztítóbb hatással bír, minél nagyobb valamely államnak az ellenséges területtel, vagy az ellenség által tőle elzárható területtel való forgalma és minél kisebb a háború alatt is nyitvaálló gazdasági piacokkal való árucseré. / Ma Németország egyes részei súlyosan szenvednek azáltal, hogy iparuk Angliába, Orosz- és Franciaországba és a tengerentúli országokba való exportra volt berendezkedve. Ha belsőbb lett volna a forgalom Ausztria, Magyarország és Németország között, a háború nem ejtett volna olyan mély sebeket a gazdasági életben, mint így tette. Jobb szerződések kötését is könnyíteni fogja, ha kifelé bizonyos mértékig legalább egységesen lépünk fel. Csak a nagy gazdasági egységek fognak jó szerződéseket köthetni. Mind e tekintetek a mellett szólnak, hogy Németország, Ausztriának és Magyarországnak gazdasági életét közelebb hozzuk.”²⁹

Az egységesülés ifj. gr. Andrássy Gyula szemében a politikai, katonai és gazdasági területek koordinálását jelentette, polemizálva Friedrich Naumann 1915-ben kiadott, széleskörű vitát kiváltó, *Közép-Európa (Mitteleuropa)* c. munkájában megfogalmazott nézeteivel. A nagy hatású német politikus és gondolkodó az expanziós birodalmi politika jegyében Közép- és részben Kelet-Európa jövőjét a német állam fennhatósága alatt képzelte el, s ez a Monarchia és Magyarország szuverenitásának megszűnését jelentette volna.³⁰ Ifj. Andrássy az 1921-ben kiadott *Diplomácia és világháború* c. könyvének *A háború / Külpolitikai hibáink* c. fejezetében az önállóság biztosítékainak jelentőségét hangsúlyozta: „Én sokáig a „Közép-Európá”-nak nevezett megoldás híve voltam, de nem Naumann értelmében, aki egy teljes állami közösséget akart a szövetségesek között alkotni, ami gyakorlatilag a gyengébb Monarchiának a német világhatalomba való teljes beolvadását jelentette volna.” Ifj. Andrássy egy paritásos alapon álló, egyenlő súllyal rendelkező hadseregeket mozgósító „állandóbb defenzív politikai szövetség”-et képzelt el, amelyekben megmaradt volna mindegyik ország önállósága és a parlamentjeik joga, „hogy a véderő számát és a hadi költségvetést megállapítsa.” Gazdasági téren sem a teljes egységesülés, hanem egy „időről időre” megújítandó, „a legtöbb kedvezmény” elvét túllépő, szorosabb együttműködés mellett érvelt.

31

²⁹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *Közép-Európa*. In: Új Nemzedék. II. évf. 49. szám, 1915 december 5. 1-8. o.

³⁰ Tokody Gyula – Niederhauser Emil: *Németország története*. Bp., 1983, Akadémiai Kiadó. 255. o.

³¹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *Diplomácia és világháború*. Bp., 1921, Légrády Testvérek és Bp., 1990, Göncöl-Primusz (az utóbbi reprint kiadás Varga Lajos utószavával). 100-101. o.

Az egységesülő Közép-Európa ifj. Andrássy életében csak elképzelés maradhatott, de az előzmények helyes elemzéséből kiindulva a magyar politikus felismerte ennek realitását és történelmi szükségszerűségét. *A magyarság és a németiség érdekszolidaritásában* így összegezte a térség történelmi hivatását, melyet az I. világháború végkimenetele következtében nem valósult meg: „a mi mérhetetlen békeszeretetünk, ... ez a szellem szövetségben a mi békeszeretetünkkel a világbékét is biztosítani fogja... A győzelem eredményeit és vele együtt a világbékét és az emberi solidaritás helyreállítását csak a győzelmet kivívott minden ízében konzervatív és békés combinatio megszilárdítása, Közép-Európának a mai souverainitások és államok érintetlen fenntartása mellett történő vállvetett szervezkedése fogja biztosítani.”³²

A moszkovizmus, mint az európai egység és a magyar önállóság legfőbb veszélye

A magyar politikát a XIX. század derekától a veszélyeztetettség tudata határozta meg, amelyben a német expanzió mellett főként – az 1948-49-es szabadságharc leverése miatt is – a cári Oroszország adott indokot az aggodalomra. A kiegyezés mellett Deák Ferenc legfőbb érve is az volt, hogy a magyar szuverenitás nem biztosítható az egyesülő Németország és a két földrészen átívelő Oroszország szorításában.³³ A pánszlávizmussal a magyar politikai elit azért is számolt, mivel a magyarországi nemzetiségek közül a szlovákok és a szerbek, a teljes Monarchiabeliek közül pedig a csehek és részben ukránok számítottak az orosz cár „ötödik hadoszlopának”.³⁴

Id. gr. Andrássy Gyula az Osztrák-Magyar Monarchiát védőgátnak tekintette az orosz terjeszkedéssel szemben és közös külügyminiszterként hivatalba lépésekor Oroszország fegyveres visszaszorításának jegyében egy európai koalíciót szándékozott megvalósítani.³⁵

Id. Andrássy politikai főműve, az 1878-as berlini kongresszus és szerződés – az orosz-török háború, majd az azt követő San Stefano-i révén – a Bulgáriával megnövekedett orosz érdekszférát szorította vissza. A berlini szerződés szabad utat adott a Monarchiának Bosznia-Hercegovina megszállásához, amely a pánszlávizmus terjedésének kívánt a Balkánon gátat vetni.³⁶

³² Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A magyarság és németiség érdekszolidaritása*. 81-82. o.

³³ Diószegi István: *Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. 1867-1918*. Bp., 2001, Vince Kiadó. 22-23. o.

³⁴ Ua. 29-37. o., 42-45. o.

³⁵ Ua. 60. o.

³⁶ Ua. 70-72. o.

Ifj. gr. Andrásy Gyula az apja közvetlen nyomdokain haladva fogalmazta meg 1915-ben megjelent *Kinek a bűne a háború?* c. könyvében, hogy a kialakult európai egyensúly leginkább a cári Oroszország pánszláv expanziós politikája veszélyezteti: „A háború igazi oka Oroszország keleti ambíciója, amely olyan régi, mint nagyhatalmi állása és amely régóta Damokles-kardként lóg felettünk.”³⁷ A szerző ugyanebben az évben kiadott, *A jó béke céljai* c. könyvében így festette le az esetleges orosz győzelem következményeit: „Előbb vagy utóbb a magyar, a román, a bulgár, a görög, a török mind eltűnnének a moscovitismus ólomsúlya alatt. S általában kétségtelennek tartom, hogy az európai egyensúlyt és a kis fajok létét csakis Oroszország győzelme veszélyeztetheti komolyan, földrajzi fekvésénél, területének nagyságánál, lakosságának számánál és természetes segédforrásainak kimeríthetlenségénél fogva.”³⁸

A pánszlávizmus, a moszkovitizmus és a magyar sajátosságok összeegyeztethetlensége mellett már 1916-ben, a bolsevik hatalomátvétel előtt, *A magyarság és németiség érdekszolidaritása* c. tanulmányában érvelt: „az ellenséges Kelet szellemét nem a török, hanem a moskovitizmus képviseli, az a hatalom, amely ugyanakkor csatlakozott a keleti imperium vallásához, amikor mi magyarok a nyugati imperium vallását vettük fel.”³⁹ ... A moskovitizmus talán veszélyesebb reánk nézve a török támadásánál, mert még a török belső cohaesiókat nem érintette, a moskovitizmus a panslavizmus és az orthodoxia szellemi fegyvereivel bomlasztóan hat társadalmunk egy részére és sokkal problematikusabb, hogy egy orosz győzelem után képesek lennének-e újra lábra állni, mint volt a török uralom után való megerősödésünk.⁴⁰ ... Az orosz nem érezhette addig keleti posícióját biztosnak, amíg mi az erdélyi végvárból az összeköttetést veszélyeztettük, mi pedig Erdélyt sohasem adhatjuk föl, mert létünk bástyája, amelyért utolsó csepp vérünket is fel kellene áldoznunk.” Az európai egyensúly megőrzésének garanciáját ifj. gr. Andrásy Gyula a Kárpát-medence integritásában és Erdély megtartásában látta.⁴¹

Az 1914. október 11-én az Országos Ismeretterjesztő Társulat gyűlésén, a régi képviselőház termében elmondott, könyv alakban is megjelentetett *A háború és a társadalom* c. beszédében is hasonlóképpen fogalmazott ifj. Andrásy a Kárpát-medence szétdarabolását célzó orosz politikáról.⁴² *A magyarság és németiség érdekszolidaritása* c. művében az ennek

³⁷ Ifj. gr. Andrásy Gyula: *Kinek a bűne a háború?* Bp., 1915, Franklin Társulat. 4. o.

³⁸ Ifj. gr. Andrásy Gyula: *A jó béke céljai*. Bp., 1915, Franklin Társulat. 6-7. o.

³⁹ Ifj. gr. Andrásy Gyula: *A magyarság és németiség érdekszolidaritása*. 34. o.

⁴⁰ Ua. 35. o.

⁴¹ Ua. 37. o.

⁴² „a kettőskereszt jegyében való győzelem Magyarországot alkotó elemeire bonthatja. Az egyes szláv fajok önálló fejlődése, életerős kultúrája nincs ellentétben a magyar birodalom eszméjével; a cárizmus vezetése alatt

következtében kialakuló, súlypontját veszített új Európát is szemléltetette: „az orosz tendenciák győzelme a monarchia belső felbomlásához és Oroszországtól való függéséhez vezetett volna, Németországot abba a veszélyes helyzetbe sodorta volna, hogy szomszédságában kizárólag csak olyan tényezők számítsanak, ő útjában áll.”⁴³

A Monarchia feladata a pánszláv politika visszaszorításában

A pánszláv politikával szemben az Osztrák-Magyar Monarchia kétfrontos küzdelembe kényszerült: egyrészt Csehországgal nem tudta rendezni a helyzetét, másrészt a balkáni „viharsarok” okozott antagonisztikus feszültséget.

A Magyar Hírlap 1913. január 2-i számában megjelent *Magyarország és Ausztria* c. cikkében ifj. gr. Andrássy Gyula az egységes Közép-Európa megteremtéséhez szükséges cseh kiegyezés meghiúsulásáról írt: „Az elmúlt év a monarchiának nem kedvezett. Ausztriában nem sikerült a német és cseh kiegyezést megkötni.” Mivel a Monarchiában a német és a cseh nép „egymással keverten él, egymást legyőzni nem bírja, tehát meg kell egyezniök”. A balkáni probléma megoldásában a Monarchia törzsterületén élő népek összefogását sürgette: „A Balkán-félsziget új berendezkedése perceiben erősebbnek kell lennünk. ... Ezért törekedjünk belső életünket úgy berendezni, hogy kifelé erősek legyünk? Ez irányban Ausztriában a legfontosabb a cseh-német viszály enyhítése.”⁴⁴

A Balkán-kérdésben ifj. Andrássy az apja programját vitte tovább, aki céltudatos gazdaságpolitikával kívánta a Monarchiához kapcsolni a Törökországtól önállósult balkáni államokat. Lutter János a Külügyi Szemlében 1930 januárjában megjelent *Ifj. Andrássy Gyula gróf politikai eszméi* c. tanulmányában az 1878-as Bosznia-Hercegovinai okkupáció jelentőségét így összegezte: „Bosznia-Hercegovina elfoglalása európai mandátum alapján tulajdonképpen a magyar önfenntartás parancsolta szükségesség volt. A délszláv agitáció ellen kellett vele előbástyát szerezni, s a novibazári szandzsák elfoglalásával Szerbia és Montenegró között corridort teremteni az albán néphez. S ezzel megnyílt, európai háború felidézése nélkül a lehetőség arra, hogy a Balkánt gazdaságilag a monarchia érdekkörébe vonják. Ha ez megtörténik s a Balkán török uralom alatt levő népeinek önállósulási

álló orthodoxia azonban a vegyrokonságnál fogva országunk eddig hű elemeire is vonzóerőt fog gyakorolni. Az oroszok győzelme inkompatibilis Szent István koronájának koncepciójával és bármily kevésbé sértene integritásunkat, lehetetlenné tenné a magyar uralom fenntartását a Kárpátok völgyeiben.” – In: Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A háború és a társadalom*. Bp., 1914, Singer és Wolfner kiadása. 21. o.

⁴³ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A magyarság és németiség érdekszolidaritása*. 64-65. o.

⁴⁴ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *Magyarország és Ausztria*. In: *Magyar Hírlap*. XXIII. évf. 2. szám, 1913. január 2. 1-2. o.

törekvéseit a monarchia gazdaságilag és kulturálisan támogatja, meg lett volna adva a lehetőség, hogy az egyre gyengülő török uralom európai conflagratio földidézése nélkül múltján el.”⁴⁵ Ifj. Andrassy az okkupáció szükségszerűségét a Magyar Hírlap 1912. november 6-i számában megjelent *Barátságos viszonyt a Balkán államokkal* c. írásában magyarázta meg: „E megegyezés lényege abban állott, hogy az összes balkáni keresztény népek viszonylagos fejlődését biztosítjuk”. Ez nemzetközi garanciát biztosított arra nézve, hogy egyik balkáni nép se alakítson „a másik rovására nagy államot s hogy a keleti keresztény államok ne csak a töröktől, hanem mindenki mástól is teljesen és valóban függetlenek legyenek, hogy a Balkán valóban és tényleg a balkáni népeké legyen. ... Csak a mesterséges, a többi népek rovására történő megerősödése valamelyik Balkán-államnak káros reánk nézve, mert az ilyen alakulás a béke állandó veszélye.”⁴⁶

Bosznia-Hercegovina 1908-as annexióját viszont – mint Lutter János rámutatott a tanulmányában – ifj. Andrassy végzetes diplomáciai hibának tartotta. A Monarchia külügyminisztere, Alois Lexa von Aerenthal báró által, előzetes katonai felkészülés nélkül véghezvitt akció váratlanul érte Európát. Ifj. Andrassy 1913 december 9-i delegációs beszédében élesen bírálta a kialakult helyzetet: „az ily diplomáciai dicsőség mindig kétélű fegyver; egy ily győzelemnek, mint aminő az annexió volt, azután az a következménye, hogy anélkül, tulajdonképpen megerősítene, egy ellenséggel többet csinál.” A világháború előestéjén szomorúan ismerte be, amíg édesapja az 1878-as berlini kongresszuson „megnyitotta számunkra a Balkánt, Aerenthal ellenségeink számát növelte és positionkat a Balkánon gyengítette. ... Diplomáciánk ahelyett, hogy teljes erővel a háború kitörését akadályozta volna meg, a status quo hangoztatásával már eleve ellenséges szemben tüntette fel a monarchiát a Balkán-államok előtt. ... Igen nagy baj, hogy diplomáciánk állásfoglalása következtében Szerbia a monarchia ellenére erősödött. ... A rosszul elrendezett Balkán olyan löporostorony, amely lángba boríthatja az egész civilizált világot.” Az 1914. május 26-i delegációs beszédében is a Balkánon elkövetett diplomáciai melléfogások következményeire hívta fel a figyelmet: „Nincs tehát a Balkánon egyetlen biztos támaszunk sem. Létérdekünk, hogy a Balkánon egy ellenséges szövetség ne jöjjön létre ellenünk.”⁴⁷

⁴⁵ Lutter János: Ifj. Andrassy Gyula gróf politikai eszméi. In: *Külügyi Szemle*. VII. évf. 1. szám. 1930. január, 21-31. o.

⁴⁶ Ifj. gr. Andrassy Gyula: *Barátságos viszonyt a Balkán államokkal*. In: *Magyar Hírlap*. XX. évf. 263. szám, 1912. november 6.1-2. o.

⁴⁷ Graf Julius Andrassy: *Drei Reden über auswärtige Politik*. (Gehalten in der ungarischen Delegation: am 21. Nov., 9. Dez. und 17. Dez. 1913.) Wien, Seidel, 1914.; Bp., Europa, 1914.; Lutter János: Ifj. Andrassy Gyula gróf politikai eszméi. In: *Külügyi Szemle*. VII. évf. 1. szám. 1930. január, 21-31. o.; Thewrewk-Pallaghy Attila: *Az ifjabb Andrassy és a különbékekísérlete*. Bp., 1934, Globus. 4-5. o.

A háború elkerülésére a *Barátságos viszonyt a Balkán államokkal* c. cikkében a korábbi Balkán-politikához való visszatérést, a gazdasági kapcsolatok megerősítést szorgalmazta: „Gazdaságilag nagyot nyerünk a keresztény államok fejlődése által. Minél gazdagabb Bukarest, Belgrád, Szófia, annál gazdagabb lesz természetesen Wien és Budapest is. Minél műveltebbek, gazdagabbak déli szomszédaink, annál természetesebb a mi művelődésünk és gazdagodásunk.”⁴⁸

Az európai egyensúly: a megegyezés lehetőségei Angliával és Franciaországgal

Ifj. gr. Andrássy Gyula az európai egyensúlyt szem előtt tartva Angliával és Franciaországgal már az I. világháború előtt is a kölcsönös közeledés lehetőségeit kereste.

Az 1913. december 9-i nagy hatású delegációs beszédében – mint Lutter János összefoglalja – ifj. Andrássy a Monarchia, Közép-Európa vezető hatalma, felelősségét hangsúlyozta: „A Hármasszövetség és az entente közötti ellentétekben a monarchia hivatott a kiegyenlítő szerepre, ezzel leszünk nagy hasznára Európa békéjének. És e ponton azt a reményét fejezte ki, hogy Angliával benső, bizalmas viszonyba lépve, Európa békéjét szolgáltatjuk, mert Anglia érdekei a keleten azonosak a miénkkel. Egészen pontosan megmondja, hogy a német-francia ellentétből csak az esetben lesz európai veszély, ha hozzá német-angol vagy orosz-osztrák-magyar ellentét járul.”⁴⁹

A magyar politikus kellő súllyal képviselte a béke megőrzését a Ferenc József és II. Vilmos előtti audienciákon is, amelyeken a német-angol flottaversengés veszélyeire mutatott rá. Az elképzelései különösen a német császárnál nem találtak megértésre.⁵⁰

A hatalmi tömbökre szakadt Európa megmentése érdekében az angolok felé kívánt orientálódni, ez irányú meggyőződésének esszenciáját *Diplomácia és világháború* c. munkájának *A háború / Külpolitikai hibáink* c. fejezetében foglalta össze: „Én legjobban Angliában bíztam. Azt hittem, hogy Ausztria-Magyarországnak főhivatása fonalat, összekötőkapcsot keresni London felé. De ezt a lehetőséget sem bírtuk komolyan kipróbálni, mert Németország sohasem volt olyan jó viszonyban velünk, hogy ilyen akciónkat féltékenység nélkül nézte volna. Ahhoz, hogy Ausztria-Magyarország közvetítése sikert érjen

⁴⁸ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *Barátságos viszonyt a Balkán államokkal*. In: Magyar Hírlap. XX. évf. 263. szám, 1912. november. 6. 1-2. o.

⁴⁹ Graf Julius Andrássy: *Drei Reden über auswärtige Politik*. (Gehalten in der ungarischen Delegation: am 21. Nov., 9. Dez. und 17. Dez. 1913.) Wien, Seidel, 1914.; Bp., Europa, 1914.; Lutter János: Ifj. Andrássy Gyula gróf politikai eszméi. In: *Külügyi Szemle*. VII. évf. 1. szám. 1930. január, 21-31. o.

⁵⁰ Lutter János: Ifj. Andrássy Gyula gróf politikai eszméi. In: *Külügyi Szemle*. VII. évf. 1. szám. 1930. január, 21-31. o.

el, elsősorban nagy hangsúlyt kellett arra helyezni, hogy bizalmi viszony legyen közöttük és Németország között, Németország ne nézze féltékenyen és bizalmatlansággal önálló eljárásunkat.”⁵¹

A legmagasabb angol politikai fórumokon is visszhangra talált a közeledést szorgalmazó elképzelés. Ifj. Andrassy számos angol vezetővel állt közvetlen kapcsolatban, barátságban, köztük VII. Edward külügyminiszterével, Lord Lansdowne-nal, akit 1908-ban londoni útja során ismert meg. A két államférfi kölcsönösen becsülte egymást: a világháború kitöréséig egyre inkább közeledtek és sokat vártak egymástól. A Foreign Office belső emberei között is sok diplomata helyezkedett ifj. Andrassy álláspontjára, akinek segítségére volt közeli barátja és munkatársa, a svájci *Revue Politique Internationale* szerkesztője, Vályi Félix is az európai közélet objektív tájékoztatásában. A neves történétíró és cambridge-i professzor, Sir George Walter Prothero az összes, Európa és a Közel-Kelet aktuális kérdéseivel kapcsolatos ifj. Andrassy- és Vályi Félix-memorandumot elküldte másolatban Lloyd George-nak és a Foreign Office vezetőinek.

Az európai egységet megakadályozó német-francia ellentét kiegyenlítése terén is fontos lépéseket tett ifj. gr. Andrassy Gyula. Steeg francia pénzügyminiszter egyenrangú partnerének tekintette, de érdemi lépést nem tudtak tenni, mivel az – orosz befolyás következtében – a háborús agressziót szorgalmazó Poincaré-Delcassé irányzat kerekedett fölülr. A háború kitörése után sem szakította meg a kapcsolatot a franciákkal. Vályi Félix révén ismerkedett meg Emile Haguenin-nel, aki a magasabb politikai körök felé jelentett összeköttetést. A Sorbonne professzorainak egy befolyásos köre, köztük Emile Boutroux filozófus és Henri Lichtenberger germanista is az elképzelés mögé állt.⁵²

A Monarchia angol és francia együttműködését szorgalmazó, a *Revue Politique Internationale*-ban megjelent ifj. Andrassy-tanulmányok a világsajtóban is visszhangot váltottak ki. Az 1915 januárjában napvilágot látott első írás, a *Considération sur les origines de la guerre* a háború céltalanságát hangoztatta és a békét szorgalmazta. 1915 márciusában ifj. Andrassy arra vállalkozott, hogy Berlinben a franciákkal való kibékülés politikájára vegye rá a német császárt és a kancellárt. Az eredménytelenül végződő találkozóra Theobald von Bethmann-Hollweg kancellár – Vályi Félix tanulmánya szerint – úgy emlékezett vissza, „hogya Andrassy lett volna a partnere a bécsi Ballplatzon, ha Andrassy egyéni súlya és

⁵¹ Ifj. gr. Andrassy Gyula: *Diplomácia és világháború*. 115. o.

⁵² Ifj. gr. Andrassy Gyula: *Nagy-Britannia és a béke. Válasz Lord Lansdownenak*. In: *Nyugat*. XI. évf. 3. szám, 1918. február 1. 199-210. o.; Lutter János: *Ifj. Andrassy Gyula gróf politikai eszméi*. In: *Külügyi Szemle*. VII. évf. 1. szám. 1930. január, 21-31. o.; Vályi Félix: *Andrassy Gyula kísérletei Magyarország megmentésére*. In: *Pesti Napló*. 83. évf. 19. szám, 1932. január 24. 35-36. o.

tekintélye hivatalos minőségben állott volna mellette Luddendorff túlkapásai ellen, *meg lehetett volna nyerni a habozó Vilmos császárt a mérsékelt politikának.*” A Monarchia ekkori külügyminiszterének, Burián Istvánnak „kezdetől fogva semmi tekintélye nem volt, a német diplomaták igyekeztek megszökni előle, annyira mutatkoztak ennek a szürke diplomatának a társaságában.”

Az 1916-ban közzétett második, *Le Probleme de la Paix* c. cikkében ifj. Andrassy a Monarchia mérséklő befolyását ajánlotta fel Angliának arra a célra, hogy Németország véglegesen elismerje a brit flotta szupremáciáját. A megerősítő választ személyesen, Lord Lansdowne fogalmazta meg az újságban, amelyre a magyar államférfi 1917-ben a *La Grande Bretagne et la Paix: Reponse à lord Lansdowne* c. írásában reagált. Ebben határozottan kifejezésre juttatta, „az első lépés, miután Oroszországgal való viszonyunk megjavult, megkeresnünk az alapot az angol-német közeledés számára.”⁵³ A cikk magyar nyelvű változata 1918 februárjában a Nyugatban jelent meg *Nagy-Britannia és a béke. Válasz Lord Lansdownenak.* címmel.

Ifj. Andrassy itt kifejtette, a nemzetek közötti szétagoltságból kivezető utat a nemzetközi jog új alapokra helyezésében látja: „Maradna a nemzetközi jog reformja. Ezen a téren nem lesz nehéz a nyugati hatalmakkal találkozunk.” A megoldást a Monarchia külügyminisztere, Ottokar Czernin Népszövetséget megelőlegező javaslata alapján képzelte el, aki „az általános leszerelést ajánlotta s minden nemzetközi összeütközés számára választott bíróságot, hogy a jövőre kizárja a háborúnak minden lehetőségét.”

Az antant hatalmak figyelmét a tervezet elfogadására hívta fel: „S ha talán az entente nem is kíván ily tökéletes pacifizmust, semmi sem állja útját, hogy szóba álljon Czerninnel, mert az osztrák-magyar miniszter nem azért dolgozott ki egy program-maximumot, hogy megakadályozza azt, ami a mostani körülmények között megcsinálható. Azzal a kifogással, hogy a nemzetközi jogot akarják reformálni, nem szabad folytatni a háborút, minekutána egy egyezményes békével tökéletesen meg lehet javítani.” Az angol miniszterelnököt, Lloyd George-ot élesen bírálta, mivel „megbüntetendő rablóként” kezelte a központi hatalmakat. A politikus szavainak hitelét saját propagandája tükrében vizsgálta meg.⁵⁴

⁵³ Vályi Félix: Andrassy Gyula kísérletei Magyarország megmentésére. In: Pesti Napló. 83. évf. 19. szám, 1932. január 24. 35-36. o.

⁵⁴ „a népek közt való jogi vonatkozások reformja, a nemzetek szövetsége, a kötelező bíraskodás, mely módot ad rá, hogy a jog ellen vétők megbüntettessenek; minde szép szólamok csak úgy válhatnak valósággá, ha az angol győzelem lehet beléjük lelket. ... Ám ha a büntetést fegyveres ítélet méri ki, afféle középkori istenítélettel, ez nem a jog ellenállhatatlan erejét bizonyítaná, csakis azt, hogy az marad fölül, aki erősebb. Ez a régi igazság nem érdemli meg, hogy új véres küzdelmekkel igazoltassék.”

Ifj. gr. Andrássy Gyula figyelmeztetett, a nemzetközi jog ne diktátum legyen, amivel a győztes hatalmak önkényesen visszaélhetnek a legyőzettekkel szemben: „A nemzetközi jogot nem lehet uralkodóvá tenni, csakis ha a béke nem megparancsolt béke s ha föltételei nem elfogadhatatlanok a pillanatnyilag legyőzött felekre nézve. Nem válhatik uralkodóvá, csak ha e háború minden borzalma s teljes haszontalansága minden népet rákényszerít, hogy elismerje, hogy jobb az állam érdekeinek védelmét bíróságra bízni, mint fegyverekre. Az új szellem, a nemzetközi vonatkozások új fogalmazása a fontos. Aki mindenáron büntetni akarja bűnösnek kijelentett ellenfelét, annak nincs joga, hogy az emberiség apostolának szerepében tetszelegjék.”⁵⁵

Ifj. gr. Andrássy Gyula a Monarchia végnapjaiban, még külügyminiszteri kinevezése előtt 1918. október 11-én, vezető magyar államférfiak társaságában Reichenauban találkozott IV. Károllyal. Az itt elmondott beszédében a megváltozott politikai helyzetnek megfelelően kitűzött céljait vázolta. Az angolok és a franciák felé továbbra is nyitott volna, de az európai egyensúly érdekében kész volt kompromisszumot kötni és feladni a politikailag-katonailag-gazdaságilag egyesített Közép-Európa megvalósítását.⁵⁶

Thewrewk-Pallaghy Attila 1934-ben napvilágot látott *Az ifjabb Andrássy és a különbékekísérlete* c. könyvében foglalta össze ifj. Andrássy reichenai programját: „nem kívánja ugyan Németországot feltétlenül cserbenhagyni, de ajánlatos volna speciális szövetségünket, amely pusztulásunkat jelentené a jövőben, a világháború után megszüntetni.” Thewrewk-Pallaghy „a szabad kéz politikája”-ként jellemezte ifj. Andrássy külpolitikai koncepciójának korszakokon átívelő alapját: „Ezért a világháború előtt azt a politikát folytatta, hogy a kettős monarchia ne hagyja magát a német-angol ellentétbe rántani, hanem közvetítsen a kettő között: a világháború alatt pedig azt, hogy önálló magatartásunkkal igyekezzünk kiegyenlíteni a már fennálló ellentéteket. A világháború után ugyanerre a politikára kell visszatérni.” A Monarchia történelmi szerepét ifj. Andrássy a hatalmi tömbök közötti kiegyenlítő pozíció megvalósításában, a német-angol-francia közeledés elérésében jelölte ki. Az érvelésében kiemelt hangsúlyt kap – a pánszláv veszélyeztetettség-érzés továbbéléseként is – az Oroszországban hatalomra került bolsevizmus világforradalmi törekvéseinek megakadályozása: „Jó volna rábírnunk a német birodalmat, hogy ismerje el Anglia tengeri fölényét, ezáltal előmozdítsa a kontinensen uralkodó feszültség enyhülését, amelyre, Amerika túlsúlyra jutása miatt, Európának oly nagy szüksége volna. Melegen ajánlotta úgy

⁵⁵ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Nagy-Britannia és a béke. Válasz Lord Lansdownenak. In: Nyugat. XI. évf. 3. szám, 1918. február 1. 199-210. o.

Franciaországgal, mint Nagy-Britanniával szemben a sürgős és bizalmas érintkezés keresését; sőt az utóbbi rokonszenvét külön is meg kell nyerni, mert Angliának lehet legkevésbé az érdeke, hogy a kettős monarchia megszűnjön, főleg neki ne kívánatos elbalkanizálódásunk, továbbá a mindenki harca mindenki ellen s végül az sem, hogy az Ausztria-Magyarország helyén keletkező kis államok a bolsevizmus karjaiba rohanjanak.”⁵⁷

Ifj. gr. Andrássy Gyula a Monarchia utolsó közös külügyminisztereként (Heinrich Lammasch osztrák kormánya tagjaként /Magyarországon ekkor Wekerle Sándor volt a miniszterelnök/), egy hetes hivatali ideje alatt a bécsi Ballhausplatz-i palotájában, 1918. október 24.-től november 2-ig a fentebb vázolt koncepció értelmében – IV. Károly és ifj. Andrássy közös elhatározásával (a katonai-politikai konferencia, a közös minisztertanács és a két kormány megkérdezése nélkül)⁵⁸ – előnyös különbékét szándékozott kötni: 1918. október 24-én levélben fordult Wilsonhoz, hogy elfogadná az amerikai elnök október 18-i, a csehszlovák és jugoszláv igényeket is kielégítő feltételeit a különbékéhez és a fegyverszünethez, amelyet elődje, Burián István elutasított. Wilson nem reagált érdemben a kérelemre, ifj. Andrássy pedig az őszirózsás forradalom és gr. Károlyi Mihály hatalomra kerülése miatt távozni kényszerült tisztségéből...⁵⁹

2. Ifj. gr. Andrássy Gyula és a lengyel államiság helyreállítása

Ifj. gr. Andrássy Gyula politikai gondolkodásában központi helyet foglalt el egy erős, a cári kormányzat alól felszabadított Lengyelország, mely fontos hatalmi tényezőként lett volna jelen az egységesített Közép-Európában. A lengyel államiság az ország harmadik felosztásával 1795-ben több mint egy évszázadra megszűnt létezni: területén Oroszország, Poroszország, majd jogutódja, a német egység megvalósításával az egységes Németország és Ausztria osztozott. Az I. világháború során a lengyel területek a nagyhatalmak ütközőzónájába kerültek, így értelemszerűen vetődtek fel az elképzelések a térség újrendezéséről és a lengyel államiság visszaállítását illetően. Ifj. Andrássy diplomataként ebbe a polémiaiba kapcsolódott be és határozott elképzeléseket javasolt, amelyek, bár nem valósultak meg az eredeti formájukban, mégis a kortársak visszhangját váltották ki. Vályi Félix a következőképpen foglalta össze ifj. Andrássy elképzeléseit Lengyelország jövőjére

⁵⁶ Vályi Félix: Andrássy Gyula kísérletei Magyarország megmentésére. In: Pesti Napló. 83. évf. 19. szám, 1932. január 24. 35-36. o.

⁵⁷ Thewrewk-Pallaghy Attila: Az ifjabb Andrássy és a különbékekísérlete. Bp., 1934, Globus. 19-20. o.

⁵⁸ Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. 1867-1918. 178-181. o.

⁵⁹ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 147. o.

vonatkozóan: „A gondolat lényege az volt, hogy fogjanak össze a magyarok és a lengyelek Közép-Európa rendezése előkészítésének s az így nyert erőt állítsák Anglia segítségével az új európai egyensúly szolgálatába. ... A lengyel nemzet bizalommal fordult Andrássy egyénisége felé s benne garanciáját látta annak, hogy a Habsburgokat most már végleg lekössék egy öncélú és egységes lengyel állam mellé.”⁶⁰ Ifj. Andrássy a családi hagyományai miatt is a legalkalmasabb magyar politikusnak számított erre a feladatra: az Andrássyak a lengyel ügy támogatását 1831 óta erkölcsi kötelességüknek tartották.⁶¹

Nemzetközi és lengyel méltatások

Ifj. gr. Andrássy Gyula halálakor a lengyel lapok gyászkeretes nekrológokban méltatták a tevékenységét.⁶² A korszak meghatározó, katolikus univerzalizmust képviselő lengyel filozófus-író-történésze, Marian Zdziechowski ifj. Andrássy emlékének ajánlotta 1933-ban megjelent *Wegri i dookola wegier (Magyarország és Magyarország körül)* c. művét. A könyv belső borítóján, a címoldal mellett ifj. Andrássy egész oldalas képe található és két fejezet is foglalkozik a magyar politikussal.⁶³ Az angol *The Times* is felemlítette a politikus érdemeit nekrológiájában a háború alatti lengyel kérdés felkarolása körül: „Az egyik első magyar államférfi volt, aki felismerte a lengyel kérdés megújult jelentőségét. 1915-ben felkérték, hogy német politikusokkal megvitassa ezt a problémát a központi hatalmak Egyesült Államokkal való kapcsolatával együtt. Berlinben is kedvező benyomást tett azáltal, hogy meggyőzte Ferenc József császárt, hogy elfogadja a lengyel kérdés porosz megoldását és felajánlotta a segítségét a Közép-Európai rendezésben.”⁶⁴

⁶⁰ Vályi Félix: Andrássy Gyula kísérletei Magyarország megmentésére. In: *Pesti Napló*. 83. évf. 19. szám, 1932. január 24. 35-36. o.; Thewrewk-Pallaghy Attila: *Az ifjabb Andrássy és a különbékekísérlete*. 12. o.

⁶¹ Tefner Zoltán: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914*. Bp., 2007, L'Harmattan Kiadó. 275. o.; Tefner Zoltán: Hohenwart, Beust, Andrássy és a lengyelkérdés. In: *Valóság*, 2004/8. 37-63. o. (51. o.)

⁶² Vályi Félix: Andrássy Gyula kísérletei Magyarország megmentésére. In: *Pesti Napló*. 83. évf. 19. szám, 1932. január 24. 35-36. o.; Thewrewk-Pallaghy Attila: *Az ifjabb Andrássy és a különbékekísérlete*. 12. o.

⁶³ Marian Zdziechowski: *Wegri i dookola wegier*. Szkice polityczno-literackie. Wilno, 1933, Pogon. Az ifj. gr. Andrássy Gyulával foglalkozó fejezetek: 121-135. o.; *Europa powojenna a koncepcja hr. Juljusza Andrassy'ego*, 141-151. o.; Hr. Juljusz Andrassy; Sz. Csorba Tibor: *Marian Zdziechowski (1861-1938)*. Különlenyomat a *Pannonhalmi Szemle* XIII. (1938.) évfolyamának 5. számából. Pannonhalma, 1938, Sárkány Nyomda Rt.; Thewrewk-Pallaghy Attila: *Az ifjabb Andrássy és a különbékekísérlete*. 12. o.

⁶⁴ *Obituary. Count Julius Andrassy. Hungarian Statesman*. In: *The Times*, June 12., 1929, p. 11. Az eredeti angol szöveg: „He was one of the first Hungarian statesmen to recognize the revived importance of the Polish question, and in 1915 he was selected to discuss with German statesmen both this question and the relations of the Central Powers to the United States. He appears to have made a favourable impression in Berlin by persuading the Emperor Francis Joseph to accept the Prussian solution of the Polish question and by pledging his support to the Central European scheme.”

A magyarországi lengyel főkonzul, Chelmiczki 1934 márciusában, a budapesti International Clubban tartott előadásában pedig a következőképpen összegezte ifj. gr. Andrássy Gyula szerepét Lengyelország történetében: „Az európai államférfiak között ugyanis ő volt az első, aki a világháború kezdetén, még abban az időben, amikor az egyik oldalon a központi hatalmak részéről még nem volt kikristályosodott elgondolás Lengyelország sorsát illetően, a másik oldalon pedig az antanthatalmak a lengyel kérdés megoldását fenntartás nélkül legnagyobb ellenségüknek, az oroszoknak engedték át, világosan átérthette a lengyel kérdés fontosságát és nyíltan hangsúlyozta annak a szükségszerűségét, hogy ezt a kérdést csakis a lengyel nép akarata szerint lehet megoldani.”⁶⁵

A lengyel állam helye a Közép-Európai rendszerben és a „trialista” Monarchiában

Az I. világháború során Lengyelország az orosz és a német-osztrák hadszíntér ütközőterepévé vált. Az orosz seregek viaszorítása után 1915. december 14-én írták alá a tescheni konvenciót, amely az Oroszországhoz tartozó lengyel országrész számára német (Varsó központtal) és osztrák (déli és keleti területek, Lublin központtal) megszállást irányzott elő.⁶⁶ Az ideiglenes rendelkezés a jövőt illetően nyitva hagyta az alapvető kérdéseket, így számos megoldási javaslat, tervezet született, köztük ifj. gr. Andrássy Gyuláé. A magyar politikus a létrehozandó lengyel állam stratégiai szerepét így jellemezte 1915-ben, *A jó béke céljai* c. munkájában: „Legelsősorban Lengyelország ügye vonja magára figyelmünket; a mennyiben a lengyel-orosz társadalom aktiv részt venne küzdelmünkben, erkölcsi kötelességünké válnék mindent megtenni, hogy Oroszországtól felszabadítsák.” A lengyel kérdés ekképpen válik ifj. Andrássy gondolkodásában a pánszláv-ellenes politika meghatározó terepévé. Az elsődleges cél a lengyel területek elszakítása a szláv érdekszférától, amelyet a Kelet-Lengyelországi pinski (vagy rokitnói) mocsarakig szorított volna vissza: „Lengyelországnak Oroszországtól való felszabadítása mellett szól a stratégiai tekintet. Az a határvonal, amely a nagy lengyel mocsarakig húzódnék el, sokkal könnyebben védhető Közép-Európára nézve, mint a jelenlegi. Lengyelország elvesztésével eltompulna az él, amelyet Oroszország a nyugat felé vert és mely Berlint, Bécsét és Budapestet egyaránt

⁶⁵ T. Gy.: A lengyel főkonzul előadása Andrássyról. Miért tartják a lengyelek a második Andrássyt Európa egyik legnagyobb államférfiának? In: *Magyarság*. XV. évf. 58. szám, 1934. március 13. 4. o.

⁶⁶ Arthur J. May: *The Passing of the Hapsburg Monarchy. 1914-1918. Volume One*. Philadelphia, 1966, University of Pennsylvania Press. p. 158.

veszélyezteteti. ... A lengyel nemzet új eleven erőt is állítana Közép-Európa szolgálatába a Kelet supremáciája ellen.”⁶⁷

A megoldást – mint azt a *Diplomácia és világháború* c. könyvének *A háború /Külpolitikai hibáink* c. fejezetében kifejtette - az Osztrák-Magyar Monarchia dualista rendszerének trialista átalakításában⁶⁸ látta: „Az egyetlen helyes politikának azt tartottam, mindent elkövetni, hogy a lengyel nemzetet kielégítsük és megnyerjük. ... Mindezeket a célokat a legjobban az úgynevezett osztrák-lengyel megoldás biztosíthatta volna, melynek alap gondolata volt Orosz-lengyelországból és Galíciából egy szuverén államot alkotni, a koronát a mi uralkodónknak juttatni, és a dualizmus helyére a trializmust állítani.”⁶⁹

Politikai és diplomáciai lépések

Ifj. gr. Andrássy Gyula 1915. március 10-én, az „igazságos békéről” mondott beszédében „vetette fel először nyilvánosan Lengyelországnak az orosz uralom alól való felszabadításának eszméjét. ... Ez igen bátor gondolkodásra vall, amely abból a szilárd meggyőződéséből fakadt, hogy nem lehet igazságos béke Európában szabad Lengyelország nélkül.” (Az orosz csapatok előrenyomulása súlyosan veszélyeztette ekkor a Monarchia helyzetét.)⁷⁰

A *Diplomácia és világháború* c. könyvének *A háború /Külpolitikai hibáink* c. fejezetében így emlékezik vissza a lengyel államiság érdekében tett első lépéseire: „A háború alatt felmerült külpolitikai kérdések közül sokat foglalkoztam a lengyel kérdéssel. A nagyközönség elé én vittem a Neue Freie Presse cikkében (1915. szeptember), a magyar parlamentben én hoztam fel először (1915. december 17.). Ezt a kérdést a legsürgősebbek és legfontosabbak egyikének tartottam.”⁷¹

A bécsi Neue Freie Presse-ben 1915. szeptember 12-én közzétett, szeptember 10-én a magyar fővárosban keltezett *Die polnische Frage* c. írása a Magyar Hírlap 1915. szeptember 14-i számában, *A lengyel kérdés* címmel is napvilágot látott. Részletesen kifejtve az álláspontját ifj. Andrássy a feladatokat két fő területen jelölte ki: „Az első fix pont az, hogy amennyiben a katonai eredmény megengedi, Orosz-Lengyelországot Oroszországtól el kell szakítanunk. ... A második fő tétel, amelyet szem előtt kell tartanunk, az, hogy az Oroszországtól elszakított

⁶⁷ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A jó béke céljai*. 44. o.

⁶⁸ Arthur J. May: *The Passing of the Hapsburg Monarchy, 1914-1918. Volume One*. 157. o.

⁶⁹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *Diplomácia és világháború*. 94. o.

⁷⁰ T. Gy.: *A lengyel főkonzul előadása Andrássyról. Miért tartják a lengyelek a második Andrássyt Európa egyik legnagyobb államférfiának?* In: *Magyarság*. XV. évf. 58. szám, 1934. március 13. 4. o.

lengyel királyságot úgy kell Közép-Európához csatolni, hogy az ebből a lehető legtöbbet nyerje.”

Ifj. gr. Andrassy Gyula rámutatott, a bismarcki oroszbarát politika következtében kialakult általános lengyel letargia miatt a lengyel „nemzet elvesztette azt a hitét, hogy az orosz uralmat valaha lerázhatja. ... A lengyelek a tradicionális német-orosz barátságban reményeik sírját látták.”⁷² A helyzet tragikumát fokozta, hogy az I. világháború „testvérháborút” is jelentett a lengyel nép számára és az általános hadkötelezettség kizárta, „hogy sikeresen lehessen forradalmat csinálni”. Ennek ellenére „a lengyel hazafiság mégis Közép-Európa szövetségese maradt, nem az oroszoknak segített, hanem nekünk, s míg ellenségeink táborában a lengyel csak fél erővel küzdött, csak a kényszer és a törvényes kötelesség nyomása alatt, addig nálunk a legionáriusok és a lengyel csapatok sok helyütt nagyon kitűntek és hősiességgel harcoltak. Lengyel talajon való előrenyomulásunk nem találta azt az antipátiát, amelybe orthodox vidékeken ütközött.”

Ifj. Andrassy hangsúlyozta, a lengyeleket is érdekeltté kell tenni a Közép-Európához való csatlakozásban. Poroszország és a Habsburg Birodalom múltbéli felelősségét sem hallgatta el, s úgy látta, elérkezett a helyzet a történelmi jóvátételre.⁷³

Ifj. gr. Andrassy Gyula a térség erőviszonyainak ismeretében Lengyelország jövőjét a további fennmaradás érdekében nem teljesen független államként, hanem Németország vagy – még inkább – az Osztrák-Magyar Monarchia keretein belül képzelte el.⁷⁴ Koncepciójának előképei az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásától kezdve felmerülő horvát és a cseh dualista megoldási tervzetek, ill. az első világháború alatt felvetett ún. „bővített dualizmus”, amely Orosz-Lengyelország Ausztriához történő anektálását összekötötte volna Bosznia-Hercegovina és az osztrák tartományként kezelt Dalmácia magyar bekebelezésével.⁷⁵

A politikus megoldási javaslatában a továbbra is fennálló orosz fenyegetettség miatt elvetette a teljesen, önálló független állam lehetőségét, de a németek és az osztrákok közötti felosztást is. A hatékony védelem és az államszervezés érdekében a lengyel területek osztrák

⁷¹ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Diplomácia és világháború. 94. o.

⁷² Az orosz–porosz együttműködés 1863-ban kezdődött el a lengyel kérdés irányvonalán. Bismarck jelentős segítséget nyújtott az oroszoknak a lengyel felkelés leverésében. A kérdésről lásd Tefner Zoltán: Az 1863-as lengyel felkelés és az európai politika. Érd, 1996, Lénia Kiadó.

⁷³ „A múltban sokat vétett Közép-Európa Lengyelországgal szemben. A mi védelmi harcunknak le nem tagadható, szemmel látható igazolása volna, ha győzelmünket azzal pecsételnék meg, hogy helyrehoznók az általunk is ejtett sebeket. Tudvalevő, hogy Mária Terézia nagy lelki küzdelmek között írta alá a Lengyelország felosztásáról szóló szerződést. Szép volna, ha utódja, Ferenc József kötné meg azt a szerződést, amely Európa kultúrájának újra visszaadja ezt a sok szép tulajdonsággal rendelkező munkást.”

⁷⁴ Graf Julius Andrassy: Die polnische Frage. In: Neue Freie Presse. 12., September, 1915. (Nr. 18340.) p. 1-2.; magyarul: Ifj. gr. Andrassy Gyula: A lengyel kérdés. In: Magyar Hírlap. XXV. évf. 254. szám, 1915. szeptember 14. 2-3. o.

fennhatóság alatt történő egybentartását szorgalmazta.⁷⁶ A magyar és a lengyel történelmet párhuzamba állítva ifj. Andrássy az osztrák fennhatóság és a magyar kiegyezéshez hasonló kompromisszum mellett érvelt: „Három nagyhatalom közé ékelve csak ezek játékszerévé válnék. Fokozott mértékben áll az rá nézve, ami bennünket, magyarokat is arra bírta, hogy más állammal való közjogi kapcsolatba lépjünk.” Ugyanakkor kiemelten hangsúlyozta azt is, a lengyel kérdés ne fordítsa szembe egymással a központi hatalmakat: „a közös megegyezéssel keresett megoldásnak olyannak kell lenni, hogy a Németország és Ausztria-Magyarország között való teljes bizalmas viszonyt, jóakaratot és barátságot a legkisebb mértékben se sértse meg, amit könnyűnek tartok, mert valódi érdekünk mindkettőnknek az a megoldás, amely a legtöbb eleven erőt fogja a szövetség rendelkezésére bocsátani, amelynek hivatása Közép-Európa békéjét, gazdagodását és hatalmát hosszú időre biztosítani.”⁷⁷

A lengyel állam megalakítása érdekében ifj. gr. Andrássy Gyula a német vezetésnél is érdemi lépéseket tett. A *Diplomácia és világháború* c. könyvének *A háború /Külpolitikai hibáink* c. fejezetének tanúsága szerint 1915 októberében Theobald von Bethmann-Hollweg kancellárt sikerült meggyőznie az álláspontjáról: „Mikor épp a lengyel kérdés miatt Berlinbe mentem (1915 őszén), azt tapasztaltam, hogy Németországgal, főleg Bethmann-Hollweggel meg lehet egyezni, aki belátta, hogy a lengyelek és németek között a történelem és az érzelmi motívum nehezen áthidalható szakadékot teremtett, és hogy az egyetlen természetes, a népek akaratának megfelelő kibontakozás az általam képviselt gondolat volt. A kancellár a Németországgal való gazdasági és katonai megegyezés esetében kész lett volna az általam képviselt megoldást elfogadni.”⁷⁸

A lengyel kérdést a magyar parlamentben 1915 decemberében „a béke és a civilizáció érdekében” mielőbb megkötendő békekötéssel kapcsolatban hozta fel ifj. gr. Andrássy Gyula: „Lengyelország éppúgy, mint Magyarország, hosszú évtizedeken keresztül volt felosztva és szenvedett idegen iga alatt s ezért mi, magyarok meg tudjuk érteni az ő bajaikat és nekünk erkölcsi kötelességünk, hogy a lengyeleknek segítsünk.” Itt is hangsúlyozta, „mindazokat a

⁷⁵ Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. 1867-1918. 196. o.

⁷⁶ „A megegyezésnek azonban elkerülhetetlen kelléke, hogy a felszabadított lengyel lakosság ne oszttassék fel a német birodalom és közöttünk, hanem mindenestre, nagy zöme egy állami testet képezzen, nem mint annektált tartományt, hanem biztosított közjogi individualitással, lengyel nemzeti jelleggel, lengyel kormányzattal. Ha a mi monarchiánkhoz csatlakozik, Galíciával egy testet kellene képeznie. Nem szabad, hogy Lengyelország felszabadítása új felosztásának benyomását kelthesse, nehogy az orosz uralom lerázásának örömét az új megosztás fájdalma ellensúlyozza, és az együttmaradás vágya a nagyobb szabadság vágyát háttérbe szorítsa.”

⁷⁷ Graf Julius Andrássy: Die polnische Frage. In: Neue Freie Presse. 12., September, 1915. (Nr. 18340.) p. 1-2.; magyarul: Ifj. gr. Andrássy Gyula: A lengyel kérdés. In: Magyar Hírlap. XXV. évf. 254. szám, 1915. szeptember 14. 2-3. o.

⁷⁸ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Diplomácia és világháború. 97. o.

*lengyel területeket, amelyeket a központi hatalmak Oroszországtól elvesznek, sohasem szabad Oroszországnak visszaadni.”*⁷⁹

A lengyel politikai elit bizalmát is hamar sikerült megszerezte. Vályi Félix 1932. január 24-én, a Pesti Naplóban megjelentetett *Andrássy Gyula kísérletei Magyarország megmentésére* c. megemlékező írásában részletezte a széleskörű európai összefogás résztvevőinek szerepét: „Már 1916-ban megmozdultak Magyarország angol barátai, hogy a magyar befolyást megnyerjék egy olyan európai béke számára, mely a kettős monarchiát ugyan átalakítaná, de nem a Gross-Österreich alapján, hanem magyar politikai és szellemi vezetés alatt a lengyel kérdés bevonásával. A gondolat lényege az volt, hogy fogjanak össze a magyarok és a lengyelek Közép-Európa rendezésének előkészítésére, s az így nyert erőt állítsák Anglia segítségével az új európai egyensúly szolgálatába.” Vályi Félix az új lengyel állam létrehozásáról folytatott tárgyalásokra 1916 júniusában két hétre meghívta ifj. gr. Andrássy Gyulát Svájcba, ahol a Thuni tó partján a lengyel mozgalom szellemi vezetőivel találkoztak. A neves történetíró és későbbi népszövetségi követ, Szymon Askenazy, a későbbi lengyel külügyminiszter és emigrációs államelnök, August Zaleski és a Párizsban élő dúsgazdag lengyel főúr, Taube báró egyaránt nagyrabecsülésüket fejezték ki a közeledést elősegítő magyar politikusnak, akinek célja „a kettős monarchia kívánságait szem előtt tartó s ezáltal a brit világbirodalom rokonszenvét is megnyerő Lengyelország” volt.⁸⁰

A német birodalom azonban komoly akadályokat görgtetett a megegyezés elé. Ifj. Andrássy a *Diplomácia és világháború* c. könyvének *A háború /Külpolitikai hibáink* c. fejezetében a német nagyhatalmi politika felülkerekedéséről írt: „Kevés rokonszenv is volt a németekben a lengyelek iránt, kevés bizalom a lengyelek jóakaratában. A német ipar a lengyel nyersanyagot maga számára akarta megszerezni. Az alldeutschok talán legszívesebben magára Német-Ausztriára is rátették volna kezüket. Hallani sem akartak arról, hogy ehelyett Lengyelország is a Habsburg Monarchiához csatoltassék. ... Most Németország a varsói tartományokból egy német fejedelem alá helyezett Puffer-staatot /ütközőállamot/ akart alkotni. Ez is téves gondolat volt, és nem valósult meg.” Ifj. Andrássy Bethmann-Hollweg kancellárral folytatott beszélgetései is eredménytelennek bizonyultak: „De Bethmann-Hollweg egy percig sem volt a helyzet ura. Nagy erők dolgoztak ellene is, a lengyel-osztrák megoldás ellen is. Mikor 1916. év nyarán a német kancellárt újból láttam, már ő is keresztülvihetetlennek tartotta azt a gondolatot, melyet néhány hónappal korábban (1915. október) előttem helyeselt.” – jegyezte

⁷⁹ T. Gy.: A lengyel főkonzul előadása Andrássyról. Miért tartják a lengyelek a második Andrássyt Európa egyik legnagyobb államférfiának? In: Magyarország. XV. évf. 58. szám, 1934. március 13. 4. o.

meg keserűen a magyar politikus. A Monarchia bővítése főként a nagy számú szláv elemmel való gyarapodás miatt keltett az osztrák politikai elit köreiből veszélyeztetettséget, amelyre elzárkózó magatartással válaszoltak: „Az osztrák államférfiak nagy része nem akarta Galíciát azért elveszíteni, hogy Lengyelországot megnyerje a Monarchia számára. Biztosítékot követelt, hogy Lengyelország gazdaságilag Bécstől függő marad és pedig állandóan függő, nehogy úgy járjanak vele, mint Magyarországgal, melynek piacát időről időre nehéz tárgyalásokkal kellett megvásárolni.”⁸¹

Ez az elutasító légkör teremtette meg ifj. Andrássy 1916. június 17-i, Németországhoz intézett szózatának az alaphangját. Elsősorban arra kívánt rámutatni, a tétovázás politikája az Oroszországot juttatja helyzetelőnybe: „Európa elhagyta Lengyelországot. ... A lengyel nemzet a maga egészében nem fogadta el sohasem ezt a pánszláv elgondolást, de Oroszország most ismét csábítja a lengyeleket az autonómia és az egység ígéretésével. Ez mindkettő olyan dolog, amelyet mi sem nézhetünk le, amellyel nekünk is számolnunk kell és *ne adjunk ellenségeink kezébe fegyvert azáltal, hogy a lengyeleket mi megfosztjuk reményeiktől és így őket szinte rákényszerítjük, hogy aláírják azt a pánszláv programot, amely eltörli Magyarországot Európa térképéről!*”⁸²

Bethmann-Hollwegre mély benyomást tett az indítvány és ifj. Andrássy Ferenc József támogatását is megnyerte – a porosz kancellárnak is megfelelő – rendezési terv elfogadására. A német felső vezetés a javaslat mögé állt: 1916 augusztusában az osztrák kormányzatnál báró Burián István közös külügyminiszter lemondatását és ifj. Andrássy kinevezését igyekeztek elérni. Ez nem vezetett eredményre és meghiúsult a Ferenc József 80. születésnapjára, augusztus 18-ára tervezett, lengyel autonómiát biztosító manifesztum kihirdetése is, melyre három hónappal később került sor.⁸³

⁸⁰ Vályi Félix: Andrássy Gyula kísérletei Magyarország megmentésére. In: Pesti Napló. 83. évf. 19. szám, 1932. január 24., 35-36. o.; Thewrewk-Pallaghy Attila: Az ifjabb Andrássy és a különbékekísérlete. 12. o.

⁸¹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Diplomácia és világháború. 97-98. o.

⁸² T. Gy.: A lengyel főkonzul előadása Andrássyról. Miért tartják a lengyelek a második Andrássyt Európa egyik legnagyobb államférfiának? In: Magyarság. XV. évf. 58. szám, 1934. március 13. 4. o.

⁸³ Polish Autonomy Scheme. Count Andrassy as Berlin's henchman. (From a correspondent. Vienna.) In: The Times, August 15., 1916, p.7. A cikk eredeti angol szövege: „Count Andrassy's appointment to succeed Baron Burian at the Foreign Office, though officially denied, Count Apponyi and M. de Rakovszky declare, being seriously discussed in influential and responsible quarters. / Count Andrassy appears to be strongly supported by Berlin, where he had a favourable impression by persuading the Emperor Francis Joseph to accept the Prussian solution of the Polish Question, and by pledging his support to Central Europe scheme. He also has the support of the Archduke Frederick, who, by Count Andrassy's appointment as Minister of Foreign Affairs, expects to achieve the downfall of Count Tisza, the Prime Minister of Hungary, who has threatened to resign should Count

Tisza István a trialista megoldás ellen

A magyarországi kormányzat Tisza István miniszterelnök vezetésével, a dualista rendszer megőrzésének jegyében nem támogatta ifj. gr. Andrassy Gyula Lengyelországgal kapcsolatos terveit. A magyar politikai elit a veszélyeztettség és a telítettség tudatában tartott attól, hogy a nemzetiségek befolyásának növekedése a dualizmus struktúráját veszélyezteti. Ezért a külpolitikában is elutasították a trializmus vagy a „bővített dualizmus” koncepcióját (ennek egyik legjellemzőbb példaként id. gr. Andrassy Gyula is kifejezte ellenérzéseit a 1871-ben a cseh alapcikkkel szemben, éles konfliktusba kerülve az osztrák Hohenwart-kormányral).⁸⁴ Tisza István a bírálataiban a korábbi, gyakran hangoztatott érveket vonultatta fel a trialista megoldás ellen. 1915-ben, a lengyel területek Oroszországtól való felszabadítása után Tisza arra az álláspontra helyezkedett, ha sor kerül Lengyelország Monarchiához való csatolására, Lengyelország perszonáluniós kapcsolatban álljon a Monarchiával, Magyarország és Horvátország helyzetéhez hasonlóan. A független Lengyelország helyreállítását Tisza a gyakorlatban megvalósíthatatlannak tartotta.⁸⁵

Ifj. Andrassy a következőképpen adta vissza a lengyel kérdésben kialakult konfliktusát Tisza Istvánnal a *Diplomácia és világháború* c. könyvében:

„Tisza ... a magyar érdekek veszélyeztetését látta abban, hogy Ausztria és Lengyelország esetleg majorizálhatna bennünket. Lengyelországot ő is meg akarta szerezni a Monarchia számára, de Ausztriához akarta csatolni körülbelül olyan viszonyban, mint aminőben Horvátország állott hozzánk. ... Minden érvelésem hiábavaló volt. Hiába mutattam rá arra, hogy ha igaz is, hogy a dualizmus elvész, de a magyar állam függetlensége jobban domborodnék ki, és több reális biztosítékot nyerne, mint eddig, mert a bürokratikus centralizált Ausztriát a trializmus végleg eltemetné, és a tiszta nemzeti alapon álló Magyarország a nemzeti lengyel államban erős támaszt nyerne. A magyar hadsereg nemzeti jellegét és a parlament vétőjogát a külügyek terén a lengyel hadsereg és a lengyel parlament hasonló joga biztosítaná. ... Tisza nem tárgított. Abban konkludált /döntött/, hogy inkább maradjon Lengyelország orosz, inkább osszuk fel Ausztria és Németország között, mintsem hogy a lengyelek kedvéért feladjuk a dualizmust. ... Mikor Tisza megbukott, Magyarország nem állt többé útjába az osztrák-lengyel megoldásnak, de azért világos megegyezés az osztrák

Andrassy be appointed to the Ballplatz. / A manifesto proclaiming Poland's autonomy is expected on the Emperor Francis Joseph's 80th birthday on August 18.”

⁸⁴ Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. 1867-1918. 22-24. o., 172-173. o.

⁸⁵ Vermes Gábor: Tisza István. Bp., Osiris Kiadó, 2001. 341. o.

és a magyar kormány között ekkor sem jött létre, sőt - azt hiszem - még a magyar kormány sem jutott végleges álláspontra.”⁸⁶

Mikor Tisza értesült ifj. Andrássy Bethmann-Hollweg kancellárral folytatott megbeszéléseiről, táviratot küldött a Monarchia közös külügyminiszterének, gr. Burián Istvánnak, a dualista struktúra megtartása érdekében hatástalanítsa politikai ellenfele lépéseit: „Arról értesülök, hogy Andrássy Berlinben időzik, s ott erősen eljár a lengyel kérdésben. Nagyon is szükséges volna a németeknek ezen felheccelését ellensúlyozni. ... a *dualizmus és a paritas noli me tangere*.”⁸⁷

Esélyek a két császár proklamációjával

Az önálló lengyel állam megalakításáról végül 1916. november 5-én egyezett meg Ferenc József és II. Vilmos. A két császár kiáltványa nem foglalkozott részletkérdésekkel, csak annyiban állapodtak meg, hogy a létrehozandó Lengyelország államformája monarchia lesz és a határokat is függőben hagyták. Ifj. gr. Andrássy Gyula 1916. november 6-án a Magyar Hírlapnak nyilatkozott az esemény jelentőségéről.⁸⁸ A Magyar Hírlap 1916. november 7-i száma hosszabb cikket is közölt ifj. gr. Andrássy Gyula tollából, *A lengyel királyság proklamálása* címmel. Mint hangsúlyozta, a lengyelek számára biztonságot jelentett a lépés, mivel eddig csak egyes államférfiak vagy kormányok részéről voltak nyilatkozatok és „a lengyel nemzet eddig nem tudta, mit akarnak vele. Most azonban olyan lépés történik, mely végre biztosítja azt, hogy a középhatalmaknak hadicéljuk Lengyelország helyreállítása.” A proklamáció kezdeti lépése után azonban – így figyelmeztetett - „az egymás közötti jó viszony” határozza meg majd a központi hatalmak sikerét: „Remélem, hogy a lengyel nemzet szabadságának helyreállítása és biztosítása a német birodalom és köztünk való szolidaritást is csak szilárdítani fogja. ... a lengyel kérdés kezelési módjától függhet a jövőben igen sok ... Mert amennyire megerősítheti azt békés megoldás és helyes tapintat, annyira elronthatja a

⁸⁶ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Diplomácia és világháború. 95- 97. o.

⁸⁷ Vermes Gábor: Tisza István. 342. o.

⁸⁸ „A lengyel királyságnak uralkodónk s a német császár részéről történő proklamálása a világháború egyik legnagyobb jelentőségű ténye s a szellemnek, melyből a központi hatalmak e háborút viszik, egyik legpregnansabb kifejezője. Királyunk nemes és nagy lépésével a magyar nemzet legbelsőbb érzésének s leghelyesebb törekvésének megtestesítője, mikor a múltak egyik legnagyobb vétkét a jelen egyik legnagyobb elhatározásával teszi jóvá. ... mi egy halálban tartott nemzetnek visszaadjuk életét s visszaszerezzük történelmi jogait az újjászületett Lengyelország mint hadviselő fél vegyen részt a háborúban, mely nemcsak általában a politikai egyensúlyért és a népek szabadságáért folyik, de mely ezek biztosításával az új lengyel királyság jövőjét is biztosítja.” - Proklamálták a lengyel királyságot. In: Magyar Hírlap. XXVI. évf. 309. szám, 1916 november 6. 1-2. o.

legkisebb hiba, melyre pedig nem egy kínálkozó alkalmat, sőt kísértést fog nyújtani a lengyel probléma.”⁸⁹

Ifj. Andrassy már az 1916. november 6-i nyilatkozatában is jelezte, hogy a proklamációt nem tartotta a legmegfelelőbb megoldásnak, de az érveit ekkor még nem tárta a nyilvánosság elé: „Hogy a mód, amelyet választottak, a célnak tökéletesen megfelelő-e, arról ma nem nyilatkozom.”⁹⁰

Csak egy évvel később, a Magyar Hírlap 1917. november 11-i számában olvasható nyilatkozatában fejtette ki az indokait: „a minthogy annak idején csak kétes helyességűnek tartottam a két uralkodó akkor közzétett abbeli elhatározását, hogy a háború alatt, Oroszország hozzájárulása nélkül, véglegesen meg akarják szervezni hadijog alapján s egyoldalúan a lengyel királyságot.”⁹¹

A proklamáció teremtette helyzet kudarcát ifj. Andrassy a *Diplomácia és világháború* c. könyvének *A háború /Külpolitikai hibáink* c. fejezetében értékelte hosszabb terjedelemben. Főként a proklamáció homályos megfogalmazására, nem eléggé konkrét mivoltára mutatott rá: „Az új lengyel államnak azonban nem adtak sem testet, sem lelket. Lengyelországot papíron önállóvá tették, tényleg azonban a két szomszéd hatalom között megosztották, s minden önállóságtól megfosztották. A kormányzás idegen katonák kezében volt. A lengyel régensség nem bírt komoly hatáskörrel. Az ország határai sem voltak megállapítva. A papírfüggetlenség tűrhetetlenebbé tette a tényleges szolgáltságot.” A lengyel társadalmi elégedetlenséget fokozta, hogy a német hadvezetés katonai kötelezettséget rótt a lengyel férfilakosságra: „S ezért az értéktelen papirosegzisztenciáért cserébe véráldozatot kívántak, és pedig naiv módon nem a lengyel, hanem a német vezetés alatt álló hadsereg számára. Ugyanaznap, mikor proklamálták a lengyel királyságot, már katonát is kértek ettől a csupán látszólagos életet élő államtól.” Ifj. Andrassy a Monarchia részéről az egyik legnagyobb hibának a Kelet-Lengyelországi chełmi tartomány Ukrajnának való, végül ideiglenesnek bizonyuló átengedését tartotta: „mely tartomány katonailag Lengyelország védelmére

⁸⁹ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A lengyel királyság proklamálása. In: Magyar Hírlap. XXVI. évf. 310. szám, 1916. november 7. 1-2. o.; 1916-ban a Frankfurter Zeitung is közölte ifj. gr. Andrassy Gyula-írást, *Die polnische Frage - Die Rede des deutschen Kanzlers* címmel.

⁹⁰ Proklamálták a lengyel királyságot. In: Magyar Hírlap. XXVI. évf. 309. szám, 1916. november 6. 1-2. o.

⁹¹ Andrassy a lengyel kérdés megoldásáról s a Reichsratbeli magyarellenes kirohanásokról. In: Magyar Hírlap. XXVII. évf. 279. szám, 1917. november 11., 1-2. o.; Független volt az önálló ukrán nemzetállam ügye is, ami a határok kérdését még bonyolultabbá tette. 1914-ben elkészült egy terv Galícia kettéosztására: nyugati lengyel keleti ukrán rész. A lengyelek tudták, hogy a keleti részre egy ukrán állam megalapítása esetén az ukránok igényt fognak formálni. Lásd Tefner Zoltán: Az ausztrópolonizmus utolsó békeévei. In: Valóság. 2006/5. 16-47. o. (42-43. o.)

elkerülhetetlenül szükséges, melynek lakossága többségében lengyel. ... A lengyelek kormányunkat direkt szószegéssel is vádolták e tartomány átadásáért.”⁹²

IV. Károly trónra lépésével változott a helyzet, mivel az új uralkodó támogatta, hogy „Lengyelország mint független állam közjogi kapcsolatba lépjen Ausztria-Magyarországgal.”⁹³ Az osztrák kormányzat azonban továbbra is tehetetlenül állt a lengyel problémával szemben. Ifj. gr. Andrássy Gyula éles kritikát fogalmazott meg ezzel kapcsolatban az 1917. november 11-i, Magyar Hírlapnak adott nyilatkozatában...⁹⁴

A bolsevik hatalomátvétel után

A cárizmus bukása és az oroszországi anarchia nyílt helyzetet teremtett az orosz fennhatóság alatt lévő lengyel területek végleges elcsatolására. Ifj. gr. Andrássy Gyula a *Revue Politique Internationale* 1917 október-decemberi számában közzétett *La Grande Bretagne et la Paix: Reponse à lord Lansdowne* (magyarul a *Nyugat* 1918. február 1-i számában jelent meg *Nagy-Britannia és a béke. Válasz Lord Lansdownenak* címmel) c. írásában ekkor így válaszolt Lengyelország jövőjét: „Ami a lengyel kérdést illeti: ez sem akadály a békének, miután megoldása magától az orosz elnyomástól megszabadult lengyel néptől fog függni, megfelelően a monarchia hivatalos programjának, amint azt legutóbb az osztrák kabinet elnöke meghatározta. A mi lengyel politikánk legkövetelőbb megoldása sem megy túl egy lengyel állam megalakulásán, mely a Habsburgok monarchiájához úgy fűződne, hogy teljesen egyenrangúan állana a többi ott társult állam mellett, s mely biztosítaná nemzeti létét s fejlődését. Az Ausztriával társult Lengyelország kezessége volna a békének, mert befolyása a Habsburgok monarchiáját összekötővé tenné Németországnak s a nyugati nemzeteknek s előkészítene ezzel egy olyan kibékülést, mely elengedhetetlen feltétele minden állandó békének. E szempontból Angliának és Franciaországnak Lengyelország iránt érzett hagyományos hajlandósága még fontos szerephez juthat.”⁹⁵

A bolsevik hatalomátvételt követően a világforradalom lehetősége is fennállt Lengyelországra nézve. Ennek tükrében írt *A lengyel kérdéstről* ifj. Andrássy 1917 decemberében a *Politika* c. folyóiratban (1918 februárjában németül is megjelent a berlini *Nord und Süd* c. lapban): „A Nyugatra támaszkodó Lengyelország nem veszélyezteti az orosz

⁹² Ifj. gr. Andrássy Gyula: *Diplomácia és világháború*. 98- 99. o.

⁹³ Ua. 95. o.

⁹⁴ Andrássy a lengyel kérdés megoldásáról s a Reichsratbeli magyarellenes kirohanásokról. In: *Magyar Hírlap*. XXVII. évf. 279. szám, 1917. november 11. 1-2. o.

világ többi népeinek független fejlődését, holott egy olyan Lengyelország, melynek egyik része Oroszország forradalmi eszméinek exponense, a többi lengyel lakossággal rendelkező nyugati szomszédok belbékéjét is fenyegeti.” A politikus előrelátta, a lengyel állam és ezáltal a Közép-Európai térség kettészakadása új világégést indít majd el (nem véletlenül Lengyelország német és szovjet lerohanásával kezdődött a II. világháború): „Az a lengyel nemzet, mely egyik lábával az orosz forrongó világban áll, másik lábával nálunk, elkerülhetetlenné tenné az orosz forradalom és a mi világrendünk között való összeütközést, új világháború magvát hintené el, holott a nyugat felé gravitáló Lengyelország a két ellentétes világrend egymás mellett való békés életét lehetővé tenné.”

Ennek kiküszöbölésére a megoldást abban látta, hogy a lengyel állam ne a kelethez, hanem Közép-Európához, „Ausztria-Magyarországhoz kapcsolódjék”: „Az a 12 milliónyi nép, mely a kongresszusi Lengyelországot lakja, a válságok sorozata előtt álló orosz világ, német és az osztrák-magyar nagyhatalmak közé ékelve, nem bírná azt a rangot az európai életben magának biztosítani, mellyel rendelkezett a régi lengyel királyság. Az ilyen kis Lengyelország csak problematikus existenciát folytathatna, a háború által elpusztított területét csak igen nehezen tudná újra felsegíteni és az elégedetlenség fészkévé válnék.”⁹⁶

A közelgő orosz békekötés kapcsán, a Magyar Hírlap 1917 december 30-án megjelent *A béketárgyalásról* c. cikkében is az Osztrák-Magyar Monarchiához való csatlakozás előnyeiről írt ifj. Andrassy: „Lengyelország minden újabb felosztás kizárásával s fejlődését biztosító határok között úgy csatlakozzék a monarchiához, hogy ez kifelé akcióképes legyen s Magyarország törvényes önállósága teljes mértékben megóvassék benne. Amely mértékben sikerül ezt a megoldást megvalósítani, abban a mértékben fogom a békét sikeresnek s állandónak tekinteni.”⁹⁷ A breszt-litovszki békét követően azonban még inkább csökkentek ifj. Andrassy tervezetének esélyei...

Az I. világháború befejezése után a nagyhatalmak áldásukat adták a független lengyel állam kikiáltására, amelyre 1918. november 11-én, Varsó felszabadulásával került sor. Bár ifj. gr. Andrassy Gyula Lengyelországgal kapcsolatos elképzelései a gyakorlatban nem valósultak meg és a lengyel állam végül nem az általa felvázolt struktúrában jött létre, mégis a magyar államférfi gyakorlati és elméleti tevékenysége jelentős mértékben hozzájárult a magyar-lengyel barátság elmélyítéséhez. Miként a korabeli lengyel történeti emlékezet tanúja, a

⁹⁵ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Nagy-Britannia és a béke. Válasz Lord Lansdownenak. In: Nyugat. XI. évf. 3. szám, 1918. február 1. 199-210. o.

⁹⁶ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A lengyel kérdéstről. In: Politika. Politikai, társadalmi és közgazdasági folyóirat. I. évf. 2. szám, 1917. december, 3-13. o.; németül: Graf Julius Andrassy: Über die polnische Frage. In: Nord und Süd - 42. Jahrgang, Februarheft 1918, p. 128-135

budapesti lengyel főkonzul Chelmiczki megfogalmazta: „Lengyelország Andrásyban egy hűséges és állhatatos barátot veszett el, akinek emlékét sohasem fogják elfelejteni, mert mindenki másnál jobban megértette, hogy kapcsolja össze saját hazájának érdekeit a lengyel nemzeti aspirációk realizálásával és mindkettőt be tudta állítani az európai béke és az emberiség jólétének átfogó kereteibe.”⁹⁸

3. Ifj. gr. Andrásy Gyula és Albánia születése

Az önálló, független Albánia létrehozásában is jelentős külpolitikai szerepet játszott ifj. gr. Andrásy Gyula. Az Oszmán Birodalomtól elszakadni kívánó ország első miniszterelnöke, Ismail Qemali a magyar államférfi révén vette fel a kapcsolatot az Osztrák-Magyar Monarchia kormányzatával, amely az I. világháború végéig az albán állam legszilárdabb külpolitikai szövetségeseinek bizonyult. A korabeli dokumentumokból világosan kirajzolódik ifj. gr. Andrásy Gyula és a megszülető Albánia kapcsolata. Az eseményeket két forráscsoport alapján lehet rekonstruálni: egyrészt ifj. Andrásy Naplójának kalandos úton fennmaradt töredékéből⁹⁹, másrészt a politikus érdekltségébe tartozó napilap, a Márkus Miksa szerkesztette Magyar Hírlap hasábjairól.

Id. gr. Andrásy Gyula Albániára vonatkozó elképzelései

Ifj. gr. Andrásy Gyula elkötelezettségét Albánia jövője iránt a családi hagyomány alapozta meg. Az egyre nagyobb feszültségekkel járó balkáni problémát id. gr. Andrásy Gyula

⁹⁷ Ifj. gr. Andrásy Gyula: A béketárgyalásról. In: Magyar Hírlap. 1917. december 30. 1-2. o.

⁹⁸ T. Gy.: A lengyel főkonzul előadása Andrásyról. Miért tartják a lengyelek a második Andrásyt Európa egyik legnagyobb államférfiának? In: Magyarországi XV. évfolyam 58. szám, 1934 márc. 13. 4. o.

⁹⁹ Ifj. gr. Andrásy Gyula 1907 és 1917 között szinte napi rendszerességgel diktálta feljegyzéseit titkárának és bizalmasának, Kónyi Manónak (1842-1917). A gyorsíró-publicista-történész nevéhez fűződik az országgyűlési gyorsiroda alapítása, melynek vezetését 1865 és 1885 között látta el, ill. Deák Ferenc beszédeinek sajtó alá rendezése. Ifj. Andrásy Naplója összesen 12 kötetet tett ki. Hét kötete a Tanácsköztársaság alatt veszett el, mivel a nővére, ifj. gr. Batthyány Lajosné Andrásy Ilona a Teréz-körúti palotájában (ma 1. számú Központi Házasságkötő Terem) őrizte, ahová a Lenin-fiúk egyik különítményét szállásolták el. A megmaradt öt kötet ifj. gr. Andrásy Gyuláné Zichy Eleonóra halála után, 1945-ben a Magyar Országos Levéltárba került és az 1956-os forradalom alatt, tűzvész következtében semmisült meg (az Andrásy-levéltár P4 jelzet alatt őrzött egyéb anyagai megmaradtak). A Napló részletei így Károlyi Mihály titkára, Simonyi Henri hagyatékában (az újságíró a politikai visszaemlékezéseihez másolt ki terjedelmes részeket; ez ma az OSZK Kézirattárában a Fol. Hung. 2974. jelzet alatt található), ill. a MOL Filmtárában, a 34 861 jelzetű Kónyi-Lónyay hagyatékban hagyományozódtak az utókorra (Kónyi Manó Lónyay Menyhért miniszterelnök személyes titkáraként is tevékenykedett). A II. világháború alatt Kónyi leszármazottai Angliába emigráltak és magukkal vitték a Napló egy jelentős, tk. Albániára is vonatkozó részének másolatát, ami az ötvenes években a londoni egyetem Slavic Institute könyvtárába került. Itt találta meg 1981-ben Dénes Iván Zoltán és a MOL részére mikrofilmmásolatot

politikai örökségének jegyében kívánta rendezni. A Monarchia külpolitikájában először az 1895 és 1906 közötti közös külügyminiszter, a lengyel arisztokrata Agenor Goluchowski állt ki a legegységelműbben az ekkor már önállósodási törekvéseket mutató Albánia mellett.¹⁰⁰

A Magyar Hírlap 1913. május 7-i számának adott interjú kérdésére válaszolva így foglalta össze ifj. Andrassy a követendő irányelveket: „Atyám politikájának alap gondolata az volt, hogy a török helyét Európában csak a felszabadított keresztény népek foglalják el és pedig úgy, hogy azok mindegyike a békés fejlődés előfeltételeivel bírjon. Ebből az alapelvől kifolyólag elsősorban sohasem nyugodott volna bele abba, hogy a Balkánon idegen hatalom megvesse a lábát és ottan hódítson, másrészt az is elemeznie kellett, hogy az egyik balkáni nép a másik életképessége rovására terjeszkedjék és hogy az egyik balkáni állam mesterséges és erőszakos hódítása a többiek létét lehetetlenné tegye. Ezen alap gondolatból kiindulva természetes, hogy atyám Albánia önállóságára is mindig gondolt arra az esetre, ha Törökország megbukna és hogy mindig ellenezte volna, hogy Szerbia és Montenegró Albánia rovására olyan hódítást tegyen, amely annak természetes és erőteljes fejlődését megakasztja.”

Szerbia expanziós politikájával szemben a térség kiegyenlített erőviszonyainak megteremtése céljából Albániát kívánta támogatni: „Az ilyen agresszív Szerbiával szemben Albánia természetes szövetségünk lehet. Ha Albánia erőre tesz szert, az Adria partjától is távol tart minden ellenséges kombinációt, amivel nagy szolgálatot tesz hatalmi érdekeinknek és az európai békének. Ezért mindig nagy súlyt helyezett atyám az Albániával való összeköttetésre, az albán törzsek fölött gyakorolt protekcióra s a novibazári szandzsák megszerzésének egyik főmotívuma az volt, hogy általa az albán törzsszel közvetlenül érintkezhessek és onnét megakadályozhassa Albániának északról történő invázióját.”

Olaszország albániai törekvéseinek veszélyeit is előre látta id. gr. Andrassy Gyula. Az európai egyensúlyt felborító, később mindkét világháborúban megnyilvánuló olasz stratégiáról a fia így nyilatkozott: „Olaszország az Adriából tavat csinálhatna s minket a Középtengertől, Szalonikitől és Konstantinápolytól elzárhatna. ... Olasz szövetségünk afrikai birodalmának biztonságát és terjedését melegen támogathatjuk, Olaszországnak bármilyen más irányban való érvényesülése sem ütközik érdekeinkbe, csak azt nem engedhetjük meg, hogy egyetlen tengerünk két partját uralja s hogy minket a nagy világforgalomtól elzárhasson.”

készített az anyagból. – In: Szalai Miklós: Részletek ifj. Andrassy Gyula politikai naplójából (1907-1913). In: Történelmi Szemle. 2002/1-2. 165-203. o.

¹⁰⁰ Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. 1867-1918. 100. o.

Az Osztrák-Magyar Monarchia esetleges hódító szándékára is figyelmeztetett a volt magyar miniszterelnök és közös külügyminiszter: „Tudta, hogy az albán faj, amely barátunk és reánk fog támaszkodni, ha önállósághoz juttatjuk, ellenségünké fog válni, ha meg akarjuk hódítani, ha rendhez akarjuk szoktatni, ha a törvény uralmát, európai életmódot és civilizációt akarunk reánkényszeríteni.”¹⁰¹

A Monarchia akkori közös külügyminisztere, Leopold von Berchtold gróf (1863-1942) érdeklődését is felkeltette korszakalkotó elődje Albánia-koncepciója. Ifj. gr. Andrássy Gyulával 1913. május 10-én folytatott beszélgetésének egyik központi kérdése Olaszország esetleges balkáni aspirációja volt: „Részben azért is kereste fel Andrássyt, hogy megkérdezze, van-e atyja hagyatékából e tárgyról valami írás. Andrássy ugyanis egyik cikkében azt írta, hogy atyja politikájával ellenkeznek Olaszországnak Valonába való bevonulása. Andrássy azt felelte, hogy atyja írásai között e tárgyról feljegyzés nincs, de tudja, hogy atyjának mindig ez volt az álláspontja. Egy alkalommal atyjának Robilant bécsi olasz nagykövet azt mondta, hogy a megbomlott rend helyreállítása végett az olasz kormánynak esetleg katonai csapatokat kell Albániába küldeni s kérdezte, mit szól ehhez az osztrák-magyar külügyminiszter. Atyja azt felelte, hogy még aznap megindulnának a mi csapataink, hogy az övéket a tengerbe dobják, mert nem engedhető meg, hogy az Adria innenső partját az olaszok szállják meg.”¹⁰²

Az albán állam létrejöttének esélyei az első Balkán-háborúval

Az 1912. október 8-án kitört első Balkán-háborúban a Balkán-szövetség tagjai (Bulgária, Görögország, Szerbia, Montenegró) sikeres támadást indítottak a meggyengült Oszmán Birodalom ellen és az albán területek felszabadítására is megnyílt a lehetőség.

A háború kimenetelének esélyeit ifj. gr. Andrássy Gyula a Magyar Hírlap 1912. november 6-i számában megjelent, *Barátságos viszonyt a Balkán államokkal* c. írásában vette számba: „Ha a török győzne a harcban, a ma létező keresztény államokat nem szabadna a török fennhatóság alá helyezni, mert ennek következtében újra megindulna a forradalmak kora a szomszédságban, újra megerősödnek a pánszlávizmus, Oroszország arra kényszerítenék, hogy visszatérjen Ignatyev politikájára. S a töröknek is ártana ez, mert minél több keresztényt kell kormányoznia, annál megoldhatatlanabb feladat vár rá. A már függetlenséghez szokott népek leigázása újabb keleti háborút készítené elő. ... Ha a törököt végleg legyőzik ellenfelei,

¹⁰¹ Andrássy Gyula gróf az albán kérdéstről. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 107. szám, 1913. május 7. 2-3. o.

a győzelem arányában mindegyik keresztény államnak alaposan meg kell erősödnie. Ha Konstantinápoly és Albánia között a szakadatlan területi összefüggés megszakadna, ezen kívül Albánia önálló megszervezése is szükségessé válnék, ami a Balkán-félsziget nyugati részének természetes egyensúlyát biztosítani fogja.”¹⁰³

A hatalmas török hadsereg az október 31.-e és november 3.-a között vívott lüleburgazi csatában szinte teljes egészében megsemmisült. A független albán állam megalakítása előtt megnyílt az út: a Bukarestben tartózkodó, az ifjútörök rendszerrel szembenálló, egyetlen albán oszmán parlamenti képviselő, Ismail Qemali bég (1844-1919) november 5-én pánlában kongresszust hívott össze a román fővárosban, „hogy az albániai törzsek megbeszéljék Albánia sorsát”.¹⁰⁴ Ismail Qemali a Monarchia támogatására is számított, a diplomáciai kapcsolatok felvételére – ifj. Andrássy naplójának tanúsága szerint – már korábban is tett kísérletet: „még Aerenthal külügyministerségének utolsó idejében régi ismerősének, Rakovszky Bélának közbenjárásával védelmet kért Ausztria-Magyarországtól és ennek fejében felajánlotta az albánok szolgálatait. A tárgyalások Aerenthal halálával (1912. február – N. L.) megszakadtak.”¹⁰⁵ A főként Bosznia-Hercegovinában és Argentínában tevékenykedő diplomata és néppárti országgyűlési képviselő Rakovszky Béla (1860-1916)¹⁰⁶ ifj. gr. Andrássy Gyulához hasonlóan szintén elkötelezte magát Albánia érdekében.

A háború azonban kedvezőtlen fordulatot vett: a szerb és a montenegrói terjeszkedés következtében úgy látszott, megpecsételődik Albánia jövője. A montenegrói haderő már október 24-én elérte Skutari (Skhodra) határát és hamarosan megkezdődött a város bombázása is. A szerbek pedig egy tengerparti kikötőbázis elfoglalását tűzték ki hadicélul: „E részben

¹⁰² Ifj. gr. Andrássy Gyula politikai naplója 1908-1913. (University of London, School of Slavonic and East European Studies Library, Kónyi-Lónyay papers I-X; X: Count Julius Andrassy the Younger's political diary 1908-1913.) - 1913. május 12. Andrássy beszélgetése Berchtolddal. In: MOL Filmtár 34 861.

¹⁰³ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Barátságos viszonyt a Balkán államokkal. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 263. szám, 1912. november 6. 1-2. o.

¹⁰⁴ Törökország békét akar. Skutarit bombázzák. Albánia független ország. Az idegen hadihajók Stambul előtt. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 263. szám, 1912. november 6. 7-8. o.

¹⁰⁵ Ifj. gr. Andrássy Gyula politikai naplója 1908-1913. (University of London, School of Slavonic and East European Studies Library, Kónyi-Lónyay papers I-X; X: Count Julius Andrassy the Younger's political diary 1908-1913.) – 1912. november 13. In: MOL Filmtár 34 861.

¹⁰⁶ A második királypuccs miniszterelnök-jelöltje, Rakovszky István öccse jogi tanulmányai után diplomáciai pályára lépett. Bismarck támogatásának köszönhetően részt vett a Németország és a zanzibári szultán között felmerült problémák rendezésében, a két fél között létrejött szerződést ő szövegezte. Később a Monarchia közös pénzügyminisztériumának boszniai osztályára került, ahol a muzulmán műipar fejlesztését bízták rá. Számos műtárgyat szerzett be a szarajevói múzeum számára. Majd Buenos Aires-i osztrák-magyar diplomáciai ügyvivőként újjászervezte a Monarchia diplomáciai és konzuli karát Dél- és Közép-Amerikában. 1906-tól néppárti programmal a zsámbokréti, 1910-től a keszthelyi kerületet képviselte az országgyűlés alsóházában. Egyik otthona, a lonti Rakovszky-kúria hírneves könyvtárral rendelkezett: közel 8000 kötete közt 49 ősnymtatványt és több eredeti unikumot őriztek itt. In:

http://www.rakovszky.eu/A7_SiteRubrics/Biographies/Short/R-Bela1860.shtml ,
<http://www.lontov-lonto.szm.com/lonto/rakovbelahu.html> .

főképp Szerbia súlyosbítja a helyzetet azzal a követeléssel, hogy új birtoka a meduzai vagy durazzói kikötőig terjedjen. Ez a követelés pedig beleütközik monarchiánk álláspontjába, amely Albániából szintén autonóm fejedelemséget akar alakítani.”¹⁰⁷

A Monarchia vezetése, bár az Oszmán Birodalomra vonatkozó status quo kérdésében a korábbtól eltérő álláspontot foglalt el, ekkor nem döntött véglegesen a balkáni politikáját illetően. Ifj. gr. Andrássy Gyula a Magyar Hírlap 1912. november 7-i számában ezért fogalmazott meg kritikát Berchtold külügyminiszter expozéjával kapcsolatban: „Hiányzik ugyanis a nyilatkozatból annak a megjelölése, hogy minő irányban akarjuk a mi érdekeinket érvényesíteni. Abban az irányban-e, hogy a balkáni hatalmak közt az egyensúlyt fenntartsuk? Hogy Albánia integritását akarjuk-e biztosítani, vagy kizárólag csak gazdasági érdekről van szó? Az utóbbi hibás volna, mert amennyire szükségesnek tartom a történetek után, hogy minden terjeszkedéstől óvakodjunk, épp annyira fontosnak tartom azt, hogy a békét állandóan biztosító, mert természetes alapokra fektetettek legyenek az új alakulások és hogy Európa szava a végleges rendezésnél megfelelően érvényesüljön.”¹⁰⁸

November 12-én pedig nyíltan Albánia megalakítása mellett állt ki a lapnak adott nyilatkozatában: „Albánia függetlensége monarchiánknak elsőrendű nagy érdeke. Olyan érdek, melyért helyt kell állanunk. Kívánatos számunkra Szerbiának boldogulása is, de úgy az igazsággal, mint minden érdekünkkel ellenkeznie, ha ez Albánia rovására történne. Igen kívánatos volna, ha ilyen komoly időkben a külpolitikára nézve összes pártjaink közt egyetértés jönne létre. Nagyon káros volna, ha az az ádáz harc, amely annyira megokolt belügyeinkben, átcsapna a külpolitika területeire is. A béke bizonyára a legnagyobb jó. De a mindenáron való béke mindenáron való megaláztatást jelent s előbb-utóbb mégiscsak háborút.”¹⁰⁹

Ifj. gr. Andrássy Gyula diplomáciai tárgyalásai Albánia megalakítása érdekében

Ismail Quemali a nyilatkozatot követő napon, november 13-án kereste fel ifj. gr. Andrássy Gyulát Rakovszky Béla társaságában, hogy segítségét kérje felvenni a kapcsolatot a Monarchia külügyi vezetésével: „Elmondta neki, hogy Albánia jelenleg súlyos helyzetben van. A török zászló alatt szolgáló hadköteles férfilakosság nem bírta elérni azt, ami egyik főkívánsága volt, hogy valamennyien egy hadtestben egyesíttessenek, hanem visszaszorították

¹⁰⁷ Törökország békét akar. Skutarit bombázzák. Albánia független ország. Az idegen hadihajók Stambul előtt. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 263. szám, 1912. november 6. 7-8. o.

¹⁰⁸ Andrássy az expozéról. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 264. szám, 1912. november 7. 1-2. o.

őket a török hadseregben is, fegyvereiket is elszedték tőlük, úgy hogy most az ország védtelen a szerbekkel szemben. Mindaddig, amíg a török hatalom nem volt megtörve, ők Törökországtól nem akartak elszakadni. Ma azonban a törökök ügyét végleg megbukottnak tekintik és mint önálló ország akarnak szervezkedni. Ezt azonban csak Ausztria-Magyarország protekciója mellett képesek megtenni. Azért jött Budapestre, hogy ha lehetséges beszéljen Berchtolddal és tisztán lássa, mit várhat tőlünk.”

Az ifjútörök kormányzat albánellenes politikájáról is részletesen beszámolt: „Az albánokat mesterségesen tették tönkre, nem engedték meg, hogy országuk fejlődjék, pedig az albánok nagy része, úgy, mint ő is, muzulmán és a török uralomnak biztos támaszai lettek volna, ha jól bánnak velük és olyan reformokat engedélyeznek, amelyek mellett az albán nép kultúráilag és gazdaságilag haladhatott volna. Megtörtént, hogy a törökök albán vezéreket magukhoz kérték bankettre, és ott meggyilkolták őket. Ez volt az oka utolsó összetűzésüknek.” Az albánok helyzetét a szerb támadás még lehetetlenebbé tette: „Nagy baj, hogy Ausztria-Magyarország nyugodtan nézi, hogy a szerb seregek Albánia területére lépnek és albán kikötőt foglalnak el, mert ha már ott lesznek, sokkal nehezebb lesz őket onnan eltávolítani, mint amilyen volna őket be sem eresztetni.”

A lehetséges külpolitikai szövetségesek mérlegelésénél Olaszország iránti bizalmatlanságának adott hangot: „Az olaszokról azt mondta, hogy az albánok velük sűrű összeköttetésben vannak, de éppen azért, mert megismerték őket, nem bíznak bennük. Jelenleg ugyan mint a hármas szövetség egyik tagja velük tartanak, de csak a mi protektorátusunkra számítanak, mint akiknek speciális érdekük az, hogy a Balkánon a nem szláv népeknek legyenek segítségére.”

Az albán politikusnak a mielőbbi hazautazásához és a kormányalakításhoz is kellett a támogatás: „Kemal a háború kitörésekor, mint parlamenti képviselő Konstantinápolyban volt és innen nem bírt haza menni, mert blokádot mondtak ki az albán pártokra és szárazföldön sem lehetett Albániába jutnia... Az a kérése, hogy az osztrák-magyar kormány ejtse módját annak, hogy hazamehessen. Mihelyt hazaér, azonnal megszervezi az ideiglenes kormányt.” Az államforma kérdésének pontos tisztázását későbbre halasztja: „Arra a kérdésre, hogy gondolnak-e arra, hogy fejedelmet, királyt állítsanak az ország élére és mire gondolnak, Kemal azt felelte, hogy ebben még nem jutottak megállapodásra. Ő azt hiszi, hogy fejedelmet kell választaniok. Erre különben még van idő.”

¹⁰⁹ Andrássy a külpolitikai helyzetről. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 268. szám, 1912. november 12. 1. o.

Andrássy ígéretet tett, elősegíti a Berchtolddal való találkozást és hangsúlyozta, „a legnagyobb rokonszenvvel van Albánia iránt és azt tartja, hogy nekünk érdekünk önállóságának biztosítása. Köztük és köztünk érdekellentét el sem képzelhető és a Balkán félsziget elszlávosodása ellen éppen Albánia ereje lesz a legnagyobb gát.” A közvélemény meggyőzése céljából az egységes nemzetként való fellépést sürgető követelményként állította az albán társadalom elé: „Albániának mindenekelőtt egységes nemzetté kellene megalakulnia. Mi eddig azt hittük, hogy az ország önálló törzsekből áll, és hogy ezek nem képesek és nem is alkalmasak egyesülni. Albánia mint egységes jogi tényező nem is létezik. Nagyon megkönnyítené Ausztria és Magyarország támogatását, ha hivatkozhatnának arra, hogy az oda való törzsek államként együtt akarnak élni.”

A háború lokalizálása és a Monarchia békéjének fenntartása érdekében, előre látva egy nagy európai és nemzetközi konfliktus lehetőségét, a fegyveres beavatkozástól tartózkodni szándékozott: „Azt azonban, hogy most megakadályozzuk a szerb seregek előrenyomulását, nem tartja jónak, minthogy ma még fennáll a balkán államok szövetsége. Ha mi ma beavatkozunk a háborúba és állást foglalunk a törökök mellett és a szövetségesek ellen, akkor a többi balkán állam kénytelen Szerbiát megvédeni, holott ha csak a béke feltételeinek megállapításakor lépünk fel Szerbia ellen, és követeljük, hogy Albániából vonuljon ki, jogos a remény, hogy magára marad. Az, hogy a háború alatt minő területeket foglalt el, a béketárgyalásoknál nem lesz döntő momentum. Hiszen 1878-ban egészen Konstantinápolyig hatoltak előre az orosz seregek és mégis kénytelenek voltak Törökországot kiűriteni. 1870-ben majdnem egész Franciaország, beleértve Párizst is, német uralom alatt állott, a németek mégis a béketárgyalások sikere után kénytelenek voltak az országból eltávozni.”

A megbeszélést követően Ismail Quemali rövidesen kapcsolatba lépett a külügyminiszterrel: „Ezután Rakovszky felkereste Berchtoldot és abban állapodott meg vele, hogy Kemallal Hadik János grófnál fog találkozni. Ez meg is történt. Rakovszky melegen ajánlotta Berchtoldnak Kemal azon kérésének teljesítését, hogy visszatérhessen hazájába. Körülbelül egy óráig voltak együtt és Berchtold megígérte, hogy Kemalt bármi úton is albán földre juttatja. Megígérte továbbá, hogy akármennyire előre is haladnak a szerb hadak, biztosítani fogja, hogy küldöttségek mehessenek Albániából külföldre ügyük képviselője és előmozdítása érdekében. A bég elégedetten és boldogan vált el a külügyminisztertől.”¹¹⁰

¹¹⁰ Ifj. gr. Andrássy Gyula politikai naplója 1908-1913. (University of London, School of Slavonic and East European Studies Library, Kónyi-Lónyay papers I-X; X: Count Julius Andrássy the Younger's political diary 1908-1913.) – 1912. november 13. In: MOL Filmtár 34 861.

A külügyminisztert november 15-én délután kereste fel ifj. Andrassy Rakovszky Bélával, s beszélgetésük este, a Kaszinóban is folytatódott. Berchtold kérte Rakovszkyt, gondoskodjon Ismail Quemali hazaszállításáról, melynek költségeit személyesen átvállalta. Az albán területekkel kapcsolatos stratégiáját a következőképpen ismertette ifj. Andrassy: „Montenegrónak Ausztria-Magyarország és Olaszország megüzenték, hogy nem akarnak ugyan beavatkozni a háború lefolyásába, és nem akarják neki megtiltani, hogy amennyiben azt a háború szempontjából szükségesnek tartja, Albániába is bevonuljon, de figyelmezteti, hogy az albán terület, ahova most mennek, és hogy saját programjukkal ellenkeznek, ha idegen nemzetiséget akarnának uralmuk alá hajtani, továbbá, hogy Ausztria-Magyarország és Olaszország nem engednék meg, hogy az okkupáció állandó legyen. Olaszországgal Albániára nézve teljes a megegyezésünk, melynél fogva Olaszország e részben csak közös megbeszélés alapján tehet bármit is. Ehhez képest Berchtoldnak közölnie kell az olasz kormánnyal, hogy érintkezésbe lép az albán főnökkel.”

Ifj. Andrassy Szerbia és a pánszláv ideológiát képviselő orosz körök hozzáállására is kitért: „Máskülönben a hangulat irántunk Európa összes kabinetjeiben nagyon kedvező. Mindenütt elismerik, hogy kívánságaink minimálisak. Mindenütt attól féltek, hogy el akarjuk foglalni Szalonikit. Régtől fogva terjesztették keleten ezt a hitet. Azzal uszították ellenünk az odavaló népeket, hogy egész Albániát meg akarjuk hódítani. Most, amikor látják, hogy egyetlenegy községet sem akarunk a magunk számára elfoglalni és csupán az adriai partot akarjuk megvédeni és Albánia önállóságát kívánjuk biztosítani, méltányolják mérsékletünket, úgy hogy az angol és a francia kormány Szent Péterváron ebben az irányban fognak interveniálni. A baj az, hogy szokásának megfelelően az orosz diplomácia egy része más szellemben cselekszik, mint ahogy a tulajdonképpeni kormánya nyilatkozik. Most is a legtöbb kellemetlenséget Oroszországnak szerbiai követe okozza, aki egyenesen lázítja ellenünk a szerbeket. Egypár nyilatkozatát Berchtold közölte az orosz külügyminiszterrel és reméli, hogy a követet vagy elhallgattatják, vagy máshova helyezik át.” Egy eddig előre nem látható új veszélyre is felhívta a figyelmet: „úgy látja, hogy a görögök, akik eddig mindig albánbarátok voltak, most albán területre tartanak számot.”

Ifj. Andrassy azon a reális szerb követelésen túl, hogy szabad tengeri kikötőt kapjanak, pánszláv törekvések megakadályozásáról és ennek biztosítékaként a független Albánia létrehozásáról beszélt: „Reánk nézve elsőrendű fontossága van annak, hogy a szlávok a nyugati Balkán félszigetet maguknak ne vessék alá és Albánia, mint természetes szövetségünk, az irántunk ellenséges szerb aspirációkat ellensúlyozhassa. Éppen olyan fontosságú az is, hogy az Adrián ne legyen olyan hadügyi kikötő, amely idővel esetleg olasz

vagy orosz hadihajóknak bázisul szolgálhat. Ha teljes erőnkkel támogatjuk Szerbiát abban, hogy szabad kikötőt kapjon, akár az Adrián, akár az Aegei tengeren, és hogy szerződéses tarifákkal biztosítsa árucikkeinknek oda való juttatását, annyira méltányos a mi magunktartása, hogy alig hihető, hogy miatta háborút merjenek kockáztatni. Akármire határozza is el magát Berchtold, Andrassy azt tanácsolja neki, hogy Albánia önállósítása érdekében egyetlen lépést se tegyen, ha nincs rá eltökélve, hogy szükség esetén követelésünk megtagadását casus bellinek tekinti, különben blamáznak tesszük ki magunkat és végleg lejáratjuk tekintélyünket, ami pedig reánk nézve súlyos következményeket vonhat maga után.”

Este a Kaszinóban Berchtold a Monarchia lehetséges megtámadása esetén esedékes német beavatkozásról szól: „Németország folyton kijelenti, hogy minden tekintetben mellettünk van és amint megtámadnak bennünket, azonnal azonosítja magát velünk.” Ifj. Andrassy megerősítette, „hogya Berchtold akcióra határozná el magát, rendelkezésére áll abban, hogy amennyiben tőle telik, az ellenzékét a külpolitika tekintetében jó útra segítsen terelni.”

A külügyminiszter az albán államalapítás és kormányalakítás konkrétumaira végül nem adott választ: „Eddig terjedt a beszélgetés, amikor levelet hoztak Berchtoldnak és ő annak elolvasása után jóformán búcsúzás nélkül elsietett a teremből. Rakovszky utána szaladt és elfogta a lépcsőn. Azt mondta, hogy neki okvetlenül tudnia kell, mire határozta el magát Berchtold az albán kérdésben. Berchtold azt felelte, hogy e tárgyban semminő felelősséget nem vállalhat. Ismael Kemal, akit Rakovszky ezután felkeresett, megdöbbenéssel értesült Berchtold nyilatkozatáról. Azt mondta, hogy amikor vele beszélt, Berchtold azt tanácsolta neki, hogy alakítsák meg Albániát, mint államot, amiből Kemal nem következtethetett mást, mint azt, hogy ha Berchtold tanácsát követi, az osztrák-magyar külügyminiszter melléjük fog állni.”¹¹¹

Az albán államalapítás – magyar perspektívából

A Monarchia külügyi vezetésének tétovázását látva, a török fegyverszüneti kérelem¹¹² után ifj. gr. Andrassy Gyula egyértelmű diplomáciai támogatásáról biztosította az albánokat. 1912. november 15-én a Magyar Hírlapban megjelent *Keleti politikánk* c. cikke az atyja politikai örökségének szellemében fogant: „Most keleti politikánk alaptételeit kívánom még egyszer

¹¹¹ Ifj. gr. Andrassy Gyula politikai naplója 1908-1913. (University of London, School of Slavonic and East European Studies Library, Kónyi-Lónyay papers I-X; X: Count Julius Andrassy the Younger's political diary 1908-1913.) – 1912. november 16. Berchtold a külügyi helyzetről. In : MOL Filmtár 34 861.

összefoglalni. Legyen célunk a Balkán-félsziget minden egyes népe függetlenségének előmozdítása. Minden egyes nép számára olyan keret megteremtése, amelyben kulturális tehetségeit kifejleszteni képes és gazdagodni tud. ... Önmagában véve az ellen sem volna kifogásom, hogy Szerbia kikötőt is szerezzen, ha ezt nem más, hasonlóan jogosult nép rovására, hasonlóan jogosult más nemzet kárával szerezhetné meg. Azonban Szerbia kedvéért sem sérthetjük meg keleti politikánk azon alapelvét, az igazságnak és jól felfogott érveinknek azon tételét, hogy a Balkán egyik faja, vagy állama se terjeszkedjék a másik faj vagy állam rovására. ... Legyen politikánk célja a béke, de legyünk készek háborúra is, ha érdekeink úgy kívánják.”¹¹³

Albánia későbbi fővárosában, Vaonában (Vlora) már megkezdte működését a nemzetgyűlés, amikor Ismail Quemali november 19-én osztrák hajón megérkezve csatlakozott a képviselőkhöz és a parlament elnöke lett. Az albán függetlenséget november 28-án kiáltották ki, Quemali pedig a miniszterelnöki és a külügyminiszteri tisztségre kapott kinevezést. A felekezeti viszonyokat leképezve öt muzulmán, három ortodox és két római katolikus politikusból álló kormány az ország szuverenitásának megőrzéséhez a nagyhatalmak támogatását kérte. De nem sikerült hivatalosan elismertetnie magát és 1914 januárjáig - amikor a nagyhatalmak megegyeztek az albán király, I. Vilmos személyében - ideiglenes jelleggel működött. Szerbia és Montenegró még több területet kiharcolt az országból: november 30-án a szerb hadsereg elfoglalta Durazzót (Durrës). A görögök is előretörték: december 4-én Sazan szigetét, december 6-án Korça városát, 1913. március 17-én Gjirokastrát vették birtokba. Sir Edward Grey elnökletével a Nagykövetek Konferenciája 1912. december 17-én ült össze Londonban, hogy az Albániát is érintő legfontosabb kérdésekről döntést hozzon.

Ifj. gr. Andrássy Gyula december 1-i *Kül- és belpolitikánk* c. írásában a három nagy antantállam és Szerbia érdeke szempontjából elemezte Albánia helyzetét: „Oroszországnak nincs érdekében Szerbiának összes követeléseiért, különösen Albánia felosztásáért és az Adriai part meghódításáért helyt állni. Oroszországnak közvetlen gazdasági haszna, vagy stratégiai előnye az általunk ellenzett szerb hódításokban nincs. Ahhoz nagyon is távol fekszik Szerbia és az Adria az orosz határtól. ... Míg a Dardanellák zárva vannak, míg a Fekete-tengeren hatalmas hadiraja nincs, az albán kikötőt úgy sem vehetné igénybe. ... Az egész angol hivatalos közvélemény és a francia hivatalos világ magatartása bizonyítja, hogy

¹¹² Törökország fegyverszünetet kér. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 270. szám, 1912. november 14. 4. o.

¹¹³ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Keleti politikánk. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 271. szám, 1912. november 15. 1-2. o.

mennyire nem méltányolja a hármasság entente a szerb kikötő kérdésének fontosságát és mennyire bomlasztó erővel bírna reá a szerb érdekek miatt való háború. Anglia és Franciaország érdekeit valóban a legkisebb mértékben sem érintheti, hogy ki lesz Durazzo vagy Medura ura. ... De Szerbiának sincs olyan nagy érdeke az Adriáig való terjeszkedésben, amelyért okosan létét is kockáztató háborút kezdené. E hódítással természetellenes, katonailag is alig tartható határokat nyerne, ellenséges, gyűlölködő lakosságot szerezne s amellet hegyeken keresztül vezető, drága összeköttetést szerezne a tengerrel, amelyet olcsóbban és előnyösebben nyerhetne az Aegei-tenger irányában. Szerbiának reális érdeke csak az, hogy lehető olcsó, jogilag biztosított összeköttetést nyerjen valamely tengeri kikötővel.”¹¹⁴

„Albánia legyen és maradjon az albánoké.” - A Skutari-kérdés

A montenegrói csapatok továbbra is ostrom alatt tartották Skutarit, a környékbeli római katolikusokkal pedig leszámoltak.¹¹⁵ 1913. március 24-én Skutari végleg elesett és Miklós (Nikita) montenegrói király bevonult a városba.¹¹⁶ A Monarchia vezetése – az európai hatalmakkal egyetértésben, akik közös flottademonstrációt tartottak az albán partoknál - ekkorra már nyíltan elkötelezte magát az albán állam védelme mellett: „Albánia elhatárolása kérdésében még nem történt meg a döntő megállapodás a londoni nagykövetségi reünión, de Oroszország és monarchiánk közt közel van a megegyezés. Skutari mégis Albániáé marad, de ennek ellenében Djakova városa és környéke Szerbiának, ill. Montenegrónak fog jutni azzal a feltétellel, hogy a két állam garanciát nyújt arra, hogy az albánok úgy vallási, mint nemzeti tekintetben a kellő védelemben részesülnek. Ezzel Ausztria-Magyarország és Oroszország közt az utolsó ellentét is elsimulnék.”¹¹⁷ Ifj. gr. Andrássy Gyula április 29-én a Magyar Hírlapnak adott nyilatkozatot, miután az előző nap este hazaérkezett Montenegrót is érintő külügyi útjáról. Az elbizakodott montenegrói politika ellensúlyozására – mint mondta - „jobb szeretném, ha monarchiánk maga oldaná meg e problémát, egyszerűen ultimátummal. ... Utazásom közben most érintettem Montenegrót is, s ott azt a benyomást szereztem, hogy csakugyan egész Európa vált odalenn neveltség tárgyává. ... Ennek nem szabad így tovább tartania, akár Európával, akár Európa nélkül. Erélyes és gyors fellépésünkkel kell

¹¹⁴ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Kül- és belpolitikánk. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 285. szám, 1912. december 1. 1-3. o.

¹¹⁵ A cernagorci kihívás. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 69. szám, 1913. március 21. 1-2. o.

¹¹⁶ Skutari elesett. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 97. szám, 1913. április 24. 1-2. o.

¹¹⁷ Enyhülés az egész vonalon. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 72. szám, 1913. március 26. 2-3. o.

tekintélyünket helyreállítanunk és Skutarit rendeltetéséhez jutatnunk. Ami keveset akarunk, azért helyt kell állnunk teljes erőnkkel és minden eszközzel, különben legvitálisabb érdekeink fogják kárát látni.”¹¹⁸

A Monarchia a szerb-montenegrói katonai fölény tetőpontján szánta rá magát a beavatkozásra, még hozzá Olaszországgal közösen. Május 3-án a Magyar Hírlap tudósítója a következő táviratot küldte Bécsből: „Az albániai katonai bevonulás elhatározott dolog. Ausztria-Magyarország és Olaszország még abban az esetben is megkezdi a katonai akciót, ha Nikita király az utolsó pillanatban elszánná magát Skutari kiürítésére. A közös katonai operáció Albániába szerdán vagy legkésőbb csütörtökön kezdődik. Az osztrák-magyar monarchia és Olaszország között minden részletre kiterjedő megállapodás jött létre és ez a katonai terv nem terjed ki Montenegró ellen. Európai bonyodalmaktól nem lehet félni, mert Ausztria-Magyarország és Olaszország szigorúan szem előtt fogja tartani az albániai programot, amely a nagyhatalmak londoni határozatán alapul.”¹¹⁹ A fegyveres intervencióra végül nem került sor, mert az összevont haderőtől tartva Miklós király „elhatározta, hogy Skutarit minden feltétel nélkül kiürítik.”¹²⁰

A Monarchia határozott érdekérvényesítő politikáját ifj. gr. Andrássy Gyula május 6-i, *A külpolitikai helyzet* c. cikkében üdvözölte: „Külpolitikánk célját teljes mértékben helyeslem. ... Albánia ne osztassék fel földéhes szomszédai között, hanem önálló ország legyen. ... Nagy öröömre Berchtold mai eljárását teljesen helyesnek tartom. ... A monarchia érdekeinek és méltóságának megfelelően cselekedett, amikor nem vár Európára, hanem el van határozva a monarchia érdekeit önállóan is megvédeni.”

A korábbi taktikával szemben azonban bírálatot fogalmazott meg: „Hibáztattam a flottademonstrációt. Olyan fenyegetést, amely célhoz nem vezethet, amelytől meg nem ijedhetnek, sohasem tartok helyesnek, különösen, ha sok pénzbe kerül és különösen ott, ahol csak az erélyes és kíméletlen fellépés imponál. A montenegrói sziklafészek elleni tengeri tüntetés egész Európával együtt, amikor a szárazföldön egymagunk sokkal nagyobb súllyal bírtunk volna fellépni, tekintélyünknek csak ártott. ... S a legkedvezőbb alkalmat is elszalasztottuk a békés presszió eszközeinek használásával. Ha akkor intézünk ultimátumot Cetinje urához, amikor Skutari ostroma még folyt, ezen fellépésünkkel feltétlen biztosan célt értünk volna, mert Montenegró kénytelen lett volna Skutari alól seregeit abban a percben

¹¹⁸ Andrássy a külügyi helyzetről. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 101. szám, 1913. április 29. 1. o.

¹¹⁹ Bevonulunk Albániába. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 105. szám, 1913. május 4. 3-5. o.

¹²⁰ Skutarit kiürítik. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 106. szám, 1913. május 6. 1. o.

elvonni, amelyben szárazföldi akciónk valószínűvé vált. Vérontás nélkül, puszta határozott fellépésünkkel megszüntethettük volna Skutari ostromát.”¹²¹

Ebben az írásában még nem tárta a nyilvánosság elé az Olaszországgal tervezett közös akció irányában érzett súlyos fenntartásait, amelyet az atyja délszláv-politikáját felelevenítő, május 7-i interjúban fogalmazott meg: „Az Olaszországgal való parallel katonai akció már nem felel meg az ő felfogásának. Sőt, ha a parallel akció Albánia megosztását vagy az állandó condomíniumot jelentené, akkor ez a politika atyám politikájával homlokegyenest ellentétben lenne. ... A condomínium az érdekünknek megfelelő hármasszövetséget is veszélyeztetné. Aki Albánia egyik felét uralja, természetsszerűleg arra törekszik, hogy a másikat is alávesse. ... Albánia legyen és maradjon az albánoké.” Úgy gondolta, ha Albánia védelmében mégis szükség lesz az ideiglenes megszállásra, ennek szigorúan nemzetközi felügyelet alatt kell történnie.¹²²

Berchtold május 10-én látogatta meg ifj. gr. Andrássy Gyulát és az id. Andrássy politikai koncepciójából kiinduló beszélgetés során megosztotta vele, mennyire azonosul a magyar politikus Olaszországgal kapcsolatos nézeteivel: „Berchtold is így fogja fel a kérdést. Nem is ő kérte meg az olaszokat a közös akcióra, hanem az olaszok fordultak hozzá, mihelyt velük tudatta, hogy esetleg kénytelenek leszünk Montenegróval szemben katonailag eljárni. Az olaszok mindjárt azt mondták, hogy munkánkban ők is segítenek bennünket, de úgy, hogy Délalbániát foglalják el, ez pedig nekünk nagyon kellemetlen lett volna. Valona olyan kikötő, hogy onnan az egész albán partot dominálni lehet. ... Az olaszok ... azt kívánták, hogy ne is érintsünk montenegrói területet, hanem az albán partról kiindulva mentsük fel Skutarit. Az olaszok nagyon félték attól, hogy mi el találjuk foglalni a Lovcsen hegyet, amely a cattarói öblöt dominálja és amelynek meghódítása után Cattaróból elsőrendű hadikikötőt csinálhatunk. Olaszországgal ma általában jó a viszonyunk, de azért bizalmatlanok irántunk és a szóban levő ajánlkozásuk szintén bizalmatlanságból ered.”

A külügyminiszter egyetértését fejezte ki ifj. Andrássy azon álláspontjával is, ha „Albániában katonai műveletek válnak szükségessé, e közbelépés okvetlenül nemzetközi jellegű legyen”, de hozzátette, ez „nehézkesebb, de kevesebb veszéllyel is jár”. Kitért arra is, hogy az intervenciót a törökbarát német politika is akadályozhatja: „A németekről szólva

¹²¹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: A külpolitikai helyzet. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 106. szám, 1913. május 6. 1-3. o.

¹²² „Úgy hiszem, hogy a Skutari-kérdésben elért eredmény szavunk súlyát emelni fogja és hogy ezért tettleges föllépés nélkül is el fogjuk célunkat érni. De ebben könnyen csalódhatom s nem lehetetlen, hogy katonai okkupáció szükséges lesz. Ez esetben azonban sokkal célszerűbbnek tartanám az Olaszországgal való parallel akció helyett a nemzetközi akciót.” – Andrássy Gyula gróf az albán kérdéstről. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 107. szám, 1913. május 7. 2-3. o.

Berchtold azt mondta, hogy ők nagyon nehézkesek és mind a mai napig Törökországnak lehető megmentésére gondolnak és Törökország érdekeit akarják megóvni, holott ő Törökországot Európában teljesen elveszettnek és értéktelennek tartja.”

A hatástalan flottademonstráció kérdésében is igazat adott ifj. Andrásynak, „hogy reánk nézve előnyösebb lett volna, ha korábban és teljes erővel léptünk volna fel Montenegro ellen, de ezt főleg Grey angol külügyminiszter miatt nem lehetett tenni, aki minden kérdésben velünk tartott és aki nagy jelentőséget tulajdonított az európai koncern fenntartásának.”

Az Olaszországgal való közös akció életbelépése esetére „Andrássy egészen bizonyosnak tartja, hogyha Valonát az olaszok megszállják, ez köztük és köztünk háborúra vezet, mert ők békésen onnan ki nem mennének. Ha tehát bármi oknál fogva ilyen közös akció szükségessé válnék, nekünk magunknak is be kell menni Valonába és az olaszokéval közösen eljáró katonai detachment-okkal kellene működnünk, nem pedig egymástól külön választott erőkkel.” De ennek szerinte nem szabad bekövetkezni, mert „az olaszok bevonulását Valonába okvetlenül meg kell akadályozni. Szerbiával és Montenegróval olasz segítség nélkül magunk végezhetünk.”

Berchtold válaszában hangsúlyozta, „diplomáciailag jól előkészítette az egész akciót. Azt hiszi, hogy Andrásy atyja óta olyan munkát nem végeztek a külügyminisztériumban, mint most. Most azon dolgoznak, hogy Szerbiát és Montenegrót, izolálva őket, legyőzhessük.”

Ifj. Andrásy úgy gondolta, Szerbia megerősödését sokkal korábban meg lehetett volna akadályozni: „az elért eredmény őt tulajdonképpen nem elégti ki, mert hite szerint háborút kellett volna Szerbia ellen indítani. Ezen az állásponton volt az annexió idejében és ezen van ma is. Úgy látja, hogy Szerbia kitartóan nagy szerb politikát folytat és nekünk ellenségünk marad.” A szerb politika „hatással van a mi belügyi helyzetünkre is, elsősorban a horvát kérdésre. Horvátországban a speciális horvát kérdésnek háttérbe tolásával mindinkább előtérbe nyomult a szerb nemzeti érzés. A horvátok és a szerbek fajilag teljesen azonosak, egy a nyelvük és csupán a vallás választja el őket egymástól, de ez a választófal egyre gyengül, mert bent az országban örökös súrlódások vannak a magyarok és a horvátok között, kint pedig mind nagyobb a vonzó ereje a megnagyobbodott Szerbiának. A szerb irredentizmus mind veszélyesebb lesz. Ha annexió helyett elvertük volna a szerbeket, ma egészen más volna a helyzetünk. Valószínű, hogy a mai magyar felfordulás egészen el is maradt volna, és Novibazár a mienk volna. Közvetlen szomszédjai volnánk Albániának és a reánk nézve veszélyes szerb kérdés hosszú időre meg volna oldva. Andrásy azt hiszi, hogy Oroszország ma nincs felkészülve a háborúra, úgy hogyha Szerbiával szemben erélyesen léptünk volna fel, ebből világháború nem támadt volna.”

Az ideális megoldást Albánia nemzetközi elismerésében és a függetlenségének garanciájában vázolta fel: „Albánia jövőjéről beszélgetve Andrassy hibának tartaná, ha az új államot neutralizálnák és Európa fennhatósága alá helyeznék. ... Ha Albánia egyáltalán életre való, akkor katonailag számot tevő állammá fog kifejlődni, mert népében meg vannak az arra való tulajdonságok és így nagyon becses szövetségesünk lehetne. Amely percben csak akarnók, Albánia anélkül, hogy belőle európai nagy kérdés támadna, megfenyíthetné akár Szerbiát, akár Montenegrót. ... Andrassy az ország belső fejlődése miatt is fél az európai tutélától, mert azt hiszi, hogy Albániában európai rendszer szerint senki sem boldogulhat.”¹²³

Az első Balkán-háborút lezáró londoni egyezmény aláírásával 1913. május 30-án a nagyhatalmak úgy döntöttek, Albánia nagyhatalmi protektorátus alatt az Oszmán Birodalmon belül autonómiát kap és Szerbia, Montenegró, ill. Görögország kötelesek kivonni csapataikat az országból. Június 29-én azonban a szerződés területi rendelkezéseivel elégedetlen államok közt kitört a második Balkán-háború és nyilvánvalóvá vált, az Oszmán Birodalom elveszíti Macedóniát, így Albániával sem lesz közös határa. Ennek következtében a nagyhatalmak július 3-án kényszeredetten áldásukat adták Albánia függetlenségére, államformáját nemzetközi protektorátus alatt álló alkotmányos monarchiaként határozva meg. A 28 ezer négyzetkilométer területű és a 800 ezer fős lakossággal rendelkező albán állam határait augusztus 10-én a háborút lezáró bukaresti egyezmény állapította meg. Az ősi protestáns német családból származó Wilhelm zu Wied herceg, I. Vilmos (1876-1945) 1914. március 7-én, Durazzóban lépett trónra.

¹²³ Ifj. gr. Andrassy Gyula politikai naplója 1908-1913. (University of London, School of Slavonic and East European Studies Library, Kónyi-Lónyay papers I-X; X: Count Julius Andrassy the Younger's political diary 1908-1913.) - 1913. május 12. Andrassy beszélgetése Berchtolddal. In: MOL Filmtár 34 861.

IV. Ifj. gr. Andrassy Gyula

belügyminiszteri tevékenységének főbb jellemzői

Az első Wekerle-kormány belügyi államtitkára

Az első Wekerle-kormány megalakulásakor 1892. november 19-én Wekerle Sándor miniszterelnök belügyi államtitkárnak nevezte ki ifj. gr. Andrassy Gyulát Hieronymi Károly belügyminiszter mellé. A kormány az addigi dualizmus-kori gyakorlathoz hasonlóan szinte teljes egészében a Szabadelvű Párt politikusaiból került ki (a pártonkívüli honvédelmi miniszter, Fejérváry Géza /1894. június 10. és július 16. között ideiglenesen a földművelésügyi tárcát is ellátta/ és a Horvát Unionista Párthoz tartozó horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter, Josipovich Imre kivételével). Ifj. Andrassy politikai pályafutásának kezdetét a liberális kormánypárt határozta meg: 1885-től a csíkszentmártoni kerületet képviselte az országgyűlésben, az 1892-es választásokon pedig Terézváros színeiben nyert mandátumot.

Wekerle Sándor első kormányzati ciklusa alatt hozták meg az első három egyházpolitikai törvényt (a kötelező polgári házasságot elrendelő 1894:XXXI. t.c., a gyermekek vallásáról szóló 1894:XXXII. t.c. és az állami anyakönyvezést elrendelő 1894:XXXIII. t.c. – a másik két egyházpolitikai törvény, az izraelita vallást bevett vallásnak nyilvánító és a keresztény felekezetekkel egyenjogúsító 1895:XLII. t.c. és a szabad vallásgyakorlásról szóló 1895:XLIII. t.c. már Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt született meg), amelyeknek előkészületében és elfogadásának szorgalmazásában ifj. Andrassy is részt vett.¹²⁴

Ifj. Andrassy az 1892-es választásokon a budapesti VI. kerületben, Terézvárosban nyert mandátumot. A politikus már akkor szorgalmazta – Bánffy Dezsőt és kormányát megelőlegezve – a zsidóság teljes egyenjogúsítását, a zsidó vallás recepcióját, amelyet a következőképpen fejtett ki 1892. január 17-én, a VI-VII. kerületi kaszinó dísztermében mondott programbeszédében:

„A magyarnak mindig fő jellemvonása volt a türelmesség. Előbb magyarnak érzi magát a magyar s csak azután katolikusnak, reformátusnak, zsidónak. Az ő nézete az, hogy tiszteletben kell tartani minden vallás jogkörét, de meg kell óvni az államot is a vallási

¹²⁴ Bölöny József: Magyarország kormányai 1848-1992. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1992, Akadémiai Kiadó. 75. o. (Az első Wekerle-kormány), 309. o. (Hieronymi Károly); Révai Új Lexikona. IX. kötet.

beavatkozások ellen. Ebben a kérdésben a teljes szabadelvűség a jelszava s kijelenti, hogy a zsidó felekezet egyenjogúsítása iránt teljes rokonszenvvel viseltetik s azt a házban is támogatni fogja. Ebben is hű marad atyja hagyományaihoz s ahhoz a szabadsági mozgalomhoz, mely Széchenyivel kezdődött s a kiegyezésben érte el tetőpontját. Ismétli, hogy híve marad a zsidók egyenjogúsításának, mert látja, hogy a közélet minden terén ott találhatók zsidó vallású polgártársai a küzdők első soraiban.”

A VI. kerület, jelentős részében zsidó származású és vallású polgári rétegnek szánt elismerő szavai a magyar zsidóságnak is szóltak, méltatva a jelentőségüket a gazdaság és a kultúra területén: „ki ne volna büszke arra, hogy az ipar és kereskedelemnek, valamint a szellemi munkának ilyen fényes gyülekezetét képviselheti az ország törvényhozásában. ... itt nem a szervilizmus nyilatkozik e kerület polgáraiban, hanem a nagy férfiak emléke iránti kegyelet, amely mindig nemes érzések kifolyása s tanúságot tőn a kerület polgárságának politikai érettségéről és nemes gondolkodásmódjáról.”¹²⁵

A kerület egyhangú bizalmat adott ifj. Andrásynak, aminek a jelentőségét növelte, hogy bár a Szabadelvű Párt győzelmével végződött a választás, de az előző ciklus 63%-ával szemben több mint 4%-os szavazatvesztéssel 58,84%-ot értek el és több prominens kormánypárti politikus nem került be a képviselőházba.¹²⁶

A modern polgári állam megteremtéséhez az első Wekerle-kormány alatt a Belügyminisztérium is jelentős mértékben hozzájárult: Hieronimi Károly ugyanis számos közigazgatási és közegészségügyi újítást vezetett be (t.k. a fővárosi kerületi elöljáróságok megszervezése, a vízmű létrehozásával Budapest vízellátási viszonyainak jelentős javítása).¹²⁷ Ifj. Andrassy főként a közegészségügy területén fejtett ki aktív tevékenységet. Emellett Kossuth Lajos 1894. április 2-i temetésekor az ő személyes rábeszélésnek köszönhetően nem lépett fel túl keményen Hieronimi Károly az országszerte és a főváros több pontján lezajlott megemlékező tüntetésekkel szemben – Ferenc József ugyanis nem engedélyezte az állami gyászt.¹²⁸

A kormányzat megelégedését ifj. Andrassy munkájával jelzi, hogy 1894. június 10-én előléptették a gr. Tisza Lajos leváltásával megüresedett király személye körüli miniszteri

Gym-Hol. Babits Kiadó. Szekszárd, 2002, Babits Kiadó. 786. o. (Hieronimi Károly); Magyar Katolikus Lexikon. II. kötet. Bor-Éhe. Bp., 1993, Szent István Társulat. 941-942. o.

¹²⁵ Képviselő-választási mozgalmak. Programbeszéd. Gr. Andrassy Gyula. In: Pesti Hírlap. XIV. évf. 18. (4692.) szám. 1892. január 18. (hétfő) 2-3. o. (1-6. o.)

¹²⁶ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 19-20. o.; Révai Új Lexikona. XVII. kötet. Sz-Toa. Szekszárd, 2006, Babits Kiadó. 9. o. (Szabadelvű Párt)

¹²⁷ Révai Új Lexikona. IX. kötet. Gym-Hol. Babits Kiadó. 786. o. (Hieronimi Károly)

¹²⁸ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 21. o.

tisztségre (a posztot a Wekerle-kormány lemondásáig, 1895. január 15-ig látta el).¹²⁹ Ferenc József vonakodott szentesíteni a már megszavazott három egyházpolitikai törvényt és ifj. Andrassy érdeme, hogy meggyőzte az uralkodót a jogszabályok mielőbbi becikkelyezését illetően.¹³⁰

Ifj. gr. Andrassy Gyula belügyminiszteri kinevezése

Az 1905-1906-os belpolitikai válság megoldásaként Ferenc József ismét Wekerle Sándort nevezte ki miniszterelnöknek. Az 1906. április 8.-tól hivatalban lévő új kormányfő (aki a pénzügyi, majd 1909. szeptember 23.-ától az igazságügyi tárcát is elvállalta) belépett ifj. gr. Andrassy Gyula 1905. november 19-én létrehozott Országos Alkotmánypártjába¹³¹, ifj. Andrassy pedig a Belügyminisztérium élére került. A szövetkezett ellenzék pártjaiból megalakított koalíciós kormányban az Országos Alkotmánypártot képviselték Jekelfalussy Lajos honvédelmi- és Darányi Ignác földművelésügyi miniszterek is. Az 1910. január 17-ig hivatalban lévő kormány gerincét az 1905-ös és 1906-os választásokon győztes Függetlenségi Párt adta (igazságügyminiszterek: Polónyi Géza 1907. február 2-ig, majd Günther Antal 1909. szeptember 23-ig; vallás- és közoktatásügyi miniszter: gr. Apponyi Albert; kereskedelemügyi miniszter: Kossuth Ferenc). Tárcát kapott még a Katolikus Néppárt (a király személye körüli miniszter: Zichy Aladár) és a Horvát Unionista Párt (horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter: Josipovich Géza) is.¹³²

A magyar jogállamiság továbbfejlesztése

Ifj. gr. Andrassy Gyula 1906. július 19-én, a képviselőházban elhangzott belügyminiszteri programbeszédében foglalta össze koncepcióját a magyar jogállamiság továbbfejlesztésével kapcsolatban¹³³, amelyet elsősorban olyan visszás helyzetek megelőzésére tartott halaszthatatlan lépésnek, mint a koalíció 1905-ös választási győzelme ellenére kinevezett, rendeleti úton kormányzó Fejérváry-kormány regnálása. Hasonló abszolutista hatalom megelőzésére ifj. Andrassy – a koalíciós kormánnyal egyetértésben – a helyi önkormányzatok

¹²⁹ Bölöny József: Magyarország kormányai 1848-1992. 75. o. (Az első Wekerle-kormány)

¹³⁰ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 22. o.

¹³¹ Ua. 56. o.

¹³² Bölöny József: Magyarország kormányai 1848-1992. 78. o. (A második Wekerle-kormány)

¹³³ 32. országos ülés 1906. július 19-én Justh Gyula, utóbb Rakovszky István elnöklete alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második kötet. Budapest, 1906, Athenaeum. 140-176. o. – ifj. gr. Andrassy Gyula beszéde: 166-170. o.

megerősítésében látta a megoldást¹³⁴ a jogaitat megnyirbáló törvények revideálásával: az 1870: XLII. t.c. 52. §-ából adódó rendkívüli főispáni hatalom korlátozásával és a közigazgatás centralizációját előirányzó, 1891: XXXIII. t.c.-t, a Lex Szapáryt kívánta hatálytalanításával. *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. jogtörténeti főművének (harmadik kötete éppen a belügyminiszteri időszaka íródott) is központi kérdése Magyarország alkotmányos szabadsága és ennek egyik legfontosabb zálogát az önkormányzati rendszer kiépítésében határozta meg.¹³⁵

Ifj. Andrassy az 1906. július 19-i parlamenti beszédében foglalta össze a koncepciója lényegét: az átfogó reform elméleti kiindulópontjaként az önkormányzati rendszer átalakítását képzelte el. A politikus szólt az egy évvel később elfogadott, a közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztését előirányzó 1907:LX. t.c. előkészületeiről is: „Alkotmánybiztosítékokról szólunk mindig. Én a magam részéről azon leszek, hogy azon idő alatt, míg ezt a helyet elfoglalom, annyi biztosítékot hozhassak ide a ház elé, amennyit csak lehet. De a leglényegesebb alkotmánybiztosíték az önkormányzatban rejlik. A bírói biztosíték, a bírói védelme az önkormányzati jogoknak igenis fontos. Azon már ma is munkálkodom, hogy a közigazgatási bíróság hatáskörét kibővítsen. Ezen javaslat már munkában van a minisztériumban.”

A halaszthatatlan önkormányzati reform szükségére ifj. gr. Andrassy Gyula így világított rá: „A cél, amely engem vezetni fog egész működésemben, az önkormányzat erőteljes kifejlesztése. Önkormányzatunk ma tulajdonképpen nincs. Ami van, az annak nevezhető, annak neveztetett, de tényleg nem az, legalább nem a szó szoros értelmében. Azt hiszem, Európának nincs egyetlen egy olyan centralizált rendszerű állama sem, mint Magyarország.”

Az alkotmánybiztosítékok azonban nem öncélúak, csak az általános önkormányzati reform részeként képzelhetőek el. Átfogó reform nélkül a keresztülvitt törvények hatékonysága is csorbát szenved: „De addig, míg maga a közigazgatási jog, maga a közigazgatási szervezet reformálva nem lesz, addig ez a védelem valami nagyon hathatós nem lesz. A bíróság csak a törvény által adott jogot képes védeni; jelenlegi törvényeink pedig a megyének és a községnek igen kevés jogot adnak. ... Ma tehát idővesztés nélkül, teljes erővel azon kell lennünk, hogy a megyei szervezetet, a községi szervezetet, a városokról szóló rendelkezéseket reformáljuk. ... hogy így módunkban legyen egy állandó, nagy alkotmányos Magyarország

¹³⁴ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 70. o.

¹³⁵ Ifj. gr. Andrassy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. I. kötet. Bp., 1901, Franklin Társulat; *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. II. kötet. A mohácsi véstől a harminc éves háborúig. Bp., 1905, Franklin Társulat; Ifj. gr. Andrassy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. III. kötet. Bp., 1911, Franklin Társulat

önkormányzatát, Magyarország alkotmányos szabadságát megerősíteni. Az alkotmányos szabadságnak, t. ház, legnagyobb garanciája az önkormányzat.” A demokratikus államrend megvalósítását és az önkormányzati rendszer kiépítését – *A magyar állam fönntmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. főműben is felvázolt módon – a következőképpen kapcsolta össze: „csak a valódi és igaz önkormányzat, a felelősséggel járó munkával összekapcsolt önkormányzat képes egy nemzetet megnevelni, a nemzetben a politikai érettséget, bizonyos önálló jellemszilárdságot nevelni.”

A megyei közvélemény megkerülésével, a belügyminiszter előterjesztésére, az uralkodó által, a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870: XLII. t.c. 52. § -a alapján kinevezett főispánok túlzott befolyását¹³⁶ ifj. Andrassy korlátozni kívánta megyei szinten: „a főispán kivételes hatalma úgy, ahogy az tényleg van, fölösleges. Én a főispán kivételes hatalmát egy túlságos aggályoskodásból eredőnek tartom. A főispán rendes hatalma teljesen elegendő ahhoz, hogy az állam nagy érdekeit megóvja. Ezen rendkívüli hatalom, úgy leginkább, mint ez ma a törvényeinkben le van fektetve, eltörölhető.”

A megye és a község szintje között lévő járás hatáskörét növelte volna jelentős mértékben ifj. Andrassy. Átlátható, kellő szakapparátussal rendelkező egységben gondolkodott, ahol a területi elv is lehetővé teszi a demokratikus struktúrák kialakítását, a lakosság lehető legnagyobb hányada bevonását a közügyek intézésében: „a járások reformálásának eszméje. Én a magam részéről egészen meg vagyok győződve arról, hogy igazi, életerős önkormányzatot csakis a járásban fogunk teremthetni. A községek nagy része nálunk nem bír elég intelligenciával. Más országokban a község a hordozója az önkormányzatnak; nálunk az ország nagy részében nincs elég értelmesség a községben. A megye meg nagyrészt túlnagy egység, ott az érdekeltség nem érvényesül eléggé.” A jövőben „a közegészségügy s az útügyek ellátása tekintetében” a járásnak is tervezett ifj. Andrassy önkormányzatot adni. A reform szükségességét Zemplén vármegye államigazgatási hiányosságain keresztül láthatta be, ahol nagy birtoktestekkel rendelkezett az Andrassy-család, a tóketerebesi kastély pedig kifejezetten ifj. gr. Andrassy Gyula tulajdonában állt: „Például felhozom Zemplénmegyét, amelynek déli része olyan messze van az északitól, hogy az, aki délen lakik, nem is tudja, hogy mik az igényei az északi területeknek, nem is érzi azoknak szükségleteit, pedig a valódi

¹³⁶ 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1869-1871. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 211-221. o. „52. § A vármegyék és törvényhatósági joggal felruházott városok élén a megyei, illetőleg városi főispán, a székelyszékek élén a főkirálybíró, a kerületek és vidékek élén a főkapitány, a szepesi kerület élén a kerületi gróf áll, kiket a belügyminister előterjesztésére, tekintet nélkül az örökös főispánokra, a király nevez ki és mozdít el.”

önkormányzat fáradtsággal, munkával jár, munkát és fáradságot pedig rendesen csak olyan ügyekben fejtenek ki az emberek, amelyekben közvetlen érdekük van.”¹³⁷

Az átfogó szabályozás elmaradt; a magyar jogállamiság továbbfejlesztéséhez a gyakorlatban alkotmánybiztosítékok bevezetésével, négy törvény, a Lex Szapáryt hatálytalanító 1907:LVIII. t.c., az állami és a törvényhatósági alkalmazottak nyugdíjviszonosságának szabályozásáról szóló 1907:LIX. t.c., a közigazgatási bíróság hatáskörét kiterjesztő 1907:LX. t.c. és a hatásköri bíróság felállítását elrendelő 1907:LXI. t.c. megalkotásával járult hozzá ifj. gr. Andrássy Gyula a belügyminiszteri időszaka alatt.¹³⁸

A törvénycsomag első része, az 1907: LVIII. t.c. hatályon kívül helyezte a Lex Szapáryként ismert, vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló 1891:XXXIII. t.c.-t: „A vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló 1891:XXXIII. törvénycikk hatályon kívül helyeztetik.”¹³⁹ A Lex Szapáry 1. §-a ugyanis azt deklarálta: „A közigazgatás a vármegyékben állami feladatot képez, melyet kinevezett állami közegek intéznek, részint önállóan, részint a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével.” Az obstrukció miatt Szapáry Gyula miniszterelnök 1891-ben az 1. §-on túl nem tudta a tervezetét teljes egészében keresztülvinni, ezért a záró 2. § utasította a belügyminisztert (a belügyi tárca élén is Szapáry állt) a részletes törvényjavaslatok előterjesztésére, amelyre már nem került sor.¹⁴⁰

A második alkotmánybiztosíték, az 1907:LIX. t.c. az állami és a törvényhatósági alkalmazottak nyugdíjviszonosságát mondta ki:

„1. § Azoknál,

a) a kik állami szolgálatból törvényhatósági szolgálatba, vagy törvényhatósági szolgálatból állami szolgálatba, vagy egyik törvényhatóság szolgálatából másik törvényhatóság szolgálatába közvetlenül lépnek át.

b) a kik mint nyugdíjas állami alkalmazottak törvényhatóságnál, vagy mint nyugdíjas törvényhatósági alkalmazottak az államnál, illetőleg valamely törvényhatóságnál újabb alkalmazást nyernek,

¹³⁷ 32. országos ülés 1906. július 19-én Justh Gyula, utóbb Rakovszky István elnökle alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második kötet. Budapest, 1906, Athenaeum. 140-176. o. – ifj. gr. Andrássy Gyula beszéde: 166-170. o.

¹³⁸ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 72. o.

¹³⁹ 1907. évi LVIII. törvénycikk a vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló 1891:XXXIII. törvénycikk hatályon kívül helyezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikk. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 617. o.

¹⁴⁰ 1891. évi XXXIII. törvénycikk a vármegyei közigazgatás rendezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1889-91. évi törvénycikk. Bp., 1897, Franklin Társulat. 483. o.

a nyugdíj, a végkielégítési összeg, az özvegyi ellátás és a nevelési járulék megállapítása céljából számításba kell venni azt az időt is, melyet megelőzőleg állami, illetőleg törvényhatósági alkalmazásban beszámítható szolgálati időként 1867. évi július hó 1-je óta eltöltöttek.”¹⁴¹

Ez az intézkedés főként az újonnan kinevezett, jelentős részben ifj. Andrássy közvetlen táborához tartozó főispánok (gr. Bánffy Miklós, gr. Széchényi Viktor, Ugron Ákos stb.) érdekében történt¹⁴², akiknek jelentős hányada a megyei tisztviselői karból került ki. A jogszabály alapot nyújtott arra is, hogy a Fejérváry-kormány ellen tiltakozó „nemzeti ellenállás”, – Ady Endre szavaival élve – „úri ribillió” résztvevői, a megyei „alkotmányvédő bizottságok” tagjai a megcsappant személyi állományú minisztériumokba és középfokú állami közigazgatásba kerüljenek.¹⁴³

Az ún. „garanciális panaszról” szóló alkotmánybiztosíték, az 1907:LX. t.c. a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság hatáskörét terjesztette ki. A 24 §-ból álló törvény a kormány és a törvényhatóságok között fennálló konfliktusokat kezelte: „a miniszternek (kormánynak), vagy a miniszter (kormány) bármely közegének a törvényhatóságra sérelmes rendelete, határozata és intézkedése ellen azon az alapon, hogy azzal a miniszter (kormány), vagy a miniszternek (kormánynak) közege a törvényhatóságnak, a törvényhatóság szerveinek vagy közegeinek törvényes hatáskörét sérti, a törvényhatósággal szemben valamely hatósági jogot törvényellenesen gyakorol, törvényt vagy más törvényes szabályt sért.” (1. §) A fontosabb vitás kérdéseket is felsorolja a törvény, amely esetekben kérdéses a kormánynak vagy valamely közegének a joga, ahhoz hogy:

- „megsemmisítse a törvényhatóság határozatát, vagy a törvényhatóság helyett maga határozzon (1886:XXI. tc. 10. §-a)” (2. § a.);

- „a szabályrendeletre nézve módosítást, vagy átalakítást kívánjon, vagy rendeleti úton maga állapítsa meg a szabályrendeletet (1886:XXI. tc. 12. §-ának utolsó bekezdése)” (2. § b.);

- „a törvényt, vagy a kormánynak a törvényhatósághoz intézett rendeletét a törvényhatóság helyett maga hajtsa, vagy hajtassa végre (1886:XXI. tc. 18. §-a, 1872:XXXVI. tc. 11. §-a)” (2. § c.);

¹⁴¹ 1907. évi LVIX. törvénycikk az állami és a törvényhatósági alkalmazottak nyugdíjviszonyosságának szabályozásáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1907. évi törvényczikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 618-623. o.

¹⁴² Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 64. o.

¹⁴³ Ua. 72. o.

- „a vármegyei törvényhatóságok közigazgatási, árva- és gyámhatósági kiadásaira járó illetményeket ki ne szolgáltassa (1883:XV. tc. 1. §-a, 1893:IV. tc. 22. §-a, 1902:III. tc. 18. §-a és 1904:X. tc. 14. §-a)” (3. § a.);

- „a községi (kör-) jegyzők és segédjegyzők javadalmazásának kiegészítésére járó államsegélyt, személyi és korpótlékokat a vármegyének rendelkezésére ne bocsássa (1904:XII. tc. 10. §-a)” (3. § b.).¹⁴⁴

A törvény a garanciális panasz intézményével alapot teremtett ahhoz, hogy egy Fejérváry-kormányhoz hasonló, jövőbeli kormány intézkedéseivel szemben a törvényhatóságok fellebbezenek a Közigazgatási Bírósághoz. Abban az esetben, ha a Közigazgatási Bíróság a törvényhatóság panaszát elfogadja, a vármegyei közgyűlésnek lehetősége nyílik a parlamenthez feliratot intézni és ezzel elvileg a kormány lemondását is kikényszeríthetik.¹⁴⁵

A főispánok rendkívüli hatalmát is korlátozta a jogszabály 23. §-a: megtiltotta a számukra, hogy fegyelmi eljárás nélkül elbocsáthassák a vármegyei tisztviselőket. Itt is utal a törvény a Fejérváry-kormánnyal szembehelyezkedő „nemzeti ellenállásra”, azzal a rendelkezésével, hogy a jövőben még az ellenállás sem lehet a felmondás indítéka:

„23. § Az 1886:XXI. tc. 65. §-a és az 1872:XXXVI. tc. 71. §-a első bekezdésének az a rendelkezése, hogy a főispán (főpolgármester) a nem engedelmeskedő tisztviselőket és közegeket elmozdíthatja és véglegesen engedelmeskedő tisztviselőket és véglegesen helyettesítheti, valamint az 1886:XXI. tc. 65. §-ának második és harmadik bekezdése és az 1872:XXXVI. tc. 71. §-ának második bekezdése hatályukat veszti. ...”¹⁴⁶

A hatásköri bíróságok felállítását elrendelő alkotmánybiztosíték, az 1907:LXI. t.c. egy négy évtizedes ideiglenes helyzetet szüntetett meg: a kiegyezést követően ugyanis számos olyan törvényt hoztak, amely nem tette világossá, hogy a rendes bíróság vagy a közigazgatási bíróság illetékes-e egy adott kérdésben. Igen gyakran mindkét szerv el kívánt járni egyazon ügyben (pozitív hatásköri összeütközés) vagy pedig egyik sem foglalkozott az ügygel (negatív hatásköri összeütközés). A visszás állapotot csak az 1869:IV. t.c. szabályozta némileg, mely a vitás kérdések eldöntésével ideiglenesen a minisztertanácsot bízta meg.¹⁴⁷ Így viszont a

¹⁴⁴ 1907. évi LX. törvénycikk a magyar királyi közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 624-640. o.

¹⁴⁵ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 72. o.

¹⁴⁶ 1907. évi LX. törvénycikk a magyar királyi közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 624-640. o.

¹⁴⁷ Dr. Horváth Attila: Andrássy Gyula életműve az alkotmány és jogtörténet tükrében. In: Az európai utas. Ifjabb gróf Andrássy Gyula emlékezete. Bp., 2010, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Ifjabb Gróf Andrássy

kormány kapott felhatalmazást arra, hogy beavatkozzon a közigazgatás és a bíróság közt felmerülő nézeteltérések kérdésében.¹⁴⁸

Az 1907. évi LXI. törvénycikk a hatásköri bíróságok felállításáról világosan átlátható, egyértelmű helyzetet teremtett. A törvény három részből áll: I. fejezet: Szervezet (1-6 §), II. fejezet: Eljárás (7-26 §) és a III. fejezet: Átmeneti és életbeléptető rendelkezések (27-30 §).

A bevezető rész 1. §-a az új szerv rendeltetését fogalmazza meg: „A rendes bíróság és a közigazgatási bíróság vagy a közigazgatási hatóság között úgyszintén a közigazgatási bíróság és a közigazgatási hatóság között felmerült hatásköri összeütközések elintézésére Budapesten hatásköri bíróság állítatik fel.” Az elnök személyét a 2. § jelöli ki: „A hatásköri bíróság elnöke háromévenként váltakozva a m. kir. Curianak és a m. kir. közigazgatási bíróságnak az elnöke. Az elnöki tisztet az első három évben a m. kir. Curia elnöke viseli.” Helyettese – az elnök személyétől függően – a kúria vagy a közigazgatási bíróság másodelnöke.

A kúria és a közigazgatási bíróság teljes ülésén, három évre titkosan választott hatásköri bíróság tagjai – a 3. § értelmében – a kúria (polgári és büntető osztályokból) és a közigazgatási bíróság (az általános közigazgatási és pénzügyi osztályokból) 8-8 ítélembírája. A határozathozatalhoz hat tagú tanács és egy levezető tanácselnök (a hatásköri bíróság elnöke, a helyettese vagy a rangsor szerint kijelölt ítélembíró) szükséges (4. §).

A 7. § kimondja, mely esetekben áll fenn negatív és pozitív hatásköri összeütközés, a vitás ügyeket pedig a hatásköri bíróság illetékességébe utalja:

- „ha mind a rendes bíróság, mind a közigazgatási bíróság vagy közigazgatási hatóság, úgyszintén ha mind a közigazgatási bíróság, mind a közigazgatási hatóság, melyek közül az egyiknek hatáskörébe tartozik az eljárás, ugyanarra az ügyre nézve jogerősen kimondták, hogy az eljárás hatáskörükhöz nem tartozik” (1.);

- „ha a rendes bíróság és a közigazgatási bíróság vagy a közigazgatási hatóság ugyanarra az ügyre nézve jogerősen kimondták, hogy az eljárás hatáskörükhöz tartozik” (2.);

- ha a rendes bíróság – jogerősen vagy nem jogerősen - és a közigazgatási bíróság – jogerősen vagy nem jogerősen - „ugyanannak az ügynek érdemében határozott” (3.-4).

A hatásköri bíróság köztes szerepét és határozatának jelentőségét a 19. § világítja meg: „A hatásköri bíróság csak a felől határoz, hogy az ügyben az eljárás a rendes bíróság, a közigazgatási bíróság vagy a közigazgatási hatóság hatáskörébe tartozik, vagy hogy az ügy

Gyula Alapítvány. 28-36. o. (32. o.); Egyed István: A hatásköri bíróság gyakorlata az első 10 évben. In: Jogállam, XVII. évf. 1918. 5-6. szám. 414-425. o. (414. o.); Feketekuti Mankovics László: A hatásköri bíráskodás. Bp., 1940, Attila Ny., 141. o.

az eljárt hatóságok egyikének a hatáskörébe sem tartozik vagy hogy hatásköri összeütközés esete nem merült fel. ... A hatásköri bíróság határozata végérvényes és az azzal eldöntött ügyben mind a rendes és a közigazgatási bíróságot, mind a közigazgatási hatóságot kötelezi.”¹⁴⁹

Ifj. gr. Andrássy Gyulának nem állt módjában a magyar jogállamiság továbbfejlesztésére vonatkozó koncepcióját teljes egészében megvalósítani, viszont az alkotmánybiztosítékok törvénybe iktatása fontos lépésnek értékelendő a liberális demokratikus jogállamiság kiépítése terén.¹⁵⁰

Az alkotmánybiztosítékok bevezetése mellett belügyminiszterként ifj. gr. Andrássy Gyula fontosnak tartotta az állam külső kereteinek és működésének nyugati modellek alapján történő korszerűsítését is: a közbiztonság megszilárdítását, a kivándorlás visszaszorítását, a közegészségügy fejlesztését és a gyermekvédelem megteremtését...

A csernovai tragédia és a nemzetközi presztízsveszteség

Az 1907. október 27-én lezajlott csernovai tragédia vízválasztót jelent mind a szlovák nemzetiségi mozgalom, mind ifj. gr. Andrássy Gyula, a koalíciós kormány és Magyarország nemzetközi megítélését illetően. A felvidéki településen, a csendőrséget ért támadásra adott, 15 halálos áldozatot követelő sortűzért a bírálók személyesen ifj. Andrássyt és a koalíciós kormányt tették felelőssé. A Magyarországról ekkor kialakított és általánossá vált kép, miszerint elnyomja a nemzetiségieket, ezt követően az I. világháború végéig mit sem változott a Közép-Kelet-Európáról Steed és Seton-Watson írásain keresztül tudósító brit sajtó álláspontját elfogadó nyugati világban.¹⁵¹

A dualizmus-kori magyar államot addig soha nem látott kihívások elé állították a magyarországi nemzetiségi, ill. baloldali mozgalmak által felvetett kérdések. Ifj. Andrássy a törvényesség betartására helyezte a hangsúlyt: annak a felismerése vezette, hogy úgy látta, a nemzetiségi csoportosulások és a szocialista szakszervezetek mintegy „állam az államban” működnek és a kormányzat által átláthatatlan helyzetet próbálta szabályozni.

¹⁴⁸ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 72. o.

¹⁴⁹ 1907. évi LXI. törvénycikk a hatásköri bíróságról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 641-656. o.

¹⁵⁰ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 73. o.

a) A gyülekezési jog szabályozása a dualizmus időszakában

Csernova fordulópontot jelent azért is, mert az egyesülési jog dualizmus alatti igencsak korlátolt érvényesülése ekkor került a nemzetközi figyelem középpontjába. A kiegyezéssel szembenálló negyvennyolcas alapon álló magyar többség és a nemzetiségiek¹⁵² leszerelésére a kiegyezést követő első, id. gr. Andrássy Gyula vezette kormány nem adta meg az – 1791-ban az Amerikai Egyesült Államok szövetségi alkotmányának módosításában és a francia alkotmányban rögzített – általános gyülekezési jogot, annak ellenére, hogy már Poroszországban, Bajorországban és Szászországban 1850-ben, a Németalföldön 1855-ben, sőt 1867-ben Ausztriában is törvénybe iktatták, mint elidegeníthetetlen emberi és politikai jogot.

A gyülekezési jog elengedhetetlen törvényi szabályozásának megkerülésével – súlyosan sértve az alkotmányos követelményeket – báró Wenckheim Béla a 128/1868. B.M. sz. belügyminiszteri körrendeletében szabályozta a népgyűlések megtartásának lehetőségeit. A Monarchia 1918-as összeomlásáig érvényben lévő, egyébként megfogalmazásában is pontatlan jogszabály olyannyira a közvélemény tudta nélkül került bevezetésre, hogy még az 1868. évi rendeletek tárában sem tették közzé. A rendelet szigorúan bejelentéshez és engedélyezéshez kötött minden gyülekezést. Az engedély nélkül megtartott és/vagy „*a fennálló alkotmány, a közrend és a törvények ellen*” izgató gyűléseket a hatóság tisztviselője „*a törvény nevében*” feloszlathatta. Amennyiben a résztvevők nem engedelmeskedtek az egyszeri felszólításnak, a tüntetők számára karhatalmi beavatkozást helyezett kilátásba.¹⁵³

A jogszabály nem egyértelműsítette a hatósági engedélyezés pontos feltételeit, ehelyett minden egyes esetben külön „engedély” volt szükséges a gyülekezéshez. A körrendeletet szigorúan betartatták a hatóságok és a karhatalom önkényes intézkedéseinek szabad út nyílt.

154

A fővárosban a rendőri, ill. vidéken a csendőri karhatalom elégtelen mivolta esetére a Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt hozott, „a Budapest-fővárosi rendőrségről” határozó

¹⁵¹ Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918). Budapest, 1994, Magyar Szemle Könyvek.

¹⁵² Gerő András: Az elsőpró kisebbség. Bp., 1988, Gondolat.

¹⁵³ „1. ... a célnak megfelelő komolyabb rendszabályok is alkalmazhatók, úgy azonban, hogy katonai erő csak a legvégső szükség esetén alkalmaztassék. ...

4. A hatóság főnökének kötelességében áll mindazoknak, kik ily népgyűlések alkalmával az alkotmány, törvények és közrend ellen kihágásokat követnek el, megfenyítése iránt a kellő lépéseket azonnal megtenni, egyszersmind pedig ily eseteket hozzám haladéktalanul feljelenteni.”

¹⁵⁴ Horváth Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig. In: Jogtörténeti Szemle. 2007/1., 4-15. o.

1881:XXI. t.c. 31-34. §-i alapján a belügyminiszter alá tartozó rendőrség mellett katonaságot (sorkatonaságot vagy a honvédséget) is be lehetett vetni a gyülekezések feloszlására.¹⁵⁵ A vidéki csendőrség felállítását előirányzó 1881: II. és III. t.c.-ek törvényileg nem adtak felhatalmazást katonai beavatkozásra.¹⁵⁶ A csendőrség a személyi, fegyelmi és előléptetési ügyeket tekintve a honvédelmi miniszter, a szolgálattal kapcsolatos ügyekben a belügyminiszter alárendeltségébe tartozott.¹⁵⁷

Az 1890-es években a szegényparaszti mozgalmak megerősödése és az agrársztrájkok miatt további korlátozó intézkedésekre került sor. Az első Wekerle-kormány alatt, Hieronymi Károly belügyminiszter által kiadott 1340/1894. B.M. sz. rendelet lehetetlenné tette a munkabeszüntetéssel, a sztrájkokkal kapcsolatos összejöveteleket. A Bánffy-kormány időszakában hozott, Perczel Dezső nevéhez fűződő 766/1898. B.M. sz. rendelet kihágásnak minősítette az engedély nélküli gyűlések tartását, ill. az azokon való részvételt. A nem sokkal későbbi 768/1898. Eln. sz. belügyminiszteri körrendelet pedig „az utazó szocialista izgatók működésének megakadályozása” terén lépett fel súlyos szankciókkal.

A csendőrség megtorló akciói gyakran emberéleteket is követeltek a súlyos sebesüléseken és a perekben született demonstratív ítéleteken (fegyház- és börtönbüntetések) túl: 1890. május 2-án Békéscsabán 1, június 21-én Battonyán 3, 1894. április 22-én Hódmezővásárhelyen a fogvatartott Szántó Kovács János melletti tüntetésen 1, az 1897. január 20-án kezdődött

¹⁵⁵ „31. § A főkapitány vagy helyettese jogaihoz tartozik, szükség esetében a sorkatonaság vagy honvédség közreműködését igénybe venni.

Ezek igénybevétele csak végső esetben történhetik, midőn a rendőrség a rend és béke fenntartására merőben elégtelen.

32. § Ha a rendet és közbékét komolyan veszélyeztető nagyobb mérvű népcsoportosulás vagy tényleges lázadás esetében, a sorkatonaság vagy honvédség segélye igénybe vétetik, ennek tényleges fellépése előtt a fővárosi rendőrség egyik megbízott, s külső jel - nemzeti színű vállszalag - által felismerhető tisztje, a veszélyes összecsoportosulás vagy lázadás helyén a zavargókat dobszó vagy harsona általi figyelmeztetés után a „törvény nevében” békés szétoszlásra hangosan és azon hozzáadással hívja fel, hogy engedetlenség esetében a fegyveres erőnek rögtöni alkalmazása fog bekövetkezni.

A felhívás, a mennyiben a körülmények engedik, még kétszer és utoljára ismételtetik.

33. § E figyelmeztetések siker nélkül maradván, a rendőrtiszt a vezénylő katona- vagy honvédtisztet felhívja, hogy a törvénynek erővel szerezzen foganatot.

34. § A vezénylő tiszt e felhívásra a katonai szabályzatok szerint saját felelősségére intézkedik, s érvényt szerezvén a törvénynek, s helyreállítván a rendet, a további teendők iránti intézkedést ismét a polgári hatóságnak adja át.”

In: 1881. évi XXI. törvénycikk a Budapest-fővárosi rendőrségről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1881. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 101-115. o.

¹⁵⁶ 1881. évi II. törvénycikk a csendőrségi legénység állományának kiegészítéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1881. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 4. o.; 1881. évi III. törvénycikk a közbiztonsági szolgálat szervezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1881. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 5-7. o.; Csapó Csaba: A magyar királyi csendőrség története. 1881-1914. Bp., 1999, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

¹⁵⁷ Csapó Csaba: A magyar királyi csendőrség története. 1881-1914. 21. és 25. o.

resica-aninai bányászstrájk első napján 11, majd a Bánffy-kormány megtorló intézkedéseinek következtében 1898 tavaszáig további 61, 1904. április 24-én Élesden – Tisza István első miniszterelnöksége és belügyminiszteri időszaka alatt – 31 halálos áldozata volt a magyarországi csendőrsortüzeknek.¹⁵⁸

A tömegmegmozdulások leverésében a csendőrség az 1890-es évektől gyakran kiegészült a katonasággal.¹⁵⁹ A legénységi állomány folyamatos létszámhiányán is a honvédség kompenzációjával enyhítettek.¹⁶⁰ A választások esetében – a kormánypárt hatalomra segítése érdekében – a csendőrség rendszeresen igénybe vette a katonai megerősítést: 1892-ben 333 gyalogos század és 74 és fél lovas század, az 1896-os, ún. Bánffy-féle választásokon pedig 413 gyalogos és 92 lovas század állt bevetésre készen.¹⁶¹ Az utóbbinál számos fegyveres összecsapás zajlott le: Erdőközön 5, Nagyszombaton 2 ember vesztette életét az erőszakos beavatkozás során.¹⁶²

A megtorló akciók tragikumuma, hogy a csendőrök sokszor saját közvetlen környezetük, társadalmi csoportjuk vagy nemzetiségük ellen léptek fel. Szociológiailag a legénység döntő hányada a legszegényebb paraszti sorból érkezett. A csendőri életpálya lehetőséget jelentett számukra a kiemelkedéshez és a biztos megélhetéshez.¹⁶³ Nemzetiségi vidékeken pedig jelentős számban képviseltették magukat a nemzetiségek, mivel a belépési feltételek között a magyar mellett lehetőleg az adott vidék nyelvének ismeretét is megkövetelték.¹⁶⁴ Ezért fordulhatott elő, hogy a csernovai tragédia során a szlovák tüntetőkre többségében szlovák származású csendőrök lőttek. A csendőrség számára az agrár- és nemzetiségi megmozdulások elsősorban nem politikai kérdést jelentettek, hanem közbiztonsági problémát. A politikai jogokat követelő demonstrálók felosztatása a csendőröknek csak méreteiben volt nagyobb feladat, mint egy falusi verekedés leszerelése...¹⁶⁵

b) Ifj. gr. Andrássy Gyula álláspontja a nemzetiségekkel kapcsolatban

A magyar politikai vezetés „egy politikai nemzet”-koncepciójával szembehelyezkedve a nemzetiségi mozgalmak széleskörű jogokat követeltek és az autonómiában, a monarchia

¹⁵⁸ Horváth Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig. In: Jogtörténeti Szemle. 2007/1., 4-15. o.

¹⁵⁹ Csapó Csaba: A magyar királyi csendőrség története. 1881-1914. 60. o.

¹⁶⁰ Ua. 37. o.

¹⁶¹ Ua. 60.

¹⁶² Szalai Miklós: Választások a száz év előtti Magyarországon. In: Múltunk. 1996/4. 3-22. o.

¹⁶³ Csapó Csaba: A magyar királyi csendőrség története. 1881-1914. 29-30. o.

¹⁶⁴ Ua. 25. o.

¹⁶⁵ Ua. 40. o.

föderatív átalakításában látták a jövő útját. Ifj. Andrássy a dualista struktúra fenntartására nézve veszélyesnek látta a föderatív törekvéseket, ezért válaszolta a nemzetiségi képviselőknek 1906. november 26-án azt, hogy a magyar államnak „kötelessége következetes és kemény harcot folytatni az önök politikája ellen.”¹⁶⁶ De egyúttal hangsúlyozta azt is, ezt nem a nemzetiségek többségére érti, hanem a tömegben manipulációs lehetőséget látó ún. „izgatókra”: „Az én nemzetiségi politikámat egy mondatban tudom összegezni: szeretni, igazságosnak lenni a nemzetiségek tömegével, de kérlelhetetlen szigorral üldözni az izgatókat.”¹⁶⁷

A főispánok részére ifj. Andrássy átfogó rendelkezéseket adott a nemzetiségi mozgalmak ellenőrzésére vonatkozóan, melynek következtében 1907 elejétől szigorításra került sor, a nemzetiségi sajtó elleni erélyesebb fellépéssel.¹⁶⁸ Ezt követően a nemzetiségi izgatási- és sajtóperek száma robbanásszerűen megugrott, amely döntően a szlovákokat érintette.¹⁶⁹ Seton-Watson 1908-as *Racial Problems in Hungary* c. könyvének összegzése szerint 1906 és 1908 között 560 szlovákot ítéltek összesen 91 év 7 hónap börtön- és 42.121 korona pénzbüntetésre. A vizsgált időszakban pedig az összes magyarországi nemzetiségre vonatkozóan pedig 890 embert ítéltek 232 év 6 hónap 2 nap börtön- és 148.232 korona pénzbüntetésre.¹⁷⁰

A nemzetiségek fenntartásait 1907 nyarán tovább növelte a nem állami, nemzetiségi elemi iskolákat érintő, ifj. Andrássy és pártja által is támogatott törvény, az ún. Lex Apponyi, az 1907: XXVII. t.c. és az új vasúti szolgálati pragmatika, 1907: XLIX. t.c.. Az utóbbi jogszabály a Magyar Szent Korona Országaira vonatkozóan a vasúti alkalmazottak részére kötelezővé tette magyar nyelvtudást. Ez váltotta ki a horvát képviselők tiltakozó akcióját, az ún. horvát obstrukciót, amellyel szemben ifj. Andrássy ellenvéleményének adott hangot.¹⁷¹

c) A felvidéki szlovák nemzetiségi mozgalom a koalíciós kormány alatt

Az 1906-os választásokon a Szlovák Nemzeti Párt nyolc képviselője, Blahó Pál (Morvaszentjános), Juriga Nándor (Stomfa-Malacka), Jehlička Ferenc (Bazin), Kollár Márton

¹⁶⁶ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 69. o.

¹⁶⁷ Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós, 1912, A szerző kiadása. 227. o.

¹⁶⁸ Ua. 69-70. o.

¹⁶⁹ Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. 249. o.

¹⁷⁰ Robert William Seton-Watson (Scotus Viator): *Racial Problems in Hungary*. London, 1908, Archibald Constable & Co. Ltd. p. 309-310.

¹⁷¹ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 70-71. o.

(Nagyszombat), Bella Mátyás Methodus (Liptószentmiklós), Hodža Milán (Kölpény), Szkicsák Ferenc (Bobró) és Ivánka Oszkár Milán (Ipolyság) nyert képviselőházi mandátumot. Steier Lajos a következőképpen foglalta össze 1912-ben kiadott *A tót kérdés* c. munkájának első, *A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története* c. kötetében a szlovák képviselőcsoport deklarált célkitűzését, amely szükségszerűen a dualista rendszer fenntartásában érdekelt hatvanhetes alapon állókkal való szembenálláshoz vezetett: „Magyarország teljes függetlensége, melynek megvalósításáért a tót nemzetiségi néppárt teljes erejével küzdeni fog. Célunk a teljesen szabad Magyarország, ahol mindenki tekintet nélkül hitére és nemzetiségére teljes szabadságot és egyenjogúságot kell, hogy élvezzen.” Emellett követelték az Eötvös József-féle nemzetiségi törvényt, az 1868:XLIV. t.c. végrehajtását és az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog bevezetését.¹⁷²

A Felvidéken a XX. század elején széles körökben vált népszerűvé a cseh és szlovák nemzet egy államban történő egyesítése, a csehszlovákizmus ideológiája. A magyar politikusok és publicisták döntő hányada a cseh befolyást tekintette a szlovákkérdés legfontosabb meghatározójának, mint a felvidéki „pánszlávizmus” egyetlen konkrét megnyilvánulását. Ifj. Andrassy Gyula a csehszlovákizmussal szemben megbízta és komoly anyagi támogatással segítette a szlovák Czambel Sámuelet, aki a szlovák nyelv különálló mivoltának bizonyítását tekintette a hivatásának.

A szlovák nemzetiségi mozgalmat a szociáldemokráciához is szoros kapcsolatok fűzték. A függetlenségi-függetlenedési törekvések és a csehszlovákizmus így került szimbiózisba a baloldali eszmeáramlattal. A közös nevezőt – miként Steier Lajos rámutatott – a választójogi törekvések teremtették meg: „Az általános választói jog követelése a tót nemzetiségi pártot és a szociáldemokratákat egymás mellé hozta. A fennmaradási ösztön kényszerítette őket arra, hogy közös erővel sürgessék meg azt a fegyvert, mellyel az új alapon szervezendő választások alkalmával egymásnak rontanának. A nagy feltűnést keltő *Hlinka-per* és egyéb tót nemzetiségi ügyekben a magyarországi szociáldemokrata párt erősen pártját fogta a tót nemzetiségi pártnak.”¹⁷³ A szlovák sajtóban is megnyilvánult a nacionalista és a szocialista irányvonal – természetesen, nem érdek nélküli – különös elegye: „Mindegyik tót lap többé-kevésbé szocialista stílusban írt. Különösen a Hodža-féle hetilap (*Slovensky Týždenník* – N.L.)... Ez a lap egy cseh-tót és nemzetközi szocialista egyveleg volt és a magyarországi vörös köntösű cseh-tót mozgalom leghívebb tükre, mely legjobban mutatta, hogy a cseh-tót

¹⁷² Steier Lajos: *A tót kérdés*. I. *A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története*. 218-219. o.

¹⁷³ Ua., 221. o.

egység magyarországi ügynökei mire használták a szocialista jelszót.”¹⁷⁴ Ahogy a szlovák nacionalista körök szimpatizáltak a szocializmussal, úgy a pozsonyi Szlovák Szocialista Párt programjában és *Robotnicke Noviny* elnevezésű lapjában is fontos szerepet kapott a csehszlovákizmus.¹⁷⁵ Az együttes fellépést jól mutatja, hogy az 1907. okt. 10-i „Vörös Csütörtök” néven ismert szociáldemokrata felvonuláson a Szlovák Nemzeti Párt is képviseltette magát.¹⁷⁶

A csernovai sortüzet és pert a koalíciós kormány időszakában a Felvidéken számtalan izgatási, ill. sajtóper előzte meg és követte¹⁷⁷, melyek a szabadságvesztések letöltésére a

¹⁷⁴ Ua. 223. o.

¹⁷⁵ Ua. 226. o.

¹⁷⁶ Ua. 225. o.

¹⁷⁷ Steier Lajos közelítő teljességgel, részletesen közli a szlovák nemzetiségi perek időpontját és ítéleteit, az izgatási ügyekben pedig a vádakra is kitér (a megadott hónapok a fogházbüntetésekre vonatkoznak).

Sajtóperek: Banári J. – 1906. aug. 24. – 1 hónap és 200 korona; Porubsky Dušan – 1906. szept. 20. – 500 korona; Juriga Nándor – 1906. nov. 17. – 2 év államfogház és 1200 korona pénzbüntetés – a L’udové Noviny-ban közölt két cikke miatt; Schwoch Róbert – 1907. febr. 11. – 1 év fogház és 800 korona; Albin Márton – 1907. febr. 19. – 1 év és 400 korona; Hrušovský Igor – 1907. febr. 28. – 2 hónap fogház és 400 korona; Porubsky Dušan – 1907. márc. 27. – 1 év és 1200 korona; Polák Ignác – 1907. ápr. 19. – 3 hónap és 100 korona; Hlinka András – 1907. máj. 1. – 1 hónap és 500 korona; Pietor Miloš – 1907. okt. 12 – 4 hónap és 400 korona; Greguska János – 1908. jan. 25. – 3 hónap és 600 korona; Turzó Gedeon – 1908. jan. 25. – 4 hónap fogház; Sándorfői Ede – 1908. febr. 12 – 2 hónap fogház; Greguska János – 1908. febr. 18. – 5 hónap és 1000 korona; Dlhoš János – 1908. febr. 25. – 4 hónap és 300 korona; Tadránka István – 1908. febr. 25. – 4 hónap és 400 korona; Matuškovič József – 1908. febr. 25. – 4 hónap fogház és 400 korona; Ciferský Pál – 1908. febr. 25. – 5 hónap és 500 korona; Badura János – 1908. márc. 11. – 1 év és 1200 korona; Ursini Pál – 1908. ápr. 24. – 6 hét és 300 korona; Obuch András – 1908. május 4. – 3 hó és 300 korona; Hlinka András – 1908. május 4. – 18 hónap és 400 korona; Hurbán Vladimír – 1908. május 6. – 2 hónap és 200 korona; Vachalka József – 1908. május 5. – 3 hónap és 60 korona; Ciferský Pál – 1908. május 5. – 5 hónap és 200 korona; Cipár József – 1908. május 8. – 4 hónap és 300 korona; Hušcavý Ferenc – 1908. nov. 20. – 6 hét; Kveton János – 1908. nov. 21. – 4 hónap és 400 korona; Wanek József – 1908. nov. 21. – 6 hónap és 600 korona; Obuch András – 1908. dec. 18. – 8 hónap és 800 korona; Cipár József – 1908. dec. 18. – 2 hónap és 300 korona; Čaplovič Vendel – 1909. márc. 10. – 1200 korona; Hýll István – 1909. márc. 15. – 7 hónap és 3000 korona; Greguska János – 1909. márc. 16. – 1 év és 300 korona; Stefánka Simon – 1909. márc. 17. – 2 hónap és 200 korona; Škvara Károly – 1909. márc. 17. – 1 hét és 200 korona; Izák Sándor – 1909. április 27. – 3 hét fogház és 200 korona; Škultéty József – 2 hét fogház és 100 korona; Kusztra József – 1909. május 19. – 3 hónap és 1200 korona; Lichard Milán – 1909. jún. 22. – 800 korona; Teslik József – 1 hónap és 400 korona; Kopa József – 1909. dec. 23. – 4 hónap és 400 korona; Ciferský Pál – 8 hónap és 600 korona; Žák József – 2 hónap; Pristúpní József – 3 hónap és 400 korona; Dvorák József – 8 hónap; Schlachta Gyula – 1 év és 1200 korona; stb.; Egyéb perek: Kuliska Pál, Lajda Vladimír, Šimonovič Mihály miavai tanítók – 1907. jún. 12. – 15 napi fogház és fejenként 200 korona – az iskolát tót (horvát) zászlókkal díszítették a vizsgán; Bradňana János tiszolci tanító – 15 napi fogház – kivándorlásra való csábítás; Tomanec Pál, Kovács János, Kollár Anna – 3 hónap és 100 korona – Újvidéken az ev. tótok között az antalfai példa szerint jártak el egy magyar kántorral szemben; Valašek János volt verbói képviselő – 1 év és 1000 korona – izgatás miatt, izgató programbeszéd; Kisszalatnán (Zólyom m.) 12 szaltnai lakos – 1910. febr. 10. – 2 heti fogház és 50 korona pénzbüntetés – az antalfai eseményekhez hasonló tüntetések; Vlček Simon és Vlček Vendel 6 hónapi, Urbanič Mihály és Závratzky Mihály 3 hónapi fogház és 20 korona pénzbüntetés, hét tüntető 2 hónapi fogház, egy tüntető 2 hónap és 2 korona, egy tüntető 1 hét és 20 koronára – 1909. nov. 2. – a nagylaki tűzoltómajális magyarellenes tüntetései miatt, Pivkó Iván – 1907. ápr. 2. – 14 nap és 650 korona – izgató programbeszéd; Ivánka Mihály – 1908. aug. 1. – 1 év és 1000 korona – izgató programbeszéd; Polakovič Ferenc – 1908. aug. 1. – 7 hó és 400 korona – tiltott énekkel való izgatás; Szekcsák Ferenc – 1909. jan. 25. – 2 hónap és 400 korona – gyűlésen való izgatás; Zibrin Mihály dr. és Zahora János – 1 hónap fogház – a breznói tűzoltómajálison Jurigát dicsőítették; Medveczky Lajos dr. – 1909. okt. 27. – a kisszaltnai ügyben való részesedése miatt az ügyvédi gyakorlattól eltiltatott; stb. – In: Ua. 251-253. o.; Steier Lajos a felsorolásában többször hivatkozik az antalfai esetre, de nem részletezi az ottani eseményeket, szemben Seton-Watson *Racial Problems in Hungary* c. könyvével. A délvidéli Antalfa (Kovacica) nevű, mintegy 6000 fős szlovák többségű

strohmann-rendszer bevezetését tettek szükségessé: „A tót lapvállalatoknak strohmann alkalmazottak voltak, kiket az ügyész elé toltak, ha kellett.”¹⁷⁸ A szlovák újságok közül a legtöbbször Andrej Hlinka szakolcai hetilapja, a *L'udové Noviny* (Néplap / Népi Hírek) ellen léptek fel. Seton-Watson *Racial Problems in Hungary* c. könyvében közli, hogy a sajtóorgániummal szemben 1905 és 1908 között 14 sajtópert zártak le (összesen 6 év, 2 hónap, 14 nap börtön- és 5.500 korona pénzbüntetéssel sújtva a vádlottakat), további 8 pedig folyamatban tartott, emellett 18 szám elkobzásra is került. Az említett időszakban a Felvidéken 43 befejezett és 25 folyamatban lévő sajtóper volt, összesen 11 év 3 hónap 19 nap börtön- és 10.892 korona pénzbüntetéssel, 55 elkobzott lapszámmal.¹⁷⁹

A perek közül kiemelkedik a koalíciós kormány első évében, 1906. nov. 15-én zajlott ítéletozatal Stomfa-Malacka országgyűlési képviselője, Juriga Nándor (Ferdinand Juriga) ellen. A politikust mentelmi jogának megvonásával a büntetőtörvénykönyv (1878: V. t.c.) 172. §-a alapján a *L'udové Noviny*-ben megjelent két, a magyar nemzetiség ellen gyűlöletre való izgató cikke miatt ítélték 2 év államfogházra és 1200 korona pénzbüntetésre (a maximális kiszabható büntetés 2 év és 2000 korona volt a hasonló esetekre).¹⁸⁰

A Népszava tiltakozását fejezte ki Juriga perével kapcsolatban, úgy beállítva, mintha a cikkei – az igazi ok, a választójogi követelések elfedésével – csak ürügyül szolgáltak volna a letartóztatásához: „A hajsza első célpontja Juriga Nándor volt, mert a tót képviselők komolyan követelik az általános és titkos választói jogot.”

Az ítéletozatal napján, 1906. november 15-én Pozsonyban tömegdemonstrációra került sor, amelyet csendőri karhatalommal oszlattak szét: „Kevés, mert a nép még nem lázadt föl, de lázadásba akarják kergetni, hogy szuronnal verjék szét az igazi általános választói jogot követelő népet. Pozsonyban már rendőrséggel záratta el ma délben az utcákat a törvényszéki elnök, hogy az ezrével tolongó nép az esküdtszéki tárgyalóterem előtt ne tüntethessen, mert a nép a délelőtti tárgyalás után már tüntetett. ... amikor a vérítéletet a szuronyerdő oltalma alatt

szórványtelepülésen, annak ellenére, hogy a magyarok száma a 20-at sem érte el, 1907 áprilisában az evangélikus közösséget kötelezték, hogy havi rendszerességgel egy vagy kettő magyar nyelvű alkalmat kötelesek tartani. A gyülekezet tiltakozásul szlovák nyelven elénekelte Luther „Feste Burg” (Ein' feste Burg ist unser Gott; magyarul: Erős vár a mi Istenünk) kezdetű korálját, mire a következő héten a szolgabíró vezetésével a csendőrség teljesen önkényesen megjelent a templomban és szuronyokkal zavarta ki a híveket. Bár halálos áldozata nem volt az atrocitásnak, az 1908 áprilisában tartott perben 30 férfit és 5 nőt ítélték összesen 6 év 8 hónap börtön- és 5980 korona pénzbüntetésre. Seton-Watson egyértelműen a magyarok bűneként kezeli az eseményt, arról viszont nem ír, hogy a helyi csendőrség jelentős hányadát adó ortodox szerbek vallási alapon is felléphetek a protestánsok ellen. – Robert William Seton-Watson (Scotus Viator): *Racial Problems in Hungary*, p. 321-322.

¹⁷⁸ Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. 249. o.

¹⁷⁹ Robert William Seton-Watson (Scotus Viator): *Racial Problems in Hungary*. p. 466.

¹⁸⁰ Pap József: A Juriga-ügy. A szólásszabadság határai és a képviselői mentelmi jog. In:

<http://tortenelem.ektf.hu/efolyoirat/04/papj.htm>

kihirdették, a szomszéd falukból is beözönlött tót nép városi testvéreikkel együtt még erősebben tüntetett több ezer főnyi tömegben az elítélt Juriga mellett. Karhatalommal verték szét a tömeget, és a rendőrök kardot rántva, tucátjával hurcolták be a véresre vert tüntetőket.”

181

A koalíció időszakát követően a horvát báni tisztséget is ellátó gr. Khuen-Héderváry Károly kormánya némileg változtatott a nemzetiségi ügyek megoldását illetően. A tömeges izgatási és sajtópereket Székely Ferenc igazságügyminiszter leállította, az elítéltek egy részének pedig amnesztiát adott...¹⁸²

d) A csernovai sortűz

A 15 emberéletet követelő 1907. október 27-i csernovai sortűz közvetlen kiváltó oka a Szlovák Néppárt (*Slovenská ľudová strana*) vezetője, Andrej Hlinka melletti szlovák nemzetiségi tömegdemonstráció volt. Az egyébként katolikus pap Hlinka ellentmondásos politikai pályájának íve a magyar Katolikus Néppárttól a Tiso-féle szlovák nemzetiszocialista irányvonal megelőlegezéséig terjedt.¹⁸³

A csernovai tragédia előzményeként Hlinka rózsahegy-i plébánosként tevékenyen részt vett az 1906-os választási kampányban: a végül mandátumhoz nem jutó Vavro Šrobart kortesként segítette. Politikai tevékenysége miatt felettese, Párvy Sándor szepesi püspök *suspensia ab officio*-val megtiltotta számára az egyházi funkciók ellátását, amelyet rövid időre visszavont ugyan, viszont a kampány alatt szimónia vádjával ismét felfüggesztette papi tisztségéből. 1906. november 26.-a és december 6.-a között a Rózsahegy-en lefolytatott per keretében Hlinkát – Jurigához hasonlóan – a magyar nemzetiség elleni izgatás büntetével szintén az 1878: V. t.c. 172. §-a alapján ítélték 2 évi börtönbüntetésre (Šrobart 1 év büntetést kapott). A per tartama alatt – tartva az esetleges megmozdulástól – Rózsahegy-et rendőri és katonai erők tartották megszállva. Hlinka nem töltötte le a börtönbüntetését, mert Csehországba utazott, ahol nemzeti mártírként üdvözölték.¹⁸⁴ Ezt követően Hlinkát még egy perben elítélték távollétében, 1907. máj. 1-én, 1 hónap fogság és 500 korona pénzbüntetésre.¹⁸⁵

¹⁸¹ 1906. nov. 16. A Népszava tiltakozó cikke Juriga Nándor elítélésekor. (Véritélet – Két év, ezerkétszáz korona. Pozsony, november 16. In: Népszava, 1906. nov. 17., 2. o.) In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta. Kemény G. Gábor. Bp., 1971, MTA Történettudományi Intézet – Tankönyvkiadó. 38-39. o.

¹⁸² Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. 253. o.

¹⁸³ Brockhaus Enzyklopädie. Zehnter Band. Herr-Is. Mannheim, 1989, F.A. Brockhaus. p. 120.; Encyklopédia Slovenska. II. Zvärok. E-J. Bratislava, 1978, VEDA (Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied). p. 263-265.

¹⁸⁴ Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. 166-167. o.

¹⁸⁵ Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. 251-252. o.

1907 nyarára felépítették közadakozásból Hlinka szülőfalujában, a Rózsahegy (Ružomberok) mellett található Csernován (Černová – ma Rózsahegy része) azt a Rózsafüzéres Szűz Mária-templomot, amelyet még a pap-politikus kezdeményezett. A helyiek szolidaritást vállalva Hlinkával, már a felszentelés előtt elkezdték használni a templomot. Párty Sándor október 6-án tervezte a felszentelést, de ehhez a csernovaiak kérvényükben Hlinka teljes egyházi rehabilitációját szabták feltételül. A püspök erre október 20.-ra, majd 27.-ra halasztotta a szentelés napját. A községben heves tiltakozó akció vette kezdetét, a Párty püspök által a felszentelésre kijelölt pap a fenyegetések hatására nem kívánt megjelenni a településen. Végül Hlinka megbízta Martin Pazúrik rózsahegy-i esperest, hogy távollétében olvassa fel a levelét¹⁸⁶ és szentelje fel a templomot.¹⁸⁷

A rózsahegy-i főszolgabíró, Andaházy György többszöri felszólítása ellenére Pazúrik október 27-én néhány környékbeli pappal, egy sekrestyéssel és ministránsokkal megérkezett Csenovára. A csendőrségi megerősítés Pereszlényi Zoltán szolgabíró vezetésével ugyanakkor futott be a faluba. A karhatalom megjelenése az összegyűlt tömeg indulatait a végletekig korbácsolta. A tragikus sortűzhöz a csendőrséget ért támadás vezetett.¹⁸⁸

Az eseményeket a csendőrség főfelügyelője, Panajott Sándor tábornok Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszter részére küldött levele rekonstruálta. Jekelfalussy a jelentést átiratban ifj. gr. Andrássy Gyulához továbbította:

„Délelőtt 10 óra után 2 kocsi érkezett a község bejáratához; az elsőn Pereszlényi szolgabíró, egy hajdú, Szudi állatorvos, ki mint tanú szerepel és a kocsis ült; a másodikon Fischer rózsahegy-i plébános, Ileczkó, rózsahegy-i káplán, a lizskófalvi esperes és a kocsis. ...

A nép minden oldalról a kocsik felé tódult azon kiabálással: „agyon kell ütni”. A mellékutcákból és a házakból előtört népség a lovak szerszámaint megragadta, és nem engedte a kocsikat továbbmenni. A jelen volt 7 csendőr szuronyszegezve körülvette a kocsikat, és ismételt rákiáltások által tót nyelven figyelmeztette a népet, hogy az ellenszegüléssel hagyjon fel, mert különben kénytelenek lennének a lőfegyvert használni. A nép erre kődobálásokkal felelt és egy Uhlina nevezetű, most kiszolgált tisztiszolga kiabálta: „ne féljétek, mert a csendőröknek csak vaktöltényük van”; ezen időben, egyesek állítása szerint, egy pisztolylövés is esett, de ez teljes bizonyítást még nem nyert. Az asszonyok és férfiak, akik valószínűleg a

¹⁸⁶ Hlinka 1907. október 24-én Olmützben a következő sorokat vetette papírra a paptársának: „A templomszentelésen semmilyen körülmények között nem veszek részt, ... felfüggesztett minőségemben nem akarok, soha nem fogok részt venni. Nem haragból és bosszúból mondom ezt. Tőlem szenteljék fel a templomot. Amit az Isten tiszteletére és dicsőségére tehettem, azt megtettem, többet nem tehetek. Ha teheted, ... magad szenteld fel a templomot. Azért sem akarok ott lenni, hogy a különféle lehetséges eseményekért ne legyek felelős...” – In: Csernova 1907. In: <http://www.mkp.sk/cikkek/dokumentumok/2007/10/24/csernova-1907>

¹⁸⁷ Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. 167-168. o.

köveket már magukkal hozták, minden figyelmeztetés dacára, közáport zúdítottak a kocsik és az azokat körülvevő csendőrök felé. Egy csendőr lábán lett egy kő által megdobva, egy csendőr halántékán kapott botütéstől egy jelentéktelenebb sérülést, míg Pereszlényi szolgabíró és Fischer plébánost több kődobás érte. Asztalos csendőr szuronyát egy egyén megragadta, míg Dobor csendőrt egy egyén hátulról fogta át. Ilyen válságos helyzetben Ladiczki járásörmester (Ladiczki János – N.L.) harsány hangon elrendelte, hogy minden csendőr a kövel dobálózót vegye célba, és egyes tüzzel lőjön. Erre a legénység célozva lőtt, és 24 lövést adott le. Ezen lövések eredménye 9 halott és 14 sebesült volt, kik közül időközben még 4 elhalt.”¹⁸⁹ A halálos áldozatok száma végül 15-re emelkedett¹⁹⁰ (14 és 55 év közötti 11 férfi és 4 nő), emellett 50-en szenvedtek súlyosabb és könnyebb sérüléseket.¹⁹¹ A jelentés kiemeli annak a tényét is, hogy „a fegyvert használt 7 csendőrségi egyén közül a járásörmester és 4 csendőr tót nemzetiségűek.” Rámutat az amerikai emigrációból visszatért szlovák és a rózsahelyi textil- és papírgyárakban dolgozó cseh munkások hangulatkeltő szerepére is, akik a csehszlovákizmus és a szocializmus eszméit terjesztették a falusi lakosság között. A sortüzet követően összesen 18 személyt állítottak elő, a „főbujtogatónak” tekintett Hlinka nélkül, aki „ismeretlen helyre (csehországi propagandaútra) távozott”.¹⁹²

Az 1908. március 2. és 10. között Rózsahelyen lefolytatott per folyamán 54 csernovai lakos ellen emeltek vádat, akik közül 40 ember ellen született példát statuáló ítélet. Összesen 37 év börtönbüntetést szabtak ki¹⁹³, melyek közül a legsúlyosabb – Hlinka testvéréé, Anna Fullováé – 3 év volt. Végül 20 elítélt Párty Sándor püspöknek köszönhetően 1909. április 27-én amnesztiát kapott.¹⁹⁴ Sajtópert indítottak a Népszava ellen is, a csernovai tragédiáról beszámoló, 1907. október 29-i számban megjelent „Mészárlás Rózsahelyen” c. cikk miatt, amely az egész magyar politikai rendszert tette felelőssé a csendőrsortűzért: „Pedig a hóhér a

¹⁸⁸ Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. 168. o.

¹⁸⁹ 1907. nov. 2. Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszter átirata gr. Andrássy Gyula belügyminiszterhez a „csernovai fegyverhasználatról” kapott csendőrségi jelentés megküldése tárgyában, 1 melléklettel. (BM eln. 1907 – 26 – 6597.) In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 126-127. o.

¹⁹⁰ Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. 168. o.

¹⁹¹ Csernova 1907. In: <http://www.mkp.sk/cikkek/dokumentumok/2007/10/24/csernova-1907>

¹⁹² 1907. nov. 2. Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszter átirata gr. Andrássy Gyula belügyminiszterhez a „csernovai fegyverhasználatról” kapott csendőrségi jelentés megküldése tárgyában, 1 melléklettel. (BM eln. 1907 – 26 – 6597.) In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 126-127. o.

¹⁹³ Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. 169. o.

¹⁹⁴ Csernova 1907. In: <http://www.mkp.sk/cikkek/dokumentumok/2007/10/24/csernova-1907>

magyar osztályuralom” – miként az írás egyik alcíme fogalmazza.¹⁹⁵ A szerzőséget vállaló Hegedűs István cipészinaszt 2 hónap börtön- és 1000 korona pénzbüntetésre ítélték.¹⁹⁶

e) Ifj. gr. Andrássy Gyula a csernovai tragédiáról a magyar képviselőházban

A hatalmas tiltakozássorozatot elindító csernovai tragédia a magyar parlamentben is kiváltotta a nemzetiségi képviselők bírálatait. 1907. okt. 30-án Hodža Milán intézett interpellációt ifj. gr. Andrássy Gyulához, aki a válaszában különbséget tett a „félrevezetve és felizgatva” cselekvő nép és a tulajdonképpeni felelősök, az izgatók között: „T. ház! Sajnálom az esetet, sajnálom annál is inkább, mert azok, akik ott elvéreztek, jóhiszemű, tisztességes fanatikus emberek, akiket félrevezettek.”¹⁹⁷

Az izgató propaganda szemléltetésére ifj. Andrássy Hodža lapjából, a Slovensky Týždennik-ből olvasott fel egy példát, „mely igazán vérontásra buzdítja a népet”: „Csakhogy a románok nem sajnálnak egy kis vért és a vége az lesz, hogy ez a nemzet – t.i. a román – győz és mi tótok pedig szegény nép voltunk, vérengzésre nem vetemedtünk, ezért rosszabb a mi helyzetünk a románénál.”¹⁹⁸

A katolikus egyház által nem kívánatos személynek tartott, politikai szerepvállalásért két állami perben is elítélt Hlinka papi funkcióinak gyakorlását ifj. Andrássy egyház- és államellenesnek tekintette:

„Az az álláspont egyáltalán, ... amely a tulajdonképpeni vérengzésnek az oka, ... hogy nem akarták megengedni, hogy más szentelje fel ezt a templomot, mint Hlinka, már maga lázadás az állam rendje ellen s lázadás az egyház rendje ellen. Hogy az egyházi férfiút, aki állásától felfüggesztetett, azért, mert, ... egyházi vétséget követett el, aki szimonia miatt lett felfüggesztve, ... aki ugyancsak állam elleni bűntények miatt már két ízben elítéltetett, kényszerítsék, hogy ő szentelje föl a templomot, az az állam és a vallás törvényeibe ütköző dolog.”

Ifj. Andrássy hangsúlyozta a tömeg részéről történt támadás erőszakos mivoltát és a csendőrök önvédelmét, amelyet a helyzet tükrében jogosnak ítélt: „A jelentések szerint – amint eddig áll a dolog – a nép a lovakat megfogta, a csendőröket támadta, a fegyverekhez

¹⁹⁵ Mészárlás Rózsahegyén. In: Népszava. XXXV. évf. 256. szám 1907. október 28. (kedd) 7-8. o.

¹⁹⁶ Robert William Seton-Watson (Scotus Viator): Racial Problems in Hungary. p. 312.

¹⁹⁷ 1907. okt. 30. Hodža Milán szlovák nemzetiségi és Beniczky Ödön rózsahegyí, koalíciós kormányzati képviselő interpellációja, gr. Andrássy Gyula belügy- és Günther Antal igazságügyminiszter válasza a csernovai sortűz magyar képviselőházi vitájában. (Képv. Napló, 1906, XII. 108-110. o.) In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 117-121. o.

¹⁹⁸ Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. 256-257. o.

nyúlt, és kőzappal fogadta a papokat. ... Mikor pedig a csendőrök fegyvereit megragadták, akkor nem a szolgabíró, hanem a csendőrtiszt elrendelte azt, hogy lőjenek azokra, akik őket támadják. Nem sortűz rendeltetett el, hanem egyenként lőttek a csendőrök azokra, akik ott az első sorban voltak és őket megtámadták.”

Belügyminiszterként azon túl, hogy nem ítélte el a csendőrök eljárását, teljes egészében felelősséget is vállalt tettükért. A jelenlévő állami tisztviselőknek – mint Pereszlényi Zoltán szolgabírónak – nem tulajdonított különösebb szerepet a sortűz elrendelésében, ezért a bírálók által követelt elbocsátásuk ellen is felemelte a szavát:

„vállalom a csendőrség eljárásáért a felelősséget; akkor az nem hibáztatandó, mert másként nem tehetett. Az állam rendjét tartozik megóvni, ez szigorú kötelessége. És ha megtámadják akkor, mikor a mások életét védi, köteles fegyverhez nyúlni. Minden visszaélést szigorúan meg kell büntetni ebben az esetben és más esetben is. Hanem a fegyver jogos használatát meg kell védeni, meg kell engedni, mert másképp az állam rendjét fenntartani lehetetlen.

...semmi szükségét nem látom annak, hogy azokat a tisztviselőket felfüggeszsem, akik résztvettek ebben a dologban, mert a szolgabíró ott volt ugyan, de ő sem rendelte el a tüzelést, sem semmi más beavatkozás a tisztviselők részéről nem történt.”¹⁹⁹

f) A csernovai tragédia nemzetközi visszhangja

A csernovai tragédia elleni nemzetközi tiltakozáshullám szinte azonnal elkezdődött. Bár vezető osztrák sajtóorgánumok (*Neue Freie Presse, Zeit, Fremdenblatt*) elítélték az izgatást, a lapok többsége, különösen a cseh kiadványok szolidaritást vállaltak Hlinkával és a tüntető tömeggel. A prágai *Čas* tudósítása *A hunok gyilkolnak* címmel jelent meg, a mérvadónak számító angol *The Times* pedig már a következőképpen interpretálta az eseményeket: „Őneki, (t.i. Hlinkának) tulajdonították a magyar hatóságok a magyar-zsidó (Magyar-Jewish) pártnak leveretését a képviselőtestületi választásokon és mert a tót jelöltet továbbra is támogatta a politikai választásokon, megkezdték üldözését a magyar hatóságok is, melyeknek gyűlöletét magára vonta, és a magyar püspökét is.”²⁰⁰

A *The Times* 1907. nov. 1-i vezércikkében a lap bécsi tudósítója, Henry Wickham Steed evidenciaként kezeli, „a liberális Magyarország átveszi az orosz despotizmus politikáját. ... az

¹⁹⁹ 1907. okt. 30. Hodža Milán szlovák nemzetiségi és Beniczky Ödön rózsahegy, koalíciós kormányzati képviselő interpellációja, gr. Andrássy Gyula belügy- és Günther Antal igazságügyminiszter válasza a csernovai sortűz magyar képviselőházi vitájában. (Képv. Napló, 1906, XII. 108-110. o.) In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 117-121. o.

²⁰⁰ Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. 262. o.

európai rokonszenv elvesztése nem tulajdonítható valamiféle ördögi összeesküvésnek, amit a magyar szabadság ellen szóttek, csupán annak, hogy a magyar állam mindjobban eltér a liberalizmus és igazságosság alapelveitől, pedig egyedül ezek segítségével őrizhetik meg uralmukat a nem magyar többség fölött.”

A másik Közép-Európai kérdésekben közvéleményformáló brit újságíró, a *Scotus Viator* álnéven publikáló Robert William Seton-Watson a *Spectator* 1907. nov. 2-i számában adott helyzetértékelést a szlovákok elnyomásáról és sérelmeiről. Az oxfordi egyetemen végzett, egyébként ifj. Andrássy Alkotmánypártjához tartozó későbbi magyar miniszterelnök, gr. Esterházy Móric (az ifj. Andrássy belügyminiszteri kinevezésével megüresedett tóketerebesi választókerületet képviselte a koalíciós kormány alatt) a *Spectator* 1907. december 7-i számában polemizált Seton-Watson vádjával. A brit publicista a lap 1907. dec. 14-i számában megjelent válaszában egyértelműsítette, „bírálatak valójában a Magyarországot a liberális és demokratikus elvek nevében uraló klikk ellen irányul” és kifejezte rokonszenvét a magyarországi nemzetiségi és szocialista mozgalmak iránt.²⁰¹ A csernovai perrel kapcsolatban pedig *A monster trial in Hungary* címmel írt a *Spectator* 1908. márc. 28-i számában: „De a szlávoknak méltán lesz nagy jövőjük Európában, és rosszul fognak járni azok, akik elnyomják őket, és ellenállnak jogos és méltányos követelésüknek.”²⁰² Seton-Watson 1908 végén megjelent *Racial problems in Hungary* c. monografikus könyvében részletesen összegezte a korábbi cikkeiben is felsorakoztatott, a dualizmus-kori magyar állammal és politikával kapcsolatos ellenérveit.²⁰³ Az amerikai szlovák emigráns szervezetek és sajtókiadványok is hozzájárultak a magyarelles álláspont megerősödéséhez a nyugati világban.²⁰⁴

A magyar kormány nemzetiségpolitikája ellen tiltakozók egyik legnagyobb hatású személyisége a Nobel-díjas író-költő Bjørnstjerne Bjørnson, a norvég függetlenség (1905-ben bomlott fel a svéd-norvég unió) szorgalmazója volt: a *Neue Freie Presse* 1907. nov. 15-i számában a „magyargyártás” új fogalmát vezette be a köztudatba a magyar politika „egy

²⁰¹ Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918). 227-228. o.

²⁰² Ua. 235. o.

²⁰³ Ua. 250-254. o.

²⁰⁴ Steier Lajos a következőképpen foglalta össze a szerepüket, amely még ha nem is lehetett olyan tekintélyes, az amerikai kiadványok mégis első kézből tőlük vették át az információkat: „Az amerikai tótok már régóta erős szervezetekben (a *Národný Slovenský Spolok*, a *Katolícká Slovenská Jednota* és később a *Slovenská Liga* a legnagyobbak) tömörültek és nagy számú hírlapok felett rendelkeztek. Az amerikai tót propaganda határozottan oroszbarát tendenciát követ.” Számos demonstrációra is sor került, „melyeket az amerikai tót propaganda Hlinka- és csernovai perrel kapcsolatban Amerikában rendeztek. Clelelandban, Binghamtonban, Wilkes-Barreban, New York-ban rendeztek ebben az időben nagyszabású gyűléseket, melyeknek eredménye mindig gyűjtés

politikai nemzet”-tétele és a nemzetiségek asszimilációja jellemzésére.²⁰⁵ Björnson már a csernovai tragédia előtt éles szavakkal bírálta a gr. Apponyi Albert részvételével lezajló hágai békekonferencia kapcsán a müncheni *März* politikai folyóirat 1907. okt. 1-i és 3-i számaiban megjelent két részes, *A béke és a béke barátai* c. írásában a magyar koalíciós kormányt, kultuszminiszterével együtt.²⁰⁶

A magyar nemzetiségek érdekében Björnson levelet intézett *A Hír* c. újsághoz 1907. szeptember 17-én, amelyben a következőképpen vetette papírra ellenérzéseit:

„Gyermekkorom óta szerettem és csodáltam a magyart, de később, amikor *közletről láttam Ausztriában, és fölvilágosítottak*, micsoda igazságtalanságokat követnek el a magyarok a velük egy államközösségben élő népeken, – *meggyűlöltem a magyar sovinizmust*.

Azt hiszem, Magyarországon kívül nincs senki, aki nem ugyanígy érez. Azt hisszük, ez az igazságtalanság előbb-utóbb szerencsétlenségbe dönti Magyarországot.”²⁰⁷

Szolidaritást vállalva a szlovák néppel Lev Nyikolajevics Tolsztoj is elítélte Csernova kapcsán a magyar politikai elitet. 1908-ban, mikor a Magyar Hírlap szerkesztősége felkérte, foglalja össze véleményét Magyarországról, a levél borítékára mindössze annyit írt: „Számomra Magyarország nincs. A magyarok vallásos világnézetéről semmit sem tudok és szeretnék tudni.”²⁰⁸ A sommás álláspontot némiképp magyarázza az az egyoldalú tájékoztatás, amelyet az író liptói háziorvosától, dr. Dušan Makoviczkytól, ill. a vele állandó levelezésben álló, szintén liptói születésű orvostól, dr. Albert Škarvántól szerzett.²⁰⁹

volt a hazai testvérek részére.” – In: Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. 266-267. o.

²⁰⁵ Ua. 281. o.

²⁰⁶ „A magyarok a leglelkesebbek ott, hol a béke javára szolgáló munkáról van szó. Különösen leglelkesebbek, hol a humanitásról és jogérzetről van szó. Ennek dacára saját hazájukban három milliányi tótot nyomnak el. Nem engedik, hogy lelkük nyelvén beszéljessenek, történeti hagyományaik iránti szeretetüket gúnyral bemocskolják. Bezárják múzeumaikat, konfiskálják azon közvetítő eszközöket, melyekkel az atyáik életével való kapcsolatot fenntartják. A magyar képviselőházban disznóknak csúfolják őket, ledobják őket a lépcsőkről és lapjaikban szidalmakat zúdítanak reájuk. Az a férfiú, a ki miniszteri méltóságával ezeket a durvaságokat rendez, egyúttal a kereseténység első bajnoka. Apponyi gróf a neve és az összes nemzetközi békekonferenciákon csakis őt lehet hallani. ...

*Különösen a szlovákok ellen irányuló mostani magyar politika a legdurvább azok között, amit ez idő szerint ismernek. A magyarok egy kicsiny, hatmillió szigetecskét alkotnak idegen fajok tengerében. Most elnyomni kezdik azon fajok részeit, amelyekkel egy államban élnek. Ilyen értelmetlen módon akarnak megerősödni. És egyidejűleg ellenségesen kezdenek viselkedni szövetségeseikkel szemben; ilyen ostoba módon akarják biztosítani jövőjüket. Nyilvánvaló az a veszedelem, amely az ilyen politikában rejlik Európa számára.” - 1907. okt. 1. és 3. Björnstjerne Björnson cikke a müncheni *März* politikai folyóiratban a nemzetiségi elnyomás európai és magyar kormányzati formája ellen: *A béke és a béke barátai*. In: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. V. 1906-1913. 112-115. o.*

²⁰⁷ 1907. szept. 17. Björnstjerne Björnson válaszelevele *A Hír* fővárosi független balpárti hírlap szerkesztőjének a nemzetiségi kérdésben hozzá intézett levelére. (Aulestad, 1907. szeptember 17.) In: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. V. 1906-1913. 110-111. o.

²⁰⁸ Jakócs Dániel: L. N. Tolsztoj és a magyar kultúra. In: <http://vilagszabadsag.hu/index.php?f=1362>

²⁰⁹ Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. 282. o.

A csernovai tragédia az osztrák parlamentben is a figyelem középpontjába került. 1907. október 30-án 26 cseh képviselő ²¹⁰ írásban interpellált Max Wladimir von Beck miniszterelnökhöz, szigorú felelősségrevonást követelve tőle: „szüntesse meg végre a magyarországi szlovák nép és nem magyar népek hasonló szorongatását”. Az interpellációban az előzmények pontatlan ismertetését követően a lövések elrendelését a szlovák származású Ladiczki János helyett – mintegy a magyar tisztviselői kart is bűnösnek beállítva – Pereszlényi Zoltánnak tulajdonították. ²¹¹

Ugyanezen a napon felszólalt az osztrák parlamentben Tomáš Masaryk, cseh képviselő, a későbbi első csehszlovák köztársasági elnök. Beszédében a magyar „soviniszta politika” bírálata mellett a csehszlovákizmus jegyében a szlovákokat a cseh nép részének állította be és hivatkozott a két nemzetközi szakteknitely, Björnson és Tolsztoj véleményére is. ²¹²

Beck miniszterelnök elhárított minden beavatkozásra való felszólítást, nem kívánt Magyarország belügyeibe beavatkozni. Erről Wekerle Sándor miniszterelnököt levélben is biztosította: „e tárgy teljesen Magyarország belső ügyét illeti, és így az osztrák képviselőház illetékességétől távol kell állania, aminthogy élénken sajnálom az ügy tárgyalásakor képviselők részéről Magyarország ellen tett kirohanásokat.” ²¹³

Az osztrák parlamentben 1907. dec. 11-én František Soukup cseh képviselő felszólalásában ifj. gr. Andrássy Gyula személye ellen is heves kirohanást intézett: „A leghatározottabban tiltakoznom kell itt Andrássy Gyula magyar miniszter és koalícióbéli barátainak a nézete

²¹⁰ Prokop, Kuchyňka, Záruba, Horský, Pišek, Demšar, Markow, Tresič, Dr. J. Myslivec, V. Myslivec, Kadlčák, Šachl, Pillich, Sabata, Krek, Klofáč, Jaklič, Buržival, Mandič, Stojan, Šilinger, Hruban, Tvarůžek, Valoušek, Šrámek, Thun

²¹¹ „Tekintet nélkül erre Párvy püspök elrendelte, hogy a templomot mégis felszenteljék, és vasárnap Černovára érkezett négy magyar pap Pereszlényi szolgabíróval és egy egész szakasz csendőrrel. A nép azonban nem akarta a hívatlan vendégeket a községbe beereszteni. Pereszlényi szolgabíró állítólag anélkül, hogy a népet szétoszlásra felszólította volna, négyyszer tüzeltetett, és tizenkét halott és 50 sebesült fetrengett vérében.” – 1907. okt. 30. Huszonhat cseh képviselő interpellációja az osztrák képviselőházban dr. Beck Miksa miniszterelnökhöz „a csernovai véres események” tárgyában. Osztrák Képv. Napló, XVIII. 1907, Függelék II., 1150/II. – Haus der Abgeordneten. Anhang II. 1907, p. 3179-3180. In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 122-123. o.

²¹² „Magyarországon kétmillió szlovák él, akik a mi nemzetiségünkhöz tartoznak: egy nyolcmillió népet nem fogja egyszerűen átengedni a magyar nemzeti sovinizmusnak kétmillió honfitársát. ... amit a magyarok a mi szlovákjainkkal tesznek, az már egyszerűen nem emberséges. ... Mégis nagy meglepetéssel állapíthatom meg, hogy nemcsak itt Ausztriában, hanem külföldön is, bárhol jövök, mindenütt megértették már a politikusok, amit Björnson és Tolsztoj a szlovákok érdekében írtak. Csak addig tettük, mind nagyobb sikerrel fogunk eljárni a magyarok bitorlása ellen.” – 1907. okt. 30. T. G. Masaryk felszólalása az osztrák képviselőház „kiegyezési” vitájában a szlovákok helyzetéről a magyar kormány magyarosítási politikájának tükrében. Osztrák Képv. Napló, XVIII. 1907, 30. ülés – Haus der Abgeordneten. Stenographisches Protokoll. XVIII., Session. 1907, 4. köt. p. 2346. In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 121-122. o.

²¹³ 1907. nov. 6. Br. Beck Miksa osztrák miniszterelnök átirata Wekerle Sándor miniszterelnökhöz a csernovai ügyben. (ME 1907 – XLI – 5257 (5330)) In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 129. o.

ellen, hogy nekünk nem szabad Magyarország belső ügyeibe avatkoznunk, és hogy mi bármiféle beavatkozással a nemzetközi jogot sértjük meg. ...

Amikor aztán a magyar parlamentben szóvá tették az esetet, ott rögtön a szlovákok támadására változtatták a hatóságok ellen. Ebben a teremben minden magyar és az elnök egyetértettek, az ügyet elutasították, és az interpellációkat egyszerűen kigúnyolták és összeszidták, és Andrassy miniszter cinikusan, egy orgazda cinizmusával jelentette ki büszkén a magyar parlamentben: Felelősséget vállalok a csendőrségért.”

A cseh politikus Bjørnson elmarasztaló véleményét is érvként használta, majd Párvy Sándor püspök ellen sorakoztatta fel megalapozatlan, személyes méltóságát is sértő vádjait, „egy homoszexuális, szellemileg züllött egyén”-ként jellemezve a főpapot.

Soukup hatásvadász beszéde végén nyíltan hadat üzent ifj. Andrassyknak. A magyar belügyminisztert az egész magyar politikai rendszert megtestesítő bűnbaknak állította be, a nemzetiségek elnyomását pedig túlzó hasonlatokkal színesítette:

„A magyarosítás nevében gyilkolnak és az egyház áldását adja hozzá.

A szlovák elmegy Budapestre, és ott az arca veritékével pompás palotákat épít a magyar Andrassyknak és a magyar Andrassyk otthon legyilkolják szüleit és gyermekeit, ólmot és vasat küldenek nekik cserébe és szétzúzzák ennek a koldusnépnek az utolsó hajlékát is.”²¹⁴

A vádakra reagálva Beck miniszterelnök határozottan visszautasította azokat és ismét kifejezte, a magyar belügyekbe való beavatkozás ellen foglal állást.²¹⁵ Az osztrák miniszterelnök higgadt helyzetértékelése azonban nem változtatott Magyarország presztízisének gyors hanyatlásán. A nyugati közvélemény szemében a magyar állam az elnyomás szimbólumává vált...

²¹⁴ 1907. dec. 11. Soukup František birodalmi gyűlési képviselő felszólalása az osztrák képviselőház „kiegyezési” vitájában a magyar kormányzat politikájáról és a csernovai „vérfürdőről”. (Osztrák Képv. Napló, XVIII. 1907. 45. ülés. – Haus der Abgeordneten. Stenographisches Protokoll. XVIII., Session. 1907, 5. köt. p. 3231-3236.) In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 131-134. o.

²¹⁵ „Szinte, mondhatnám, mesterségesen beástuk magunkat egy oly ingerültségbe, mely valósággal természetellenes két állam között, amelyek ezerféleképpen egymásra szorulnak, amelyeket a történelem, természet és nagy érdekek kötnek egymáshoz. Ideje felismerni, hogy a tiszteletteljes bizalom kapcsolata, ahogyan az a két állam tárgyalásainál fennállott, legjobban megfelel a kölcsönös érdekeknek, és ezért a két állam mindennemű összeköttetésében kifejezésre kell jutnia.” – 1907. dec. 12. Br. Beck Miksa osztrák miniszterelnök válasza az osztrák képviselőházban Soukup birodalmi gyűlési képviselőnek a csernovai ügyben elhangzott felszólalására. (ME 1907 – XLI – 5257 (6049) – Haus der Abgeordneten. Stenographisches Protokoll. XVIII. ülésszak, 46. ülés. 1907. dec.12., p. 3324-3325.) In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 135. o.

*Ifj. gr. Andrássy Gyula és a baloldali mozgalmak szembenállása**a) Ifj. gr. Andrássy Gyula rendeletei a munkásmozgalom átláthatósága érdekében*

A baloldali mozgalmak körében „fekete gróf” vagy „pléhgyatás, fekete gróf”²¹⁶ néven emlegették ifj. gr. Andrássy Gyulát, mely főként a mezőgazdasági és ipari munkásság szervezeti feloszlásának, ill. tömegmegmozdulásai és sztrájkjai erőszakkal történő leverésének volt köszönhető. Ifj. Andrássy az intézkedéseivel azt kívánta meggátolni, hogy a munkásszervezetek állami felügyelet nélkül, „állam az államban” működjenek.

Ugyanakkor ifj. Andrássy különbséget tett az agrárproletariátus és a városi munkásság között. Az utóbbiakat szakképzettségük és szervezettségük révén érettebbnek tartotta a politikai jogokra és több mozgásteret is biztosított nekik, t.k. – sokszor a vidéki közigazgatás tisztviselői álláspontjának ellenére – a május 1-i felvonulások engedélyezésével.²¹⁷

A munkásság szervezeteinek átláthatóságára adta ki 1906. november 9-én ifj. Andrássy a 122.000./1906. B.M. sz. körrendeletét „valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, az országos jellegű munkás-egyesületek helyi csoportjainak bejelentése körüli eljárásról”.

A körrendelet meghozatalának indoklása rámutat a munkásmozgalom több szervezetében is megnyilvánuló, állami beavatkozást szükségessé tevő visszasságokra: „Ugyanis egyes országos munkás egyesületek helyi szervei – az alapszabályokkal ellentétben – nem kellő számú tagból, továbbá szakegyesületeknél nem szakmabeli, hanem más foglalkozású egyénekből (mint pl. a földmunkások szakegyesületébe befogadottak bányamunkások is), vagy végül a polgárok szabad akaratára gyakorolt illetéktelen befolyás alatt alakultak; továbbá egyes helyi szervezetek megalakulása a hatóságoknak egyáltalán nem jelentetett be, vagy a helyi szervezeteknek a hatóságoknál bejelentett megalakulása az illető hatóságok által a vezetésem alatt álló ministerium tudomására nem hozatott.”

A rendelet előírja, hogy bejelentett gyűlés szükséges helyi szervezet létrehozásához (1.), 48 órán belül a községi előjáróságot vagy a városi polgármester értesíteni kell a megalakulásról (2.) és működésüknek mindenben meg kell felelnie „az anyaegyesület jóváhagyott alapszabályainak” (2., 6., 7.). Az anya- és a fiókegyesületek kapcsolatát is szigorú ellenőrzés

²¹⁶ Feljegyzés a Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségének felfüggesztéséről. (Az iraton sem dátum, sem aláírás nincs. Az irat keletkezésének körülményei és szerzőjének kiléte nem állapítható meg.) – PI Archívum, V.Sz. 1908-1. In: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Negyedik kötet. A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907-1918. Első rész. 1907-1914. Budapest, 1966, Kossuth Könyvkiadó – A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. 167–168. o.

²¹⁷ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 65-66. o.

alá vonta ifj. Andrassy: az anyaegylet tudtával történő szabálytalanságok esetére meghagyta, „az anyaegyletre nézve illetékes hatóság (polgármester, alispán) azonnal értesítendő”. (7.) Az anyaegyleteknek azt is kötelességül szabta, hogy „alapszabályaikat e rendelet értelmében módosítsák s az ekként módosított alapszabályokat láttamozás végett a belügyministeriumhoz 40 nap alatt terjesszék föl.” (9.)

Az államellenes, „izgató” kiadványok ellen is kemény szankciókat helyezett kilátásba a jogszabály: „Az anyaegylet (országos központi szövetség, országos szakegyesület stb.) alapszabályellenes működésének tekintendő különösen az, ha az anyaegylet, vagy ennek bármely központi vagy helyi szerve (fiók, helyi csoport, szakosztály stb.) közvetlenül vagy közvetve oly füzeteket (ügyrend, házirend, tagkönyvecske) vagy bármely alakban megjelenő nyomtatványokat vagy iratokat ad ki s az egyleti tagok közt kioszt, melyekben az egyesület hatásköre, a tagok jogai és kötelességei s különösen az egyleti tagok pénzbeli járulékaik tekintetében oly intézkedések vannak, melyek a belügyministerium által láttamozott alapszabályokban megállapított kereteket túlhaladják, továbbá, ha tagjai között oly nyomtatványokat terjeszt, amelyek izgató vagy lázító tartalmuknál fogva a kir. bíróság által lefoglaltatni, illetőleg elkoboztatni rendeltettek.” (7.)²¹⁸

A két rendelet a koalíciós kormány időszakában alapot adott a földmunkásmozgalom több száz helyi csoportjának felosztatására és az ipari munkásság szervezetei ellen is felhasználhatónak bizonyult.²¹⁹

b) Az 1906-os aratósztrájkok leverése

A koalíciós kormány első évében, 1906-ban hatalmas méretű sztrájkhullám bontakozott ki vidéken, amelynek letörését a csendőrség bevetése tette lehetővé. A kortársak ifj. gr. Andrassy Gyulát tették felelőssé az eseményekért, aki kiegészítette a csendőrség létszámát és a belügyminiszteri időszaka alatt a sztrájkolókkal szembeni büntetőjogi eljárások száma is megnőtt.²²⁰

Az agrárproletariátus mozgalmát ifj. Andrassy a munkaadók megszarolásának tekintette, ezért nagyobb mértékben is ellenezte, mint az ipari munkásság megmozdulásait. A földmunkások körében a fő veszélyt a Csizmadia Sándor által szerkesztett *Világszabadság* c.

²¹⁸ A m. kir. belügyminiszter 1906. évi 122.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, az országos jellegű munkás-egyesületek helyi csoportjainak bejelentése körüli eljárásról. In: Magyarországi Rendeletek Tára. 1906. II. Bp., 1906. M. Kir. Belügyminisztérium. 2138-2143. o.

²¹⁹ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 67. o.

²²⁰ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 67. o.

lap működésében látta. A Magyarországi Szociáldemokrata Pártból kilépett, az első szocialistaként 1906-ban az Újjászervezett Szocialista Párt színeiben a magyar képviselőházba mandátumot nyert Mezőfi Vilmos parasztság körében végzett agitációs tevékenységét kevésbé tartotta romboló hatásúnak.²²¹

Az 1906-os aratósztrájkot megelőző szervezkedés legerőteljesebben a viharsarokban, Békés megyében nyilvánult meg. A térségben június elején olyan szervezetek fejtettek ki tevékenységet, mint a Békéscsabai Népegylet, a Földmunkások Országos Szövetsége, az Országos Munkásvédő Szövetség, az Építőmunkások Országos Szövetsége és – legfőképpen – a Magyarországi Független Szocialista Parasztszervezet. A Belügyminisztérium komoly pénzüsszeget fordított az agrárszocialisták megfigyelésére, amit beépített, fizetett „bizalmi egyének alkalmazása” révén könnyítettek meg.²²²

A kormány a Földmunkások Országos Szövetségének felosztatását tervezte, amelyre tiltakozásul a budapesti munkások nagygyűlést tartottak a városligeti Aréna előtt levő téren. Itt az általános sztrájk elrendeléséről hoztak határozatot a Földmunkások Országos Szövetsége felosztatásának esetére: „ha a kormány indokolatlanul felosztatja a földmunkások szövetségét, a munkásság nem riad vissza a legerősebb fegyver alkalmazásától sem, és a politikai tömegsztrájjal fogja egyesülési és gyülekezési jogát megvédelmezni.”²²³

A budapesti nagygyűlés határozatát 1906. június 17-én két budapesti elővárosban, Erzsébetfalván (ma Pesterzsébet) és Budafokon, ill. több vidéki nagyvárosban, Aradon, Debrecenben, Kassán, Miskolcon, Nagyváradon, Nagyszénáson, Székesfehérváron, Szombathelyen és Temesváron is elfogadták a munkások tiltakozó népgyűléseken.²²⁴ Temesváron és Szatmár vármegyében általános sztrájk robbant ki, amely június 26-án Karánsebesre, Lugosra és Debrecenre is áttért.²²⁵

A nyári aratósztrájkokról 1906. július 16-án küldött levelében Darányi Ignác földművelésügyi miniszter részletesen beszámolt Ferenc Józsefnek: „a gazdasági munkások igen sok helyen, főleg Bács-Bodrog, Torontál, Zala és Fejér vármegyékben megtagadták az

²²¹ Ua. 66. o.

²²² 1906. június 2. A békés megyei főispán bizalmas jelentése a belügyminiszternek, amelyben beszámol a szocialista mozgalmak megfigyelésére kiutalt pénzüsszeg felhasználásáról és újabb összeg kiutalását kéri. In: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Harmadik kötet. A magyar munkásmozgalom a 20. század első éveiben és az 1905-1907-es forradalmi válság idején. 1900-1907. Bp., 1955, Szikra – Magyar Munkásmozgalmi Intézet. 455. o.

²²³ 1906. június 12. A Népszava közli a budapesti proletariátus 1906. június 10-i nagygyűlésének határozatát az általános sztrájk kimondásáról a Földmunkások Országos Szövetsége felosztatásának esetére. – Népszava. 1906. június 12. Készülünk a harcra. In: Ua. 455-456. o.

²²⁴ Ua. 456. o.

²²⁵ 1906. június 26. Beszámoló a lugosi, karánsebesi és debreceni munkások általános sztrájkjáról. In: Ua. 456-458. o.

aratást megelőző gazdasági munkák teljesítését. Több törvényhatóságban, így a legmélyebb alázattal fent elősoroltakon kívül Békés és Csanád vármegyékben az általános aratósztrájk veszedelme annyira fenyegetett, hogy a hatóságok minden törvényhatóságban a csendőrség megerősítését, csendőrökönként felállítását, katonaság kirendelését kérték. ... Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Csanád, Csongrád, Fejér, Szabolcs, Szatmár, Temes és Torontál megyékben fordultak elő jelentékenyebb események. ... Mindezekon kívül az ország egyéb részeiben is fordultak elő kisebb mérvű mozgalmak, így különösen Heves, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bars, Tolna, Somogy, Zala és Somogy vármegyék területén; ezek azonban az aratás lefolyását meg nem zavarták.”²²⁶

Az aratósztrájkok lefolyását Darányi Ignác összefoglalása mellett az agrárproletariátus körében terjesztett *Világszabadság* c. lap 1906. július 14. és 21. közötti híradásaiból lehet rekonstruálni.

A legnagyobb arányban Torontál megyében sztrájkoltak a mezőgazdasági munkások, itt szinte mindegyik járásban sor került erőszakos beavatkozásokra. A legsúlyosabbak Gyálán, Nagyikindán, Deszken és Szerbkeresztúron történtek: „A legaggasztóbb volt a helyzet a törökbecsei, törökkanizsai és bánlaki járásokban. ... A törökkanizsai járásban a mozgalom nagy terjedelmét az mutatja leginkább, hogy e járás területén körülbelül 200 munkás lépett sztrájkba.”

Békés megyében az orosházi, a békési, a gyomai és a szarvasi járásokban volt a legerőteljesebb a sztrájk, Orosházán és a hozzá tartozó Kakasszékpusztán, Békésen, a szentetornyai és nagyszénási határban fekvő uradalmakban, a pálmatéri, a malmosi és a lajosszénási, uradalmakban és Csabacsüdön. Nagyszénáson Károlyi Mihály birtokán is sor került megmozdulásra, ezért ide is tartalékmunkásokat kellett küldeni. A *Világszabadság* arról is tudósít: „Károlyi Mihály gróf pálmatéri uradalmában 47 ... sztrájkoló arató fölött mondtak ítéletet, 14 naptól 25 napig terjedő elzárást.”

Július második felében Borsod megyében is fellángolt az elégedetlenség, főként a szerencsi járásban, Mályon, Nyékládházán, Szihalmón és Sibold-Darócon: „A sztrájktól való félelem miatt Miskolcra a falvakba vezényelték a katonákat, s most a katonák csendőri szolgálatot teljesítenek. A falvak meg vannak rakva katonákkal, csendőrökkel. Különösen a szerencsi járásban őri egy Gortvai nevű szolgabíró, aki csendőreivel még a földművelőkhöz érkezett levelet is elraboltatja.”

²²⁶ 1906. július 16. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter előterjesztése Ferenc József királynak az 1906. évi aratósztrájkokról. In: Ua. 467-471. o.

Veszprém vármegyében is a csendőrség erőteljes bevetése akadályozta meg a sztrájkolók egységes fellépését: „A Veszprém körüli falvak földmunkásai és napszámosai gyűlést tartottak, hogy az aratók mozgalmához, akik sztrájkba akarnak lépni, csatlakozzanak. Komjáthy rendőrkapitány a gyűlést karhatalommal feloszlatta. ... Veszprémben betiltották a földmunkások gyűlését, amelyben a szövetség helyi csoportját akarták megalakítani.” A Dég községhez tartozó Antalmajor-pusztá munkásai a veszprémi törvényszék fogházába kerültek, egyenként 24 napi elzárásra.

Csanád megyében, ahol „szolgabíró-kisistenek egyre működnek, és gondoskodnak arról, hogy a fogházak ne maradjanak üresen”, a makói, a battonyai és a kovácsházi járásokban, Battonyán (49 sztrájk törő munkást vittek az ügyészség fogházába), Tompán, Óscsanádon, Makón, Földeákon, Nagykopáncson, Tótbánhegyesen, Zombolyán és Kaszaperen; Bács-Bodrog megyében az óbecsei és topolyai járásban, Óbecsén, Szenttamáson (itt a főszolgabíró a helyszínen megtartott tárgyalás után a sztrájkolókat 40-40 napi elzárásra ítélte), Topolyán, Bajmokon és Mátéházán; Baranya megyében Mohácsszigeten, a siklói járásban található Vaskapu-pusztán és a margitta-szigeti Móricpusztán (két utóbbi településen 30 napos elzárással büntették a sztrájkolókat); Csongrád megyében a dorozsmai, a Mindszenti és a Csongrádi járásban Hódmezővásárhelyen, Mágócson, Nagymágócson, Algyőn, Derekegyházán, Szegváron, Felgyőn, Felgyőpusztán, Józsefszálláson, Kiskirályságon, a szegvári úsztatómajorban és Fábiansebestyénpusztán (innen 36 sztrájkolót ítéltek egyenként 30 napi elzárásra a szentesi járásbíróság fogházába); Fejér megyében Baracskán, a Sárbogárdhoz tartozó Felsőtöbörzsökpusztán és Hatvanpusztán, Nádasdladányban, Hosszúhegypusztán, Lovasberényben, Pákozdon és Börgöndön; Szabolcs megyében Téten, Kőláposon és Tiszapolgárdiban; Szatmár megyében Csengerbagoson, Szamosdobon és Újfalún; Temes megyében pedig a csákovai, a vingai, az újaradi, a verseci és központi járásban (ez utóbbi Temesvár székhellyel) Gyarmatán, Germán, Temesbutyinban, Vingán és Németszentpéteren; Heves megyében Gyöngyösön, Halászon és Adácson; Vas megyében több uradalomban is; Bars vármegyében a verebélyi járásban, Baracskán és gr. Hunyady László birtokán; a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei Ráckeresztúron fordultak elő tömeges munkamegtagadások.²²⁷

²²⁷ 1906. július 14-21. A Világ szabadság tudósításai az aratósztrájkokról. In: Ua. 461-467. o.; 1906. július 16. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter előterjesztése Ferenc József királynak az 1906. évi aratósztrájkokról. In: Ua. 467-471. o.

c) *Ipari munkások sztrájkjai 1906-ban*

1906 nyarán két demonstratív bányászsztrájkra is sor került, melyek közül a salgótarjáni végződött tragikus végkimenetellel. A júniusban és júliusban tartó, több mint 4000 fő részvételével lezajlott sztrájkot kíméletlenül leverte az összevont csendőrség és katonaság.²²⁸

A *Friss Újság* 1906. július 6-i tudósítása döbbenetesen mutatta be a megtorlást:

„A bányaterületen 200 csendőr és 1000 katona van összpontosítva, akik megakadályozzák, hogy a munkások egymással érintkezzenek. A munkások tehát éjjel titkos gyűléseket tartanak az erdőkben és a hegyszakadékokban.

68 bányászt vasra verve a csendőrségre vittek, s eltoloncolták őket. Családjukat a társulat (a munkaadók érdekeit védő salgótarjáni bányatársulat – N.L.) kilakoltatta, s most az utcán kóborolnak hajléktalanul.

A sztrájk mindennek dacára egyre terjed.”²²⁹

1906. augusztus 29. és szeptember 10. között a petrozsényi román és magyar bányászok sztrájkoltak²³⁰, majd az ősz folyamán a fővárosban keltett aggodalmat a mintegy 7000 budapesti villamosvasúti munkás 1906. október 25.-től november 1-ig tartó munkabeszüntetése.²³¹ Az utolsó nap reggelén a budapesti rendőrfőkapitány, Boda Dezső erőszakosan letörte a sztrájkot.²³²

d) *Szakszervezetek feloszlataása 1907-ben*

Ifj. gr. Andrássy Gyula 122.000./1906. B.M. sz. körrendelete alapján 1907 márciusától június végéig a szakszervezeti csoportok jelentős hányadát feloszlatták. Emellett számos új csoport engedélyezését megtagadták: megalakulásukat egyszerűen „nem vették tudomásul” a Belügyminisztérium részéről. A *Szakszervezeti Értesítő* áttekintő összefoglalást ad a szervezetek beszüntetéséről és a munkásság sérelmeiről a szervezeteik ellen indított

²²⁸ Ua. 473. o.

²²⁹ 1906. július 3. Tudósítás a sztrájkoló bányászok követeléseiről. – *Friss Újság*. 1906. június 3. Négyezer bányász sztrájkol. In: Ua. 473. o.

²³⁰ Ua. 476. o.

²³¹ Ua. 481. o.

²³² „Boda Dezső dr. főkapitány még este sürgős átiratban kérte a budapesti katonai térparancsnokságot, hogy ma reggel 6 órára vezényeltessen ki egy század huszárt a rendőrség Hermina úti laktanyájába. A feloszlataást reggel ½ 7-kor Markovich Imre rendőrtanácsos eszközölte. Kíséretében voltak egy század 16-os huszár, 12 lovas és 50 gyalogrendőr. A huszárság a sztrájkantya bejárója előtt két oldalt állott föl. Markovich a felügyelők és gyalogrendőrök kíséretében bevonult a Barokaldi-kertbe. Az egész művelet 3-4 percig tartott.” – 1906. november 1. A Népszava beszámolója a sztrájkantya feloszlataásáról és a sztrájk erőszakos letöréséről. – Népszava. 1906. november 1. A villamosok sztrájkja. In: Ua. 484. o.

felülvizsgálattal, ill. a munkaadók munkavállalókkal szemben történő támogatásával kapcsolatban.

A munkásság ellenérzéssel fogadta az alkotmánypárti földművelésügyi miniszter, Darányi Ignác által kidolgozott, ifj. Andrássy által is támogatott ún. „cselédttörvény” vagy „derestörvény”, az 1907:XLV. t.c. beterjesztését és elfogadását is.²³³ A nagybirtok védelmét szolgáló, 1945-ig fennálló jogszabály a mezőgazdasági cselédség és a földbirtokos munkaadók viszonyát felemás módon szabályozta: egyrészt a modern szociálpolitika jegyében tiltotta a robot jellegű szolgáltatásokat és cselédlakások építéséről határozott, másrészt viszont keményen szankcionálta a cselédeknek a szervezkedését és évközi költözését. A szolgálati cselédkönyveket országos sorszámmal látták el és mindegyikben a törvény teljes szövegét belenyomtatták.²³⁴

A *Szakszervezeti Értesítő* összegzi, 1907 márciusától júniusáig „a kormány közegei 8 szervezetet feloszlattak, 30-at felfüggesztettek, 63-at nem vettek tudomásul, 9 ellen vizsgálatot indítottak. ... a kormány 101 csoport működését tiltotta be kimutatásunk ideje alatt.”²³⁵

²³³ 1907. április – június – július. A szakszervezeti értesítő rövid összefoglalója a koalíciós kormány munkáellenes intézkedéseiről. In: Ua. 497-500. o.

²³⁴ 1907. évi XLV. törvénycikk a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 453-475. o.; Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 68. o.

²³⁵ A Belügyminisztérium szakszervezeteket érintő eljárásainak részletes felsorolása a következő:

- „Március 6. A budapesti kőművesek szabályzatát és a kávéfőzők szakegyletét felfüggeszti.
- Március 8. A vas- és rézbútor-munkások szakegyletét felfüggeszti.
- Március 11. Békéscsabán felfüggeszti az Áchim-féle földmunkás-szakegyletet.
- Március 12. Temes, Torontál és Pest megyékben feloszlátja a Földmunkások Szövetségének körülbelül 40 csoportját.
- Március 13. Az ácsok országos szakegyletének nagyváradi csoportját ... felfüggeszti.
- Március 20. Jóváhagyja az Építőiparosok Országos Szövetségének alapszabályait. Eszerint a munkáltatók szövetségének alapszabályszerű joga van ezentúl: a munkásokat kizárni, feketelistát vezetni, egymást sztrájk, bojkott, valamint kizárás esetén a szövetség útján segíteni, a belépni vonakodó vagy az engedelmességet megtagadó munkáltatókat megrendszabályozni.
- Március 24. A debreceni szobafestőknek csoportját minden vizsgálat nélkül egy munkáltató feljelentésére feloszlátja. Óriási katonai készenlélet rukkoltat ki, és mindenáron provokálni akarja a munkásokat, hogy azután vérbe fojthassa a debreceni mozgalmat.
- Március 25. A sztrájkban álló mohácsi molnárok szakcsoportját feloszlátja.
– A nagykanizsai építőmunkások szakcsoportját a munkáltatók kívánságára feloszlátja.
- Március 26. Eddig a napig Temes vármegyében legújában betiltotta a Földmunkások Országos Szövetségének újaradi, zárdaszentgyörgyi, gattajai, nagyszemplaki, románsztamorai, szkulyai, lippai, kisbecskereki, dettai, birdai, ikldai és törökszákosi helyi csoportjait.
– Kiskunfélegyházán az építőmunkások helyi csoportját vizsgálat nélkül, a munkáltató szövetség kérelmére felfüggeszti...

Március 27-én az építőmunkás szövetség pápai csoportját feloszlatta.”

Márciusban „a földmunkások gattajai és a csipézmunkások szombathelyi csoportját” is felfüggesztette a Belügyminisztérium.

„Április 4-én Darányi ezen a napon terjesztette be derestervezetét, mely a beszegődött cselédet röghöz köti, a gazdának megadja a becsületsértés és testi bántalmazás jogát, a szervezkedő vagy sztrájkoló cselédmunkást 60 napig terjedhető elzárással sújtja.

A munkásság a feloszlási hullám kezdetén, 1907. március 10-én tiltakozó népgyűlést tartott a Városligetben, mintegy 20.000 fős tömeg részvételével. A tüntetésen ifj. Andrassy rendelete és a „kormány önkénye ellen” tiltakozó határozatot fogadtak el:

„a budapesti és vidéki szakszervezetek felfüggesztését az *egyesületi jog ellen intézett merényletnek tekinti*. A belügyminiszter intézkedései a jogegyenlőség durva megsértését képezik, annál inkább, mert egyrészt azon egyesületekben, amelyeket sérelem ért, a kerületi elöljáróság mint illetékes felügyeleti hatóság *semmilyen szabályellenességnek a nyomára nem jutott, másrészt pedig a munkáltatók a legteljesebb egyesülési szabadságot élvezik*, sőt egyesületeikben határozottan úgynevezett *feketelisták* kibocsátásával és *munkáskizárások*

A vas- és fémmunkások csepeli csoportját ugyancsak április 4-én felfüggesztették.

Április 8-án a földmunkások bocsári csoportját felfüggesztették...

Április 10-én a cipésmunkások gyulai csoportját felfüggesztették, a könyveket elvitték.

Április 15-én Tápiógyörgyén és Tápiószelén rémuralmat honosított meg a hatóság. Az alkonyatkor még az utcán járó embereket csendőrökkel fogdosztatja össze. Az olyan munkást – bármilyen szakmájú legyen is – ki több munkabért mer kérni, mint amennyit a munkaadó fizetni akar, a szolgabíró az 1898:II. t.c. alapján (mely a szerződéses aratómunkásokról szól) 30 napra lecsukja.

A földmunkások kiskunfélegyházi csoportját felfüggesztették... Ugyancsak felfüggesztették a jákóhalmi csoportot, a nagyteremiai feloszlatták.

Április 17-én a borbélyok pancsovai csoportját felfüggesztették.

Április 19-én Az építőmunkások miskolci csoportját felfüggesztették. A rendőrkapitány mindenáron vérfürdőt akart rendezni.

Április 20-án Andrassy egyazon rendeletével feloszlatta a földmunkások németeleméri, szerbcsernyai és németcsernyai csoportját.

Április 21-én a földmunkások kicsbeckereki, kissordai és zsámbéki csoportját függesztették fel.

A dátummal megjelölteken kívül felfüggesztették még április hóban az építőmunkások pozsonyi, vágszerdai, gyöngyösi, nagysurányi és hátszegi csoportjait, valamint az ácsmunkások ungvári, mohácsi, nagyváradi, szentendreai, csepeli, szegedi (hajóács), jászberényi és temesvári csoportjait.

Május 5-én Andrassy feloszlatta a földmunkások rákosszentmihályi csoportját.

Május 8-án ugyanezen szövetség kispesti csoportját felfüggesztették azzal az indoklással, hogy a földmunkás szövetségnek „csak városban szabad csoportot alakítani”.

Május 9-én az asztalosok székesfehérvári csoportját felfüggesztették...

Május 16-án a famunkások kiskunfélegyházi csoportját felfüggesztették.

Május 18-án a földmunkások keszthelyi csoportját.

Május 19-én a szegedi polgármester a sztrájkban álló építőmunkások szakegyletét a mesterek utasítására feloszlatta.

Május 23-án ... az alispán felfüggesztette a lugosi építőmunkás-csoportot...

Május 25-én Andrassy az ácsok nagyváradi helyi csoportját feloszlatta. ...

Május 22-én felfüggesztették a földmunkások I. számú folyai csoportját.

Május 30-án ugyanazok szerbnagyszentmiklósi csoportját.

Június 5-én Krassó-Szörény vármegye alispánja felfüggesztette az összes lugosi szakszervezeteket, névszerint az építőmunkások, földmunkások, festők, szabók, vas- és földmunkások, cipész- és csizmadiamunkások, famunkások, élelmezési munkások és textilmunkások helyi csoportjait.

Június 10-én Andrassy feloszlatta a budapesti kőművesek szakosztályát.

Június 13-án felfüggesztették az építőmunkások szegedi csoportját.

Június 15-én Andrassy ugyanazon rendelettel feloszlatta a földmunkások dettai és birdai szervezetét

Június 18-án Békés megye alispánja felfüggesztette a földmunkások gyomai csoportját.

Június 24-én felfüggesztették a nagykarolyi építőmunkások és földmunkások szervezeteit...”

– In: 1907 április – június – július. A szakszervezeti értesítő rövid összefoglalója a koalíciós kormány munkásellenes intézkedéseiről. In: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Harmadik kötet. A magyar munkásmozgalom a 20. század első éveiben és az 1905-1907-es forradalmi válság idején. 1900-1907. Ua. 497-500. o.

*rendezésével foglalkoznak, anélkül, hogy bármiféle hatóság ezen garázdálkodásnak gátat vetne.”*²³⁶

A tüntetést megelőző napon, 1907. március 9-én a felfüggesztett szakszervezetek érdekében interpellált a szlovák nemzetiségi vezető, Hodža Milán ifj. gr. Andrássy Gyulához. A munkássággal szolidaritást vállaló politikus a következőképpen foglalta össze a sérelmeit:

„A belügyminiszter úr egy ízben azt mondta, hogy a szabadságnak barátja. Én azt hiszem, hogy a belügyminiszter úr szabadságszeretetének nagyon silány bizonyítéka az az eset, hogy a mai napon, március 9-én a munkásoknak körülbelül 10-15 szakszervezete egyszerűen fel van függesztve. ... Fel van függesztve egyebek között a kávéfőzők szakegyesülete Budapesten, továbbá a kőművesek budapesti szakosztálya, a vas- és rézbútormunkások szakosztálya, a gyöngyösi összes szakegyesületi helyi csoportok, és ezenkívül nem tudom még hány csoport esett áldozatul a belügyminiszter úr szabadságszeretetének. ... Egyáltalán kíváncsi volnék arra, mi szüksége van ennek a kormánynak arra, hogy egyrészt a munkásokat, másrészt a nemzetiségieket provokálja?”²³⁷

1907 nyarán is sor került cseléd- és aratósztrájkokra, de ezek méretei nem hasonlíthatóak az előző évihez.²³⁸ Borsod megyében július 24. és 27. között a szendrői járásban Abódon és Királykútpusztán, Fejér megyében Bicskén augusztus 12-én (55 aratót és cséplőt egyenként 20 napi elzárásra ítélték), Jász-Nagykun-Szolnok megyében a jászszági felső járásban augusztus 13-án Jánoshidán, a tiszai alsó járásban pedig július 4-én és 6-án Tiszaföldváron, Komárom megyében a gesztesi járásban április 1-én és július 30-án Harkánypusztán, Nógrád megyében a balassagyarmati járásban július 13-án Nógrádmarcaliban, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében a ráckevei járásban jún. 20. és 22. között Dunaharaszton, a kunszentmiklósi járásban június 1. és 4. között Páhin Tibold Frigyes birtokán (a sztrájkolókat 6-6 napi elzárásra büntették), a váci járásban augusztus 4. és 6. között Illamajorban, máj. 13-án a Rákospalota községhez tartozó Káposztásmegyeren, ill. a Fóthoz tartozó sikátori pusztán, Sopron megyében a soproni járásban július 10. és 21. között a nagycenki cukorgyárak részvénytársaság sopronkeresztúri bér gazdaságában (200 munkás vett benne részt), Szabolcs megyében a dadai alsójárársban július 14. és 20. között Tiszapolgárban, július 5-én Nyíradonyban és július 4. és 6. között Nyíregyházán, Temes megyében a központi járásban

²³⁶ 1907. március 12. A Népszava közli az 1907. március 10-i munkásgyűlésen elfogadott, a kormány önkénye ellen tiltakozó határozatot. In: Ua. 496-497. o.

²³⁷ 1907. márc. 9. Hodža Milán interpellációja gr. Andrássy Gyula belügyminiszterhez „a felfüggesztett szakszervezetek tárgyában”. (Képv. Napló, 1906, VII. 234-238. o.) In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. 103-104. o.

²³⁸ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Harmadik kötet. A magyar munkásmozgalom a 20. század első éveiben és az 1905-1907-es forradalmi válság idején. 1900-1907. 533. o.

Parácon (két napos sztrájk) és Tolna megyében a dunaföldvári járásban április 1-én és 2-án Kiskajdacson (7 cseléd részvételével, akiket fejenként 50 korona pénzbüntetésre ítélték) zajlottak le jelentősebb megmozdulások.²³⁹

Az ipari munkásság is mozgósította a sorait: 1907. június 17. és 21. között a pécsi bányászok szüntették be a munkát²⁴⁰, augusztus 27. és 30. között Székesfehérvárott került sor a munkások általános sztrájkjára²⁴¹, szeptember 11.-től október 7-ig pedig a brennbergbányai bányászok hirdettek sztrájkot.²⁴²

e) Ifj. gr. Andrássy Gyula plurális választójogi tervezete

Ifj. gr. Andrássy Gyula belügyminiszteri koncepciójának legvitatottabb eleme a plurális választójogi tervezet. Ez nemcsak a parlamenti képviselők többségének ellenállását váltotta ki, hanem a baloldali mozgalmakkal is éles konfliktust szült, emellett a nemzetiségek is bírálták és nemzetközi szinten is heves tiltakozást váltott ki.

A választójogi reform halaszthatatlanul szükségessé vált, hiszen a századforduló Európájában Magyarország állt a legrosszabbul – Románia mellett²⁴³ – a politikai jogok tekintetében: az 1874:XXXIII. tc.²⁴⁴ értelmében az összlakosság mintegy 6%-a rendelkezett választójoggal. Egy gyökeres társadalmi reform – szabad teret engedve a meglévő, cenzuson és aránytalan választókerületi beosztáson alapuló választási rendszer által is visszazsorított negyvennyolcasok, nemzetiségi és munkásmozgalmiak érvényesülésének – viszont felborította volna mind a monarchia egyensúlyát, mind a magyar parlamentáris rendszert²⁴⁵, ezért ifj. Andrássy egy áthidaló megoldást szándékozott életbe léptetni: az általános és egyenlő választójog bevezetését több lépcsőben képzelte el, ennek első fázisában plurális elv szerint a 24 éven feletti, állandó lakhellyel rendelkező férfiak részére biztosítva választójogot, az analfabéta férfiak számára pedig elektori rendszert léptetett volna életbe.

Ifj. Andrássy tervezete a koalíciós kormány programjával is szembekerült, ugyanis hatalomra kerülésükkor – az egyik legfontosabb kötelezettségként – vállalták az általános

²³⁹ Az 1907-es aratásztrájkokat ismertető összefoglaló rendőrségi jelentésből. In: Ua. 536-539. o.

²⁴⁰ Ua. 539. o.

²⁴¹ Ua. 541. o.

²⁴² Ua. 542. o.

²⁴³ Selymes Károly: A magyar választójogi javaslat és a Balkán-államok választójoga. In: Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. Szerkeszti: Jászi Oszkár. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. 632-635. o.

²⁴⁴ 1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1872-1874. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 314-332. o.

²⁴⁵ A dualizmus-kori választási rendszerről átfogó mű: Gerő András: Az elsöprő kisebbség. Bp., 1988, Gondolat.

választójog törvénybe iktatását.²⁴⁶ Ausztriában 1907-ben vezették be Max Wladimir von Beck miniszterelnök reformjának következtében az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójogot²⁴⁷ és Ferenc József szorgalmazta, hogy mihamarább Magyarország is kövesse az osztrák példát. A koalíciós kormányzást megelőző Fejérváry Géza darabontkormányában már Kristóffy József belügyminiszter ki is dolgozta reformját, amely választójogot adott volna minden 24. életévét betöltött, nem analfabéta férfinak.²⁴⁸ Ifj. Andrassy a Naplójában beszámol arról, hogy a koalíció belügyminisztereként a császárral Schönbrunnban folytatott 1908. március 3-i, május 20-i és október 21-i tárgyalásai során az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog ellen főként azzal érvelt, hogy Magyarországon ez a negyvennyolcasok és a szociáldemokraták beláthatatlan következményekkel járó előretöréséhez vezetne: „Midőn a pluralitás elvét fejtegette (az 1908. március 3-i megbeszélésen – N.L.), Öfelsége közbeszólt: nicht schön die Pluralität, gar nicht schön. Mag sein, felelte Andrassy, dass die Idee nicht schön ist, aber es ist unvermeidlich.”²⁴⁹

Az addig érvényben lévő magyarországi cenzusos választójog a társadalom alsóbb rétegeit kizárta a képviselőházból. Az arisztokrácia reprezentációja fokozatosan emelkedett, míg 1917-ben – az 1910-es választásoknak és a későbbi pótválasztásoknak köszönhetően – elérte a 16,9 %-ot; a birtokos nemesség az 1860-as, 1870-es években megnyilvánuló 60 % körüli arányáról visszaesett, de még így is 30-35 % közötti arányt értek el; a középosztály aránya 12 és 24 % között, míg a kormánypártot támogató, főként rendi eredetű tisztviselő rétegek 7-14 % között mozgott.²⁵⁰

Gerő András *Az elsöprő kisebbség* c. könyvében mélyrehatóan elemzi a dualizmus-kori választások anomáliáit, amelyek az 1905-ös választások kivételével minden esetben a kormánypártnak biztosítottak fölényt győzelmet. Az egyik legfőbb problémát a választókerületek rendkívül aránytalan beosztása jelentette, amelyre az 1848:V. t.c. és – az 1876-os megyerendezést követően – az 1877:X. t.c. adott jogalapot. Így fordult elő, hogy 1905 körül a jelentős nemzetiségi arányszámmal rendelkező Felvidék és Erdély 6,2 millió lakosa 180, míg a döntően magyarlakta Dunántúl és a Duna-Tisza-köze 8,3 millió lakosa 136 képviselőt delegált a képviselőházba.²⁵¹ Így a kormánypárt háromszor akkora többséggel

²⁴⁶ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 60. o.

²⁴⁷ Zsoldos Ildikó: Pártviszonyok és országgyűlési képviselő-választások Szabolcs vármegyében 1905-1906-ban. PHD-Értekezés. Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola. Miskolc, 2008. 20. o.

²⁴⁸ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 52-54. o.

²⁴⁹ Szalai Miklós: Részletek ifj. Andrassy Gyula politikai naplójából (1907-1913). In: Történelmi Szemle. 2002/1-2. 165-203. o.; Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 76. o. ; Az idézet fordítása: „Nem szép a pluralitás, egyáltalán nem.” – „Lehet, hogy az eszme nem szép, azonban elkerülhetetlen.”

²⁵⁰ Gerő András: *Az elsöprő kisebbség*. 134. és 136-137. o.

²⁵¹ Ua. 66-67. o.

reprezentálta magát az alsóházban, mint amekkora bázissal valójában rendelkezett. A magyar többségű, negyvennyolcas beállítottságú területeken a dualista rendszer gyakorlatilag megbukott, a kiegyezést nemzeti sérelemként élték meg. A kormánypárt a nemzetiségi vidékekről igyekezett támogatottságot szerezni, részben a nemzetiségi bürokratikus apparátust lekötelve magának, részben pedig a nemzetiségi passzivitására építve.²⁵² A kormánytöbbségre a garanciát Erdély biztosította: 200 ezer szász 22 képviselőt választott, míg a szintén 200 ezer fős Pest csak 5-öt. A nemzetiségi ellentéteket növelte, hogy az erdélyi német városok és a szász székek jóval több parlamenti hellyel rendelkeztek, mint a magyarok székely székek és a román többségű területek. Összességében a nemzetiségi köztul a kormányhatalom legbiztosabb támaszát a svábok és a szászok jelentették, az ő elvárásainak felelt meg leginkább a kiegyezés.²⁵³ Gerő András érvelésével polemizál Cieger András a *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon* c. munkájában. Cieger azt a tézist állítja fel, hogy az 1880-as évekre a magyar lakosság köreiben a kormányzó Szabadelvű Párt népszerűsége jelentősen megnőtt, a Függetlenségi Párt szavazóbázisa viszont elapadt: 1875 és 1905 között a kerületek felében sem tudtak jelöltet állítani. A századfordulóra így a magyar többségű választókerületek 35,4%-a stabilan a szabadelvű képviselőkre, 18%-a a függetlenségiekre adta a szavazatát. A kormánypárttal elégedetlen magyar kerületek pedig többségében inkább a 67-es kiegyezést elfogadó valamelyik ellenzéki pártot támogatták, mintsem a függetlenségiakat...²⁵⁴ Sente Zoltán *Kormányzás a dualizmus korában* c. Gerő Andrásához és Cieger Andrásához hasonlóan szintén a korrupciót, a manipulációt tartja a korabeli választások legfontosabb jellemzőjének. Kiemeli, az egyéni választókerületekben tartott többségi választási rendszer során elvesztek a töredékszavazatok, s ez a kormánypárt számára biztos többséget biztosított. Rámutat, az 1872-es választásoktól a szavazás hatósági befolyásolására, amelynek során a választásokat országosan irányító belügyminiszter és a főispánok visszaéltek a jogkörükkel.²⁵⁵

Ifj. gr. Andrássy Gyula 1908. november 11-én nyújtotta be a parlament Képviselőházában az országgyűlési képviselőválasztásról szóló törvényjavaslatát.²⁵⁶ Ennek indoklásában részletesen elemezte az érvényben lévő magyar választási rendszer visszasságait: „Választói törvényünk gyökeres reformálásra szorul. Aktív választói jogunknak elavult rendszere,

²⁵² Ua. 18. o., 21-22. o.

²⁵³ Ua. 19-20. o., 22-28. o.

²⁵⁴ Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*. Bp., 2011, Napvilág Kiadó. 38. o.

²⁵⁵ Sente Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Bp., 2011, Atlantisz. 323-327. o.

²⁵⁶ 366. országos ülés 1908. november 11-én Justh Gyula elnöklése alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonegyedik kötet. Bp., 1908, Athenaeum. 27-43. o. – Ifj. gr. Andrássy Gyula beszéde: 30-37. o.

különösen a földadóminimum rendkívüli aránytalansága, valamint a választókerületi beosztásnak feltűnő igazságtalansága már régóta megérlelték a parlamenti reform szükségét. ... A mi választói jogunk egész Európában talán a legszűkebb körű. Választóink összes száma nem sokkal haladja meg az 1.1 milliót, amennyiben az 1908. évre érvényes választói névjegyzékben összesen 1.119.621 választó szerepel.” Ez az 1907-es „polgári népességnek (18,048.106) mindössze 6,2%-át teszi.” A választási rendszer jogszabályi alapját éles szavakkal bírálta: „A mi szűkkörű választói jogunk egészben véve ma is az 1848. évben lefektetett alapokon nyugszik. Az 1874:XXXIII. t.c. lényegileg megtartotta azt a vagyoni és értelmi cenzust, melyet az 1848:V. t.c. megállapított. Az uralkodó választói jogcím ma is a földbirtok, illetőleg az ¼ úrbéri telek adója. Földbirtok címén 1908. évre 704.855 választó lett felvéve, az összes választók 62,9%-a.”²⁵⁷ Az 1874:XXXIII. t.c. még visszalépés is volt az 1848:V. t.c.-hez képest, amely még szigorúbb vagyoni és értelmi cenzust alkalmazva, a lakosság 7,2 %-ának adott választójogot, nyílt szavazás lebonyolítása mellett. Az 1874:XXXIII. t.c. tovább szűkítette a vagyoni cenzust, nehezítette a városi ingatlanulajdonosok helyzetét, a tulajdoni alapú cenzust az adócenzussal váltotta fel és az adóhátralékosokat kizárta a választójogból. Ennek következtében csupán 6%-ra esett vissza a választójogosultság.²⁵⁸

A politikai rendszer elmaradottsága miatt több lépcsős reformot képzelt el: „Politikailag iskolázott és előrelátó nemzetek – mint aminő például az angol – mindig csak lépésről-lépésre haladtak a választói jog kiterjesztésének útján, mindig figyelemmel arra, hogy az újonnan emancipált rétegek ne majorizálhassák az ezelőtt szavazati joggal bírt rétegeket.” Az ideális fejlődéshez és európai felzárkózáshoz már sokkal korábban keresztül kellett volna vinni véleménye szerint ezt a programot: „Nagy mulasztás volt, hogy a választók számát nem szaporítottuk már korábban, akkor, amikor még részleges reformok is célhoz vezethettek volna, s amikor újabb és újabb rétegek fokozatos bevonásával és asszimilációjával lépésről-lépésre fejleszthettük volna a választói jogot.”

Ifj. Andrassy azonban úgy gondolta, nem lehet a lemaradást a társadalmi feltételek javítása, vagyis átfogó szociális-kulturális reform nélkül csupán a választásra jogosultak létszámának emelésével megoldani: „De a legszűkebb körű választói jogról egyszerre a másik végletbe

²⁵⁷ Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. Indoklás és 18 melléklet. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXVIII. kötet. Budapest, 1909, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 1-371. o. (Iromány száma: 926. szám.) 55. o. A törvényjavaslatot könyv formájában is kiadták: Ifj. gr. Andrassy Gyula: *Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról, indokolással és statisztikai melléklettel.* Bp., 1908, Pesti Könyvnyomda

²⁵⁸ Szente Zoltán: Kormányzás a dualizmus korában. 317-318. o.; Magyar Nagylexikon. XVIII. kötet. Unh-Z. Bp., 2004, Magyar Nagylexikon Kiadó. 138-139. o.

csapni át, vagyis a *korlátlan és egyenlő általános választói jog* alapjára állani, az egységes nemzeti állam és az egészséges társadalmi fejlődés szempontjából egyaránt veszélyes lenne. ... A korlátlan választói jognak minden átmenet nélkül, egyszerre való behozatala az államhatalmat a vagyontalan, a politikailag iskolázatlan, tehát kellő belátással és az államügyek intézéséhez megkívánt hivatottsággal egyáltalán nem bíró tömeg kezeibe szolgáltatná át.”²⁵⁹

A választójogi reformtervezet a fokozatosság elvének megfelelően nem adott volna – egyelőre – szavazati jogot a nőknek: „A 24 éven felüli magyar honos nők száma, az 1900. évi népszámlálás adatai szerint, kerek számban 4 millió. Ebből írni-olvasni tud 1.600.000 (40%). ... a nők nélkül is oly nagy számú új elemet kíván e törvényjavaslat választói joggal felruházni, hogy a kockázatot még fokozni politikai könnyelműség volna.” A választásra jogosult férfiak életkori határát ugyanezen okból 20 évről 24 évre kívánta felemelni.²⁶⁰

Ifj. gr. Andrassy Gyula új törvényjavaslatának 1. §-a ezen elv figyelembevételével a következő megfogalmazást nyerte:

„1. § Az országgyűlési képviselőválasztáson választói joga van minden férfinak, aki magyar állampolgár, életének 24. (huszonnegyedik) évét betöltötte, állandó lakással bír (2. §)...” Az „állandó lakás” kitétele nem az ingatlan tulajdonra, hanem az állandó, bejelentett lakcímre vonatkozik: „2. § A választói jogosultsághoz kívánt állandó lakással bír az, akinek legalább egy év óta ugyanabban a községben saját házában, vagy szolgalmakép, vagy legalább két heti felmondás mellett bérben, avagy illetmény fejében önálló lakása van, vagy aki ily lakással bíró személynél legalább egy év óta ugyanabban a községben lakik.”²⁶¹

Az általános választójog tulajdonképpen így még – a nők kizárása ellenére is – többé-kevésbé megvalósult volna, de ennek azonnali bevezetése ifj. Andrassy véleménye szerint akár az állam működését is megbéníthatta volna: „A 24 éves összes férfi-népességnek (3.889.425) szavazati joggal felruházása a mai hatalmi helyzetet egy csapásra megdöntené.”

²⁵⁹ Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. Indoklás és 18 melléklet. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXVIII. kötet. Budapest, 1909, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 1-371. o. (Iromány száma: 926. szám.) 56. o.

²⁶⁰ „Az 1874:XXXIII. t.c. 1. §-a szerint már a 20 éves férfinak választói joga van. Ily alacsony korhatárral másutt sehol nem találkozunk. Anglia, Franciaország 21 év, Ausztriában 24 év, Belgiumban és a Németbirodalomban 25 év a választói jog elnyeréséhez szükséges életkor. A politikai életben való részvételhez bizonyos fokú érettség és higgadság szükséges. Ne adjon tehát a törvény választói jogot olyanoknak, kiknél ezt az előfeltételt – életkoruknál fogva – átlag kizártnak kell tekinteni. Csak a nagykorút illetheti meg szavazati jog, mert ellentmondás rejlik abban, hogy valaki saját magánügyeit ne intézhesse, a közügyek intézését azonban döntően befolyásolja. Ezt a korhatárt 24 évre kell emelni. ... Az összes 20 éves férfinépességnek általános választói joggal való felruházása esetén a választók mai létszáma éppen megnégyszereződne, vagyis 1.119.621-ről 4.322.960 főre emelkednék.” – Ua. 57. o.

²⁶¹ Ua. 1. o.

²⁶² A statisztikai adatok tükrében így vázolta fel a lehetséges következményeket: „Ha minden nagykorú férfi egyenjogú választó lenne, több analfabéta (közel 1.300.000) bírna választói joggal, mint amennyi választónk (1.100.000) ma van. ... Alig van Nyugat-Európában ország, amelynek választói között ily arányban szerepelne a teljesen műveletlen elem.” ²⁶³

A korlátozás határvonalának éppen ezért – közvetett, elektori rendszert irányozva elő az írni-olvasni nem tudó rétegeknek – az analfabetizmust határozta meg: „*Vagyoni cenzus* felállításához nem folyamodhatunk, mert ez ellenkeznék a kormányprogram kiindulási pontjával: az általános választói joggal. Ezért az értelmi cenzushoz kellett fordulni s ennek legalacsonyabb mértékét, az *írni-olvasni tudást* kellett a választói jog tervezetének alapjául venni. Mivel az írás-olvasás kizárólag mint minimális értelmi cenzus szerepel, azokat is fel kell ruházni választói joggal, akik nem magyarul tudnak írni és olvasni. Az ilyen értelmi cenzus azok szempontjából sem eshetik kifogás alá, akik az általános szavazati jog hívei, mert egy mindenki által olcsón vagy ingyen és aránylag könnyen megszerezhető feltételhez köti a választói jogot.” ²⁶⁴ A tervezet hangsúlyozottan ügyelt a nemzetiségekre, mert még a magyar nyelvtudást sem követelte meg. ²⁶⁵

A 6. § a következőképpen szabja meg az írás és olvasás kompetenciája függvényében a választás módját: „Azok a választók, akik írni és olvasni tudnak (közvetlen választók), közvetlenül és személyesen, a többiek (ösválasztók) közvetve és megbízott útján gyakorolják választói jogukat.” ²⁶⁶

De még az analfabétákra vonatkozó megszorítással is az általános, közvetlen választójog a kormányzat számára átláthatatlan változásokkal járt volna. ²⁶⁷ Ezt ellensúlyozandó, a politikai rendszer stabilitását ifj. Andrassy a pluralitás elvével látta biztosítani. Az angol filozófusra és közgazdászra, John Stuart Mill-re (1806-1873) hivatkozik, aki a *Consideration on Representative Government (A képviseleti kormányzásról)* c. művének VIII. fejezetében (*Of*

²⁶² Ua. 58. o.

²⁶³ Ua. 59. o.

²⁶⁴ Ua. 58. o.

²⁶⁵ „A magyar nyelv kikötése már egészen más jelleget adna az írni-olvasni tudás követelményének. A választói jog ezen előfeltétele a nem magyar ajkúakra nézve elveszítené azt a könnyen megszerezhető voltát, amely miatt az írni-olvasni tudáson alapuló választói jog általános választói jognak tekinthető.” – Ua. 59. o.

²⁶⁶ Ua. 3. o.

²⁶⁷ „A munkásosztály 24 éven felüli írni-olvasni tudó férfi népességben (2.618.501) is 43%-ot tesz ki. Tehát az a vagyoni önállósággal nem rendelkező munkásság, amely ma a választók közt 6,1%-kal szerepel, jövőre 43,2%-kal szerepelne, ami túlságos gyors térfoglalást jelentene. ²⁶⁷ ... E rendszer szerint az a munkásosztály, amely eddig a választók között mindössze 6,1%-kal szerepelt, ezentúl a mindenkire (tehát a polgári társadalomra nézve is) egyaránt kötelező minimális értelmi cenzus birtokában teljes számban bejutna az egyes szavazatú választók közé, s az összes szavazatok 36,3%-át tenné ki. Több munkás választó (1.130.083) lesz, mint amennyi választó ma egyáltalán van (1.119.621). ... a munkásosztályból 294.297, vagyis közel 300.000 egyén ruháztatnék fel kettős szavazati joggal, tehát majdnem ötször annyi munkás, mint amennyi ma egyáltalán választói joggal bír, úgy hogy a munkás szavazatok száma a mostani 66.000 helyett 1.400.000-et tenne ki.” – Ua. 65. o.

the Extension of the Suffrage – A szavazati jog kiterjesztéséről)²⁶⁸ fejtette ki a plurális választójog elméletét. Ennek megfelelően tervezte Magyarországon is bevezetni az egyes, kettős, ill. hármas szavazatokat különféle cenzushatárok mentén:

„A pluralitás az általános választói jognak korrektívuma, mely az egyenlő szavazati jog merev igazságtalanságának enyhítésére hivatott. Célja a műveltség, belátás, higgadtság legelső fokán álló tömeg feltétlen uralmát lehetetlenné tenni, vagy legalább is ellensúlyozni, s a műveltebb, higgadtabb, az államfenntartó fölényét az általános választói jog behozatala mellett is lehetőleg érvényesíteni. Célja intézményesen biztosítani azt, hogy a nagyon könnyen félrevezethető, rendszerint szenvedélyes és szeszélyes tömeg uralma helyett a józan megfontolás, a politikai hivatottság vihesse az államéletben a vezérszerepet. Célja a szűkkörű választói jogból a legdemokratikusabb választói jogra való rögtöni átmenet veszélyeit enyhíteni.”²⁶⁹

Ifj. gr. Andrássy Gyula az indoklás szövegében részletesen bemutatja a plurális választójogi rendszerek európai példáit. A nyílt pluralitás két fő változatát így összegezte ifj. Andrássy:

„Egyik az a kettős szavazati jog, amely Franciaországban a múlt század húszas éveiben, valamint Ausztriában az általános egyenlő választói jognak 1907. évben történt behozatala előtt a kuriális rendszerben divatozott. Az 1820. június 29-iki francia törvény, illetőleg az 1896. június 14-iki osztrák törvény szerint azok a választók, akiknek a törvény fokozottabb befolyást kívánt adni, azonkívül, hogy külön képviselőket választhattak, egyúttal az általános választói joggal felruházottak tömegében (Ausztriában az I-IV. kúria tagjai az V-ikben) szintén szavazati joggal bírtak.”²⁷⁰

A másik válfaj a *belga rendszer*, mely az értelmiség, a vagyon, a kor és a család figyelembe vételével ad az állampolgároknak egyes vagy többes (két vagy három) szavazatot.”²⁷¹

²⁶⁸ John Stuart Mill: *Consideration on Representative Government* - London, 1861, Parker, Son, and Bourn, West Stand; magyarul: John Stuart Mill: *A képviseleti kormány*. Pest, 1867, Emich Gusztáv.

²⁶⁹ Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. Indoklás és 18 melléklet. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXVIII. kötet. Budapest, 1909, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 1-371. o. (Iromány száma: 926. szám.) 60. o.

²⁷⁰ Ausztriában 1907-ig kuriális rendszer volt érvényben: 1896-ig négy, 1896 és 1907 között pedig öt kúria állt fenn, mindegyikben tartományonként rögzítették a képviselők számát és nemzetiségi arányát. A nagybirtokos kúria (85 képviselőt delegált a Reichsratba), a kereskedelmi- és iparkamarai kúria (21 képviselő), a városi kúria (118 képviselő) és a községi kúria (129 képviselő) mellé 1896-ban jött létre az általános választói kúria 72 képviselővel. Az ötödik kúria azonban nem rendelkezett kellő súllyal, mivel a parlamenti szavazásokon mindegyik képviselőjük csak egy szavazattal rendelkezett, míg az első négy kúria 353 képviselője dupla szavazati jogot kapott, melynek következtében 706 szavazat került szembe 72 szavazattal. – Zsoldos Ildikó: *Pártviszonyok és országgyűlési képviselő-választások Szabolcs vármegyében 1905-1906-ban*. PHD-Értekezés. Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola. Miskolc, 2008. 20-21. o.

²⁷¹ Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. Indoklás és 18 melléklet. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXVIII. kötet. Budapest, 1909, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 1-371. o. (Iromány száma: 926. szám.) 60-61. o.

Ifj. Andrassy tulajdonképpen az 1893-ban bevezetett belga modellt vette alapul a törvényjavaslata kidolgozása során. A középkorban szintén régi nemesi alkotmány alapján álló Belgium²⁷² már korábban is követendő példának számított a magyar törvényhozás számára. Az 1848-as márciusi törvényekben egyértelműen kimutatható az 1831-es belga alkotmány hatása: ez legfőképpen a belga alkotmány 63., 64. és 88. cikkelyei alapján kidolgozott független felelős magyar minisztérium alakításáról szóló 1848:III. t.c. 1., 3., 4., 28., 29. és 31. §-aiban nyilvánul meg.²⁷³ A francia, a holland és az amerikai alkotmány elvei figyelembevételével kidolgozott belga liberális alkotmány parlamentáris monarchiában határozta meg az ország államformáját és egy központosított, egységes államot irányzott elő, amelyben biztosították a polgári szabadságjogokat, részletesen kitértek a sajtószabadságra és Montesquieu koncepciója alapján szétválasztották a hatalmi ágakat. Az 1831-es belga alkotmányt részletesen elemezte – a magyar párhuzamokra is utalva – ifj. Andrassy nevelője, Concha Győző *Újkori alkotmányok* c. két kötetes művének (1884, 1888) első részében.²⁷⁴ Valószínűleg ennek ismeretében lehetett ifj. Andrassy számára kézenfekvő a belga példa.

A magyar tudományos életben az 1893-as belga választójogi reformot elsőként Balogh Artúr mutatta be *A belga alkotmányrevízió* c. tanulmányában 1895-ben, az Erdélyi Múzeum c. folyóiratban.²⁷⁵ Balogh Artúr a gondolatmenetet – ifj. Andrassy tervezete tükrében – 1908-ban a Jogállam hasábjain *Többes szavazat* c. tanulmányában folytatta, részletesen hivatkozva John Stuart Mill koncepciójára és a belga gyakorlatra.²⁷⁶

Ifj. Andrassy a törvényjavaslat indoklásában felvázolta a belga példát²⁷⁷ és háttéranyagként ismertette a plurális választójog más európai példáit is.²⁷⁸

²⁷² Concha Győző: *Újkori alkotmányok* I. Bp., 1884, Magyar Tudományos Akadémia. 15-16. o.

²⁷³ Nagy Miklós: Ghyczy Kálmán, mint nádori ítélőmester. (Adatok az 1848. évi törvényeink történetéhez.) In: Budapesti Szemle. 635. szám, 1930. október. 1-28. o.; báró Kaas Albert: *Az alkotmányfejlődés tényezői*. Bp., 1926, Egyetemi Nyomda. 121. o.

²⁷⁴ Concha Győző: *Újkori alkotmányok* I. Bp., 1884, Magyar Tudományos Akadémia. 1-122. o.

²⁷⁵ Dr. Balogh Artúr: *A belga alkotmányrevízió*. In: Erdélyi Múzeum. 1885. XII. évf. 1. szám. 25-36. o.

²⁷⁶ Dr. Balogh Artúr: *Többes szavazat*. In: *Jogállam*. 1908. 481-495. o.

²⁷⁷ Az 1893. szeptember 7-én elfogadott belga törvény azonban a következőképp módosította az addig mindössze 133.000 állampolgárnak szavazati jogot biztosító belga választójogi rendszert és a választásra jogosultak körét:

„Általános választói joggal, vagyis *egy szavazattal* bír minden 25 éves, belga származású vagy honosított férfi, aki valamely községben legalább egy év óta állandóan lakik.

Két szavazata van annak, aki:

1. házas vagy özvegy, törvényes leszármazója van, 35 életévét betöltötte és 5 frank személyi adót fizet.

2. 25. életévét betöltötte és:

a) 2000 frank értékű ingatlannal bír (aminek évi 48 frank kat. hozadék felel meg); vagy

b) belga állampapírból, avagy az általános takaré- és nyugdíjpénztárból 100 frank évi járadékot húz.

Három szavazata van annak, aki 25. évét betöltötte és

a) a törvényben megjelölt főiskolai diplomával, vagy magasabb középiskolai végbizonyítvánnyal bír... vagy

b) a törvényben felsorolt közhivatal, vagy állást tölt be, vagy töltött be, illetőleg a törvényben felsorolt magánfoglalkozása van, vagy volt.

A tervezet 1. §-ában felvázolt alapkövetelményeknek megfelelő személyek és az analfabéta ösválasztók megbízottjai, az elektorok egy szavazattal rendelkeztek volna (7. §) ²⁷⁹, míg a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők és több adót befizetők két (8. §) vagy három (9. §) szavazat leadására lettek volna jogosultak.

A kettős szavazatról rendelkező 8. § a következő feltételeket szabja a magasabb cenzushoz:

- végzettségi cenzus: lényegében 8 osztály elvégzése (1.) ²⁸⁰;
- legalább 8 osztály elvégzéséhez kötött állás (2.) ²⁸¹;

Belgiumban 1905/6-évben összesen 1.606.603 választó volt 2.519.583 szavazattal. Ebből

1 szavazata volt 968.964-nek,

2 szavazata volt 362.295-nek,

3 szavazata volt 275.343-nak.

Vagyis 968.964 egyes szavazóval szemben 637.638 plurális szavazó, összesen 1.550.619 szavazattal. Tehát a politikailag jogosított népesség 60%-a a szavazatoknak csak 40%-ával rendelkezett.”
- Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. Indoklás és 18 melléklet. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXVIII. kötet. Budapest, 1909, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 1-371. o. (Iromány száma: 926. szám.) 61-62. o.

²⁷⁸ „Angliában, melynek választási rendszere pedig nem az általános választói jog alapjára van fektetve, szintén fennáll a többes szavazati jog bizonyos neme, amennyiben a birtok címén több választókerületben szavazásra jogosultak a grófság különböző választókerületeiben gyakorolhatják jogukat. A többes szavazatok száma az összes szavazatoknak több mint 10%-át teszi ki.

Poroszországban a többes szavazati joghoz hasonló hatással van az a tény, hogy a választókerület adójának 1/3-át együttesen fizető ösválasztók – tekintet nélkül azok számára – egyenlő számú közvetlen választót (Wahlmann) választanak.

Szászországban a többes szavazati jog alapján álló választási törvényjavaslat van tárgyalás alatt.

Hamburg város új választási törvénye szintén nagyobb súlyt biztosít a nagyobb jövedelmű választóknak, mint aminővel a többiek bírnak.

Romániában is különböző kúriákban szavaznak a társadalom különböző vagyoni elemei, és pedig úgy, hogy a nagyobb vagyonú választókra több képviselő esik.

Angliában a helyhatósági választásoknál igen sokáig a többes szavazati jog rendszere uralkodott. *Svéd- és Finnországban* a helyhatósági választásoknál ma is a többes szavazati jog van érvényben. Némely választó 25 szavazatot is leadhat.

Lényegileg a pluralitással egyenlő hatású, vagyis tulajdonképpen burkolt pluralitásnak tekinthető a választókerületek aránytalan beosztása is, amelynek többé-kevésbé sűrű példáival majd mindenik államban, különösen a legújabb *osztrák* választási törvényben találkozunk.

Midőn a törvényhozás különböző számú választónak adja meg az egy képviselő választásának jogát: akkor céltudatosan ad egy választónak több jogot, mint a másoknak; akkor az állam igényei szerint mérlegbe veti az egyesek jogait és az állami érdek szempontjából egyiknek több jogot ad, mint a másoknak.

A legtöbb állam így járt el; tehát a legtöbb állam elfogadta a pluralitás elvét.” – In: Ua. 62-63. o.

²⁷⁹ Ua. 3. o.

²⁸⁰ „aki a középiskolának (gimnázium vagy reáliskolának), vagy polgári iskolának legalább négy alsó osztályát, vagy tanértékre nézve ezekkel egyenrangú más iskolának (gazdasági, bányászati, művészeti, ipari, kereskedelmi, közlekedési stb. középfokú szakiskolának, katonai vagy honvéd alreáliskolának) megfelelő osztályát (évfolyamát), vagy legalább a gazdasági, bányászati vagy ipari alsófokú szakiskolát sikeresen elvégezte” – In: Ua. 3-4. o.

²⁸¹ „aki olyan állásra van vagy volt törvényesen alkalmazva, vagy akinek olyan foglalkozása van, vagy volt, amelyhez a törvény értelmében legalább az 1. pont alatt említett valamelyik iskola megfelelő osztályának, illetőleg alsófokú szakiskolának elvégzése szükséges, vagy szükséges volt akkor, mikor az illető az állást betöltötte vagy a foglalkozást folytatta” – In: Ua. 3-4. o. – A rendelet indoklása részletesen kitér arra, miért kellett az állást külön kategóriaként kezelni: „A 2. pont a gyakorlatban csak kivételes esetekben fog az 1. ponttól különböző, eredeti jogcím gyanánt szerepelni, vagyis csak kivételesen fog jogot adni a kettős szavazásra olyanoknak, akik azzal az 1. pont alapján nem bírnának. Csak olyan esetekben fordulhat ez elő, midőn az állás betöltéséhez kívánt törvényes minősítést a királyi kegyelem elengedte; azonban ily felmentés csak olyan állásokra nézve van gyakorlatban, amelyekhez az 1. pontban megjelölnél magasabb képzettség kívántatik. A 2. pont felvétele mégis indokolt, mert méltányos, hogy azok, akiknek ott megjelölt állásuk vagy foglalkozásuk van

- adócenzus: legalább évi húsz korona egyenes állami adó befizetése (4.);
- társadalmi megbecsültség katonaviseltség és gyermekszám alapján:

aki a „32. életévét betöltötte, összes katonai szolgálatát letöltötte és legalább 3 gyermeke van” (3.)

- állandó munkahely a munkaadó vérrokonai kivételével (ez a kitétel a munkahelyi megbízhatóságra utal) (5-8.).²⁸²

A hármas szavazat megadását is hasonló elv mentén szabályozza a 9. §:

- végzettségi cenzus: középiskolai képesítés (1.)²⁸³;
- legalább a középiskolai képesítés megszerzéséhez kötött állás (2.)²⁸⁴;
- adócenzus: legalább évi száz korona egyenes állami adó befizetése (3.).²⁸⁵

A választhatóság alapfeltétele tulajdonképpen az egyes szavazati jogéval egyezik meg, azon túl, hogy a parlamenti törvényhozás nyelve miatt megköveteli a magyar nyelvtudást.²⁸⁶

Az analfabéták részére kidolgozott elektori rendszer a 70. és 73. §-okból körvonalazódik ki. Az írni-olvasni nem tudók községenként vagy nagyobb települések esetében választókerületenként, ill. a központi választmány elrendelése alapján szavazóköronként (70. §)²⁸⁷ gyakorlatilag tízesével választottak volna egy elektort (70. §), aki egy szavazattal rendelkezik az országos választásokon.²⁸⁸

vagy volt, fel legyenek mentve iskolai képesítésük külön igazolása alól, s mert a szóbanlevő rendelkezés a névjegyzék összeállítását is megkönnyíti.” – Ua. 89. o.

²⁸² „aki mint munkaadó, legalább 5 év óta legalább egy, tizenhat éven felüli férfiszemélyt (akár ugyanazt, akár mást-mást) fizetés (bér) mellett alkalmaz” (5.); „aki gazdaságban, ipari, kereskedelmi vagy más vállalatban, háztartásban legalább öt év óta ugyanazon munkaadónál fizetés (bér) mellett van állandóan alkalmazva” (6.); „egyszersmindenkorra kettős szavazata van annak, aki ... ugyanazon munkaadónál fizetés (bér) mellett legalább nyolc éven át van alkalmazva” (8.) – In: Ua. 3-4. o.

²⁸³ „akinek legalább középiskolai képesítése van, vagyis aki főgimnáziumnak, főreáliskolának vagy ezekkel tanértékre nézve egyenrangú más polgári vagy katonai tanintézetnek (gazdasági, bányászati, művészeti, ipari, kereskedelmi, közlekedési stb. szakiskolának, katonai vagy honvéd főreáliskolának vagy hadapródiskolának, haditengerészeti akadémiának) legmagasabb osztályát (évfolyamát) sikeresen elvégezte” – In: Ua. 4-5. o.

²⁸⁴ „aki olyan állásra van vagy volt törvényesen alkalmazva, vagy akinek olyan foglalkozása van, vagy volt, amelyhez a törvény értelmében legalább az 1. pont alatt említett tanintézetek megfelelő osztályának elvégzése szükséges, vagy szükséges volt akkor, mikor az illető az állást betöltötte vagy a foglalkozást folytatta” – In: Ua. 4-5. o. – A hármas szavazat indoklása is hasonló elvvel magyarázza az állás figyelembe vételét, mint a kettős szavazati jognál: „E §. 2. pontjának intézkedése párhuzamos a 8. §. 2. pontjában foglalt rendelkezéssel. A szóbanlevő rendelkezés gyakorlati jelentősége itt nagyobb, mint a 8. §. analóg 2. pontja esetében, amennyiben olyan közhivatali állásokra nézve, melyek középiskolai minősítéshez vannak kötve, inkább fordulhat elő a királyi felmentés e minősítés alól.” – Ua. 93. o.

²⁸⁵ Ua. 4-5. o.

²⁸⁶ „11. § Országgyűlési képviselővé választható az, akinek a választás időpontjában választói joga van (1-4 §.), írni és olvasni tud, a törvény azon rendelkezésének, hogy a törvényhozás nyelve a magyar, megfelelni képes, és a választhatóságból a 12. és 13. §-ok szerint nincs kizárva.

Az a körülmény, hogy valakinek a 2. §. értelmében állandó lakása nincs, vagy hogy valaki a választói névjegyzékben nincs felvéve, az illetőnek választhatóságát nem zárja ki.” – In: Ua. 5. o.

²⁸⁷ Ua. 24. o.

²⁸⁸ „73. § Az ösválasztók szavazatukat vagy külön-külön jelenthetik be, vagy azok, akik ugyanarra a megbízottra kívánnak szavazni, csoportosan jelentkezhetnek. ... Az ösválasztó önmagára is adhatja a szavazatát. ...

Megbízottul az van megválasztva, aki legalább tíz érvényes szavazatot kapott.

Az európai elektori választási rendszereket is alaposan áttekintette ifj. Andrássy, mielőtt megfogalmazta tervét: „A régebben meglehetősen elterjedt közvetett választási rendszer ma már kiveszőben van. A nyugati államok között csupán Poroszországban és Szászországban (ahol azonban most tárgyalják a közvetlen választási rendszerről szóló törvényjavaslatot) áll fenn. Azonfelül Romániában és Horvát-Szlavónországok falusi választókerületeiben áll fenn a közvetett választói jog. De bár e rendszer ma már az irodalomban is túlhaladottnak tekinthető, nálunk az analfabétáknak közvetett választói joggal felruházása nem volna visszaesés.”²⁸⁹ Az európai politikai-társadalmi sajátosságoktól eltérő Amerikai Egyesült Államok az elnökválasztás tekintetében az elektori rendszert mind a mai napig megtartotta (az elnököt közvetve, az elektori kollégiumon keresztül választják).²⁹⁰

A közvetlen választásra jogosultak száma a törvénytervezet bevezetése esetén másfél millióval gyarapodott volna, az alábbi megközelítő értékű választási statisztika mellett:

Összes közvetlen választásra jogosult személy: 2.618.000 fő; Egy szavazati joggal rendelkezők (elektorokkal): 1.504.000 fő; Egy szavazati joggal rendelkezők (elektorok nélkül): 1.377.000 fő; Két szavazati joggal rendelkező személyek: 896.000 fő; Három szavazati joggal rendelkező személyek: 218.000 fő; Analfabéta ősválasztók (közvetett módon választók): 1.270.000 fő; Elektorok (1 szavazattal): 127.000 fő.²⁹¹

A szavazás módjára nézve ifj. gr. Andrássy Gyula a nyílt szavazás mellett foglalt állást. A 100. § így rendelkezik erről: „A szavazás nyilvánosan, élőszóval történik.”²⁹² Az erkölcsi nyíltság, a vélemények felvállalása mellett legfőbb érve a választási visszaélések megakadályozása, a választások átláthatóbb lebonyolítása.²⁹³

Ha valamely községben vagy szavazóköri körben az ősválasztók száma a tízet vagy ennek többszörösét legalább ötten meghaladja, az összes tízes csoportokra eső megválasztott megbízottakon felül egy további megbízott választható; ennek megválasztásához azonban legalább öt érvényes szavazat szükséges.

Olyan községben, ahol tíznél kevesebb ősválasztó van, a megbízott megválasztásához öt szavazat elegendő.” – In: Ua. 25. o.

²⁸⁹ Ua. 69. o.

²⁹⁰ Az amerikai alkotmány szövege a kiegészítésekkel magyarul: http://hungarian.hungary.usembassy.gov/constitution_in_hungarian.html (1787. szeptember 17-én elfogadott amerikai alkotmány II. cikk 1. §-a rendelkezik az elektori elnökválasztási rendszerről, ezt módosítja az alkotmány 1804-es XII. kiegészítése)

²⁹¹ Dr. Horváth Attila: Andrássy Gyula életműve az alkotmány és jogtörténet tükrében. In: Az európai utas. Ifjabb gróf Andrássy Gyula emlékezete. 28-36. o. (34. o.)

²⁹² Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. Indoklás és 18 melléklet. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXVIII. kötet. Budapest, 1909, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 1-371. o. (Iromány száma: 926. szám.) 38. o.

²⁹³ „A tapasztalat azt mutatja, hogy a vesztegetés főleg a választás napján történik. Ha a jelöltek és korteseik a szavazások eredményeit minden pillanatban nem tudhatják, ha tevékenységüket (ide értve a vesztegetést is) nagy területre kell kiterjeszteniük: akkor a dolog természete szerint nagyon meg lesz nehezítve a vesztegetés, mely súlyos áldozatokkal egybekötve, igen kétes eredménnyel bíztat. ... A titkosság nem is jár azokkal az előnyökkel, amelyeket tőle várnak. A vesztegetést nem szünteti meg, inkább csak más alakot ad neki. A vesztegetést többé nem úgy gyakorolnák, hogy egyes szavazatokat vásárolnának meg, hanem úgy, hogy a kortesekhez és

Ifj. gr. Andrassy Gyula meg kívánta változtatni a választókerületek aránytalan beosztását is: „Választókerületi beosztásunk szintén elavult, egyenlőtlen, igazságtalan. Ugyanis jelenleg 9 kerületben 500-nál kevesebb, 54 kerületben 4000-nél több, 7 kerületben pedig 7000-nél is több a választók száma. Bereczk községben 125, Budapest VII-ik kerületében 14.492 egyén választ egy képviselőt.”²⁹⁴ A szabályozásra külön törvényt helyezett kilátásba: „15. §. A választókerületek és székhelyük megállapításáról külön törvény rendelkezik.”²⁹⁵

A politikai rendszer fenntartása érdekében azonban ifj. Andrassy veszélyt látott a területi elven alapuló, közelítőleg egyenlő lélekszámú választókerületek létrehozásában, mivel a politikai passzivitásból már kimozdult nemzetiségek – elsősorban a románok, a szlovákok és a szerbek – már komoly célokat tűztek ki maguk elé. Ezért a határbeosztások kiigazításával ifj. Andrassy mintegy 300 magyar többségű kerülettel szemben csupán kb. 100 nemzetiségi többségűt irányozott elő, ezzel is biztosítva a magyar hegemoniát.²⁹⁶

A választójogi rendszer átalakítása részeként sor került volna az önkormányzati reformra is, amelyet a törvényjavaslat indoklása így vetít előre: „Ugyancsak a parlamenti reform természetes következményeképp revízió és újabb szabályozás alá kell vonni az *önkormányzati választói jogot* is, minthogy Budapest székesfővárosban, a vármegyei és városi törvényhatóságokban, valamint a volt törvényhatósági és egyéb privilegizált városokban is ... a közigazgatási választói jog alapját jelenleg szintén az az országos választói jog alkotja, amely jövőre e törvényjavaslatnak törvényerőre emelkedése esetén gyökeres változás alá kerül. Az önkormányzati választói jog újra szabályozására vonatkozó törvényhatósági intézkedéseket szintén sürgősen szándékozom előterjeszteni.”²⁹⁷ Ifj. Andrassy a fővárosi közigazgatás reformjáról tartott 1906. október 24-i képviselőházi beszédében kifejtette, Budapesten általános és egyenlő választójogot kíván adni, titkos szavazás lebonyolítása mellett: „Ezen javaslat a fővárosra nézve be akarja hozni a titkos szavazati jogot is, s

befolyásosabb emberekhez azon kijelentéssel fordulnának, hogy csak akkor adják meg az ígért pénzt, vagy előnyt, ha majd a jelölt csakugyan többségre tesz szert; vagy úgy, hogy községeknek, társulatoknak, tömegeknek tetsző adományokat, alapítványokat ajánlanak fel. ... Még egy nagy hátránya van a titkos szavazásnak, az, hogy a választási visszaéléseket is nehéz kideríteni, mert nem tudni, hogy a választó kire szavazott. Azon országokban, ahol titkos a szavazás és ahol a titkot a felállított elvhez következetesen a bíraskodás során is megóvják, mint például Franciaországban, néha kénytelenek mandátumától azt fosztani meg, aki kifogástalanul járt el.” – Ua. 73-76. o.

²⁹⁴ Ua. 56. o.

²⁹⁵ Ua. 6. o.

²⁹⁶ Szalai Miklós: Választójogi reformkísérlet a századforduló Magyarországon. In: Múltunk. 2000/2. 60-91. o.

²⁹⁷ Ua. 78. o.

ezenkívül a virilizmus intézményét is el akarja törölni, persze mindig csak a fővárosban, mert a többi törvényhatóságok nem mindenben ítélték meg ugyanezen szempontok szerint.”²⁹⁸

A hatalmas jogi apparátust felhasználó választójogi tervezet a heves parlamenti elutasítás és elzárkózás miatt azonban nem valósulhatott meg a gyakorlatban. A függetlenségek ellenzése miatt még törvény-előkészítő bizottság elé sem kerülhetett a javaslat.

A parlamenti platformok mindegyike megegyezett abban, hogy sérelmezték a középrétegeknek juttatandó kettős vagy hármas szavazati jogot. Kossuth Ferenc a pluralitással ugyan nem polemizált, de aggodalmának adott hangot, hogy a közalkalmazottak, a szocialisták és a zsidóság így helyzetelőnybe kerülhetnek. Justh Gyula a tervezet antidemokratikus mivoltát bírálta, míg Holló Lajos elvetette a pluralitás elvét (írni-olvasni tudáshoz és egy helyben lakáshoz, saját otthonhoz kötötte volna az egyenlő választójogot) és a javaslat nacionalizmusát kevesellte. A Katolikus Néppárt attól félt, hogy az analfabéták részére előirányzott közvetett szavazati jog hátrányosan érintené a szavazóbázisukat, de a katolikus autonómia megvalósulása esetén felhagytak volna az ellenvéleményükkel. A nemzetiségek is elégedetlenségüknek adtak hangot, ami találkozott Ferenc Ferdinánd és Belvedere-köre helyeslésével.²⁹⁹

A koalícióban is bomlást idézett elő ifj. Andrássy javaslata. Vázsonyi Vilmos és az általa vezetett Polgári Demokrata Párt a tervezet számukra elfogadhatatlan mivolta miatt lépett ki a szövetkezett ellenzék soraiból. Ennek ellenére egyébként Vázsonyi továbbra is tisztelettel tekintett ifj. Andrássyra.³⁰⁰

A plurális választójogi tervezet legerőteljesebb ellenzője azonban a munkásmozgalom volt. Az utcán még erőteljesebb volt a bíráló, mint a politikai elit köreiben...

f) Ady Endre contra ifj. gr. Andrássy Gyula

A koalíciós kormány sokáig nem tájékoztatta közvéleményt a készülő választójogi reform részleteiről. Az 1906-os és 1907-es év aratósztrájkjainak megismétlődésétől tartva ifj. gr. Andrássy Gyula is inkább a hallgatás mellett döntött. Annál nagyobb volt viszont a felháborodás, mikor 1908 őszén, megvárva az aratót és a betakarítást, beterjesztette a törvényjavaslatot és hivatalosan is mindenki megismerhette a tervezet részleteit.

²⁹⁸ 49. országos ülés 1906. október 24-én Justh Gyula, utóbb Návay Lajos elnökle alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Harmadik kötet. Budapest, 1906, Athenaeum. 116-149. o. – ifj. gr. Andrássy Gyula felszólalása: 147. o.

²⁹⁹ Szalai Miklós: Választójogi reformkísérelt a századforduló Magyarországon. In: Múltunk. 2000/2. 60-91. o.

³⁰⁰ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 69. o.

Ady Endre a Népszava 1908. október 25-i számában megjelent *Pannónia grófnő szekere* c. költeményében adott hangot a radikális társadalmi változást kivédő, a dualista rendszer konzerválását is célzó tervezettel szembeni fenntartásainak. A Pannónia grófnő szekere által szimbolizált úri Magyarország és a félf feudális viszonyok közt élő nép antagonisztikus ellentétét, dualitását³⁰¹ szemléletesen jellemzi Ady, rámutatva a tömeg megmozdulásától tartó hatalom hozzáállására és időzítésére: „A rongyosak, ember-ordasok / Elbújtak sírva, fázva, várva: / Kocsizhat Pannonia dáma. // Csörtess, kocsis, nincs veszedelem. / Bús ezerjei most a mobnak / Jövő tavaszig nem morognak.”³⁰²

g) *Tömegmozdulások a plurális választójogi tervezet ellen*

Az első nagyszabású választójogi felvonulás a koalíciós kormány időszakában 1907-ben, a Parlament megnyitásának napján, október 10-én zajlott le. A Vörös Csütörtök néven ismertté vált eseményen – miként a tüntetésre való felhívásban olvasható – a munkásság a „koalíciós csendőrruralom” és ifj. Andrássy politikája ellen tiltakozott, mivel „százával oszlatják fel a munkásszervezeteket.”. A szakszervezetek a tömegtüntetés mellé általános sztrájkot is hirdettek a Ferenc József trónbeszédében megígért általános választójog mielőbbi bevezetése érdekében.³⁰³

Budapesten, reggel 7 órától addig sohasem látott méretekben „munkások százezrei tömött sorokban” vonultak fel a Rákóczi úton és Aréna előtti téren tartott tüntetésen. A Parlamentben, amelynek a környékét teljes egészében lezárta a fővárosi rendőrség, a munkások küldöttségének vezetője, Garbai Sándor tájékoztatta a követeléseikről, köztük az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog szorgalmazásáról az őt fogadó Justh Gyulát.

³⁰¹ Gerő András a dualizmus rendszerét az ellentétek, a „dualizmusok” koraként jellemzi *Dualizmusok – A Monarchia Magyarországa* c. könyvében. – Gerő András: *Dualizmusok – A Monarchia Magyarországa*. Bp., 2010, Új Mandátum Könyvkiadó.

³⁰² Ady Endre: *Pannónia grófnő szekere*. In: Ady Endre: *Költeményei. Első Kötet*. Bp., 1983. Helikon. 207-208. o.; Ady Endre összes versei. Bp., 2006, Osiris Kiadó. 201-202. o., 1261. o.; Szalai Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. 81. o.; Szalai Miklós: *Választójogi reformkísérlet a századforduló Magyarországon*. In: *Múltunk*. 2000/2. 60-91. o.

³⁰³ „Október 10-én nyílik meg a parlament. A megnyitásnak az általános, titkos választójog jegyében kell megtörténnie. Az egész ország népének ki kell mutatnia, hogy elítéli és utálja a koalíció országpusztító uralmát, és hogy törhetetlen szívóssággal ragaszkodik az általános, egyenlő, titkos választójoghoz. ... Az egész országban legyen általános munkaszünet, és a nép mindenütt gyűlésekkel és tüntetésekkel mutassa ki, hogy követeli az általános, titkos választójogot.” – A budapesti összbizalmi testület felhívása az október 10-i általános sztrájkra és tüntetésre. – *Népszava*, 1907. szeptember 10. Magyarország népéhez! In: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Harmadik kötet. A magyar munkásmozgalom a 20. század első éveiben és az 1905-1907-es forradalmi válság idején. 1900-1907*. 558-560. o.

A fővárosban nem történt atrocitás, viszont a vidéken több összeütközésre is sor került: „Meg kell emlékeznünk azonban azokról a zaklatásokról, amelyeket vidéki elvtársainknak a közigazgatási hatóságoktól kellett eltűrniük. ... A vidéki kisistenek mindenáron meg akarták menteni a hazát is...”³⁰⁴

A bizonytalanságot növelte, hogy ifj. Andrássy sokáig nem szándékozta teljes egészében nyilvánosságra hozni plurális választójogi koncepcióját. Elsőként a Népszava adta hírül 1908. január 15-i számának *Többes szavazatot tervez a kormány!* c. írása a belügyminiszter elképzelését, amelynek a híre bizalmas úton jutott az MSZDP vezetéséhez. A január 17-i, *A fekete választójog* c. vezércikk már részletesen kifejtette álláspontját a tervezettel kapcsolatban: „először a lehetőségig kizárja a parlamentből a szocialistákat; másodsor kizárja a nemzetiségek képviselőit.”³⁰⁵ Ifj. Andrássy plurális tervezetét ezt követően – a „fekete gróf” gúnynévből eredeztetve is – gyakran csak „fekete választójogként” emlegették...

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetősége 1908. január 20-án négy munkásgyűlést hívott össze a fővárosba a plurális választójog ellen: a VI. kerületben (itt Buchinger Manó volt a szónok) 900, a VIII. kerületben 2000, a X. kerületben 400 és Újpesten 1500 résztvevővel zajlottak le a tüntetések. Január 28-án pedig a budapesti szlovák munkásság tartott gyűlést ifj. Andrássy tervezete ellen.³⁰⁶

Budapesten március 8-án nagyszabású munkásgyűlésre került sor, majd március 9-én este tüntetés zajlott le, amelyet a rendőrség erőszakkal oszlatott szét.³⁰⁷

Március 13-án este ostromállapot következett be: a VII. kerület több szakszervezeti helyiségében gyülekezve este 8 órakor a munkások az Erzsébet körút felé vonultak, hogy a függetlenségi és 48-as pártkör előtt tüntessenek. A rendőrség szétoszlatta a körút és a Wesselényi utca sarkán a 400 fős tömeget, majd a körút Dob utca és Király utca felőli részén felvonulókat is. A Valeró utcai 300-400 fős, kövekkel és revolverekkel felfegyverkezett csoportot kardlapozva kergették szét, miközben „a tömeg közáport zúdított a rendőrökre”. 9 óra tájban a Károly körút felől a Kossuth Lajos utcába induló 400-500 főnyi tömeg a rendőröket közáporral és legalább 30 revolverlövessel támadta meg, akik karddal oszlatták fel ezúttal is a tüntetőket. Két rendőr súlyosabb, hat pedig könnyebb sérülést szenvedett. 10 óra

³⁰⁴ 1907. október 10. Tudósítás az 1907. október 10-i tüntetésről. In: Ua. 563-568. o.

³⁰⁵ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Negyedik kötet. A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907-1918. Első rész. 1907-1914. Budapest, 1966, Kossuth Könyvkiadó – A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. 50. o.

³⁰⁶ Ua. 51. o.

³⁰⁷ Ua. 54. o.

körül a Rákóczi útról kb. 500-600-an vonultak az Erzsébet körútra, de a Dohány utca és a körút sarkán őket is szétverték. A tüntetők számos üzletet és vendéglőt megrongáltak, súlyos anyagi károkat okozva, t.k. a New York kávéház ablakát is belőtték. A nap végén 8 munkás került előzetes letartóztatásba.³⁰⁸

Ifj. gr. Andrássy Gyula másnap elhangzott képviselőházi beszédében kilátásba helyezte, a legszigorúbban fog eljárni azok ellen, akik a plurális választójogi tervezet ellen utcai összecsapásokat kezdeményeznek és további felosztatásokat is kilátásba helyezett: „a szakszervezetek helyiségeiben gyűltek össze, és onnan indultak pusztító útjukra. Ha ez ismétlődni fog, kénytelen leszek ezen szakszervezeteket felosztatni...”³⁰⁹

A tiltakozóhullám hamarosan vidéken is kezdetét vette. Az MSZDP vezetősége 1908. március 4-én körlevélben buzdította a vidéki munkásságot gyűlések szervezésére.³¹⁰ A körlevélre válaszul ifj. Andrássy 1908. április 7-én körrendeletet küldött valamennyi vármegyei és városi törvényhatóság első tisztviselőjének, ill. a fővárosi államrendőrség főkapitányának, hogy a „törvényes rend, valamint a személy- és vagyonbiztonság megóvása érdekében” tegyék meg a szükséges intézkedéseket.³¹¹

Debrecenben már március 9-én este kb. 1000 munkás vonult az utcára. A nem engedélyezett gyűlést a rendőrség oszlatta szét: „a rendőrség kénytelen volt kardját használni, mire a tömeg kődobálással felelt. Az összeütközés folytán mindkét oldalról történtek sebesülések... A tüntetők ellen – kik újabb tüntetéssel is fenyegetőznek – a kihágási eljárás megindított.”³¹²

Vidéken további választójogi gyűlésekre került sor: március 8-án Szolnokon, április 4-én Nagyváradon...³¹³

Az Áchim L. András vezette, 1906-ban alakult Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt a székhelyén, Békéscsabán 1908. június 7-én és 8-án tartott kongresszust, amelyen a polgári radikálisok is részt vettek. A Népszava 1908. jún. 10-i számának *A demokrata liga c. vezércikke* beszámolt a választójog demokratizálása jegyében történt összefogásról: „A

³⁰⁸ 1908. március 14. A budapesti rendőrkapitány (Dr. Garlathy Ödön – N.L.) jelentése a belügyminiszternek az 1908. március 13-i munkástüntetéséről. In: Ua. 52-53. o.

³⁰⁹ Ua. 54. o.

³¹⁰ „A pártvezetőség az általános választói jogért a legerélyesebb küzdelmet határozta el. Ezen küzdelemben a vidéki elvtársak erélyes és nagy támogatására számítunk. Most, midőn a kormány jogfosztó plurális tervezete ismeretes, egy pillanatot sem szabad tétováznunk.

Elvtársaink a vidéken mindenütt folytonosan gyűlést tartanak az általános választói jog napirenddel, a gyűlések után a munkások mindenütt tüntetéseket tartson. Ezeknek a tüntetéseknek folytonosan meg kell ismétlődniök.”

³¹¹ 1908. március 4. A szociáldemokrata pártvezetőség körlevele a vidéki pártszervezetekhez gyűlések és tüntetések szervezéséről a plurális választójog tervezete ellen. In: Ua. 51. o.

³¹² 1908. március 10. A debreceni polgármester (Kovács József – N.L.) jelentése a belügyminiszternek a munkások vérbe fojtott választójogi tüntetéséről. In: Ua. 52. o.

³¹³ Ua. 52. o.

demokratáknak közösen kell folytatniok a választójogi harcot, ha nem akarják külön-külön elveszteni.”³¹⁴

A budapesti munkásság is az elégedetlenségének adott hangot. 1908. július 1-én a fővárosi gázgyárba rendelték ki katonaságot, mivel az ottani dolgozók a munkaadókkal folytatott meghíúsult tárgyalások iránti felháborodásukban két kemencét megrongáltak, s nagyobb mennyiségű légszeszt kibocsátottak. A gázgyári munkások sztrájkja július 7-ig tartott.³¹⁵

1908. augusztus 8-án a budapesti asztalosmunkások kezdtek sztrájkba, amely a különféle üzemekben más-más időpontban, legkésőbb október 2-án zárult le.³¹⁶ Az asztalosok a munkaadóiktól kedvezőbb béreket követeltek. A céljaik – sokak számára több hónap munkanélküliség után – végül megvalósultak:

„Augusztus 22-én körülbelül 800 munkást, egy hétre rá újabb 5-600 munkást zártak ki a mesterek. ... A kizárás körülbelül november végéig általános jellegű volt. Már közben is, de november végén és különösen decemberben tömegesen jelentkeztek a munkások a szövetségi munkaközvetítőben munkára, és itt aláírván a közvetítői nyilatkozatot, munkába is állottak, s majdnem mindenütt a régi, sőt néhol nagyobb munkabért is kaptak – de szabad egyezkedés útján. A kizárás tehát, melyben körülbelül 300 mester vett részt, december közepén megszűntnek vehető volt.”³¹⁷

1908 szeptemberében új szakaszhoz érkezett a plurális választójog elleni tiltakozás. A szociáldemokraták a Központi Statisztikai Hivatalból megszerezték a tervezetet, amelyet a Népszava 1908. szeptember 26-i és 27-i számának *Mit tervez a kormány?* és *A tisztességtelen választójog* c. írásaiban tártak a közvélemény elé.³¹⁸

Az MSZDP őszi tömegakciója 1908. szeptember 13-án indult az Andrássy úton tartott felvonulással „a választójogért és a klerikális reakció ellen”. Az antiklerikális felhangra a VIII. katolikus nagygyűlés és az azt követő egyházi körmenet adta az ürügyet. Az engedély nélkül felvonuló, az Aréna előtti népgyűlésről induló 12-15.000 szociáldemokrata munkás összetűzést provokált az Andrássy úton körmeneten felvonulókkal és a rendőrséggel: „abcúgolták” a katolikusokat, éltették az általános választójogot, két vidéki főpap kocsiját – a bennülőket megsebesítve – sárral és kövel dobálták, végül pedig a Köröndnél a rendőrséggel is szembeszálltak. A budapesti rendőrfőkapitányság ifj. Andrássynak küldött 1908. szept. 14-i

³¹⁴ Ua. 117. o.

³¹⁵ 1908. július 2. A „Népszava” tiltakozó cikke a gázgyárak katonai megszállása ellen. – Népszava, 1908. július 2. A gázgyári munkások kizárása. In: Ua. 107-109. o.

³¹⁶ 1910. A „Famunkások zsebnaptára”-nak összefoglalója az 1908. évi asztalossztrájkokról. In: Ua. 112-114. o.

³¹⁷ 1909. március 17. A budapesti asztalosmesterek szövetségének jelentése a rendőrfőkapitányhoz az asztalosmunkások sztrájkjának eredményéről. In: 114-115. o.

³¹⁸ Szalai Miklós: Választójogi reformkísérlet a századforduló Magyarországon. In: Múltunk. 2000/2. 60-91. o.

jelentésében a belügyminiszter tudtára adta, „a tömeg botokat emelt a rendőrökre és kövekkel megdobálta őket, ezért a rendőrség karddal zavarta szét az erőszakos tüntetőket.” Az összecsapást követően 27 tüntetőt vettek őrizetbe.

Szeptember 16-án az MSZDP – ismét az egyházellenességgel kapcsolva össze a koalíciós kormány és a plurális választójog bírálatát – „A választójog, a klerikalizmus és a kormány” napirenddel mintegy 8000 munkást megmozgató 7 népgyűlést szervezett, melynek résztvevői a Rákóczi úton a Népszava szerkesztősége elé vonultak. A tömeg itt ismét köveket dobált a szétoszlásra feloszlató rendőrség felé, akik karddal indítottak támadást. Több tüntető sérülést szenvedett és 28 fő került letartóztatásba.³¹⁹

A parlament megnyitásának előestéjén, 1908. szeptember 21-én a budapesti munkásság 30.000 ember részvételével, „általános, titkos, községenkénti és egyenlő választójogot” követelve – miután a főváros különböző kerületeiben 25 népgyűlést tartottak – három csoportban vonult végig az Erzsébet körúton, a Rákóczi úton, a Kossuth Lajos utcán, a Dunaparton, a Fürdő utcán és az Andrássy úton. A rendőrségi engedély nélkül megtartott felvonulás fegyelmezetten ment végbe és nem történt a rendőrség részéről sem beavatkozás.

320

Hamarosan már nemzetközi szónok részvételével került sor megmozdulásra. Az 1907-től mindössze 1908-ig, a Józsefvárosi Gutenberg-palotában működő, délutáni előadásokat és irodalmi esteket tartó Intim Színházban³²¹ lezajlott, 1908. szeptember 23-i szociáldemokrata népgyűlésen Léon Furnémont belga politikus beszélt a plurális választójog alkalmazásáról. Kifejtette, Európában csak Belgiumban van érvényben ez a gyakorlat, de „a legmérsékeltebb szabadelvűektől kezdve a Szociáldemokrata Pártig valamennyi párt és csoport e választójog ellen küzd”. Bízattásképpen Furnémont hangsúlyozta „a nemzetközi szociáldemokrácia szolidaritását Magyarország proletariátusával”. A gyűlést követően a mintegy 1000 résztvevő a Népszava szerkesztősége és a függetlenségi pártkör elé vonult. A gyűlésről és a tüntetésről Dr. Boda Dezső rendőrfőkapitány részletes beszámolót küldött ifj. Andrássy részére, melyhez mellékelte a gyűlés jegyzőkönyvét és Furnémont beszédének teljes magyar fordítását is.³²²

³¹⁹ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Negyedik kötet. A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907-1918. Első rész. 1907-1914. 123. o.

³²⁰ 1908. szeptember 22. A „Népszava” beszámolója a fővárosi munkásság szeptember 21-én tartott tüntetéséről. – Népszava. 1908. szeptember 21. Tüntetés az általános választójogért. In: Ua. 120-123. o.

³²¹ Magyar Színházművészeti Lexikon. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó. 326. o. (Intim Színház)

³²² A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Negyedik kötet. A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907-1918. Első rész. 1907-1914. 120. o. (Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. 1908-1841. res.)

Az október 4-i, Andrásy úton tartott nagygyűlésen kb. 2500 munkás tiltakozott a plurális választójog ellen. A főszónok, Bokányi Dezső (később a tanácsköztársaság munkaügyi és népjóléti népbiztosa) a tömeget a választójogi küzdelem fokozására szólította fel. A Csengery utcánál a rendőrség erőszakot alkalmazva oszlatta fel a tüntetőket: „Lovas és gyalogos rendőrök egyszerre vágattak bele a munkások soraiba, és minden fölszólítás, minden előzetes figyelmeztetés nélkül *bestiálisan vagdalkozni* kezdtek. ... a munkások egy része *revolverrel védekezett* a gyilkos rendőrökkel szemben. ... A rendőrség, amely kis időre beszüntette a vérengzést, újult erővel rontott rá a tüntetőkre, akiket revolverrel, karddal, vasbottal és lópatával kegyetlenül megsebzett. ... Az állatias vérengzések tetejébe Boda főkapitány *proklamálta a rendőrruralmat*. Bejelenti, hogy a politikai tüntetéseket ... „*teljes karhatalmi erővel*” fogja vérbe fojtani. ... A mentők 10 sebesültet kötöztek be, de legalább 40 azoknak a száma, akik a rendőrkardoktól megsebesültek. Ezek nem várták be a mentőket, mert féltek az utólagos rendőri zaklatástól. Az előállítottak száma: 14. Bónis kapitány még az éjszaka folyamán ítélkezett fölöttük. 50 és 100 korona pénzbírságot rótt rájuk; valamennyit a kihágási törvény alapján ítélte el...”³²³

Október 8-án hasonló tömegszlatásra került sor, szintén az Andrásy úton, a Körönd környékén. Mivel „a kormány választójogi tervezete és az általános, titkos választójog” napirenddel estére tervezett 21 népgyűlésből 20-at nem engedélyezett Dr. Boda Dezső rendőrfőkapitány, az MSZDP felhívására este negyed 10-kor 500-600 fős tömeg érkezett „énekelve-lármázva” a Városliget felől. Az Andrásy út és Eötvös utca kereszteződésénél a munkások vasbotokkal, revolverlövésekkel támadtak a kikerülő rendőrségre: „Bencsik József lovas szakaszvezetőt egy golyó a karján találta, a lovát lábán lőtték meg. Erre a rendőrök is lőtték, majd kardot rántva szétszlatták a zavargó tömeget. Egy részük az Erzsébet körúton ismét összeverődött, s itt végleg szétszlatta őket a rendőrség.” A 29 előállított tüntető ellen a bűnvádi eljárást gyilkosság büntetének kísérlete és hatóság elleni erőszak büntette miatt még aznap megindították.³²⁴ Az éjszaka folyamán még 29 szociáldemokratát vittek be a rendőrségre, „akiket egész éjszaka ütlegeltek”. Köztük volt a pártvezetőség több tagja, pl. a *Magyar Vasutas* c. lap szerkesztője, Faragó Dezső. Számos vezetőnél házkutatást is tartottak. Végül 17 főt tartóztattak le „hatóság elleni erőszak, gyilkossági kísérletre való felbujtás” címén.³²⁵ A Népszava másnapi számának vezércikke megállapította: „Aminő képe volt

³²³ 1908. október 6. A „Népszava” az október 4-i tüntetésről. – Népszava. 1908. október 6. A népcsalás ellen. In: Ua. 136-138. o.

³²⁴ 1908. október 9. A rendőrfőkapitány jelentése a belügyminiszternek az október 8-i nagy munkástüntetésről. In: Ua. 138-140. o.

³²⁵ Ua. 140. – Népszava. 1908. okt. 10. Rendőri őrzöngés.

csütörtökön este Budapestnek, olyan képe lesz a plurális és nyílt jogablás esetén egész Magyarországnak.”³²⁶

A letartóztatásokra és a koalíciós kormány politikájára válaszul október 10-én tiltakozó munkásgyűlésre került sor, amelyre az MSZDP vezetősége 50.000 röpcédulával hívta fel a figyelmet. A nagygyűlésen a következő határozat született:

„A Budapesten, 1908. október 10-én megtartott népgyűlés a legerélyesebben tiltakozik a munkásság gyülekezési jogának és agitációs szabadságának a rendőrség részéről megkísérlett elkobzása ellen, valamint a jogtalan tömeges letartóztatások és zaklatások ellen, amelyekkel a munkásságot meg akarják félemlíteni.

...a kormány szószegő és a koronát is szószegés színében feltüntető politikája által felidézett jogos népmozgalmakat erőszakosan eltiporja. A munkásság kijelenti, hogy semmi külpolitikai érdek kedvéért a választójogi harcnak a demokrácia nagy ügyét sikerre vivő formájától magát eltéríteni nem engedi.”³²⁷

A budapesti rendőrfőkapitányság október 11-én javaslattal fordult ifj. gr. Andrássy Gyulához a Népszava megrendszabályozása céljából: „kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék kieszközölni, hogy a kir. ügyész és a sajtóügyi vizsgálóbíró a kora hajnali órától kezdve rendelkezésére álljon, oly célból, hogy a „Népszavá”-nak, esetleg más hírlapoknak bűncselekményeket tartalmazó példányai már a terjesztés megkezdésének legelején sikerrel lefoglalhatók legyenek.”³²⁸ Ifj. Andrássy október 17-én átírt Günther Antal igazságügy-miniszternek, hogy „saját hatáskörében a lehető legsürgősebben a megfelelő intézkedéseket tegye meg”. Günther december 6-án adott válaszában már arról értesítette ifj. Andrássyt, a Népszava ellen már 6 sajtóper van folyamatban a szigorított átvizsgálásnak köszönhetően: „folyó évi október 20-án 10 530. IME szám alatt kelt rendelettel bizalmas úton utasítottam a budapesti kir. ügyészség vezetőjét, hogy a szociáldemokrata sajtó termékeinek köteles példányait a hivatalba történt kézbesítés után nyomban vizsgálta át, s ha azokban bűncselekmény jelenségei észlelhetők, a bűnvádi eljárást haladéktalanul kezdeményeztesse...”³²⁹

A képviselőház megnyitásának előestéjére, 1908. november 9.-ére az MSZDP esti felvonulást szervezett a Teréz körút és a Váci út között. A rendőrség nem adott engedélyt, de

³²⁶ Ua. 140. o.

³²⁷ 1908. október 10. A munkásság tiltakozó népgyűlésén elfogadott határozat. In: Ua. 140. o.

³²⁸ 1908. október 11. A rendőrfőkapitányság javaslata a belügyminiszternek a „Népszava” megrendszabályozására. (Föv. Lt. Rendőrfőkapit. eln. 1908-2007. eln.) In: Ua. 141. o.

³²⁹ Ua. 141. o.

mintegy 200 munkás mégis gyülekezett az Andrassy úton. A karhatalommal szembe találva magukat összeütközésre került sor:

„3/4 7 órakor azonban a Nagymező utca keresztezésénél lármázni kezdtek, s a lármázást a rendőrség felhívására sem szüntették be. Ezért a rendőrség szétoszlatta őket. A szétszórtak újból összeverődtek, s 8 óra 20 perckor számuk 300-ra szaporodott. Mivel újból lármázni kezdtek, az Operaházzal szemben levő rendőri készenlét ismét szétoszlatta őket. A lármázva menekülőket a Nagymező utcai s az oktogoni kirendeltség fogadta s oszlatta szét. Ezeknek egy része, mintegy 40-50 ember, a Körúton vonult lármázva lefelé. Az Erzsébet körúton a rendőrség ezeket is szétoszlatta. A tüntetők közül ezután már csak mintegy százan tértek vissza az Andrassy útra. A rendőrség 8 óra 40 perckor a Nagymező utca és a Liszt Ferenc tér közötti részen ezeket szintén szétoszlatta. Eközben ismeretlen tettes a Japán Kávéház ablakát bezúzta. Ezzel a tüntetés véget is ért.”³³⁰

Vidéken is számos tüntetésre került sor november második hetében, t.k. Aradon, Szabadkán, Pozsonyban, Rózsahelyen, Érsekújváron, Bosznasebesicsen, Bácsgyulafalván, Kaposváron, Lippán és Perjámoson. A legtöbb megmozdulást azonban nem engedélyezték, pl. Lippardán, Soroksáron és Békéscsabán. Aradon csak a gyűlésre adtak engedélyt, a tüntetés megtartását viszont akadályozták.³³¹

h) A nemzetközi szociáldemokrácia bekapcsolódása a magyar választójogi vitába

A választójogi törvényjavaslat nemzetközi megítéléséhez a csernovai tragédia kapcsán kialakított nemzetközi álláspont adta meg az alaphangot.

Ausztria szociáldemokrata pártjainak Bécsben 1908. szeptember 27-én osztrák, magyar, horvát és bosznia-hercegovinai szociáldemokraták részvételével megtartott értekezletének középpontjában a magyar választójogi reform állt. Az MSZDP részéről a Népszava szerkesztője, Garami Ernő, Buchinger Manó párttitkár, Garbai Sándor pártvezetőségi tag, a Népszava tudósítójaként Kunfi Zsigmond, valamint a párt nemzetiségi szekcióinak vezetői, a német Kittel Ferenc másodtitkár, a szlovák Bresztanszki Ágoston és a szerb Tusanovics Dusan vettek részt a küldöttségben.³³²

³³⁰ 1908. november 10. A budapesti rendőrfőkapitány (Dr. Boda Dezső – N.L.) jelentése a belügyminiszternek a munkások 1908. november 9-i tüntető sétájáról. (OL BM res. 1908-817.) In: Ua. 149-150. o.

³³¹ Ua. 150. o. – Népszava. 1908. nov. 11. A fekete választójog ellen.

³³² 1908. szeptember 29. A rendőrfőkapitányság jelentése a belügyminiszternek a bécsi értekezleten részt vett magyarországi szociáldemokrata küldöttség visszatéréséről. In: Ua. 132-133. o.

Az osztrák általános választójog bevezetésének szorgalmazásában kulcsszerepet játszó szociáldemokrata politikus, Victor Adler – a csernovai esethez hasonlóan – ezúttal is az osztrák kormánytól várt hatékony beavatkozást a Ferenc József 1906-os magyar trónbeszédében felvázolt ígérek megvalósításához: „joggal követelhetjük az osztrák kormánytól, *hogy törődjék a magyar ügyekkel, s az irányadókat figyelmeztesse arra, hogy a magyar népen elkövetett árulás nemcsak Magyarország békéjére veszedelem, hanem Ausztria politikai, gazdasági és kulturális fejlődésének nyugodt menetére is. ...* Ezért itt nyíltan megköveteljük az osztrák kormánytól, hogy nyilatkoztassa ki, miszerint nem vállalhat felelősséget azért, hogy ellenvetése nélkül becsapják Magyarország munkásait. ... *a korona magatartása ebben az ügyben rendkívül fontos. ...* A magyarok még mindig várják a magyar király ígéretének betartását. A magyar kormány, amelyet szava köt, hogy megtartsa a paktumot, amely a választójognak olyan demokratizálására kötelezi, amint ezt a Kristóffy-féle minisztérium hozott javaslatba.”

Ifj. gr. Andrassy Gyula plurális tervezetével kapcsolatban – amelyet az értekezleten Buchinger Manó ismertetett részletesen – Adler a következőképpen foglalta össze a bírálatát: „Azt mondja a koalíciós kormány, hogy mindenki kap választójogot, ő tehát betartotta a paktumot. A valóság pedig az, hogy Andrassy olyan választójogot hoz, amelyet megrontott, meghamisított, elértéktelenített először is a pluralitás, másodszor a szavazás nyilvánossága. A részletes kritika a magyar elvtársainknak a dolga. Az azonban a mi dolgunk, hogy ne tőrjünk szomszédságunkban olyan választójogot, amely furfanggal, csalással a kisebbség uralmát állandósítja és a széles tömegek politikai befolyását a kisebbség javára ellopja. ... A magyar tervezetben megtalálják a többes szavazat minden elképzelhető szépségeit, tökéletes gyűjteménye ez a rendszer összes alávalóságainak. És ehhez járul a szavazás nyilvánossága, aminek az a célja, hogy azok, akik uralkodnak, a vesztegetések rendszerével a választást korrumpálják, hogy ellenőrizhessék, vajon a megvásárolt választók a szavazatokat, amelyekért megfizették őket, pontosan is szállítják-e! Ezzel állandósítani akarják a választási korrupciót, meggátolni akarják a politikai véleménynyilvánítás függetlenségét és szabadságát. És mert mi ezt tudjuk, és mert attól kell tartanunk, hogy ennek a korrupciónak visszahatásai lesznek Ausztriára is, azért tiltakozunk az ellen...”

Az értekezlet Adler előterjesztésére határozatot adott ki a magyar koalíciós kormány politikája és ifj. Andrassy javaslata ellen, a jogegyenlőség kritériumai alapján fogalmazva meg az ellenvetéseit.³³³

³³³ A határozat szövege: „Az értekezlet kijelenti, hogy a *hamisítatlan, általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójognak* Magyarországon való megvalósítása nemcsak a politikai, társadalmi és nemzeti igazságosság

A bécsi értekezlettel egy napon a budapesti munkásság nagyszabású népgyűlést és tüntetést tartott, melyhez Dr. Boda Dezső rendőrfőkapitány 12 kiemelt helyen rendelt el készültséget. Másnap, szeptember 28-án az Aréna előtti téren 3500 munkás fejezte ki a tiltakozását.³³⁴

1908. október 30-án több osztrák szociáldemokrata politikus érkezett Budapestre a Bokányi Dezső elnökletével megtartott választójogi gyűlésre. Bokányi és Buchinger Manó mellett Anton Nemeč, Valentin Pittoni és Franz Schuhmeier mondott beszédet.³³⁵

Az osztrák politika nemzetközi megítélésére kedvezőtlenül hatott, hogy 1908 októberében Ferenc József proklamálta Bosznia-Hercegovina annektálását. A magyar politikai elit támogatta a bekebelezést ifj. gr. Andrássy Gyula kivételével, aki – miként az október 3-i minisztertanácson kifejtette – ezt a Monarchia erőegyensúlya szempontjából kifejezetten hátrányos lépésnek tartotta.³³⁶ A szociáldemokraták azonban összekapcsolták az annexió kérdését a plurális választójogi tervvel, azt sugallva, mintha a területbővítő akcióhoz a magyarok annak fejében adták volna a támogatásukat, hogy nem kell tartaniuk magukat a trónbeszédben előírányzott választójogi reformhoz.

Az MSZDP állásfoglalását tükröző Népszava az 1908. október 6-i számában éles hangvételben bírálta a balkáni annexiót:

„A koalíciónak azonban erre az aljasságra is megvolt a maga oka. A balkáni háborúság pompás alkalom, hogy elvonja a kül- és belföld figyelmét a koalíciós uralom gázságairól, főként pedig a választói reformról. ...

Ha nekik kell a háború a választói reform meghamisításának könnyítésére, nekünk túl kell kiáltanunk a harci lármát, s a jogkövetelés viharzúgását orkánná kell növelnünk a háború alatt is, akár tetszik ez az uraknak, akár nem.”³³⁷

A belga fővárosban, Brüsszelben székelő Nemzetközi Szocialista Iroda 1908. okt. 11-i háborúellenes tiltakozó értekezlete és népgyűlése is lehetőséget teremtett arra, hogy okozati összefüggésben láttassa Bosznia-Hercegovina bekebelezését ifj. Andrássy

követelménye, hanem oly szükséglet, amely úgy Ausztriában, mint Magyarországon egyenlőképpen érinti az állam legfontosabb létérdekét és különösen mindkét állam munkásosztályának érdekét. ...

Az egyenlő jog – amely nélkülözhetetlen az államok és népek életében – komoly ellensége azon erőszak uralmának, amelyet Magyarországon ez idő szerint a koalíciós kormány képvisel. Ezért mindent elkövet, hogy megvalósítását megakadályozza.”

– 1908. szept. 29. A „Népszava” beszámolója az ausztriai szociáldemokraták értekezletéről. In: Ua. 123-132. o.³³⁴ Ua. 132. o.

³³⁵ 1908. október 31. A „Népszava” beszámolója az október 30-i, az ausztriai szociáldemokrata vezetők részvételével megtartott választási gyűlésről. – Népszava. 1908. október 31. A plurális gázság ellen. In: Ua. 147-149. o.

³³⁶ Szalai Miklós: Ifjabb gróf Andrássy Gyula élete és pályája. 79-80.

³³⁷ 1908. október 6. A „Népszava” állásfoglalása a Balkán-háború kiobbantása ellen. – Népszava, 1908. október 6. Háború? In: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Negyedik kötet. A

választójogi elképzelésével. Buchinger Manó szónoklata szemléletes példa az egymásra vetített és vonatkoztatott interpretációra:

„Az uralmon levő magyar koalíció sokkal gyatrább és gyalázatosabb választójogot akar a magyarországi munkásságra oktrojálni, mint amilyen a belga választójog. Nem törődik az az érdektársaság azzal, hogy a belga választójog már Belgiumban is teljes csődöt mondott, az pedig, hogy ez a választójog az önök országát a fekete reakciónak és a velejáró nyomornak szolgáltatta ki, a pluralitás rendszerét a magyar urak előtt csak kedvesebbé teszi. ...

Ausztria és Magyarország ma a középpontja azoknak az eseményeknek, amelyek a Balkánon játszódnak le, és amely események bennünket a mai összejövételünkön nyilatkozatra is köteleznek. És ennek kapcsán már ma is kijelenthetem, hogy az uralmon levő magyar politikusokat képesnek tartjuk arra, hogy ezt a fontos világpolitikai eseményt is aszerint fogják elintézni Ausztriával való viszonyunkat illetően, hogy megengedi-e nekik Ausztria uralkodója a magyar választójog elsikkasztását és meghamisítását vagy sem.

Történelmi alapon a magyar politikusok már bejelentették igényüket Boszniára és Hercegovinára. Hogy azonban hogy fogják ezt az igényüket képviselni Ausztriával szemben, az, mondom, elvtársaim, tisztára attól függ, túri-e Bécs a választójog meghamisítását, vagy sem.”

A brüsszeli értekezletet Victor Adler annexiót ellenző szavai zárták le, majd Léon Furnémont javaslatára a gyűlés kimondta: „a proletariátusnak megdönthetetlen akarata a békét fönntartani s a népeket elnyomó militarizmus ellen küzdeni.”³³⁸

Hamarosan az osztrák parlamentben is tiltakozásuknak adtak hangot a szociáldemokraták: a Reichsrat novemberi megnyitásának napján Victor Adler osztrák-német, Anton Nemeč cseh, Valentin Pittoni olasz, Dascinsky lengyel, és Wítik rutén képviselők közös interpellációban fordultak a kormányhoz.³³⁹

Az MSZDP 1908. december 6-i rendkívüli kongresszusán Kunfi Zsigmond a „fekete választójog” ellen szintén felhozta érvként Bosznia-Hercegovina annektálását.³⁴⁰ A

szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907-1918. Első rész. 1907-1914. 133-134. o.

³³⁸ 1908. október 17. Buchinger Manó beszéde a nemzetközi szocialista iroda háborúellenes tiltakozó népgyűlésén, Brüsszelben. – Népszava. 1908. október 17. A szocialista iroda nemzetközi értekezlete. In: Ua. 135. o.

³³⁹ Az interpelláció szövegéből: „Hogy mennyire veszélyes a magyar oligarchia a saját érdekeinkre is, a fenyegető európai helyzet mutatja, ha az uralkodó osztályok abban a percben, amidőn a monarchia uralmát egy délszláv országban is megszilárdítják, egyben a magyarországi és horvátországi délszlávokat a magyar földesúri osztályoknak vetik oda zsákmányul, a monarchia a balkáni népek előtt, mint kényúr, mint nemzetük ellensége és elnyomója tűnik föl.” – Ua. 133. o.

³⁴⁰ „De a választási törvénytervezetnek a betérjesztése nem ment simán. Ajándékot kellett adni ide is, oda is. Ausztriának és a dinasztának ezért a választójogért Boszniát és Hercegovinát kellett odaadni. A Néppárt

kongresszus határozatot fogadott el arra nézve is, hogy a plurális választójog bevezetése esetén az egész ország termelését megbénító, általános politikai sztrájkot hirdet.³⁴¹

A belga szociáldemokraták bíráló hangja is felerősödött. A II. Internacionálé főtitkára, a későbbi belga miniszterelnök, Camille Huysmans személyes levelet intézett ifj. Andrássyhoz, negatív tapasztalatait osztva meg a belga választási rendszerről. Kifejtette, Belgiumban a liberális polgárság rovására a katolikus beállítottságú parasztság és a szocialista munkásság erősödéséhez vezetett a pluralitás.³⁴²

A belga Munkáspárt a magyar proletariátushozhoz intézett felhívását 1908. december 18-án jelentette meg a Népszava *Belga elvtársaink üzenete* c. cikkében. A C. Maes párttitkár aláírásával jegyzett felhívás arra buzdítja a magyar szocialistákat, a belga példa tanulságait levonva küzdjenek a többes szavazati jog ellen.³⁴³

i) A Huszadik Század 1908. decemberi száma a plurális választójog ellen

Az 1900-ban indult polgári, de ekkorra már teljes egészében a polgári radikálisok orgánumává vált társadalomtudományi folyóirat, a *Huszadik Század* az általános, egyenlő, közvetlen és titkos szavazati jog bevezetésének elvi alapján állt. A Társadalomtudományi Társaság, amelynek elnöki tisztségét 1901-től 1906-ig egyébként maga ifj. gr. Andrássy Gyula látta el, lapjának főszerkesztője a radikális váltástól, 1906-tól 1919-es fennállásáig Jászi Oszkár volt, aki maga is tevékenyen küzdött a választójogi reform megvalósulásáért.

A kiadványban már 1903-ban Ignotus megfogalmazta *A jövődő törvényhozás* c. tanulmányában, hogy nem elég csupán a parlamentarizmus részleges reformja, a szűk választójog bővítése. Radikális társadalmi reformot képzelt el, amelyben a törvényhozás is megváltozott volna: „E forma vagy az új alkotmány röviden és nagy általánosságban nagy hatáskörű és erős központi kormány, mellyel szemben törvényhozóul, ellenőrzőül, kormányon

megkapja a papok számára az új milliókat, az autonómiát, amely a papok kezén levő állami javakat örök időre vagy nagyon hosszú időre kiszolgáltatja a papoknak. A Függetlenségi Párt új őrszemi állásokat kap a bankkérdésnek olyan megoldásával, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon.” – 1908. december 8. A „Népszava” tudósítása a kongresszusról. – Népszava. 1908. december 8. Tűzvonalban. In: Ua. 157-165. o.

³⁴¹ A kongresszus határozata: „*ezt az új törvényt rosszabbnak, károsabbnak ítéli az eddigénél is, s ezért az öntudatos proletárság kötelességévé teszi e javaslat ellen legmesszebbmenő, a legélesebb fegyverekkel megvívandó harcot.* Ennek megfelelően kimondja a pártgyűlés, hogy Magyarország szervezett proletárságának kötelességévé teszi a javaslat mai formájában való törvényerőre emelkedésének meggátlására a képviselőházi tárgyalásnak egy alkalmas pillanatában, vagy kül- vagy belpolitikai szempontból egyébként alkalmas és kedvező pillanatban *megvalósítani a politikai tömegsztrájkot.*” – 1908. december 8. A „Népszava” tudósítása a kongresszusról. – Népszava. 1908. december 8. Tűzvonalban. In: Ua. 157-165. o.

³⁴² Szalai Miklós: Választójogi reformkísérlet a századforduló Magyarországon. In: Múltunk. 2000/2. 60-91. o.

³⁴³ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Negyedik kötet. A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907-1918. Első rész. 1907-1914. 133. o.

megtartóul vagy arról lebuktatóul általános népszavazás áll. ... E formában a ma csak választáskor szavazó közönség szavazna le mindazon esetekben, melyekben ma a parlament szavaz.”³⁴⁴

A radikálisok és a szociáldemokraták 1905. szeptember 10-én alakították meg az Általános Titkos Választói Jog Ligáját. Gratz Gusztáv 1905-ben a Huszadik Század hasábjain *A magyar válság* c. írásában kifejtette, hogy a haladás legfőbb feltétele az általános választójog bevezetése: „Új eszmék, új alakulások csak általános választói jog bevezetésétől várhatók.”³⁴⁵

³⁴⁵ Méray-Horváth Károly az úri Magyarország felszámolásának kezdeti lépéseként 1905-ben *Politikai dolgok* c. rovatában szintén új választási törvényt szorgalmazott: „mert különben kibonyolódást nem talál itt többé senki, sem a 67-es, sem a 48-as közjogi alapokon.”³⁴⁶

Jászi Oszkár a radikális polgárság és a munkásság egységfrontját vázolta fel 1906. januári *A politikai helyzet* c. tanulmányában. Az Ausztriától való függetlenedés és a belső reformok jegyében folytatott küzdelem egyik céljaként az általános választójogot jelölte meg.³⁴⁷

Szende Pál pedig az 1906-os *Önálló vámterület és az osztályok erőviszonyai* c. tanulmányában a haladás összefüggésrendszerében feltételezte, a gazdasági függetlenedés következménye lesz idővel – más demokratikus vívmányok mellett – az általános választójog bevezetése is: „az új társadalomgazdasági rendszer addig nem jöhet létre, amíg előfeltételei a mai társadalom ölében ki nem fejlődnek. Magyarország még a kapitalisztikus pálya kezdetén van, s ezt az utat meg kell futnia, erre pedig a legfontosabb eszköz az önálló vámterület, mert egyedül csak ez képes rövid idő alatt ipart és burzsoáziát fejleszteni, s megteremteni az uralkodó osztályok immanens ellentétét.”³⁴⁸

Ifj. gr. Andrássy Gyula tervezetére válaszul 1908-ban a főszerkesztő, Jászi Oszkár, Rácz Gyula és Zigány Zoltán külön röpiratot adtak ki a plurális választójog ellen, *A választójog reformja és a magyarság jövője* címmel.³⁴⁹

1908 decemberében a *Huszadik Század* egy teljes számában is foglalkozott a többes szavazati jog átfogó bírálatával.³⁵⁰ Zigány Zoltán, ifj. Leopold Lajos, Selymes Károly és Jászi

³⁴⁴ Pók Attila: A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszadik Század” társadalomszemlélete (1900-1907). Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó. 145. o.

³⁴⁵ Ua. 146. o.

³⁴⁶ Ua. 143-144. o.

³⁴⁷ Ua. 147. o.

³⁴⁸ Ua. 147-148. o.

³⁴⁹ Jászi Oszkár – Rácz Gyula – Zigány Zoltán: A választójog reformja és a magyarság jövője. Bp., 1908, Deutsch; Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 80-81. o.; Szalai Miklós: Választójogi reformkísérlet a századforduló Magyarországon. In: Múltunk. 2000/2. 60-91. o.

³⁵⁰ Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. Szerkeszti: Jászi Oszkár. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. Bp., Deutsch Zsigmond és Társa Kiadása. (ifj. Andrássy választójogi tervezetéről: 613-695. o.)

Oszkár négy tanulmánya mellett a folyóirat körkérdésére 49 nemzetközi államférfi és tudós válaszolt, t.k. Émile Durkheim és Ferdinand Tönnies szociológusok, Karl Kautsky és Otto Bauer marxista teoretikusok és politikusok, Ernst Mach filozófus, Max Nordau cionista író és publicista, Alfred R. Wallace jeles angol természettudós, Georg Brandes dán szépíró, ill. a XX. század során két nagyívű pályát befutott politikus, Ramsay MacDonald és Tomáš Masaryk.

Zigány Zoltán *Az Andrássy-féle „Törvényjavaslat az országgyűlési képviselő választásáról” és ennek bírálata* c. nyitó tanulmányának vezérgondolata, hogy a plurális választási rendszer „a szavazatok osztályozásával és többszörözésével ... minden lehetséges demokratikus eredményét” a választójog kibővítésének „már eleve egyszer s mindenkorra kizárja.” Az álláspontja szerint a tervezet „tudatosan és tervszerűen antidemokratikus törekvéseket kíván realizálni” és „a szavazatok összegződése a mai osztályuralmi kereteket sértetlenül biztosítja és állandósítja.” Rámutat, hogy még ifj. Andrássy is beismeri a törvényjavaslat indoklásának szövegében: „E rendszer segélyével új millióknak adhatunk jogot anélkül, hogy az eddigi vezető elem majorizáltatnák.” Zigány fő kifogása tehát a dualizmus és a magyar politikai rendszer fenntartása: „Tipikusan antidemokratikus alkotás, amelynek nyíltan bevallott célzata a mai politikai uralom konzerválása. ... Vagyis fogadjunk el egy olyan reformjavaslatot, amely az eddigi uralmi viszonyokon nem változtat semmit. ... Reform lenne ez, amely nagyobb keretekben, drágább apparátusokkal tartaná fenn az eddigi uralmi viszonyokat.”

A választókerületi beosztást a nemzetiségiek szemszögéből ellenzi: „...a kormány összes félhivatalos orgánumai, sőt a vezető politikusok is nyíltan és pirulás nélkül, egybehangzóan hirdetik, hogy a választókerületek beosztása kitűnő eszköz lesz a nemzetiségi majoritások letörésére és a magyar kisebbségek uralmának fönntartására. Ezt az eljárást ők a magyarság érdekeivel indokolják és szűk látókörű világnézetükkel nem veszik észre, hogy az ilyen erőszakoskodás által szült mély és jogos elkeseredés sokkal többet árt a nemzeti ügynek, mint egy-két tucat magyar mandátum kierőszakolása.”

A képzett szakmunkások és a mezőgazdasági napszámosok, cselédek közötti, azonos jogok megadásával történő mesterséges megosztásra is felhívja a figyelmet Zigány:

„A modern ipar művelt munkásainak ... 304.000 szavazatát tehát az altisztek, szolgák, cselédek és mezőgazdasági munkások 1 milliót meghaladó szavazatával nemcsak közömbösíti, hanem háromszorosan majorizálja ez a szédelő javaslat... Ha például egyik budapesti nagy gyárunkból 4 vagy 6 éves szolgálat után munkahiány, betegség vagy más valami miatt elbocsátanak pl. egy műszerész előmunkást, vagy ő maga megyen jobb kondíció után máshová, akkor ennek a nonius-mértékkel dolgozó, intelligens munkásnak csak egy

szavazata lesz, míg az a szegény béres, aki az ispáni pofonok és csapva mért, ocsus konvenció dacára is kiállotta valamelyik latifundium cselédójában az 5 sovány esztendőt, ugyanakkor két szavazatot gyakorol majd. Így fest a valóságban ez a javaslat, amely az intelligenciának és a műveltségnek jogcímén osztogatja a gazdasági és házicseléseknek a kettős szavazati jogot.”

Zigány részletesen kitér a koalícióból a plurális választójog szorgalmazása miatt kilépett Vázsonyi Vilmos állásfoglalására is. A Polgári Demokrata Párt elnöke 1908. november 25-i, a budapesti törvényhatósági bizottság közgyűlésén elhangzott beszédében a polgári rétegek nézőpontjából ítélte hátrányosnak a plurális választójogot:

„A hivatalos adatok szerint fővárosunkban 33.000 hármas, 60.000 kettős és 65.000 egyes szavazatú választó volna; Vázsonyi a hármas és kettős szavazatú választók többségéről kimutatta azt, hogy ezeknek függő szavazatai a mindenkori kormányok kezében mindig majorizálni fogják a szabad foglalkozású polgárokat. És a fővároshoz képest a vidéki városok még mostohábban bánnak majd el az igazi produktív polgárság politikai érdekeivel, mert hiszen – fájdalom – nincs az országnak egyetlen egy olyan vidéki városa sem, ahol az iparúzó és kereskedő polgárság – különösen nyílt szavazás mellett – szembeállhasson a hivatalos hatalmaknak, a vármegyei gentrynek és a klérusnak plurális szavazataival.”

A gondolatmenetét Zigány Zoltán a nyílt szavazások és a korrupció összefüggésének elemzésével zárja: „Szólanunk kell azonban a szavazás nyilvánosságáról is, mert ez még a **pluralitásnál is károsabb és veszélyesebb a választások tisztaságára nézve**; a vesztegetések, az etetés-itatás, a hivatalos presszió és a társadalmi terror csakis a nyílt szavazás rendszerében virulhatnak. ... A terror, a presszió és a vesztegetés leveszi lábáról a szegény és gyenge embert s ha nyilvánosan kell szavaznia, meggyőződését megtagadva, elköveti a politikai harakirit; ha ellenben titkos a szavazás, akkor nem kell megcsálnia sem önmagát, sem más, mert ez esetben nem lesz többé vesztegetés, nem lesz többé presszió.”³⁵¹

A polgári fejlődés gátjaként értelmezi ifj. Andrassy tervezetét ifj. Leopold Lajos *Az állami függés és a választójog* c. tanulmányában. Miként a cím is jelzi, az államtól való függés hatásaiban vizsgálja a szerző a kérdést: „Magyarországon az államtól való függés mértéke és minősége aránytalanul jelentősebb, mint a nyugateurópai társadalmakban.” – állapítja meg a helyzeti hátrány okát. A plurális választójog a véleménye szerint növelné a kiszolgáltatottságot: „A többes szavazat az állami alkalmazottak súlyát fokozza, a

³⁵¹ Zigány Zoltán: Az Andrassy-féle „Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról” és ennek bírálata. In: Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. 613-624. o.

nyilvánosság pedig a függésüket állandósítja. ... az állami alkalmazottak jogosult szavazata 400.000-re emelkedik, az összes jogosult szavazatok 10%-ára.”

A nemzetiségek számára kedvezőtlen kerületi beosztás következményeire is kitér ifj. Leopold: „Nyílt titok továbbá, hogy a kormány a kerületek beosztásában a magyarságnak, tehát a városoknak messzemenő térelőnyt fog biztosítani. A négyszázazrek e révén politikai súlyban, félelmetességben, a választás valóságos eredményére kiható befolyásukban még fokozottan megerősödnek. A kerületek egész raja s éppen a legértelmesebbek, az államhatalomtól nyilvánvaló függésbe kerülnek...”

Az állami függés főleg a polgárosuló rétegekre, az értelmiségre és a munkásosztályra lenne ifj. Leopold szerint végzetes hatással. A munkásság érdekérvényesítését is formálissá tenné szerinte a plurális választójog: „Az államhatalom emberei, a miniszteriumokból, hivatalokból, állami telepekről a választási terembe bocsátott rajok nem a tót és oláh analfabétára, nem a máramarosi kazárra nehezdednek, hanem a szabad pályán lévő magánértelmiségre, az iparos-, kézműves- és kereskedő-elemekre, a szellem proletárjaira s a városi munkásosztályra. Hiába próbáljuk áztatni magunkat azzal, hogy mintegy 120-130.000 munkásszavazat lesz a négyszázazrek között. Hisz e munkások anyagilag, törvénybe vésve, egyesülési, gyülekezési és ellenállási joguk híján legalább annyira függenek az államhatalomtól, mint a tisztviselők.”

352

Ifj. Andrassy választójogi tervezetét a balkáni államok választójogi helyzetével párhuzamba állítva elemzi Selymes Károly *A magyar választójogi javaslat és a Balkán-államok választójoga* c. tanulmánya. A szerző szomorúan állapítja meg, hogy politikai jogok tekintetében a balkáni államok többsége megelőzi Magyarországot: „Mégis azt találjuk, hogy a balkáni államok többségében általános szavazat van, s államhatalmi intézményeik mindenesetre demokratikusabbak. ... **A szavazatjog hatályossága érdekében a szavazás mindenütt titkos.** ... Bulgária és Görögország (utóbbi már 1866-ban) az általános választójogot 21 éves kortól minden fenntartás nélkül megadja.”

A magyar főrendiház feudális struktúrájával ³⁵³ szemben Selymes felhossa, hogy a Balkánon „a legtöbb államban nincs is felsőház: a törvényhozás szerve a fejedelem és a képviselőtestület; csak fontosabb, az alkotmányban meghatározott esetekben hívják össze a felsőházat, az ún. nagyobb skupstinát vagy szobránjet (Szerbia, Bulgária), melyet ugyanazon módon, ugyanazon választók választanak, csak kétszeres számban.”

³⁵² Ifj. Leopold Lajos: Az állami függés és a választójog. In: Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. 625-631. o.

A balkáni országok közül a legelmaradottabb választójog tekintetében Románia, ahol – kuriális alapon – három kollégiumot alkotott a parlament és szintén elektori rendszer működött a vidéki, 300 frank évi jövedelem alatti, analfabéta „a román ösválasztók” számára, „kik 50-enként neveznek ki egy delegátust, aki azután a jelöltre szavaz.” A kuriális rendszert és a plurális választójogot összehasonlítva az alábbi következtetésre jut Selymes Károly: „Még Románia is, ámbár szűk határokat szab a szavazatnak, amennyiben a képviselő számerejét nem a többségektől teszi függővé, hanem egyes kategóriáknak erősebb képviselőt biztosít, de legalább nem akarja azok nagyobb jogával a kevesebb joggal bírók szavazatát hatálytalanítani, a mi javaslatunknak cinikusan bevallott célja a pluralitással. ... A román törvény egyszerűbb és brutálisan őszinte, nálunk a demokrácia legalább jelszó, amelyet a legegyszerűsebb, a legkevésbé demokratikus intézmény mellett is fel kell hozni. ... **A mi mintaképünk Románia, de annak már 24 éve fennálló törvénye bizonyos tekintetben még mindig demokratikusabb a miénknél...**”³⁵⁴

A tanulmányorozatot a főszerkesztő Jászi Oszkár zárja le a *Miért kell az általános titkos választójog?* c. írásával: „A mai választójog és az Andrássy tervezete az eddigi hatalmi erőket konzerválván, lehetetlenné tesz minden komoly és termékeny törvényhozó munkát.” – vonja le a konklúziót „nagy és mélyreható változások”-at szorgalmazva.

Miként ifj. Leopold Lajos, Jászi is 40.000 főben határozza meg a rendszer, „nagybirtok érdekszférájába” tartozó haszonélvezőinek számát:

„... vagyis kerek számban 400.000-re tehető ... mindazon egyének száma, kiknek Magyarország demokratizálásától félniük kell.

Ez a 400.000 ember az, melyet **nemzetnek** szokás nevezni. Ez a 400.000 ember az, melynek önző érdekeit a hatalom és a korrupció minden eszközével meg kell védeni 17.000.000 ember érdekeivel szemben.”

Az általános választójog szükségességéről a következőképpen ír Jászi: „Ezért válik az általános, titkos választójog minden előrehaladás nélkülözhetetlen eszközévé, melyet kicsinyes intrikákkal vagy udvari cselvetésekkel el lehet halasztani, de tartósan meggátolni nem lehet, mert az élet és a halál kérdése.” A cél Magyarország ipari- és jogállammá való válása, ennek módja pedig **„emelni az ország produktivitását és a nép**

³⁵³ Szalai Miklós: Az 1885-ös főrendiházi reform. In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok.* Szerk.: Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula. Bp, 1997, ELTE-BTK. 28-43. o.

³⁵⁴ Selymes Károly: A magyar választójogi javaslat és a Balkán-államok választójoga. In: *Husadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle.* XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. 632-635. o.

fogyasztóképességét. Vagyis földet kell adni a parasztnak és ipari munkát a falu népfölöslegének.”

A nemzetiségek integrációja is központi eleme Jászi koncepciójának: „Földet adni a nemzetiségi parasztnak és szolid, uzsoramentes hitelintézeteket (miként a magyarnak), jó állami iskolát saját anyanyelvű tanítással, becsületes, a nép nyelvét tökéletesen értő közigazgatást és bíraskodást a nemzetiségi középosztálynak az arányszámát megillető felhasználásával – s a legfontosabb lépés megtörtént a nemzetiségi béke megteremtésére.”³⁵⁵

Az 1908. decemberi szám utolsó, a szerkesztőség által összeállított blokkja *A külföld véleménye gróf Andrássy javaslatáról* címet viseli. A folyóirat – felkészülve a társadalmi vitára – körkérdést intézett „*a liberálistól az anarchista szárnyig ... a modern demokrácia legkülönbözőbb árnyalataihoz*” tartozó nemzetközi közéleti személyiségekhez:

„Számolva tehát ezzel a várható ellenvetéssel, elhatároztuk, hogy teljesen objektív szaktekintélyekhez fogunk fordulni, akik *sine ira et studio* nézik a magyar dolgokat és akiknek szakbeli jártasságuk ez ügyben és lelkiismereti függetlenségük vitán fölüli áll: *a művelt nyugat legelső szociológusaihoz és szociálpolitikusihoz.*”

A szerkesztőség 49 válaszlevelet kapott és a véleményeket a beérkezés sorrendjében tette közzé.³⁵⁶ Álljon itt most három jellemző példa, két később meghatározóvá vált politikusé és egy belga képviselőé.

A későbbi angol miniszterelnök, a munkáspárti Ramsay MacDonald szociológusi és szociálpolitikai minőségében, az angol parlament tagjaként összefogott válaszokat adott a Huszadik Század körkérdéseire:

„1. Nincs bizalmam sem a többes, sem a nyilvános szavazásban. A demokratikus szavazójog alapja nem a tulajdon... De a nevelés előnyei sem lehetnek a demokratikus szavazójog alapjai, mivel az egyetemet végzett férfi sem alkalmasabb mint más arra, hogy a törvényhozás eredményéről nézeteit nyilvánítsa. Tán pontosabban fejezi ki nézetét és értelmesebben formulázza azt, de nem valószínű, hogy e nézet igazabb és helyesebb, mint bármely más emberé. ...

Nem hiszek a nyilvános szavazásban, mert a nyílt szavazás képesekké tesz az osztályokat, melyek gazdasági hatalommal rendelkeznek arra, hogy másokat befolyásoljanak eme hatalmuk segítségével. ...

³⁵⁵ Jászi Oszkár: Miért kell az általános titkos választójog? In: Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. 636-641. o.

³⁵⁶ A Huszadik Század szerkesztősége: A külföld véleménye gróf Andrássy javaslatáról. In: Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. 642-695. o.

2. Ezért nem hiszem, hogy Andrássy gróf választójogi törvényjavaslata elsimítaná a társadalmi ellentéteket vagy kielégítené az alsóbb osztályok követeléseit.

3. Semmiféle erkölcsös befolyást nem tulajdonítok a nyílt szavazásnak. Mill az ellenkező nézetben volt, de a tapasztalat bizonyossága szerint ez az elmélet teljesen tarthatatlan. A nyilvános szavazás igazi befolyása az, hogy a felső és vagyonos osztályok elnyomásának terhét növeli az alsó és vagyontalan osztályok felett.”³⁵⁷

A későbbi csehszlovák államelnök, Tomáš Masaryk a prágai egyetem filozófiaprofesszoraként és az osztrák Reichsrat tagjaként röviden vetette papírra a gondolatait:

„Nézetem szerint ma semmi kétséget sem szenved az, hogy a pluralitás rendszere általánosságban és így a magyaroknál sem felel meg a haladó demokratikus eszméknek. A belga kísérlet és e tárgyról szóló ismert államjogi irodalom eléggé megokolják ezen nézetemet.”³⁵⁸

A plurális választójoggal kapcsolatban gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezett a Belga Munkáspárt (holland neve: Belgische Werkliedenpartij, francia neve: Parti Ouvrier Belge) egyik vezetője, Émile Vandervelde. A belga parlament politikusa később az igazságügyi, a külügyi, majd az egészségügyi tárca élén állt, 1928-tól 1938-ban bekövetkezett haláláig pedig a pártja elnöki tisztségét viselte. Jogtudósként és főként mezőgazdasággal, ill. a szocializmus kérdéseivel foglalkozó teoretikusként számos könyvet publikált, emellett az *Université Nouvelle*-n és az *Université libre de Bruxelles*-en tanított.³⁵⁹ Vandervelde az írásában kifejtette, hogy a Belgiumban 1893-ban bevezetett plurális választójog nem találkozott a lakosság osztatlan elismerésével és az ellenzéki pártok részéről már a visszavonása is napirendre került, bár erre csak 1919-ben került sor:

„A szász és a magyar újítók a plurális szavazat mellett felhozzák Belgium példáját. Már pedig, nem is szólva ama kiáltó igazságtalanságról, mely két vagy három szavazattal kedvez amaz osztályoknak, melyek már úgy is a vagyon és az oktatás kiváltságait élvezik, országunk választási rendszerének bonyolult volta oly számos és botrányos családra ad alkalmat, hogy ma az összes ellenzéki pártok – szocialisták, radikálisok és konzervatív-liberálisok – a tiszta általános választójog hívei.

³⁵⁷ Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. 676-677. o.

³⁵⁸ Ua. 665. o.

³⁵⁹ Brockhaus Enzyklopädie. Dreiundzwanzigster Band. Us-Wej. Mannheim, 1994, F.A. Brockhaus. p. 53. (Émile Vandervelde)

Csak a kormánypárt (klerikális), mely hasznot húz a plurális rendszerből, vállalkozik még védelmére, de a Házban csak nyolc szavazattöbbséggel bír; e többség 1900 óta állandóan süllyedt; bukása, mely közelinek látszik, a jelenlegi választási rendszer kiküszöbölését fogja jelenteni.

Magyarországon tehát akkor akarják a pluralitást behozni, mikor annak kiküszöbölése, az egyetlen országban, mely azt tapasztalatból ismeri, elkerülhetetlennek látszik.”³⁶⁰

j) A Vasas szakszervezet és a budapesti asztalos-szakosztály felfüggesztése

Az 1908. október 8-i, az Andrássy úton, a Köröndnél lezajlott választójogi tüntetés és összecsapás következményeként ifj. gr. Andrássy Gyula 1908. december 29-én rendeleti úton felfüggesztette a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetsége, ill. a Magyarországi Famunkások Szövetsége budapesti asztalos szakosztálya működését. A plurális választójog kritikája ezzel végleg összekapcsolódott a szakszervezetek betiltásának bírálatával. A baloldali mozgalmak és ifj. Andrássy közt olyan feloldhatatlan ellentét keletkezett, amely a későbbiekben sem sokat változott. Annak ellenére sem, hogy később, a fehérterror éveiben a volt belügyminiszter – élesen elítélve minden brutalitást és diktatórikus törekvést – kiállt az üldözött szociáldemokraták mellett³⁶¹: 1919 őszén a Naplójában a szélsőjobb oldalt a „fehér bolsevizmus” terminológiájával határozta meg.³⁶²

A szembefordulás végső stádiumát az 1908. december 29-i rendelet jelentette, amelyet ifj. Andrássy helyett Szabó László miniszteri tanácsos szignált az aláírásával. A Vasas Szakszervezet és a budapesti asztalos-szakosztály felfüggesztésére azért került sor, mivel ezek fegyveres muníciót biztosítottak párhelyiségekben az 1908. október 8-i tüntetésre:

„a szociáldemokrata munkásság által tervszerűen rendezett tüntetésre a munkások forgópisztolyokkal, töltényekkel és vasbotokkal kifejezetten abból a célból láttattak el, hogy a tüntetésre a közrend és a közbiztonság szükségszerű fenntartása érdekében kirendelt rendőrségi közegeket ezekkel megtámadják, továbbá hogy ennek előkészítésében a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének, valamint a Magyarországi Famunkások Országos Szövetsége budapesti asztalosszakosztályának is része volt, végül, hogy a forgópisztolyoknak, töltényeknek és vasbotoknak részben való elhelyezése, illetve elrejtése és részben azoknak szétosztása is a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi

³⁶⁰ Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. 672. o.

³⁶¹ Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 65. o.

Szövetségének VII. Thököly út 56. szám alatt, valamint a Magyarországi Famunkások Országos Szövetsége budapesti asztalosszakosztályának VIII. Luther utca 1/c. I. emelet 4, szám alatt levő helyiségében történt.”

A fegyveres segítség „a hatósági közegek ellen irányuló, a közrendet és a közbiztonságot veszélyeztető” mivolta miatt ifj. Andrassy mind a Vasas szakszervezet (országos szinten, az összes tagszervezetével együtt), mind a budapesti asztalos-szervezet működését beszüntette a Tisza Kálmán által kiadott „1875. évi 1508/1. számú belügyminiszteri körrendelet mellékletének IX. pontja értelmében” (Tisza Kálmán a miniszterelnöksége első időszakában a belügyminiszteri tisztséget is betöltötte).³⁶³

A Népszava 1908. december 30-i száma *A fekete gróf legújabb gazsága* címmel tudósított a felfüggesztések végrehajtásáról³⁶⁴, a szociáldemokrata pártvezetőség pedig másnapra, december 31.-re általános sztrájkot hirdetett. Az erre felhívó, ifj. Andrassy személyét is támadó röplapokat városszerte terjesztették.³⁶⁵

Az általános sztrájk azonban mégsem valósult meg: a budapesti rendőrfőkapitány, Dr. Boda Dezső a rendőrséget csaknem teljes egészében mozgósította és katonai készenlétről is gondoskodott. Ezért a részleges sztrájk legfőképpen a nyomdászokra korlátozódott, melynek következtében nem jelentek meg a december 31-i esti és a január 1-i lapok. Ezen kívül az Erzsébet Budapesti Gőzmalomban, a Pesti Hengermalomban, a Viktória és Lujza Gőzmalomban, ill. a Danubius Hajó- és Gépgyárban szüntette be az összes dolgozó a munkát. Délután városszerte több gyűlést is tartottak, melyeken a várt tízezrek helyett mindössze 6500 munkás vett részt.

A nap folyamán atrocitásokra és összecsapásokra is került sor, amelyeket Dr. Boda Dezső a következőképpen foglalt össze ifj. gr. Andrassy Gyulának küldött jelentésében:

„A kávéházakat 30-ról 31-ére menő éjjel 6-7 főből álló csoportok járták be, s a kávéház-tulajdonosokat fenyegetéssel üzleteik bezárására akarták rábírní. A Baross utcában sztrájkoló csapatok lehúzták a szénfuvarozó kocsisokat a bakról. Az erőszakoskodók közül ötöt

³⁶² Ua. 155. o.

³⁶³ 1908. december 29. A belügyminiszter rendelete a vasasszakszervezet és az asztalosszakosztály működésének felfüggesztéséről. (PI Archívum V.Sz. 1908-1) In: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Negyedik kötet. A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907-1918. Első rész. 1907-1914. 165-166. o.

³⁶⁴ Ua. 168. o.

³⁶⁵ „A munkásság képviselői szerdán erre az arcátlan merényletre kimondták, hogy rokonszenvük és harci készségük beigazolására huszonnégy órára, tehát a csütörtöki nap folyamán az egész fővárosban beszüntetik a munkát, vagyis csütörtökön Budapesten politikai tömegsztrájk lesz. Tél van, hideg van, ezer és ezer munkás sétál munka nélkül. De mégsem fogja senki sem eltérni, hogy a fekete gróf a koalíciós brigantik nagy örömeire a munkások arcába köpjön.” – 1908. december 30. A szociáldemokrata pártvezetőség általános sztrájkja felszólító röplapja. In: Ua. 168-169. o.

előállítottak. A Víg utcában dolgozó asztalosokat támadták meg. Onnan is öt egyént állítottak elő. A Valéria Kávéházba sztrájkolók fenyegető magatartással hatoltak be. Egyet előállítottak közülük, a többiek megszöktek.

Délelőtt 11 és 12 óra közt az Erzsébet körúton, József körúton és két ízben az Andrassy úton vonultak 100-200 főből álló csoportok énekelve s lármázva. Ezen csoportokat a rendőrség mind szétoszlatta. A József körútról 2. az Erzsébet körútról 27, az Andrassy útról első ízben 18, másod ízben 4 egyént állítottak elő. Az utóbbi tüntetésnél a tömeg a rendőrök ellen fenyegető állást foglalt el úgy, hogy azok kénytelenek voltak kardjukat használni. Ez alkalommal egy munkás fején súlyos sérülést szenvedett. Ápolás végett a Rókus-kórházba szállították. Baleset is történt. Kiss István polgári rendőrt a munkások menekülés közben oly szerencsétlenül fellökték, hogy egy kocsit elgázolta. Fején súlyosan megsérült.

Délután 5 órakor a gyűlések befejezése után, az Andrassy úton egy 300 főből álló tömeg verődött össze, s lármásan tüntetett. Ezt a csoportot is szétoszlatta a rendőrség, és közülük hetet előállított. Két előállítottnál töltött forgópisztolyt találtak. ...

A tömegsztrájkban mintegy 11 400 munkás vett részt, és annak ideje alatt előfordult erőszakoskodások és tüntetések alkalmából az V. ker. kapitánysághoz 3, a VI.-hoz 29, a VII.-hez 30, a VIII.-hoz 12 és végül a IX.-hez 3, összesen 77 egyént állítottak elő.”³⁶⁶

Az MSZDP vidéken is tervezte kibővíteni a sztrájkot, sikertelenül. Kolozsvárott is csak részleges volt sztrájk: az esti lapok nem jelentek meg, emellett délután a pártszervezet népgyűlést és felvonulást tartott, mely véres összeütközésbe torkollott.³⁶⁷

A budapesti vas- és fémmunkások viszont 1909. január 1-én nagygyűlésen tiltakoztak a szervezetük felfüggesztése ellen. A rendezvényen mintegy 3000 vasmunkás vonult az utcára.³⁶⁸ Január 7-én a fővárosi vasasok ismét demonstráltak³⁶⁹, a szakszervezeti választmány pedig január 13-án ismét általános tömegsztrájkot helyezett kilátásba.³⁷⁰ Az MSZDP 1909. január 14-én az Intim Színházban mintegy 1200 fő részvételével tartott népgyűlést a koalíciós kormány intézkedései, a szakszervezetek felfüggesztése és a katonai létszám emelése ellen.³⁷¹

³⁶⁶ 1909. január 2. A budapesti rendőrfőkapitány (Dr. Boda Dezső – N.L.) jelentése a belügyminiszternek az 1908. december 31-i tömegsztrájkokról. In: Ua. 169-171. o.

³⁶⁷ Ua. 171. o. – Nagyvárad Napló. 1909. január 2. A tömegsztrájk. Tüntetés vidéken.

³⁶⁸ Ua. 173. o. – Népszava. 1909. január 2. A szegyenrendelet ellen.

³⁶⁹ Ua. 173. o. – Népszava. 1908. január 8. A szakszervezetek felfüggesztése.

³⁷⁰ „Kimondotta a szakszervezeti választmány, hogy fölszólítja az összes szervezeteket, tartsanak a munkások veszélyeztetett egyesülési jogának megmentésére nyilvános gyűléseket, és mondják ki a gyűléseken, hogyha Andrassy a felfüggesztett szövetségeket és szakcsoportokat föloszlatná, a munkásság válasza erre a tömegsztrájk legyen.” – In: Ua. 173. o. – Népszava. 1919. január 14. Visszaütünk!

³⁷¹ 1909. január 17. A fővárosi munkások 1909. január 14-én tartott tiltakozó gyűlésének határozata (OL BM res. 1919-120.) In: Ua. 175. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula 1909 januárjában és februárjában újabb szakszervezeti csoportokat függesztett fel. Január 7-én kiadott rendelete a kávésszervezetek szakszervezetét tiltotta be, mivel az alapszabályban rögzítetténél magasabb tagdíjat, ill. ellenállási- és lapjáradékot is gyűjtött a szervezet.³⁷² Az 1909. febr. 16-i rendelete pedig a fuvarozómunkások szervezete ellen lépett fel, az ellenállási díj beszedése miatt.³⁷³ A fuvarosok 1909. febr. 28-án tiltakozó nagygyűlést szerveztek, amelyen az osztrák szociáldemokraták szolidaritásuknak adtak hangot. A testvérszövetségből két küldött is felszólalt, tolmácsolva a vezetőségük megoldási tervét: „Ha a kormány nem engedi meg a szervezkedést, az osztrák szövetség felveszi tagjai közé a budapesti fuvarozó- és szállítómunkásokat is.” A gyűlést végül a rendőrség oszlatta fel.³⁷⁴

A szakszervezeti csoportok betiltása folytatódott: ifj. Andrassy felfüggesztette a budapesti kávéfőzők szakszervezetét és az Építőmunkások Országos Szövetségének nagyváradai csoportját is, szintén a magasabb járadékok kivetése miatt.

A Magyarországi Szakszervezetek Tanácsa 1909. március 4-én a felfüggesztett szakszervezetek felterjesztéseként beadványt intézett ifj. gr. Andrassy Gyulához. A követeléseket a szervezet titkára, Jászai Samu fogalmazta meg. Az érvelésében – más európai országokkal összehasonlítva – Magyarország helyzetét vizsgálta a politikai jogok tekintetében és arra a következtetésre jutott, hogy még a cári Oroszországban is több lehetőség van szakszervezetek alakítására és az az érdekvédelemre.³⁷⁵

A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetsége felfüggesztését végül ifj. Andrassy 1909. április 9-én kelt leiratában a budapesti gépgyári munkások szakosztálya kivételével visszavonta. A Magyarországi Famunkások Szövetsége budapesti asztalos szakosztályának

³⁷² In: Ua. 175. o. – Magyarországi Szállodai, Éttermi és Kávéházi Alkalmazottak Szaklapja. 1905. január 5. Hajsza szakszervezetünk ellen.; Magyarországi Szállodai, Éttermi és Kávéházi Alkalmazottak Szaklapja. 1909. február 20. Éljen a szabadszervezet.

³⁷³ Ua. 175. o. – Népszava. 1909. február 20. Andrassy az uszítók szolgálatában.

³⁷⁴ Ua. 175. o. – Népszava. 1909. március 2. A fuvarozómunkások gyűlése.

³⁷⁵ A beadvány szövege: „...az állam kötelessége volna minden olyan törekvést támogatni, amely a munkásosztály helyzetének jobbítására vezet. Ezt teszik is sok államban, és ahol nem teszik, legalább *megadták a munkásoknak* a szervezkedési szabadságot.

Angliában, Belgiumban, Svédországban, Norvégiában, Svájcban, Hollandiában, Dániában, Franciaországban és az Egyesült Államokban a munkásegyletek alakítása *semmiféle* formalitáshoz nincs kötve. Említett államok nem avatkoznak, de nincs is joguk, hogy a munkások vagy más polgárok ügyeibe beavatkozzanak.

Németországban és Ausztriában a polgárok vagy munkások csak bejelenteni tartoznak egyesületeik alakulását. És az említett országok szakszervezetei *nemcsak sztrájkokat* rendezhetnek, hanem alapszabályszerű kötelességük a sztrájkolókat segíteni. Mindenütt elismerik a sztrájk jogosultságát, sőt olyan kulturális eszköznek tekintik, amely a népek anyagi és szellemi érdekének fejlesztésére *okvetlen szükséges*.

És Magyarországról az a szomorú dicsőség, hogy a munkások az egyesülési jog tekintetében, *messze állnak az orosz munkások mögött*.

Az orosz cár 1907. március 17-én rendeletet adott ki, mely szerint a munkások szabadon alakíthatnak szakszervezeteket, csak az alakulást tartoznak bejelenteni.” – 1909. március 4. A „Népszava” közli a szakszervezeti tanács beadványát a belügyminiszterhez, amelyben tiltakozik a szakszervezetek felfüggesztése ellen. – Népszava. 1909. március 4. A felfüggesztett szakszervezetek fölterjesztése. In: Ua. 175-178. o.

működését is engedélyezte április 11.-től.³⁷⁶ Ennek ellenére a vidéki vasas csoportok újjáalakulását jelentős mértékben akadályozták a helyi hatóságok, így pl. Újpesten május 30.-tól, Szolnokon pedig októbertől kezdhették meg a tevékenységüket. Ifj. Andrassy azonban 1909-ben az újraalakulás ellenére feloszlatta a győri, az aradi és a salgótarjáni fiókszervezeteket, ezek csak a koalíciós kormány leváltása után, 1910-ben folytathatták a munkájukat.³⁷⁷

A plurális választójogi tervezet és a szakszervezeti csoportok feloszlata központi témaként merült fel az MSZDP 1909. április 11. és 14. között rendezett XVI. Országos Kongresszusán, mint a szociáldemokrata képviselők bírálata tárgya.³⁷⁸

g) A plurális választójogi tervezet utóélete

A parlament elutasítása és a bankvita, az önálló magyar bank kérdésének előtérbe kerülése következtében a koalíció nem foglalkozott különösebben ifj. gr. Andrassy Gyula plurális választójogi tervezetével. Ifj. Andrassy a bankkérdés elhalasztására helyezte a hangsúlyt „kooperációs tervében” a katonai követelések megvalósítása és egy erős, 1967-es alapon létrehozandó pártfúzió létrehozása mellett. Saját maga kérte Ferenc Józsefet, hogy a választójogi reformot vegyék le a napirendről.³⁷⁹

Ifj. Andrassy ezt követően csak viszonylag rövid ideig maradt a plurális választójog híve. Tisza István Nemzeti Munkapártjával szemben állást foglalva egy 1910 júliusában adott interjújában kifejtette, nem változtatja meg választójogi nézeteit.³⁸⁰ 1913 szeptemberében azonban a plurális választójog gondolatát pártja, az 1910 elején feloszlalt Országos Alkotmánypárt újraalakulásakor elvetette, egy mérsékelt választójogi reformmal helyettesítve azt, amely kétszeresére emelte volna a szavazati joggal rendelkezők számát és a nagyobb városokban elfogadta volna a titkosságot is...³⁸¹

³⁷⁶ Ua. 178. o. – Vas- és Fémmunkások Szaklapja. 1909. április 23. A szövetség felfüggesztésének visszavonása. Szemle rovat.; Népszava. 1909. április 17. A belügyminiszter pardont adott.; Famunkások Szaklapja. 1909. május 22. Krónika rovat.

³⁷⁷ Feljegyzés a Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségének felfüggesztéséről. (Az iraton sem dátum, sem aláírás nincs. Az irat keletkezésének körülményei és szerzőjének kiléte nem állapítható meg.) (PI Archívum, V.Sz. 1908-1.) – In: Ua. 167-168. o.

³⁷⁸ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt XVI. Országos Kongresszusa. 1909. április 11-14. In: Ua. 185-211. o.

³⁷⁹ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 84-85. o.

³⁸⁰ Ua. 94. o.

³⁸¹ Ua 104-105. o.

V. Ifj. gr. Andrásy Gyula jogtörténeti főműve:

A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai

Ifj. gr. Andrásy Gyula tudományos területen is jelentős életművet hagyott hátra. Számos alkotmány- és jogtörténeti írása tanúskodik arról, mennyire rendkívül alaposan és mélyrehatóan ismerte nemcsak a magyar, hanem az európai, nemzetközi jogtörténetet is. Tudományos tevékenysége elismertnek számított a saját korában: a Magyar Tudományos Akadémia 1898-ban választotta levelező tagnak *Az 1867-iki kiegyezésről c. munkája*³⁸² (1896) révén. Hamarosan, 1904-ben rendes tagja, majd 1913-ban pedig igazgatósági tagja lett az intézménynek. Ifj. Andrásy a Magyar Társadalomtudományi Társaság elnökeként is tevékenykedett 1901-től az 1906-ban bekövetkezett fordulópontra, amikor a különféle nézeteket tömörítő, polgári irányvonal helyett a polgári radikálisok fórumává vált a szervezet, folyóiratával, a Huszadik Századdal együtt.

Ifj. gr. Andrásy Gyula tudományos főműve, *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai c. háromkötetes monográfiája*³⁸³ a magyar alkotmánytörténet töredékes mivolta ellenére is nagyszabású, szintetikus összefoglalója. A mintegy 1200 oldalas, a XX. század első évtizedében keletkezett alkotás tulajdonképpen a magyar történeti alkotmány „közjogi historizálás”³⁸⁴ szellemében megírt „életrajza” a Kárpát-medencei letelepedéstől a szatmári békéig. A mű központi kérdése a magyar alkotmány történelmi jellege, a Szent Korona a királyt és a nemzetet egységbe foglaló szuverenitása, a magyar királyság függetlensége és szabadsága.

A kiadásra a számos ifj. Andrásy-könyvet jegyző a Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt. vállalkozott: a három rész 1901-ben, 1905-ben és – a szerző belügyminiszteri periódusa alatt keletkezett utolsó könyv – 1911-ben látott napvilágot. A monumentális munka két részből áll: az I. kötet I. része *A magyar állam fönmaradásának okai*, ezután következik a két és fél kötetben átívelő, tulajdonképpeni jogtörténeti rész, *Az alkotmányos szabadság okai*. Az első könyv végpontja a mohácsi vész, a másodiké a bécsi béke, a harmadiké pedig a Rákóczi-szabadságharc leverése, így mindegyik jól

³⁸² Ifj. gr. Andrásy Gyula: *Az 1867-iki kiegyezésről*. Bp., 1896, Franklin Társulat.

³⁸³ Ifj. gr. Andrásy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. I. kötet. Bp., 1901, Franklin Társulat; Ifj. gr. Andrásy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. II. kötet. A mohácsi véstől a harminc éves háborúig. Bp., 1905, Franklin Társulat; Ifj. gr. Andrásy Gyula: *Ifj. gr. Andrásy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. III. kötet. Bp., 1911, Franklin Társulat.

³⁸⁴ A „közjogi historizálás” alaptézise, hogy az Árpád-kortól fokozatosan fejlődő-bővülő alkotmány a magyar történelem főszereplője. – Szalai Miklós: *Andrásy a kiegyezésről*. In: *Valóság*. 1995/10. 26-41. o.

körülhatárolható, zárt egységet alkot. Sajnálatos módon a mű nem jut el a Pragmatica Sanctióig és a kiegyezésig, amely a dualista rendszer elemzéséhez elengedhetetlen lenne, de a harmadik kötet utolsó két fejezete kitér arra az alkotmányjogi vitára, hogy a Pragmatica Sanctióval megmaradt-e a magyar állam önállósága és a magyar uralkodó szuverenitás. Ifj. Andrassy Deák Ferenc és Wenzel Lustkandl vitáját³⁸⁵ eleveníti fel, polemizálva nemcsak Lustkandl elméletével, hanem követőivel, Friedrich Teznerrel³⁸⁶ és Gustav Turbával³⁸⁷ is.

Ifj. gr. Andrassy Gyula hatalmas forrásapparátust használt fel, bár a korabeli tudományos gyakorlatnak megfelelően – sajnos – ő sem tüntette fel, milyen anyagokból dolgozott. Az angol, francia és német alkotmánytörténetre vonatkozó fejtegetései azonban mutatják az idegen nyelvű szakirodalomban való jártasságát és elemzőképességét, ahogyan szemléletesen láttatja ezeknek a magyar alkotmánnyal mutatott lényeges párhuzamait és különbségeit.

A magyar források közül mélyrehatóan ismerte a Corpus Iuris Hungarici törvényeit, Werbőczy István Hármaskönyvét³⁸⁸, az országgyűlések dokumentumait és a „közjogi historizálás” kidolgozója, Timon Ákos jogász-jogtörténész-professzor³⁸⁹ műveit: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*³⁹⁰; *Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*³⁹¹; *A germán ősalkotmány. Bevezető tanulmány az európai alkotmány történetéhez*³⁹²; ill. *A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége*³⁹³ c. könyveit. Ferdinandy Géza *Magyarország közjoga: alkotmányjog*³⁹⁴ és *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*³⁹⁵ c. könyve, ill. *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*³⁹⁶ és *Az arany bulla* c. közjogi tanulmánya³⁹⁷, Kmetty Károly *Magyar közjog kézikönyve*³⁹⁸ és Vécsey

³⁸⁵ Wenzel Lustkandl: Das ungarisch-österreichische Staatsrecht: zur Lösung der Verfassungsfrage; historisch-dogmatisch dargestellt. Wien, 1863, Braumüller.; Deák Ferenc: Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht” a magyar közjog történelmének szempontjából. Pest, 1865, Pfeifer Ferdinánd

³⁸⁶ Friedrich Tezner (1865-1925): Der oesterreichische Kaisertitel, das oesterreichische Staatsrecht und die ungarische Publicistik. Wien, 1899, Alfred Höldner; Die Wandlungen der oesterreichisch-ungarischen Reichsidee. Wien, 1905, Manzschke k.u.k. Hof-Verlags- und Universitäts Buchhandlung; Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik. Wien, 1907, Manzschke k.u.k. Hof-Verlags- und Universitäts Buchhandlung.

³⁸⁷ Gustav Turba (1864-1935): Die Grundlage der Pragmatischen Sanction. Leipzig, 1911, F. Deuticke.

³⁸⁸ Werbőczy István: Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae. /Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve./ Bécs, 1517.

³⁸⁹ Szalai Miklós: Andrassy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o.

³⁹⁰ Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1902, Politzer, Révai-Salamon ny.

³⁹¹ Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. 2. bőv. kiadás. Bp., 1903, Hornyánszky ny.

³⁹² Timon Ákos: A germán ősalkotmány. Bevezető tanulmány az európai alkotmány történetéhez. Bp., 1881, Eggenberger biz., Franklin ny.

³⁹³ Timon Ákos: A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége. Bp., 1907, Pesti Hírlap.

³⁹⁴ Ferdinandy Géza: Magyarország közjoga: alkotmányjog. Bp., 1902, Politzer Zsigmond és Fia.

³⁹⁵ Ferdinandy Géza: A magyar alkotmány történelmi fejlődése. Bp., 1906, Franklin Társulat.

³⁹⁶ Ferdinandy Géza: A királyi méltóság és hatalom Magyarországon. Közjogi tanulmány. Bp., 1895, Kilián Frigyes kiadása.

³⁹⁷ Ferdinandy Géza: Az arany bulla. Közjogi tanulmány. Bp., 1899, Magyar Tudományos Akadémia.

Tamás Adalék a magyar Corpus Juris történetéhez³⁹⁹ és A Hármaskönyv, majd a Magyar Törvénytárhoz csatolva volt Régi Jogszabályok⁴⁰⁰ c. munkái is kiindulópontul szolgálhattak ifj. Andrassy számára. Az összefoglaló történeti művek közül pedig Horváth Mihály nyolc kötetes A magyarok története⁴⁰¹, Jászay Pál A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől az Arany Bulláig⁴⁰², Szalay László hat kötetes Magyarország története⁴⁰³, a millenniumra kiadott Szalay József – Baróti Lajos A magyar nemzet története⁴⁰⁴, ill. a Szilágyi Sándor szerkesztette tíz kötetes A Magyar Nemzet története⁴⁰⁵ c. munkáit vette alapul. Az egyes történelmi korszakokra nézve pedig Horváth Mihály A kereszténység első százada Magyarországon⁴⁰⁶ és Utyeszenich Fráter György (Martinuzzi bíbornok) élete⁴⁰⁷ c. könyveit, gr. Teleki József Hunyadiak kora Magyarországon c. tizenkét kötetes művét⁴⁰⁸, gr. Esterházy Miklós válogatott munkáinak kiadását Toldy Ferenc bevezető tanulmányával⁴⁰⁹, Szalay László és Salamon Ferenc Galántai gr. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, 1582-1626 c. könyvét⁴¹⁰, Vasvári Pál Történeti Névtárát⁴¹¹ és nagyszabású Zrínyi-tanulmányát⁴¹², Thaly Kálmán Második Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága 1676-1701⁴¹³ és Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigadérosa és a felső-magyarországi hadjáratok 1703 – 1710

³⁹⁸ Kmetty Károly: Magyar közjog kézikönyve. Bp, 1900, Politzer Zsigmond és Fia.

³⁹⁹ Vécsey Tamás: Adalék a magyar Corpus Juris történetéhez. Bp., 1902, Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda

⁴⁰⁰ Vécsey Tamás: A Hármaskönyv, majd a Magyar Törvénytárhoz csatolva volt Régi Jogszabályok. Bp, 1903.

⁴⁰¹ Horváth Mihály: A magyarok története. III. kiadás. I-VIII. kötet. Pest, 1971-1973, Franklin Társulat

⁴⁰² Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől az Arany Bulláig. Kiadta Toldy Ferenc, Pest, 1855.

⁴⁰³ Szalay László: Magyarország története. I-VI. kötet. Pest, 1853-1857, Lauffer-Geibel.

⁴⁰⁴ Szalay József – Baróti Lajos: A magyar nemzet története. Bp., 1895-1898, Lampel.

⁴⁰⁵ A magyar nemzet története. I-X. kötet. Főszerkesztő: Szilágyi Sándor. Szerzőtársak: Acsády Ignác, Angyal Dávid, Ballagi Géza, Beksics Gusztáv, Dézsi Lajos, Fraknói Vilmos, Fröhlich Róbert, Kuzsinszky Bálint, Marczali Henrik, Márki Sándor, Nagy Géza, Pór Antal, Schönherr Gyula. A bevezető Vaszary Kolos, az utószót Jókai Mór írta. Bp., 1894-1898, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat

⁴⁰⁶ Horváth Mihály: A kereszténység első százada Magyarországon. Budapest, 1878, Ráth Mór kiadása

⁴⁰⁷ Horváth Mihály: Utyeszenich Fráter György (Martinuzzi bíbornok) élete. Budapest 1882, Ráth Mór kiadása

⁴⁰⁸ Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. I-XII. kötet. Pest, 1852-1857, Emich

⁴⁰⁹ Galantai gróf Esterházy Miklós munkái. Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával szerkesztő Toldy Ferenc. Pest, 1852. Újabb Nemzeti Könyvtár I. folyam: I. Értekező levél gr. Nádasdy Ferenczhez, kit kellessék minékünk az Szentírásnak értelmében követnünk, hogy mi is eretnekségben ne essünk. II. Levelek Sennyei István cancellárhoz. 1631. (öt levél.) III. Intő levelek Rákóczi György erdélyi fejedelemhez 1643–51. (28 levél.) IV. Levelek Lónyai Zsigmondhoz és némely vármegyékhez 1644–45. V. Okmányos toldalék. (A nádor státusiratai: Opinio, Discursus, Considerationes cz. és levelei.)

⁴¹⁰ Szalay László - Salamon Ferenc: Galántai gr. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, 1582-1626. I-III. kötet. Pest, 1863-1870, névtelenül

⁴¹¹ Vasvári Pál: Történeti Névtár. Hazánkban szerepelt nevezetes férfiak és hölgyek élet- és jellemrajzai; vezéreszmék, emlékszavak, népregék és korpépekkel földerítve. I. folyam. Pest, 1847.

⁴¹² Kéziratban maradt fenn, ezzel nyerte el 1848-ban elnyerte a Kisfaludy Társaság jutalmát. Nyomtatásban csak 1956-ban jelent meg: Vasvári Pál válogatott írásai. Bp. 1956, Művelt Nép – TIT. Szerkesztette és a bevezetést írta Fekete Sándor.

⁴¹³ Thaly Kálmán: Második Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága 1676-1701. Pozsony, 1881, Stampfel.

⁴¹⁴ c. könyveit és a szerkesztésében megjelent *Rákóczi tár: történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadiszabályok, országgyűlési diariumok és törvénycikkek gyűjteményét* ⁴¹⁵, Szalay László *II. Rákóczi Ferenc bujdosása* c. munkáját ⁴¹⁶, ill. a Simonyi Ernő szerkesztette három kötetes *Angol diplomatikai iratok II. Rákóczi Ferenc korára: angol levéltárakból* c. forráskiadványt ⁴¹⁷ használta fel.

Ifj. Andrásy művének központi gondolata a magyar és az angol alkotmány hasonlósága, amely a két rendi kiváltságlevél, az Aranybulla és a Magna Charta Libertatum kibocsátásától kezdve vonul végig a két ország történetén. Anglia és Magyarország államformája egyaránt parlamentáris monarchia volt a XIX. század végén és mindkét országban íratlan alkotmányt jelentettek az évszázadok alatt elfogadott törvények. Jeszenszky Géza *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918)* c. könyve ⁴¹⁸ és Horváth Attila: *Alkotmányjogi javaslatok és reformok. 1790-1949.* c. tanulmánya ⁴¹⁹ kiindulópontot adnak ifj. Andrásy Angliára vonatkozó forrásapparátusának részletes rekonstrukcióra. Jeszenszky Géza és Horváth Attila rámutatnak arra, hogy az angol és a magyar alkotmányt Magyarországon először az 1790-91. évi országgyűlés alatt állították párhuzamba: 1790-ben Kassán és Pesten latin nyelven a *Conspectus regimis formae regnorum Angliae et Hungariae* (Anglia és Magyarország kormányzati formáinak vizsgálata) c. röpirat egy füzetben a *Dissertatio statistica de potestate exequente regis Angliae* (magyar címe: Anglia és Magyarország igazgatási formájának előadása) c. értekezéssel. Ez ihlette Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egybevetése* c., szintén 1790-ben, Kolozsvárott napvilágot látott könyvét. Aranka a XVIII. századi állapotokat visszavetítve a korábbi magyar történelemre Szent Korona főtulajdonjogát, ill. az uralkodó és a rendek közti, Angliához hasonlatos hatalommegosztását állította a középpontba ⁴²⁰

⁴¹⁴ Thaly Kálmán: Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigadérosa és a felső-magyarországi hadjáratok 1703 - 1710. I-II. kötet. Bp., 1905, Franklin Társulat.

⁴¹⁵ Rákóczi tár : történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadiszabályok, országgyűlési diariumok és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához. I-II. kötet. Szerk.: Thaly Kálmán. Pest, 1866-1868, Lauffer Vilmos

⁴¹⁶ Szalay László: II. Rákóczi Ferenc bujdosása. Pest, 1864, Lauffer Vilmos.

⁴¹⁷ Simonyi Ernő: Angol diplomatikai iratok II. Rákóczi Ferenc korára angol levéltárakból. Pest, 1871-1877, Eggenberger Ferdinánd – MTA.

⁴¹⁸ Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918)*. Budapest, 1994, Magyar Szemle Könyvek. 23-26. o., 81. o., 249-250. o.

⁴¹⁹ Horváth Attila: *Alkotmányjogi javaslatok és reformok. 1790-1949.* Bp., 2006, MTA Politikatudományi Intézet. Working Papers in Political Science.

⁴²⁰ Aranka György: *Anglus és magyar igazgatásnak egybevetése.* Kolozsvár, 1790, Hochmeister Marton; Závodszy Géza: Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője. In: Magyar Könyvszemle, 1987/1. In: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00332/pdf/MKSZ_EPA00021_1987_103_01_010-018.pdf ; Horváth Attila: *Alkotmányjogi javaslatok és reformok. 1790-1949.* Bp., 2006, MTA Politikatudományi Intézet. Working Papers in Political Science.

A reformkorban már a magyar, a XIX. század utolsó két évtizedében pedig az angol közvélemény is elfogadta az angol és a magyar alkotmány hasonlóságának alaptézisét.

Angliában a Magna Charta Libertatum a polgári forradalom gondolkodói révén vált a XVIII. században a „whig történelemszemlélet” szerves részévé: a király túlhatalmával szemben fellépő bárók kiváltságait rögzítő rendi kiváltságlevél a polgári szabadságjogok és az alkotmányosság alapokmányává transzformálódott. Hasonlóképpen fedezte fel a XIX. századi historizáló, romantikus eszmeáramlat Magyarországon az Aranybullát és más rendi alapokmányokat, így a kiegyezés megalapozásául szolgáló Pragmatica Sanctiót.⁴²¹

Több jeles angolszász tudós foglalkozott a magyar és az angol alkotmányfejlődés összehasonlító elemzésével; a legátfogóbb tudományos munkák az amerikai Harvard Egyetem professzora, A. Lawrence Lowell *Governments and Parties in Continental Europe* c. 1896-ban megjelent kétkötetes könyve⁴²² és C. M. Knatchbull-Hugessen *The Political Evolution of the Hungarian Nation* 1908-as szintén két kötetes műve⁴²³. Az angol utazó, John Paget *Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, social, political and economical* c. két kötetes munkája⁴²⁴, Sidney Whitman *The Realm of the Habsburgs* c. műve⁴²⁵ és James Bryce jogtörténész, külügyi államtitkár, Toulmin Smith, ill. Z.G. Robinson könyvei is kiemelkednek a hasonlóságokra reflektáló irodalomból. Ifj. Andrassy jelentős mértékben támaszkodott berlini professzora, az angol alkotmány történetét kutató Rudolf von Gneist 1886-ban Berlinben kiadott *Das englische Parlament* c. könyvére is.⁴²⁶ Magyarországon 1880-ban az Erdélyi Múzeum c. folyóiratban jelent meg ifj. Andrassy nevelője, Concha Győző *Az angolok irány politikai irodalmunkban a múlt század végén* c. tanulmánya. A későbbi világhírű közgazdász, Hantos Elemér⁴²⁷ Cambridge-i tanulmányai alatt, 1904-ben írta *The Magna Charta of the English and of the Hungarian Constitution. A Comparative*

⁴²¹ Hanák Péter: Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása. In: Hanák Péter: 1867 – európai térben és időben. Bp., 2001, História – MTA Történettudományi Intézete. 143-168. o.

⁴²² A. Lawrence Lowell: *Governments and Parties in Continental Europe*. I-II. Boston, 1896, Boston, New York and Chicago, Houghton Mifflin Company

⁴²³ C. M. Knatchbull-Hugessen: *The Political Evolution of the Hungarian Nation*. I-II. London, 1908, The National Review Office

⁴²⁴ John Paget: *Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, social, political and economical*. I-II. London, 1839, J. Murray.

⁴²⁵ Sidney Whitman: *The Realm of the Habsburgs*. London, 1893, W. Heinemann.

⁴²⁶ Rudolf von Gneist: *Das englische Parlament*. Berlin, 1886, Allgemeiner Verein für deutsche Literatur.

⁴²⁷ Hantos Elemér (1881-1942) egyetemi tanulmányait Budapesten és Cambridge-ben folytatta, jog-és államtudományi doktorátust szerzett. 1910-től a Nemzeti Munkapárt országgyűlési képviselője, majd az Esterházy- és a harmadik Wekerle-kormány kereskedelemügyi államtitkára. Az I. világháborút követően Közép-Európa gazdasági egyesítésének céljából létrehozta a bécsi, a budapesti, a genfi és a brünni Közép-Európai Intézetet, 1924-től a Népszövetség közgazdasági bizottságának előadója. – In: <http://www.heszk.hu/hantoselemer>, <http://www.hantosprize.org/biography.htm>

View of the Law and Institutions of the Early Middle Ages c. monográfiáját⁴²⁸, amelyben az előbb felsorolt szerzőkhöz hasonlóan a modern szabadságeszme korai jelentkezésének értékeli a két középkori szabadságlevelet.⁴²⁹ Ifj. Andrássy minden kétséget kizáróan ismerte ezt a szakirodalmat és gondolatmenetük hatása felismerhető a koncepciójában.

Ifj. gr. Andrássy Gyula művének különböző részei külön kiadásokban, ill. újságokban is megjelentek. A középkori alkotmánytörténet rövid összefoglalója az 1900-ban a Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája által kiadott, mindössze 23 oldalas *Miként tartotta fenn Magyarország a középkorban alkotmányos szabadságát* c. munka.⁴³⁰ A III. kötet Zrínyi Miklóssal foglalkozó részét (lényegében a *Zrínyi és a vasvári béke* c. fejezetet) *Zrínyi, a költő* címen pedig 1909-ben a Franklin Társulat adta ki.⁴³¹ A Budapesti Szemle 1927-ben közölte ifj. Andrássy *Anglia és Magyarország alkotmányos fejlődéséről* c. tanulmányát, s a Magyar Hírlapban (*A Wesselényi-féle összeesküvés*. 1910. 73. sz., *Rákóczi jelleme*. 1911. 90. sz.), a Budapesti Hírlapban (*II. Rákóczi Ferenc bukásáról*. 1911 febr. 7.), a Pesti Naplóban (*Zrínyi Miklós, a költő*. 1909. 1. sz.) és a német nyelvű Pester Lloydban (*Der Sturz Franz Rákóczis II. /II. Rákóczi Ferenc bukása./* 1911. febr. 7. és 8.) megjelentetett cikkek is a monográfia egyes részeinek lerövidített átdolgozásai.⁴³²

A munka utóéletéhez tartozik, hogy a Rákócziról szóló fejezetek⁴³³ szellemisége a Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* (1913) c. művére reflektáló azonos című, szintén a Franklin által, 1914-ben kiadott ifj. Andrássy-műben⁴³⁴, ill. a Magyar Hírlap 1914-es évfolyamának 110. számában publikált *Szekfű: A száműzött Rákóczi* c. cikkében⁴³⁵ köszön vissza.

⁴²⁸ Hantos Elemér: *The Magna Charta of the English and of the Hungarian Constitution. A Comparative View of the Law and Institutions of the Early Middle Ages*. London, 1904, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

⁴²⁹ Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918)*. Budapest, 1994, Magyar Szemle Könyvek. 23-26. o., 81. o., 249-250. o.

⁴³⁰ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *Miként tartotta fenn Magyarország a középkorban alkotmányos szabadságát*. Bp., 1900, Hornyánszky

⁴³¹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. III. kötet. Bp., 1911, Franklin Társulat: IV. fejezet: *Zrínyi és a vasvári béke* – 66-100. o.; Ifj. gr. Andrássy Gyula: *Zrínyi, a költő*. Bp., 1909, Franklin

⁴³² A művek címei Kertész János ifj. Andrássy-bibliográfiájából: Kertész János: *Ifj. Andrássy Gyula gróf irodalmi munkássága /1896-1929 /*. Bp., 1933, Attila Nyomda Rt.

⁴³³ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. III. kötet. Bp., 1911, Franklin Társulat: IV. fejezet: VI. fejezet: *Rákóczi Ferenc jelleme* - 185-211. o., VII. fejezet: *Rákóczi fölkeléséről és ennek várható eredményéről* - 212-230. o., VIII. fejezet: *Rákóczi külpolitikája és békealkuja* - 231-254. o., IX. fejezet: *Rákóczi politikájának méltatása* - 255-275. o., X. fejezet: *Rákóczi bukásáról* - 276-318. o.

⁴³⁴ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Bp., 1914, Franklin Társulat.

⁴³⁵ Kertész János: *Ifj. Andrássy Gyula gróf irodalmi munkássága /1896-1929/*. Bp., 1933, Attila Nyomda Rt.

A magyar állam fönmaradásának okai

Az alkotmánytörténeti elemzést megelőző bevezető részben ⁴³⁶ Ifj. Andrassy Magyarország fönmaradása egyik legfontosabb okának a Kárpát-medence földrajzi egységét tekinti, amelyet nem az európai művelődés meghatározóiként jellemzett germánoktól, hanem a szlávoktól szerzett meg a honfoglaló magyar nép: „A magyar állam függetlenségének elejétől fogva javára volt, hogy önmagában zárt, a természettől egységesnek alkotott megvédhető területen telepedtünk meg...”

A szerző hangsúlyozza, már a honfoglalásnál is megnyilvánult, hogy a magyarok sohasem törekedtek expanziós politikára: „helyes ösztön vezetett bennünket, midőn megállottunk annál, a mit kezdetben elfoglaltunk és nem törekedtünk az országon túl hódításokat tenni.” ⁴³⁷ A magyar népet a józan felfogása, az „ösztöne mindig megvédte az oly hódítástól, a melynek célja a hódítás volt.” ⁴³⁸ Az európai vérkeringésbe a kereszténység felvétele jelentett bekapcsolódási pontot: „Mihelyt keresztényekké lettünk, nem tátongott többé át nem lábolható mélység közöttünk és környezetünk között.” ⁴³⁹

Később, a XII. században a tatárjárás sem számolta fel a magyar függetlenséget: „A tatárvilág belső válsága okozta, hogy a vész, mint a nyári vihar, hamar elmúlt. Itt különben sem lett volna maradásuk a vad hordáknak. Magyarország nagyon is messze feküdt uralmok központjától, s nagyon közel Európa szívéhez. A keresztény fegyverek előbb-utóbb megtörték volna erejüket...” ⁴⁴⁰

Az Árpád-házi királyok teremtették meg a nemzet megmaradásához szükséges belső stabilitást, amely a következő évszázadokban meggyengült ugyan, de soha nem szűnt meg teljesen: „Mikor az utolsó Árpád sírba száll, már a helyes ösvényen haladunk. Már európaiak vagyunk, de magyarok maradtunk.” ⁴⁴¹

Más országokkal ellentétben az egységes, területi állam létrejötte jelentette a fönmaradást biztosító helyzetelőnyt: „A királyság még nem bírta nagy feladatát betölteni, a nemzeti egységet megszilárdítani, a területi államot szervezni. Magyarország megelőzte korát. Egységes állammá tudott lenni, amikor másutt a részek autonómiája uralkodott. ... Súlyunk főleg azért növekedett, mert míg mi egységesek maradtunk és erősödünk, a minket

⁴³⁶ A magyar állam fönmaradásának okai. In: Ifj. gr. Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. I. kötet. Bp., 1901, Franklin Társulat, 3-55. o.

⁴³⁷ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. I. kötet. 3. o.

⁴³⁸ Ua. 4. o.

⁴³⁹ Ua. 5. o.

⁴⁴⁰ Ua. 24. o.

⁴⁴¹ Ua. 43. o.

legközelebb érintő hatalom, a német császárság süllyedt.”⁴⁴² A monarchia megszilárdulása nemcsak az önálló nemzeti lét zálogát jelentette, hanem – megfelelő személy trónra kerülése esetén – a nagyhatalmi státus lehetőségét is: „Ha kiváló királyunk volt, nemzetünk Európa nagyhatalmai között foglalt helyet. Nagy Lajos és Mátyás dicsőségét ez fejt meg.”⁴⁴³

Ifj. Andrassy álláspontja szerint a mohácsi vereség után az Árpád-házi uralkodók által lerakott erős alap mentette meg a magyarokat a más népekbe való beolvasástól. A Habsburg-dinasztia központosító törekvéseinek Magyarország is áldozatul esett, amint ifj. Andrassy a II. és a III. kötetben ezt részletesen ki is fejt. A bevezető rész végén így a szerző csak előrejelzi, a királyi Magyarország területén a fennmaradásért vívott küzdelem legfontosabb célkitűzése a régi magyar alkotmány megőrzése volt.⁴⁴⁴

Az alkotmányos szabadság okai
Az Árpád-ház időszaka

Ifj. gr. Andrassy Gyula művének második része, *Az alkotmányos szabadság okai* monumentális jogtörténeti elemzés, amely európai perspektívából, az angol és a francia alkotmányossággal összehasonlítva vizsgálja a magyar sajátosságokat.

Ifj. Andrassy a népvándorlás korával indítja a gondolatmenetét, a magyar alkotmányos rend alapjait a honfoglalás előtti korra vezetve vissza: „Őseink, midőn Európába jöttek, nagy szabadsággal bírtak. A kormányzás a választott fejedelem, a törzsek vezérei, s a harcosok, a nemzet szabad tagjai között oszlott meg. A vezér és nemzet kötötte szerződésen alapuló kölcsönös kötelezettségek fogalma uralkodott a közállapotokon. A fejedelem, ha esküjét megszegte, felelősségre volt vonható.”⁴⁴⁵ ... A primitív egyszerűségű társadalom tehát szabad formák közt mozgott. ... Szakadatlan egymásutánban a nomádkori szabadságig vezethető vissza mai alkotmányunk.”⁴⁴⁶

I. (Szent) István államalapító munkáját ifj. Andrassy Nagy Károllyal állítja párhuzamba, csak amíg a több nemzetiségű, frank birodalom az alapító császár halála után hamarosan szétesik, addig a magyar államiság képes fennmaradni: „A fejedelemség az Istentől eredő

⁴⁴² Ua. 44. o.

⁴⁴³ Ua. 45. o.

⁴⁴⁴ „A jövőn uralkodó küzdelem új téren folyik, a nemzetközi harc mellé az alkotmányos jogokért vívott belső küzdelem lép. Minden attól függött, hogy miként állja meg az örökölt rendi alkotmány az új idők kemény próbáját. Eddig a nemzetnek csak attól kellett tartania, hogy idegen hatalom leigázza; most főleg attól kellett remennie, hogy egybeolvad azokkal, akiknek ugyanaz a király az uruk; hogy Szt. István koronája souverenitását megsemmisíti a rangban magasabbnak tartott császári korona souverenitása.” – Ua. 52. o.

⁴⁴⁵ Ua. 59. o.

⁴⁴⁶ Ua. 61-62. o.

rendeltetésű királlyá formálódik át. Szent István Nagy Károly conceptióját fogadja el, az ő államát ülteti át magyar talajra, az ő munkáját végzi. Szűkebb keretben, de maradandóbban. Amit épít, nem omlik össze.”⁴⁴⁷ Ennek az okát a nemzet és az uralkodó egységében találja meg, amely a Szent Koronában testesül meg. Ifj. Andrássy kifejti, a magyar nemzetet ekkor „csak egysége és összetartása mentheti meg. A nemzet ezt megéri. Kész szabadságát korlátozni, s fejedelmének segítségére lenni az egység fenntartásában... Fölfogja érdekét és nem egy kedves szokását, nem egy jogát áldozza fel miatta...”⁴⁴⁸ Az összefogást a megmaradás közös érdeke teremtette meg: „A nemzeti egység iránt fogékonnyá lett minden magyar ember lelke, mert ez az egység mindenkinek közvetlenül érzett egyéni érdekeivel is összekapcsolódott. Amikor más nemzetek még keveset törődtek az állam, az összesség ügyeivel, nálunk erős közérzet van és támogatja a királyt nehéz föladatában.” A veszélyeztetett lét népünk „legnagyobb erényének lett okozójává: a nemzeti erős érzületnek. Neki köszönhetjük, hogy egységesek maradtunk, mikor más népek széjjelmáltak; hogy megküzdhattunk nálunk hatalmasabb tényezőkkel; hogy önkormányzatunknak egy ezredéven át való megóvásával olyant teremtettünk, amire büszkék lehetünk, ami méltókká tesz reá, hogy helyet foglaljunk a kiváló nemzetek sorában.”⁴⁴⁹

A jövőre vonatkoztatva is fontos szerepet tulajdonít az így kialakult nemzeti egységnek, de kifejezi egyúttal azt is, hogy semmiféle sovinszta politikával nem tud azonosulni.⁴⁵⁰

A nemzetiségekkel való békés viszonyt a magyar államiság egyik fő jellemzőjének írja le: „A magyar, aki látja, hogy kívülről ellenségek fenyegetik, s hogy bent az országban is idegen és tőle húzódozó elemek élnek, akinek udvarnépe más eredetű, nyelvű, gondolkodású, jellemű, mint ő, nem lesz helyi érdekekért lelkesedő hazafi, hanem az egységes hazáért hevül; megéri, hogy össze kell tartania, megéri, hogy egységének és ezzel hegemoniájának első föltétele a királyi hatalom.”⁴⁵¹

Ifj. gr. Andrássy Gyula aprólékos európai kitekintést nyújt, összehasonlítva Magyarországot, Angliát és Franciaországot alkotmányos fejlődésének történetét: „A három ország történetének egybevetése bizonyítja a legjobban, hogy a magyar szabadságnak a királyság ereje biztosította

⁴⁴⁷ Ua. 64. o.

⁴⁴⁸ Ua. 70. o.

⁴⁴⁹ Ua. 71-72. o.

⁴⁵⁰ „Veszélyeztetett helyzetünk tudata teremtette meg az összetartozás érzetét, s e tudat volt múltunk főszerecséje. Ez óvjon meg bennünket a jövőben is a balga chauvinizmustól, amely nem erő, nem az a nyugodt önérzet, amely embernek és nemzetnek egyedül válik díszére és hasznára, hanem léha hiúság, amely elvakít, egyént és nemzetet egyaránt nevetségessé és gyengévé tesz, őket a maguk hibáinak megismerésében megakadályozza, s hajlandóságot kelt bennök kockázatos vállalatokra, mert saját erejükről és hatalmukról túlzott fogalmakat támaszt; nem kelt rokonszenvet, mert csak sérteni tud, nem ébreszt tiszteletet, mert, mint minden kérdés, csak megmosolyogni való.” – Ua. 72. o.

⁴⁵¹ Ua. 73. o.

fejlődését, s hogy Verbőczy alkotmányát az Árpádok óta életben maradt királyi hatalom készítette elő.”⁴⁵²

Ifj. Andrassy a „közjogi historizálás” szellemében, angol és magyar kortársaihoz hasonlóan, a fejezet bevezetőjében már felvázolt forrásanyagra és szakirodalomra alapozva a széles társadalmi bázisra támaszkodó angol és a magyar alkotmányosság között számos párhuzamot látott⁴⁵³: „Angliában és Magyarországon a királyi hatalomnak elégséges ereje az állam széthullásának meggátolására, s ezért nem vetnek ez országokban később a kelleténél nagyobb súlyt a központosítás érdekeire.”⁴⁵⁴ Mindkét országban „a királyság hatalma olyan állapotokat teremtett, amelyek a társadalom különböző osztályainak egyenlőtlenségét nem engedik annyira elfajulni, hogy gátja legyen a közös munkának. ... Vállvetett közös munkához szoktak a társadalom elemei. Osztzkodnak a király szolgálatában. A munka és a rangsor különböző fokozatainál fogva szükség van mindegyikükre.”⁴⁵⁵

A közigazgatás megszervezése a helyi sajátosságoknak megfelelően történt el. Az angol fejlődést ifj. Andrassy a következőképpen foglalja össze: „Angliában kezdetben tágkörű gyűlések intézik el a közigazgatás javarészét. Később ez megváltozik. ... a tennivalókat rendről-rendre egyes hivatalokra és kisebb számú jurykre bízják. Mivel azonban ezeket az állásokat a társadalom különféle elemeivel töltik be, s a constabeltől és a békebírótól a vicecountig és a sheriffig terjedő körben a gentry és a főnemeség ugyanannak a nagy föladatnak a szolgálatában áll, s együtt intézi az állam mindennapi ügyeit, az újabb rendszer is együttes működésre szoktatja a társadalom különböző elemeit.”⁴⁵⁶ Magyarországon viszont a vármegyének lesz kulcsfontosságú szerepe: „Eleinte a király hivatala végzi a közigazgatást; a XIII. század óta megalakuló vármegyei közönség azonban lassankint tért kezd hódítani, s a középkor végén már nagy a hatásköre, háttérbe szorítja az egyéni hivatalokat. ... A vármegye közgyűlésén teljesen egyforma joggal és együtt döntenek a közügyekben a hatalmas urak és a szerény köznemesek. A hivatalokat nálunk is megosztják egymás között a rendek: a főurak a főispánok, a köznemesek az alispánok és szolgabírák.”⁴⁵⁷

Az országgyűlések történeti fejlődéséről is szemléletes elemzést ad ifj. Andrassy. Angliában „a régi általános nemzeti gyűlést, amelyben minden szabad ember részt vehetett, egy osztálynak, a korona közvetlen hűbéreseinek a gyűlése váltja föl; de már a XIII. században az

⁴⁵² Ua. 87. o.

⁴⁵³ Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918). Budapest, 1994, Magyar Szemle Könyvek. 23-26. o., 81. o., 249-250. o.

⁴⁵⁴ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. I. kötet. 99. o.

⁴⁵⁵ Ua. 111-112. o.

⁴⁵⁶ Ua. 112. o.

⁴⁵⁷ Ua. 112-113. o.

osztályokat egyesítő nemzeti gyűlés visszafoglalja a helyét.” Itt egyformán helyet kapott „lord, gentry és mesterember”, mint „communer”⁴⁵⁸ és fontos szerephez jutott a város is. A parasztság helyzete is jelentősen javult: „Angliában a nemes és nem nemes közötti éles ellentétet is elsimítják. A város ott már automóm jogokat szerzett, a polgár tagja a törvényhozó testületnek és benne ül a lord családjával, midőn nálunk még a nemesnél kezdődik a világ. A pór Angliában is ki van zárva az állami hatalomból s mint nálunk a földbirtokos felelősége alatt áll; e korszak végeztével azonban ő is felszabadul.”⁴⁵⁹

Magyarországon viszont az egy és ugyanazon nemesi szabadság elve érvényesült: „Nálunk a főrendek és a nemesek együtt egy közjogi testületet alkotnak. Ha idők jártával rendesen külön is tanácskoznak, határozatot az egész koron át csak egyértelemmel hozhatnak. Kettéválásuk, amely Angliában állandóvá lesz és az alsóház mellé a lordoknak tőle független házat állítja, Magyarországon még csak eredőben van, úgy hogy e részben is az intézmények nálunk közelebb juttatják egymáshoz a nemesség különféle elemeit, mint Angliában.”⁴⁶⁰

Ifj. gr. Andrássy Gyula a magyar és angol történelmi párhuzamokat is alkotmánytörténeti alapról közelíti meg: „A két ország szabad fejlődésének végső oka, amint láttuk, ugyanaz volt: a királyság ereje. Ez az egyenlő ok hasonlóná formálta a két alkotmány későbbi történetének típusát is.”⁴⁶¹ Az Árpád-kori nemzetgyűlés ifj. Andrássy elemzése értelmében még demokratikusabb is, mint az angol: „Szelesebb alapon nyugszik és inkább őrzi meg eredeti formáját. Nem a korona hűbéreseiből áll, mint a hódítástól fogva Angliában, hanem a nemzet összes szabad tagjaiból. Tényleg azok jelennek meg benne, akik elég erősek, hogy az ország vezetésére jogot tartsanak.”⁴⁶²

Az alkotmányosság fejlődésében meghatározó jelentőségű a XIII. század két nagy alkotása, a Magna Charta Libertatum és az Aranybulla. Az 1215-ben I. (Földnélküli) János angol király aláírta a Magna Charta Libertatum-ot, amely „az európai szabadság nagy fordulópontja”.⁴⁶³ A hét évvel későbbi, 1222-ben, II. András által kiadott Aranybulla ifj. Andrássy értelmezésében számos pontban túlmutat az angol alaptörvényen. A magyar rendi szabadságot biztosító törvény európai jelentőségét a következőképpen összegzi: „Az államtudomány legnehezebb föladatai közé tartozik a szabadság és a rend összeegyeztetése. ... Hogy őseink már a XIII. században szemmel tartják e kettős érdeket, hogy a rendek az államról meg nem feledkeznek s diadaluk percében is megerősítik a királyságot, soha el nem

⁴⁵⁸ Ua. 113. o.

⁴⁵⁹ Ua. 116. o.

⁴⁶⁰ Ua. 113. o.

⁴⁶¹ Ua. 119. o.

⁴⁶² Ua. 124. o.

évülő érdemek. Oly bölcsességet és hazafiságot tanúsítottak vele, mely az Európaszerte méltán bámult magna charta szerzőin is túltett.⁴⁶⁴ Az aranybulla hatalmas nemzeti alkotás, az ősi nemzeti szabadságot újjáteremti. Nagy céljai a rendek főérdekeit mind fölkarolják. E részben páratlan és magasabbra helyezhető, mint az angol magna charta. A nemzeti élet összhangját nem zavarja meg egy osztálynak, egy érdeknek túlságos dédelgetésével.”⁴⁶⁵

Az egy és ugyanazon nemesi szabadság elve – legalábbis jogi tekintetben – kiküszöböli a nemesség további rétegződését, megosztottságát. Az Aranybulla ennek következtében: „Nem alapul a rendi társadalom hierarchikus fokozatán és egyenlőtlenségén, hanem fõntartja a nemesség egységét és egyenlőségét. A nemes minden jog birtokosa. ... a nemesség egy tagjának sincs lényegesen több joga, több privilégiuma a többinél. Minden nemes egyenlõen activ polgára az államnak. Egyenlõ jogon bírja a földet, katonáskodik, osztályosa a közhatalomnak.”⁴⁶⁶ Bár a törvény elsõsorban a nemességre koncentrál, más rétegek felemelkedését is elõsegíti: „Az aranybulla elsõ sorban az osztatlan magyar nemesség jogait biztosítja; védelme azonban az idegen jövevényekre és a várjobbágyokra is kiterjed. Ebben sem marad mögötte a magna chartának. Nem kevésbé liberalis mint amaz.”⁴⁶⁷

Ifj. Andrassy az érdekelt felek szempontjából is rámutat a különbségekre: „Nem szerzõdés, mint a magna charta a fegyverben álló nagyok és a király között, hanem a királyi souverenitás nyilvánulása.” Az Aranybulla így a feudális anarchia megelőzésének és – a királyi hatalom megerősítésével – az állam fennmaradásának biztosítója is.⁴⁶⁸

Az Aranybulla és a Magna Charta Libertatum jelentőségének konklúzióját az elkövetkezendõ századokra nézve ifj. Andrassy így vonja le: „A királyság hatalma a nemzet egységét kétszáz éven át fõntartotta. A nemzet különféle elemeit az állami tevékenység körében egyesítette. Megtanultak együtt működni, egy célt szolgálni. Vágyaik, érdekeik, törekvéseik mind az egységes nemzeti élet medrében maradtak.

⁴⁶³ Ua. 139. o.

⁴⁶⁴ Ua. 144. o.

⁴⁶⁵ Ua. 152. o.

⁴⁶⁶ Ua. 142. o.

⁴⁶⁷ Ua. 143. o.

⁴⁶⁸ „Meg akarja óvni a legnagyobb veszélytől, amely e századokban fenyegeti, az oligarchia túlkapásától. Jogi korlátokkal biztosítani törekszik, hogy a király könnyelműsége vagy pillanatnyi gyöngesége az intézménynek ne árthasson, midõn megtiltja, hogy az ispáni méltóság és a vele járó birtok örökül adassanak. Ez intézkedéseivel gyökerében támadja meg a feudalismust. A földbirtoknak és a vele összenõtt hivatalnak az örökjoggal kapcsolatos elsajátítása útján lettek Németországban és Franciaországban a nagy családok tagjai független fejedelmekké, az állam rovására közhatalommá. ... A király bíraskodását kivétel nélkül fõntartja, holott az angol charta a feudális bíraskodást is megerõsíti. Újra kimondja, hogy a kötelességüket megszegõ ispánok elmozdíthatók. Megtiltja, hogy több hivatal egy kézbe kerüljön s hogy egyes hatalmasok kedvéért bûnösöket fölmentsenek. ... Az aranybulla szellemében cselekszik a király, midõn minden egyes adományt fölülvizsgál s megsemmisíti azokat, amelyeket nem tart megérdemletteknek. Óriási hatalmat ad ez a koronának. Jellemzõ, hogy a gyõztes nemesség adja neki ezt az eszközt.” – Ua. 143-144. o.

Ekként lehetővé vált, hogy minden osztály érdekét fölölélő coalitio támadjon Angliában is, nálunk is. Ez a királyi hatalom következménye. Franciaországban ilyen nemzeti actio nem képzelhető el, mert az egységes érzést, a vállvetett munkát a particularismus elfojtotta.”⁴⁶⁹

Az Anjouk idősza

Az Árpád-ház kihalásával – az anarchián, a trónviszályon kívül – több szempontból is válaszut elé került az ország és a szuverenitás elvesztésének a lehetősége is komolyan fennállt.⁴⁷⁰ Az Anjou-házi Károly Róbert győzelme azonban a rend helyreállításához vezetett⁴⁷¹ és a régen várt nemzeti egység újra létrejött. Ez a szövetség viszont egyelőre nélkülözte az alkotmányos biztosítékokat: a középnemesség megelégedett azzal, hogy „a király megszabadítja az oligarchiától”, szemben II. Endre és III. Endre politikájával, akik tömegbázisukat „csak hatalmat és jogokat adó ellenszolgáltatások”-kal teremtették meg.⁴⁷² Ifj. Andrassy a korszak elemzésénél kiemelten hangsúlyozza, Károly Róbert még az országgyűlés összehívását sem látta szükségszerűnek.⁴⁷³

Az alkotmányosságot végül a fia, I. (Nagy) Lajos állította helyre. Magyarország a kontinens egyik vezető nagyhatalmává vált (ezt még inkább megerősítette az 1370-ben létrejött perszonálunió Lengyelországgal), amelyet Európa-szerte Archiregnumként (főkiráltságként) emlegettek. A nápolyi hadjáratok is jelentősen növelték az ország nemzetközi befolyását.⁴⁷⁴

A magyar alkotmányosság helyreállításáról ifj. Andrassy így ír: Nagy Lajos „a régi törvényeket újra alkalmazza, s az ősi hagyományok és törvények értelmében kormányoz.” Bár „az alkotmányt erősítő új intézményeket nem teremtenek; de megszilárdítják a meglevőket.”⁴⁷⁵ Ifj. Andrassy kiemelten utal az 1351-es országgyűlés és törvények (Aranybulla megerősítése, egy és ugyanazon nemesi szabadság elve, ősiség, kilenced) jelentőségére, amelyek 1848-ig a magyar alkotmányos berendezkedés gerincét képezték: „újra országgyűlést tart, a törvényhozás jogát a nemzettel megosztja, s az aranybullát a maga egészében

⁴⁶⁹ Ua. 151. o.

⁴⁷⁰ Ua. 189. o.

⁴⁷¹ Ua. 190. o.

⁴⁷² Ua. 191. o.

⁴⁷³ Ua. 192. o.

⁴⁷⁴ „A Venczelek és Ottók idejében mélyresüllyedt nemzet Európa első hatalmává emelkedik; ott szerez dicsőséget és ott tündöklök, ahol a koron uralkodó hatalmak ragyogni vágnak; ott lesz az első tényező, ahol a világpolitika központja van, ahol a világtörténelmi erők mérkőznek: Itáliának a középkor képzeletére csodás varázsú talaján.” – Ua. 194. o.

⁴⁷⁵ Ua. 196. o.

megegerősíti. És ez nagy jelentőségű tény.”⁴⁷⁶ A megyei közigazgatási szervezet megerősödése és végső formáinak kialakulása is ehhez az időszakhoz köthető.⁴⁷⁷

A királyi hatalom hanyatlása – az arisztokrácia jelentősége

A királyi hatalom hanyatlását azonban az alkotmányos biztosítékok ellenére sem Angliában, sem Magyarországon nem lehetett elkerülni. A rendi anarchia korszaka mindkét országban beköszöntött: „A XV. században Anglia és Magyarország alkotmányos élete megbomlik. Mind a két nemzetet újra az anarchia veszedelme fenyegeti.”⁴⁷⁸ A történelmi íveket, folyamatokat ifj. gr. Andrássy Gyula így látta: „Mint Angliában, nálunk is a rendek jutnak túlsúlyra s hanyatlak a királyság. I. Eduárd és I. Lajos hatalmas alakjai nyitják meg a kort; VI. Henrik és V. László árnyékkirályok zárják be.” A német területekkel, Itáliával és Franciaországgal szemben van azonban egy fontos különbség: „A decentralisatio eredménye nem a localis függetlenség győzelme, hanem az országos szabadság kibontakozása nálunk is, Angliában is.”⁴⁷⁹ ... Anglia és Magyarország, szemben Európa többi népével, e korban is megőrzik fejlődésüknek azon jellemét, amely a belső egység következménye volt mindkettőjüknek.” A rendek túlhatalma végül is mindkét országban „oly chaost támaszt, mely a királyi reactiót készíti elő.”⁴⁸⁰

Magyarországon a főnemesség a nekik engedelmeskedő banderális seregek révén válhatott vezető hatalmi erővé: „A főnemesség kerül a dolgok élére. A katonai erővel a politikai hatalom kezébe jut.”⁴⁸¹ A nemesi réteg helye is kikristályosodott az államigazgatásban: „Az Anjouk uralma a fordulópont a magyar arisztokrácia történetében. Ők fegyelmezik meg a főurakat, alakítják az állam szolgálivá. Nyomásuk alatt válnak a főnemesség igazán productiv erővé, az állami élet legfőbb szerveivé.”⁴⁸² Ugyanakkor, ifj. Andrássy kiemeli az egy és ugyanazon nemesi szabadság elvének, a nemesség egységének fontosságát is: „A magyar

⁴⁷⁶ Ua. 197. o.

⁴⁷⁷ „A megyében az Anjouk kora nagyobb munkát végez. A régi szabad nemesség és a régi várnépek mindinkább összeolvadnak, s állami tevékenységet fejtenek ki. A megyei gyűlések gyakoribbak lesznek. ... Az országos rendet a megyékkel állíttatja helyre. A választott tisztviselők hatásköre is tágul. ... a köznemességet, a nemzet zömét politikailag műveli és olyan szervezetet ad neki, hogy rövid idő múlva az oligarchiát ellensúlyozhatja, s a parlamenti rendszert, a megyei élet előkészítő iskolája útján, erős alapokra helyezheti.” – Ua. 198. o.

⁴⁷⁸ Ua. 210. o.

⁴⁷⁹ Ua. 234. o.

⁴⁸⁰ Ua. 235. o.

⁴⁸¹ Ua. 236. o.

⁴⁸² Ua. 255. o.

főnemesség szervezeténél fogva sem zárt kaszt.” Hangsúlyozza, a főnemesség és a köznemesség között nem volt éles elválasztó vonal.⁴⁸³

A Zsigmond-kori főnemesség és nemesség politikai szerepének, ill. jelentőségének ifj. gr. Andrassy Gyula az arisztotelészi államelmélet szellemében hosszabb elméleti eszmefuttatást szentel, a történeti fejlődés szempontjából összességében pozitívan ítélve meg a szerepüket. S bár nem említi meg sehol konkrétan a görög filozófus nevét, Arisztotelész *Politika* c. műve, mint kiindulópont egyértelmű.

Az újkori polgári történetírással szemben Arisztotelész a *Politika* IV. könyvében megfogalmazott tételét veszi alapul: „három helyes alkotmány van: a királyság, az arisztokrácia és a politeia, és ezekből három korcs forma alakult ki, ti. a királyságból a türannisz, az arisztokráciából az oligarchia és a politeiából a demokrácia”.⁴⁸⁴ Ifj. Andrassy királyság iránti elköteleződése egyértelmű /Arisztotelésznél is a királyság a legmagasabb rendű államforma/, viszont a kornak megfelelően a demokráciát nem negatív kategóriaként, inkább a politeia megfelelőjeként használta. Akárcsak Sidney Whitman, aki az arisztotelészi pozitív államformák szintézisének tekintette az angol és a magyar parlamentáris monarchiát 1893-as *The Realm of the Habsburgs* c. művében: „Anglián kívül nincs még egy ország, amely az alkotmányos fejlődés terén ilyen megszakítatlan folytonossággal rendelkezik. Anglia mellett csak itt érvényesült az a kormányzati forma, amelyben a monarchikus, a demokratikus és az arisztokratikus elemek egyensúlya – minden ingadozás ellenére – véglegesen sohasem borult fel.”⁴⁸⁵

Ifj. Andrassy az arisztotelészi államelmélet értelmében állította: „De az aristokratia túlsúlya még nem oligarchia, mint az alsóbb osztályoké nem demagogia, vagy a királyé nem despotizmus.”⁴⁸⁶ Az antik felfogásnak megfelelően az arisztokráciát a legkiválóbbak uralmaként értelmezte: „Sokak fölfogása szerint mindig a demokratikus elem, a nagyobb szám kezében kell a hatalomnak lennie. Ez tévedés. Nem a számszerint való többség, hanem

⁴⁸³ „A benső frigyét közöttük megkönnyíti, hogy a címek használata nem tudott elterjedni. A nemesség külsőleg sem válik el a többi nemestől. Nem alakulnak a többiektől örök időkre megkülönböztetett családok. Ha valamely főnemes elszegényedik, semmi sem választja el a köznemestől. Ha valamely nemes vagyonhoz jut, azonnal olyan lesz, mint a régibb főnemes. Garai nádornak közeli rokona egyszerű köznemes. Nem képződik a főnemesség körében az a sok rangfokozat, amely Nyugat-Európában a nemesség alsó rétegei és csúcspontja közé alig áthágható korlátot rak, amely a családok összekeveredését, közöttük házasságok kötését megnehezíti, s az egység és az egyenlőség érzetét nemcsak a nemesség egészében, de még magában a főnemességben is gyöngfíti. Egyetlen lépéssel lehet nálunk a kisnemesből az ország első aristokratája, zászlósúr; vagy megfordítva, a leghatalmasabb dynastából lehet egyszerű köznemes, akit semmi sem különböztet meg azoktól, akik sohasem emelkedtek föl a dicsőség és a hatalom magaslatára.” – Ua. 257. o.

⁴⁸⁴ Arisztotelész: *Politika*. Bp., 1969, Gondolat Kiadó. 199. o. (IV. könyv 2.)

⁴⁸⁵ Sidney Whitman: *The Realm of the Habsburgs*. London, 1893, W. Heinemann. p. 54.; Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918)*. 24. o.

az erkölcsileg kiválóbb elem az állam hivatott vezére. A legüdvösebb, ha azoknak van a legnagyobb befolyásuk, akik vele az állam érdekében a legjobban tudnak élni, akiknek, mivel a legvagyonosabbak, a legműveltebbek, s mivel az állam munkájának legfőbb részét végzik, legnagyobb a tekintélyük, legnyomatékosabb az erkölcsi súlyuk, s akiknek legtöbb érdekek is van az állam fönmaradásában.”⁴⁸⁷

Az arisztotelészi koncepciót ifj. Andrassy nem feltétlenül a nemességre vonatkoztatta, hanem az eredeti definíció szellemében feleltette meg korszakonként a különféle társadalmi rétegeknek. Ennek értelmében tulajdonította a polgárosodás időszakában a középosztály vezető szerepét az általuk képviselt kiválóságnak: „A középosztály sem azért kerekedett fölül, mert a sokaság uralma a helyes elv, hanem azért, mert az értelmi és vagyonbeli túlsúly az övé lett.” A demokrácia időszaka éppen ezért ifj. Andrassy szerint még várat magára: „Haladunk a kor felé, amikor a szám szerint való többség jogot tarthat a valóságos vezetésre; de még ma sem értük el. Mire a vagyonbeli és az értelembeli súlypont a számszerint való súlyponttal összekerül, a többségé lehet a hatalom. Addig azonban ez az állapot ellentétben van a kultúra érdekével.”⁴⁸⁸

Az arisztotelészi gondolatmenet tükrében ifj. Andrassy a nemesség uralkodó szerepét a középkorban történelmi szükségszerűségnek tartotta: „Volt idő, amikor a domináló helyet az arisztokráciának kellett elfoglalnia, amikor éppen olyan jogosult volt döntő súlya, mint amilyen jogosult ma Európa legtöbb államában a polgárságé. Ilyen volt nálunk a XIV. és XV. század.”⁴⁸⁹

Az uralkodási jog dilemmája: vérségi öröklődés vagy a politikai nemzet választása

A vegyesházi királyok idején vált megkerülhetetlenné a vérségi, egyenes ági öröklődés és a nemzeti királyválasztás alkotmányjogi dilemmája. Ez a probléma mindvégig ifj. gr. Andrassy Gyula érdeklődése homlokterében állt és a főművében is mélyrehatóan foglalkozott a kérdéssel.

Az Árpád-házi királyok alatt mindkét elv érvényesült, természetesen a vérségi öröklődés primátusával, de a politikai nemzet is nagy beleszólással rendelkezett a király személyét illetően: „Az örökjog ezen elismerésével azonban a nemzet a választás jogát össze tudta egyeztetni. ... Az Árpádok családján belül a nemzet döntötte el, ki legyen a király, ámbár az

⁴⁸⁶ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. I. kötet. 251.

o.

⁴⁸⁷ Ua. 252. o.

⁴⁸⁸ Ua. 253. o.

⁴⁸⁹ Ua. 255. o.

általános szokás, amelytől csak kivételes okokból tértek el ősünk, az első századokban a testvér, később a fiú megválasztása maradt. Az Árpád-ház megválasztásával még inkább kidomborodott a választás joga.”⁴⁹⁰ Ifj. Andrassy a királyválasztás kérdésének hátterét szemléletesen megvilágítja: „A nemzet a trónhoz való jogot egyes királyi családokra ruházza ugyan, de egyszer s mindenkorra rendelkező törvénnyel nem állapítja meg az örökösödés sorát, hanem a megüresedett trónt a dynastia körén belül ejtett választás útján tölti be. Senki sem tekintheti magát királynak, míg azzá nem választják és meg nem koronázzák. A királyság nem oly méltóság, amely a nemzet akaratától függetlenül száll a dynastia egyik tagjától a másikra; még aki joggal is bír rá, csak a nemzet határozatának megnyilatkozása után foglalhatja el. A születés maga senkit sem tesz királlyá. A nemzet kötelessége lehet valakit megválasztani; ha azonban e kötelességét nem teljesíti, a mellőzött nem lesz király, mert csak az uralkodhatik a nemzeten, akit az megválasztott és megkoronázott.”⁴⁹¹ A királyválasztás így elválaszthatatlan a magyar alkotmányos élet talaját jelentő ősi szabadságtól: „A választás elvében ősünk szabadságuk biztosítékát is látták.”⁴⁹²

1439-ben, Habsburg Albert halálakor a magyar köznemesség, a király özvegye, Erzsébet akaratával szembeszegülve az 1440. január 1-i budai országgyűlésen a még meg sem született későbbi V. László helyett a lengyel származású, Jagelló dinasztiából való I. Ulászlót választotta magyar királlyá. Erzsébet a Szent Koronát ellopatta a visegrádi várból és elérte, hogy V. Lászlót a születése után, 1440 májusában Szécsi Dénes esztergomi érsek a Szent Koronával a székesfehérvári bazilikában királlyá koronázza. A magyar rendek azonban ezt 1440. június 29-én érvénytelennek nyilvánították, I. Ulászlót pedig egy alkalmi koronával, a börtönnel megfenyegetett Szécsi Dénes esztergomi érsek közreműködésével a székesfehérvári bazilikában 1440. július 17-én megkoronázták. Itt vált véglegesen egyértelművé a királyválasztás elsőbbsége a vérségi örökléssel szemben.⁴⁹³

⁴⁹⁰ Ua. 272. o.

⁴⁹¹ Ua. 273. o.

⁴⁹² Ua. 275. o.

⁴⁹³ „A nemzet hite a maga mindenhatóságáról, az a fölfogása, hogy minden jog, törvény és alkotmány csak őérette van és tőle ered, mindezeket meg is változtathatja és minden jogot a maga akaratára alakíthat, jellemzően kifejezésre jut a törvényben is. Midőn Szent István koronája Erzsébet kezében van, a rendek kimondják, hogy „mivel a királyok kormányzása mindig a rendek akaratától függ, a korona hatása és ereje a rendek jóváhagyásától függ”; s hogy az ez alkalommal használt korona a szent ereklyének „minden hatásával, mysteriumával, erejével” bír. ... Nem a király ad szabadságokat a rendeknek, hanem a rendek adnak jogokat a királynak. Minden hatalom és közintézmény a nemzettől származik. Rendes időkben az állam minden szervének megvan a maga független joga, elismert hatásköre. Nagy válságok időszakában azonban, midőn a fönnálló

A Hunyadiak kora

A politikai nemzet, a nemesség által választott I. Ulászló az 1444-es várnai csatában életét vesztette, utóda pedig újabb királyválasztás nélkül V. László lett, s kompromisszum révén a kormányzói tisztséget Hunyadi János kapta meg⁴⁹⁴: „A köznemességnek sikerült Hunyadi kormányzóvá megválasztania. Az az osztály, amely III. Endre óta a háttérbe szorult, közhasznú tétellel lép újra az önálló tényezők körébe.”⁴⁹⁵ A megegyezés eredményeként az egyenes ági örökösödési rendszer győzött a királyválasztással szemben: „A rendek fölhagynak a választás hangoztatásával, s elismerik a Habsburg-dynastia jogi felfogását.”⁴⁹⁶

Ifj. Andrassy értelmezésében Hunyadi János olyan ideális vezető lehetett volna, aki a nemzet akaratát testesíti meg, viszont a kormányzói jogkör ehhez nem adott kellő mozgásteret.⁴⁹⁷ A korszakalkotó hadvezér a korai halála miatt sem tudta történelmi küldetését beteljesíteni: „Hunyadi János munkája kezdetén korai hősi halált hal, a trón újra üres...”⁴⁹⁸

Az erős királyi hatalmat Hunyadi Mátyás teremtette meg, hasonlóan az angliai Tudorokhoz: – miként ifj. Andrassy írja – „ugyanannak a történelmi szükségszerűségnek kell megfelelnie”⁴⁹⁹, de más történelmi körülmények között, a török veszély fenyegetésének árnyékában.⁵⁰⁰ Mátyás politikájának hatalmi bázisát a köznemesség alkotta, a trónt is tulajdonképpen nekik köszönhette⁵⁰¹, a politikája pedig maradéktalanul megfelelt a hozzá fűzött elvárásoknak: „Csak Mátyásnak sikerül a király és a köznemesség között régebben fönnállott frigyét megújítani.”⁵⁰² Bár a híveiből (Szapolyai, Kinizsi stb.) új főnemesi réteget teremtett, „a főnemesség erejét azonban nem akarja megtörni.”⁵⁰³ Azonban kísérletet tett arra, hogy a nemesi cím, a születési előjog visszavonható legyen.⁵⁰⁴ Méltán alapozta meg népszerűségét

jogszokások nyomdokán járva, útvesztőbe jutna a nemzet, az övé a legfelsőbb akarat, egyedül ő van jogosítva arra, hogy souverain szabadsággal új utat vágjon magának, új jogalapokat teremtsen.” – Ua. 277. o.

⁴⁹⁴ Ua. 280. o.

⁴⁹⁵ Ua. 283. o.

⁴⁹⁶ Ua. 288. o.

⁴⁹⁷ „Hunyadi nimbusa, akárhogyan ragyogott, nem pótolhatta a szent korona hagyományos tekintélyét, a történelem szentesítette hatalmat. Nemcsak a főnemesség, hanem a köznép is aligha fogadta ugyanazzal a tisztelettel a tőle eredő parancsokat, mint amilyennel a Szt. István utódjaitól származott rendeleteket vette. Árpád vérére aligha helyettesíthette az egyéni nagyság. Ezért végzetes, hogy nem adnak elég hatalmat Hunyadinak.” – Ua. 285. o.

⁴⁹⁸ Ua. 279. o.

⁴⁹⁹ Ua. 321. o.

⁵⁰⁰ Ua. 322. o.

⁵⁰¹ Ua. 328. o.

⁵⁰² Ua. 333. o.

⁵⁰³ Ua. 324. o.

⁵⁰⁴ „Nem üres szó, hanem politikájának tettekben nyilvánult egyik alap gondolata az, amelyet 1586-ban törvénybe iktatott, midőn azt mondja, hogy „azokat, akik a nekik engedett mentességgel és kedvezménnyel visszaélnek, ettől méltán meg kell fosztani.” Jog és kötelesség, boldogulás és áldozatkészség együtt járjanak.” – Ua. 326. o.

ez a szemléletmód, azon túl, hogy a szuverenitás megőrzését a fekete sereg⁵⁰⁵ által fémjelzett egyedülálló védelmi politikájával biztosította: „Kevés fejedelem volt, akinek egyénisége a legtágabb rétegek szívéhez annyira hozzá tudott férközni, mint az övé.”⁵⁰⁶

Elsősorban a hadügy miatt vetett ki Mátyás magasabb adókat (füstpénz, évenként rendkívüli hadiadó, koronavám), de ez viszont a rendek rosszallását váltotta ki. Ezért 1468-ban, 1469-ben, 1470-ben és 1471-ben királyi ígéreteket, törvényeket sikerült keresztülvinniük, amelyek kimondják, csak a rendek megegyezésével szabad adót kivetni⁵⁰⁷: „Mátyás nem tehet úgy, mint a francia királyok, s az angol uralkodókhöz hasonlóan pénztára útján a rendek befolyása alá kerül.”

Ez hatalmas jelentőségű a magyar alkotmánytörténetben, mivel megerősíti a rendi társadalmat és gátat szab a király akaratának: „Ezzel a magyar jogfejlődés egyik nagy fogyatkozása van jóvá téve. Az alkotmány hatalmas biztosítékkal gyarapodik. Mint Angliában már az Eduárdok óta, ettől fogva nálunk is a pénzbeli segítség megajánlása a rendek befolyásának a legerősebb alapja. ... 1471-ben a törvény határozottan megmondja, hogy csak a benne elősorolt föltételek kikötésével adja meg a kért adót. A politikai hatalom új módjával azonnal élnek.”⁵⁰⁸ A rendek adót kivető joga további alkotmányos fejlődés kiindulópontja, amelyet számos más alkotmánybiztosíték követ: „Ezen jog segítségével szerzi meg magának a nemzet a többit. Ez az a tő, amelyből e kornak többi vívmánya sarjadzik.”⁵⁰⁹ A Mátyás alatti alkotmányos fejlődés további lépcsőit is összegezte ifj. Andrassy.⁵¹⁰

Mátyás uralkodásának a legfontosabb jellemzője, hogy a magyar alkotmányhoz ragaszkodva valósította meg a célkitűzéseit. Az erős királyi hatalom nem párosult abszolutista törekvésekkel, mint Angliában: „a királyi hatalom nem a társadalom többi tényezője elgyöngülésének köszönheti megszilárdulását, mint Angliában a Tudorok idejében. ... e

⁵⁰⁵ Ua. 334-336. o.

⁵⁰⁶ Ua. 330. o.

⁵⁰⁷ Ua. 338. o.

⁵⁰⁸ Ua. 339. o.

⁵⁰⁹ Ua. 340-341. o.

⁵¹⁰ „Az egyén szabadságát a törvény azon határozatai védik, hogy az ország főpapjainak és báróinak tanácsa nélkül az országglakosok közül senkit sem szabad hűtlenség vétkében elmarasztalni; bírói eljárás nélkül senkinek fekvő jószágát nem szabad lefoglalni; a király jogigényeit is a törvény útján kell keresni; a nemeseket bírói eljárás nélkül elfogni nem szabad; a király jogérvényes ítéleteket meg nem semmisíthet, hanem csak kegyelmet adhat; hogy a főpapok, bárók, előkelők és nemesek tanácsának és véleményének mellőzésével nemes embert száműzni nem lehet.

Mindez megvédi a király önkénye ellen az egyén személyét és vagyonát. A bíróság és a rendek védpajzsa alá helyezik az egyént. Az aranybullában foglalt jogokat szabatosan fejezik ki.

Minden szabadság alapját, az egyén létét védik meg az önkény ellen. A nemes legalább szabadon létezik, önmaga ura, s megvédett önérzete a *közszabadság* embryója.” – Ua. 341. o.

korszak, Angliának ez időbeli fejlődésétől eltérőleg, gazdag alkotmányos jogokat biztosító törvényekben.”⁵¹¹

A társadalmi érdekeltség megteremtése, amelyre Mátyás centrális hangsúlyt fektetett, viszont hasonlóan fontos eleme volt a fejlődésnek, akárcsak Angliában. Egyrészt az 1485-os országgyűlésen hozott nádori cikkelyek (*Articuli pronunciatii de officio palatinatus*) évszázadokra meghatározták a nádor hivatalát⁵¹², másrészt a megyerendszer megerősítésével és a megyei közigazgatási rendszer továbbfejlesztésével Mátyás a kisebb regionális egységek politikai súlyát is növelte. Az így kiépített rendszer nem maradt el ifj. Andrássy szerint az angliai példa mögött: „Mátyás hatósági önkormányzata olyan alkotás, amelyre büszkék lehetünk. Ugyanazon az elven nyugszik, mint Angliának Európaszerte bámult önkormányzata.”⁵¹³

Mátyás halála után a királyi hatalom meggyengülésével beköszöntött a feudális anarchia korszaka. Az erős királyi hatalom hiánya szükségszerűen vezetett a mohácsi csatavesztéshez.

⁵¹⁴ Az I. könyv gyakorlatilag az egyik legfontosabb korszakhatárnál, Moháccsal ér véget. Ifj. gr. Andrássy Gyula itt számvetést készít, európai kontextusban vizsgálva összegzi a magyar alkotmány fejlődését és jelentőségét, nem hallgatva el a későbbi fejlődést gátló tényezőket: „Csak két pontban maradunk el az angolok mögött.” – írja.⁵¹⁵ Az egyik a nemesi adómentesség⁵¹⁶, a másik – a fő probléma ifj. Andrássy szerint – a parasztság elnyomása, amelyre Angliával ellentétben a magyar kormányzat nem találta meg a megoldást. Ezzel összefüggésben rámutat a polgárosodás elmaradására, az ambivalens városfejlődés végzetes következményeire is: „Ennél nagyobb baj volt a parasztság elnyomása. ... A török elleni védelmet minden bizonnyal gyöngítette, hogy a parasztot kevés érdeke fűzte az államhoz, hogy kevés javát féltette, mert kevéssel bírt. ... A parasztság kizárása a jogból inkább a távolabbi jövőben válhatik veszedelemmé...”⁵¹⁷ A második jobbágyság kialakulása évszázadokra, helyrehozhatatlan módon determinálta a magyar történelem irányvonalát...

⁵¹¹ Ua. 340. o.

⁵¹² Ua. 345. o.

⁵¹³ Ua. 355. o.

⁵¹⁴ Ua. 358. o.

⁵¹⁵ Ua. 434. o.

⁵¹⁶ Ua. 435. o.

⁵¹⁷ Ua. 436. o.

Mohácstól a harminc éves háborúig

Ifj. gr. Andrassy Gyula főművének II. kötete a mohácsi vésztől az európai méreteket öltött nagy vallási küzdelem, a harminc éves háború kezdetéig ível.⁵¹⁸ Az időintervallum egy köztes időszakot ölel fel: Magyarország három részre szakad, Európa pedig a protestantizmus megjelenésével és megerősödésével eddig nem látott kihívások elé néz.

A szuverén Magyarországot és területi egységét hatalmas támadás érte, ahogyan ifj. Andrassy írja: „Míg eddig a nemzet maga volt ura sorsának, mostantól fogva elhatározó befolyása van reá idegen elemeknek.”⁵¹⁹ A magyar nép számottevő része a megmaradás érdekében a Habsburg uralkodóház mögött sorakozott fel: „A nemzet jól felfogott érdeke megkövetelte, hogy állandó szövetségest keressen. ... E nagyobb erő természetes középpontja a Habsburgok dynastiája volt.”⁵²⁰ A Habsburgok viszont visszaéltek a hatalmukkal és ezt – minden királyhűsége ellenére – ifj. Andrassy is kihangsúlyozza éles kritikájában. Miként rámutat, ez a folyamat már a mohácsi vész előtt elkezdődött: „a Habsburgok rossz emléket hagytak nálunk maguk után. Hosszú évek válságait okozta az az álláspontjuk, hogy Magyarország örök jogon az övék. Őseink a királyválasztást, amelyhez szívósan ragaszkodtak, mint szabadságunk bástyájához, folyton tőlük féltették. V. László uralkodása, Hunyadi László kivégeztetése, Frigyes császárnak Mátyás ellenes alattomos politikája fokozták a hatalmas szomszéd népszerűtlenségét.”⁵²¹ Mohács után a Habsburgoknak saját védelmi politikájuk miatt háterszágként is szükségük volt Magyarországra.⁵²²

A köztes helyzetben lévő Erdélyi Fejedelemség a nemzet jövőbeni egyesítése érdekében a Királyi Magyarországot a szuverén magyar állam jogfolytonosságának letéteményeseként ismerte el. Ez a politika Báthory Istvántól kezdve az összes jelentős erdélyi fejedelem uralkodásának lényegi esszenciája: Báthory István „a török hűbérese marad, titokban azonban hűséget tesz a magyar királynak. ... Meghajol a nemzeti egység eszméje előtt. Lengyel király lesz, de Magyarországon megelégszik a vajda címevel. A lengyel trónt a Habsburgok ellenében szerzi meg, de Magyarországon elismeri a dynastia felsőbbbbségét.”⁵²³ ... Erdély különállása véglegessé lesz, mert áldásos eredménnyel jár. Az egész nemzet ragaszkodik

⁵¹⁸ A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. II. kötet. A mohácsi vésztől a harminc éves háborúig. Bp., Franklin Társulat, 1905.

⁵¹⁹ Ua. 3. o.

⁵²⁰ Ua. 15. o.

⁵²¹ Ua. 6. o.

⁵²² Ua. 14. o.

⁵²³ Ua. 72. o.

hozzá, mert hasznában az egész nemzet részesül. Nyíltan és büszkén szólhatott és cselekedhetett, mert a nemzeti politikának egyik elismert igazságává vált.”⁵²⁴

A Nyugat sem volt képes válaszolni az új kihívásokra, mivel a protestantizmus térhódítása belső polgárháborús helyzetet teremtett.⁵²⁵ A felekezeti harc azonban nem menti fel – ifj. Andrassy szerint sem – a Habsburg-kormányzatot a felelősség alól, hogy nem tettek meg mindent Magyarország védelme érdekében: „Már az első török hadjárat (1529) eseményei bizonyítják, hogy új dynastiánk nem fordítja lelke egész erejét a magyar állam védelmére.”⁵²⁶ Az 1566-os szigetvári ostrommal kapcsolatban pedig ifj. Andrassy kifejezetten elmarasztalja az osztrák politikát.⁵²⁷ Hasonló az álláspontja az 1532-es kőszegi és 1552-es egri eseményekkel kapcsolatban is.⁵²⁸

A Habsburg-dinasztia a magyar jogrenddel sem törődött sokat, s bár egyes törvények megerősítették a rendi jogokat, a királyi hatalom csak esetlegesen tartotta be ezeket a jogszabályokat: „A corpus juris telve van panaszokkal. Keserves olvasmány. Túltesz bármely szomorújátékon. Egy nemzet szellemi és testi kínjának könnyel és vérrel írt emlékkönyve az. Számtalanszor kéri a rendek a királyt: tartsa fegyelemben seregeit, s állítson élükre magyarokat, akik féltik otthonukat. ... Az ország vagyona és lakossága napról-napra fogy, életerőnk apad.”⁵²⁹

Mivel az országgyűlések nem képviselhetek kellő súlyt, a vármegyei önkormányzatok együttesen próbáltak önvédelmi célból szerveződni: „Több megye együttes gyűlést tart és megalakul az országgyűlés és a megye közönsége között álló önkormányzati szerv. Ilyen partiális gyűlések már a régi időkben is tartattak, a török veszély miatt azonban most gyakoribbakká lettek. S fontosságuk is megnő. Közfelkelést határoznak el és hadi segítséget vetnek ki, mindamelllett, hogy ezt a Jagellók korában hozott törvény az országgyűlés monopóliumává tette. Rendesen a nádor, a helytartó, vagy a kerületi kapitányok hívták össze a kerületi gyűléseket.”⁵³⁰

⁵²⁴ Ua. 74. o.

⁵²⁵ Ua. 34. o.

⁵²⁶ Ua. 38. o.

⁵²⁷ „A német birodalomnak védelmünkre kirendelt hada kísérletet sem tesz a vár megmentésére. Mennyit szenvedhettek azok a magyar vitézek, kik a győri táborban vesztegeltek. ... Döntő fordulat következne be az eseményekben, csak merni kellene. De mozdulatlanul kell nézniök honfitársaik titáni harcát és biztos vesztét. A császári és királyi sereg őrt áll a század egyik legnagyobb hőstette és tragédiája előtt. Mintha nem akarná az utókort a Zrínyiek csodálatos vitézségének példájától megfosztani, tétlenül, páholyból nézi a döntő küzdelmet.” – Ua. 39. o.

⁵²⁸ „Ösztönük mindig arra indítja őket, hogy seregeiknek legcsekélyebb veszélyeztetésével a törökök rohamát távol tartsák a nyugattól, hazájuktól. Ha Kőszeg, ha Szigetvár, ha Eger hősi védői feltartóztatják a támadót, feleslegesnek vélik német vért ontani.” – Ua. 40. o.

⁵²⁹ Ua. 91. o.

⁵³⁰ Ua. 141. o.

A megyék és a nagyobb régiók gyakorlatilag egy ellenhatalmat kezdtek képezni: „Az állam központi hatóságának a végeken alig vannak tőlük függő és nem a rendi érdekekhez fűzött közegeik. A vármegyénél tehetetlenek.⁵³¹ ... Az ország egyes részei önálló politikai életet élnek. Pótolják az államot. A királyi hatalomtól távol szervezik a társadalmat. Előkészítik a talajt a király ellen irányuló alakulásokra. Bocskai gyűlései folytatásai a vidékek ezen kerületi gyűléseinek.” Ifj. Andrassy részletesen kitér a megyei önkormányzatiság fejlődésére is: „A megyék önkormányzata is tágul.”⁵³² A főispáni tisztség mellett az alispáni méltóság egyre fontosabbá vált.⁵³³ A megyei követválasztás gyakorlatában 1608 hozott döntő változást, s ez egészen az 1848-as áprilisi törvényekig (1848:V. t.c.) maradt érvényben. Innentől kezdve lett a megyei közélet országos politikaformáló tényező.⁵³⁴ Ifj. Andrassy ekképp jellemzi a megyék országgyűlésre gyakorolt hatását: „Az országgyűlés maradt a nemzet központja és irányítója, de a megyék erkölcsi befolyása alatt állott, s a megyék hatása ellensúlyozta a kormánynak reája gyakorolható nyomását.”⁵³⁵

A Habsburg-kormányzat, látva, hogy a török veszéllyel szemben a magyar nemesség körében mind megyei szinten, mind az országgyűlésben⁵³⁶ szinte példátlan egység jött létre, ezúttal is a *divide et impera* eszközével élt.⁵³⁷ Ez a folyamat azonban a nemzeti összefogást nem tudta megakadályozni: „A nemzet mérhetetlen szerencséje, hogy a nemesség összetartásának érzete mégis épen maradt, s politikai és vallási szakadáshoz nem járult az osztályok gyűlölete és a politikai nemzetnek belső egyenetlensége. A nemesség rétegeiben

⁵³¹ Ua. 143. o.

⁵³² Ua. 142. o.; „1536-ban a megye közönsége a főispán ellenőrzésére is jogot szerez. Panaszára a király egyetlen megbízottját el tartozik bocsátani és helyébe azt kell kineveznie, akit a megye kér. A megye közegei tartják fenn a rendet és a közbékét... A katonaiállás és az adóbehajtás két nagy fontosságú ügyét is rendesen a társadalom végzi el.” – Ua. 143. o.

⁵³³ „Az alispáni állásnak választás útján való betöltése ez időben, 1548-ban emelkedik törvényerőre. S hatásköre is bővül. Azelőtt inkább a főispánnak, akinek állását is köszönhette, volt az eszköze. Most a törvény mind sűrűbben az egyes köteleket és jogokat közvetlenül ő reá ruhazza. ... A főrendű ispán sokszor több megye élén áll, más méltóságokat is visel, a táborban van, vagy végvárat őriz, s nem szentelheti tevékenységét egy megyének olyan mértékben, mint az ott élő alispán.” – Ua. 142. o.

⁵³⁴ „Az eddig együttesen meghívott köznemesség a megye gyűlésében követet választ. A közállapotok idézték elő ezen átalakulást. ... Mindenki a maga vidékéhez van kötve, nehéz az érintkezés a központ és a peripheriák között, a politikai nemzetnek egy helyen egyesítése kivihetetlen. A választás szokása előmozdítja a decentralisatiót, amely létrehozta. Akik azelőtt személyesen vettek részt benne, most, midőn ezt többé nem akarják tenni, a pusztai választás tényénél nagyobb befolyást biztosítanak maguknak a törvényhozásra. Utasításokat adnak azoknak, akik helyettük fognak eljárni. Nemcsak az egyént jelölik meg, aki az ő jogukat gyakorolja, de megállapítják a politikát is, amelyet követnie kell. ... Ezzel maga a törvényhozás is decentralizálódik. A kormány nehezebben vezetheti a testületet, mint az eddig.” – Ua. 144. o.

⁵³⁵ Ua. 145. o.

⁵³⁶ „Az országgyűlés nem többé a nemesség külön rétegeinek küzdő tere.” – Ua. 151. o.

⁵³⁷ „A Habsburg-dynastia címek osztogatásával igyekszik a főnemeseket megnyerni. ... A főnemes családok, sűrűbb érintkezésben a Nyugat arisztokráciájával, címük viseléséhez is szoknak. ... A nemesi egységen alapuló régi magyar demokratikus nemesség helyébe mindinkább a rangosztályokra oszlott hierarchikus nemesség lép. A családok nemcsak vagyomban és hatalomban különböznek egymástól, hanem címben is, rangban is.” – Ua. 152. o.

nem enyészik el az egység tudata. A családok házasság útján csak úgy összekapcsolódnak, mint azelőtt. A külső helyzetben beállott eltérés nem válik belső ellentétté.”⁵³⁸

Az egységet még a reformáció sem bontotta meg, s ifj. Andrassy hangsúlyozza, Magyarországon a felekezeti küzdelem nem okozott akkora megosztottságot, mint Ny-Európában: „Magyarország sem maradt ment a vallási gyűlölet harcától. Európa sorsában osztozkodik. De büszke öntudattal emelem ki, hogy rajtunk nem bír annyira erőt venni, mint másokon, hogy az üldözés nem volt oly kérlelhetetlen, mint egyebütt, igazi vallásháborúig egyáltalában nem fokozódott, s a türelem politikájához aránylag a legkevesebb vérontás útján jutottunk el. Vallásáért az egész korban sokkal kevesebb embert öltek meg nálunk, mint Franciaországban vagy Angliában.”⁵³⁹

A magyar politika azon sajátos jellemzőjét is kiemeli ifj. Andrassy, hogy a nemzeti meghatározottság sokkal nagyobb jelentőséggel bírt a felekezetenél: „A közéletben nem uralkodik a vallásbeli villongás.”⁵⁴⁰ ... Hazájuk tartozó kötelességüket fontosabbnak látják a vallás érdekeinek szolgálatánál. Nagy részök előbb magyar és csak azután katolikus vagy protestáns. Közös politikai meggyőződésük és érdekük olyan erős, hogy a különböző felekezetűeket is összekapcsolja, s szövetkezésre bírja azokat, akik egymásban eltévelyedett, vétkes lelkeket látnak. Az ilyen türelem abban a korban nagymértékű volt és megmenthette a nemzetet a megsemmisüléstől.”⁵⁴¹

Nem véletlenül Erdélyben mondták ki Európában elsőként, az 1668-as országgyűlésen (János Zsigmond uralkodása alatt) a négy bevett vallásra (katolikus, református, evangélikus, unitárius)⁵⁴² vonatkozó általános vallásszabadságot: „Erdélyben a XVI. században még határozottabb diadalt ül a nemzeti eszme a felekezeti ellentétek fölött. Ott a magyar nemzet ösztönét nem zavarja meg a külpolitikai világhelyzet, s ezért törvénybe iktatja a türelmet, melyet a nyugati királyságban gyakorolni lehetett, de nyíltan elismerni nem.”⁵⁴³

A reformációnak még egy általános, Magyarországon is megnyilvánuló következményére utal ifj. Andrassy: a nemzeti nyelvek fejlődésére és identitásformáló hatására. A középkori hivatalos latint felváltva mind a protestánsok, mind – az ellenreformáció jegyében – a katolikusok is magyarul szólították meg a széles rétegeket: „Nemzeti önállóságunknak még

⁵³⁸ Ua. 153. o.

⁵³⁹ Ua. 182. o.

⁵⁴⁰ Ua. 183. o.

⁵⁴¹ Ua. 186. o.

⁵⁴² Ifj. Andrassy az előzményekre is utal: „1552-ben és 1557-ben a lutheránusok, 1564-ben a kálvinisták szabadulnak föl.” – Ua. 186. o.

⁵⁴³ Ua. 168. o.

egy gyökerét erősítette meg a reformatio. A nemzeti nyelv fejlődésének erős lökést adott. A hitszónokok és a vallási viták közben fejlődött irodalmi nyelvvé a magyar.”⁵⁴⁴

A viszonylagos alkotmányos nyugalom intervalluma

Ifj. gr. Andrassy Gyula főműve harmadik kötetének kiindulópontja a harminc éves háború (1618-1648) kezdete. A királyi Magyarországon ifj. Andrassy a bécsi udvarnak engedményeket tevő, ugyanakkor a magyar érdekért határozottan kiálló, aulikus irányvonalat képviselő Esterházy Miklós nádort emeli ki, akit a legnagyobbakkal állít párhuzamba: „Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Batthyány Lajos mind a középút rögös voltának köszönhetik szenvedéseiket. Deák Ferenc és Andrassy Gyula idejéig nem sikerült egy magyar államférfiúnak sem: a király és a nemzet rokonérzését egyenlő mértékben biztosítani, ezt a két tényezőt egymás szívéhez közel juttatni. Széchenyi mondotta egyszer, hogy a becsületes magyar államférfiút Bécsben rendesen forradalmárnak, itthon aulikusnak tartják. Esterházy magán tapasztalta e mondás igazságát.”⁵⁴⁵ Az általa képviselt irányvonal megalapozottságát pedig így jellemzi ifj. Andrassy: „Azt hiszem, hogy az ő korában az ő politikája volt a helyes nemzeti politika. Legalább főbb vonásaiban. Az a politika, amely nem akar elszakadni a Nyugattól, amely hű az elvállalt kötelezettségekhez, de a nemzet jogait is megvédi.”⁵⁴⁶

Esterházy Miklós az adott körülmények között sokat tett az alkotmányosság megtartásáért: „Esterházy, mint az országgyűlés vezére is gondosan őrködik a nemzet jogai felett. Az 1625., 1630., 1638.-diki országgyűlések megújítják a magyar szabadság összes biztosítékait.” Bár lavírozásra kényszerült, a nemzeti szuverenitásból nem engedett.⁵⁴⁷

A nádor távlati tervei között szerepelt a közteherviselés, az általános adózás bevezetése, amit a török elleni háborúra kívánt felhasználni. 1626-ban sikerült is elérnie, „hogy, mint már többször történt, a segítség egy részét a nemesség vállalja magára.”⁵⁴⁸ A nemesi adózás a véderő finanszírozását szolgálta volna: „Esterházynak egyik kitűnő gondolata, hogy az ország a végvárakban állandó, rendes katonaságot tartson. Az urak és a papok is toborozzanak és jó

⁵⁴⁴ Ua. 194. o.

⁵⁴⁵ Ua. 52. o.

⁵⁴⁶ Ua. 48. o.

⁵⁴⁷ „A német katonák ittmaradásának érdekét Esterházy össze tudja egyeztetni a magyar állam önállóságával (1625, 1635, 1638), amennyiben törvénybe iktatják, hogy „jóllehet, hogy a jelen idők veszedelmes volta miatt a véghelyekről most az idegen katonákat kivonni nem lehet”, mégis fennmaradnak azok a törvények, amelyek az idegen katonák kivonását megrendelik. A király mellett tartózkodó magyar kancellár mellé két tanácsost rendelnek, hogy ezzel is megerősítsék ezt a magyar hivatal (1630). A magyar tanács, a kancellária, valamint a kamara hatáskörének épségben tartását, a bányavárosok magyar kormányzatát, a báni méltóság teljes hatalmának helyreállítását sürgetik. Elrendelik, hogy a törökhöz magyar követ küldessék.” – Ua. 45. o.

⁵⁴⁸ Ua. 47. o.

ellátásban részesítsenek harcosokat s ne küldjenek hasznavehetetlen embereket a zászlók alá. Szükség esetén az egész nemesség is fegyverre keljen a török hordák ellen.”⁵⁴⁹

A nádor azért is szolgálhat előképül ifj. Andrássy számára, mert arisztokratikus kormányzatban, az arisztotelészi értelemben vett minőség uralmában gondolkodott: „A tekintély elvének annyira barátja, hogy jobban szeretné, ha a szavazatokat mérlegelnék a helyett, hogy összeszámítják.” (Itt egyértelmű a párhuzam a John Stuart Mill által először megfogalmazott plurális választójogi rendszerrel, amelynek magyarországi alkalmazására éppen a III. kötet megírása idején, ifj. Andrássy belügyminiszterként törvénytervezetet dolgozott ki.)⁵⁵⁰

Ifj. Andrássy részvétellel tekint a nádor politikájának tragédiájára, hogy „megközelítőleg sem éri el azt, hogy igazán az ő eszméi szerint kormányozzák Magyarországot⁵⁵¹ ... Esterházy tragikus véget ér. Láta a veszedelmet közeledni, meg akarta előzni a bekövetkezett bajokat, de hiábavaló volt minden iparkodása, ura nem fogadta meg tanácsát s most elejtik.”⁵⁵²

A török elleni küzdelem egyik legnagyobb alakja Zrínyi Miklós, akinek a jelentőségével nemcsak itt, hanem a vonatkozó fejezet előtanulmányában, az 1909-ben megjelent *Zrínyi, a költő* c. önállóan megjelent munkájában⁵⁵³ is kiemelten foglalkozik ifj. Andrássy. A hadvezér-költő történelmi szerepét a következőképpen foglalja össze a főművében a szerző: „Az ő tragikumája hasonmása a nemzet tragikumának, azonos okoknak a következménye. Zrínyi képes lett volna a nemzete sorsán változtatni, politikája volt a leghelyesebb; de a kor fogyatkozásai megbénítják az erejét és bekövetkeznek azok a gyászos idők, amelyek pusztításaiból egy az övéhez hasonló nemes lélek, II. Rákóczi Ferenc Golgothája váltotta meg a nemzetet, anélkül azonban, hogy azon polcra bírta volna hazáját emelni, ahová eljutott volna, ha Zrínyi terveit siker koronázza. ... Jelentősége, egyéni nagyságán kívül, céljaiban van, nem pedig elért eredményeiben.”⁵⁵⁴ Zrínyi történelmi alakját szerves kontinuitásban láttatja ifj. Andrássy az Esterházy Miklós nádor által megkezdett irányvonallal: „Esterházy volt az első, aki a nemzetet szervezni és erejét a király köré csoportosítva, a török ellen fordítani akarta. Zrínyi ugyanazon a nyomon haladt tovább. Mind a kettő azon van, hogy a

⁵⁴⁹ Ua. 48. o.

⁵⁵⁰ Ua. 47. o.

⁵⁵¹ Ua. 45. o.

⁵⁵² Ua. 52. o.

⁵⁵³ Ifj. gr. Andrássy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. III. kötet. Bp., 1911, Franklin Társulat: IV. fejezet: Zrínyi és a vasvári béke – 66-100. o.; Ifj. gr. Andrássy Gyula: Zrínyi, a költő. Bp., 1909, Franklin

⁵⁵⁴ Ifj. gr. Andrássy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. III. kötet. 71. o.

nemzetet talpra állítsa és egyesítse.”⁵⁵⁵ A szentgotthárdi csata után, 1664-ben kötött, nem várt módon kedvezőtlen kompromisszumokat tartalmazó vasvári béke azonban általános nemzeti csalódást váltott ki...⁵⁵⁶

Kísérlet a magyar alkotmányosság felszámolására

Az általános elégedetlenségre válaszként adott főnemesi konspiráció, a Wesselényi-szervezkedés felszámolását követően I. Lipót a megtorlás jegyében erőszakos kísérletet tett a magyar alkotmányos rend felszámolására. Ifj. gr. Andrássy Gyula részletesen ír a súlyosan alkotmányellenes lépésekről: a rendkívüli ítélőszékek jogellenes ítéleteiről⁵⁵⁷, az országgyűlés felfüggesztéséről⁵⁵⁸, a kormányzó testület létrehozásáról⁵⁵⁹, a súlyos, nemességet is érintő adók kivetéséről⁵⁶⁰, az idegen katonaság garázdálkodásáról⁵⁶¹ és a protestánsüldözésről⁵⁶².

A török elleni felszabadító hadjárat a magyar társadalom megkerülésével, kirekesztésével zajlott: „A magyar hozza ekkor is a legkeservesebb áldozatokat, életével és pénzével fizet ekkor is, de névtelenül és dicsőség nélkül roskad össze a vállára rakott terhek alatt, míg a dicső szerep idegeneknek jut. A harc az ő országában folyik. A sereget neki kell eltartani. S pénzén kívül katonát is ad a keresztény szövetségnek. Többet is adna, ha akarnák, de nem kell nekik magyar katona, csak magyar kenyér és pénz, mert a magyar katona veszélyes is lehet, a magyar kenyér és pénz csak hasznos.”⁵⁶³ A Buda felszabadítását (1686) követő 1687-es pozsonyi országgyűlésen I. Lipót felfüggesztette Magyarország rendi előjogait, a rendek pedig „hálából” lemondtak az Aranybulla ellenállási záradékáról és kimondták a Habsburgok örökösödési jogát férfiágon.⁵⁶⁴ A következő évtizedet ifj. Andrássy úgy jellemzi, mint „Magyarország történelmének egyik legszomorúbb korszaka”: „Országgyűlést nem hívnak

⁵⁵⁵ Ua. 79. o.

⁵⁵⁶ „A vasvári béke tehát azt a gondolatot kelti a nemzetben, hogy ötnegyed századig téves úton járt, s hogy a dinasztia, mely a magyarok alkotmányát veszélyeztette, az ország épségét sem akarja helyreállítani. A nemzet úgy látja, hogy tervszerű merénylet készült ellene. Meg van győződve róla, hogy ura a magyarok természetes ellenségével az ő rovásukra megalkuszik. ... De mivel sem a király, sem a nemzet nem lépett reá arra az útra, amelyet Zrínyi nekik kijelölt, még a győzelem sem hoz szerencsét egyik félnek sem. A nemzetnek a nélküle kivívott diadal semmit sem ér. Meghasonolva önmagával és királyával, vészes események küszöbére jutott.” – Ua. 98-99. o.

⁵⁵⁷ Ua. 118. o.

⁵⁵⁸ Ua. 118. o.

⁵⁵⁹ Ua. 120. o.

⁵⁶⁰ Ua. 120. o.

⁵⁶¹ Ua. 121. o.

⁵⁶² Ua. 121. o.

⁵⁶³ Ua. 151. o.

⁵⁶⁴ Ua. 172. o.

többé össze. Az egész monarchia pénzbelin és katonai szükségletét számbavéve, az adót a császári tanácstól megállapított kulcs szerint vetik ki az egyes országokra, köztük Magyarországra is. Az elnyomorodott népre nagy és önkényes adót rónak és a nemeseket törvény ellenére megadóztatják. ... A protestánsokat üldözik...”⁵⁶⁵ Kollonich Lipót esztergomi érsek tervének megfelelően elkezdődött az erőszakos germanizálás, a magyar lakosság arányának és gazdasági-politikai súlyának visszaszorítása.⁵⁶⁶ Az alkotmányosság mellőzése teremtette meg a politikai légkört II. Rákóczi Ferenc fellépésére, aki még a bukása ellenére is képes volt az elnémetesedést megakadályozni...⁵⁶⁷

Ifj. Andrassy Rákóczi-képe a főműben és reflexiója Szekfű Gyula álláspontjára

Ifj. gr. Andrassy Gyula a főműve harmadik kötetében terjedelmes részt, öt fejezetet szentel II. Rákóczi Ferenc történelmi szerepének.⁵⁶⁸ Ifj. Andrassy Rákóczi-elemzésének jelentősége abban áll, hogy a Thaly Kálmán és Márki Sándor történelmi tevékenységéhez köthető romantikus, idealizált képet kívánta árnyalni a vezérlő fejedelemtől.

A dualizmus időszaka alatt a negyvennyolcasok számára Rákóczi kultikus-mítikus figurává vált, olyan személyé – miként Csunderlik Péter rámutat az elemzésében –, akinek a helyiértéke Kossuth névértékét helyettesítette: „A Rákóczi-kultuszba olvasztották bele Kossuthnak akkor még sok szempontból gyakorolhatatlan kultuszát. Az így megalkotott, teljesen ahistorikus Rákóczi-figurában pedig saját maguk kossuthiánus előképét látták és ünnepelték.”⁵⁶⁹ Ifj. Andrassy ezzel szemben egy sokkal reálisabb, emberibb Rákóczi-portrét vázolt fel, a tisztelete mellett nem hallgatva el egyes kérdésekben a bírálatait sem. Ezzel gyakorlatilag megelőlegezte Szekfű Gyula heves vitákat kiváltó, 1913-ban megjelent *A száműzött Rákóczi* c. munkáját.⁵⁷⁰ A két mű közötti kölcsönhatást vizsgálva feltételezni lehet, ifj. Andrassy kimondatlanul is hozzájárult Szekfű könyvének szemléletéhez.

⁵⁶⁵ Ua. 173. o.

⁵⁶⁶ Ua. 175-177. o.

⁵⁶⁷ Ua. 184. o.

⁵⁶⁸ VI. fejezet: Rákóczi Ferenc jelleme - Ua. 185-211. o.; VII. fejezet: Rákóczi fölkeléséről és ennek várható eredményéről - Ua. 212-230. o.; VIII. fejezet: Rákóczi külpolitikája és békealkuja - Ua. 231-254. o.; IX. fejezet: Rákóczi politikájának méltatása - Ua. 255-275. o.; X. fejezet: Rákóczi bukásáról - Ua. 276-318. o.

⁵⁶⁹ Csunderlik Péter: A „kicsapó és megfeneklő hullám”. A száműzött Rákóczi poétikája. In:

http://kommentar.info.hu/iras/2011_2/a_kicsapo_es_megfeneklo_hullam

⁵⁷⁰ Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Budapest, 1913, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata. Új kiadás: Budapest, 1993, Holnap Kiadó; A Szekfű-mű elemzése: Csunderlik Péter: A „kicsapó és megfeneklő hullám”. A száműzött Rákóczi poétikája. In:

http://kommentar.info.hu/iras/2011_2/a_kicsapo_es_megfeneklo_hullam

1914-ben ifj. Andrassy A száműzött Rákóczi azonos című könyvében reflektált Szekfű álláspontjára, számos kérdésben kritizálva, de alapjában véve inkább védelmezve a támadásoktól a bécsi levéltár alkalmazásában álló, „labanc” nézőpontra helyezkedő fiatal történészt.⁵⁷¹ A kritikákra válaszolva Szekfű a védelmezői között hivatkozott ifj. Andrassyra, akinek a tudományosság melletti kiállását még a polgári radikálisok is elismerték: „konzervatív életérzése dacára az egyetlen igazi kultúremler politikai nagyságaink között” – írta róla Jászi Oszkár a Huszadik Század hasábjain.⁵⁷²

Ifj. gr. Andrassy Gyula A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai c. főművében II. Rákóczi Ferencet elsősorban az alkotmányosság szempontjából, az alkotmányos kormányzásra tett kísérlete miatt tekinti példaértékűnek: „Alkotmányos érzése a Napkirály és I. Leopold idejében párját rikítja. Csak az olyan talajon fejlődhetett az ki, mint amilyen a magyar volt.”⁵⁷³ Rákóczi írásaiból is szemléletes példákat idéz ifj. Andrassy: „Az alkotmányosság tisztelete hatja át az egész lényét. Szépen írja magáról, hogy: „Az isteni gondviselés küldött a puszta hazába, hogy fegyverre és szabadságra hívó szózat legyek.” Hű is maradt szent hivatásához. Nemcsak másától követeli meg az alkotmány megtartását, hanem maga is ragaszkodik hozzá. Azt írja: „Kárhóztatandó lett volna, saját szabadságunkért harcolva, osztrák módon járni el...” (Az első idézet II. Rákóczi Vallomások, a második az Emlékiratok c. műveiből származik.)

II. Rákóczi hozzáállását a hatalomgyakorláshoz a következőképpen jellemzi ifj. Andrassy: „Mindig a rendek akaratahoz alkalmazkodik. Hívei néha az ő akarata ellen határoznak, de ő alárendeli meggyőződését a közakaratnak.”⁵⁷⁴ Az első, általa összehívott 1705-ös szécsényi országgyűlésen (ahol a konföderációs államformát létrehozták) II. Rákóczi a legszigorúbban ügyelt arra, hogy semmi alkotmányellenes lépést sem tegyenek.⁵⁷⁵ Az alkotmányos biztosítékokra is nagy hangsúlyt fektetett II. Rákóczi: „A szabadságot önmagával szemben

⁵⁷¹ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp., 1914, Franklin

⁵⁷² Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 111. o., Jászi Oszkár: Szekfű és Andrassy Gyula gróf. In: Huszadik Század. 1914. II. 685-686. o.

⁵⁷³ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. III. kötet. 191-192. o.

⁵⁷⁴ Ua. 192. o.

⁵⁷⁵ „Főmunkatársa, Bercsényi, nem is hiszi el neki, midőn azt hallja tőle, hogy a határozat meghozatalára nem akar befolyást gyakorolni, hanem a gyűlésen mint egyszerű honpolgár fog részt venni és a meghozott határozatot végre fogja hajtani.

S midőn az országgyűlés a szövetezett rendek vezérlő fejedelmévé választja meg, Rákóczi maga javasolja, hogy melléje szenátust állítsanak. Ennek tagjait nem akarja kinevezni és amikor látja, hogy a rendek a személyekre nézve nem bírnak megegyezni, legalább oly névjegyzéket kér tőlük, amelynek tagjai közül szenátorokat választhasson. A szenátust a politikai ügyekbe is beavatja, mert „a túlságig korlátlan hatalom a rendeknek idővel kárára lehetne”. Rákóczi többször kiemeli, hogy nem ura a szövetezett rendeknek, hanem csak vezére.” – Ua. 193. o.

intézményes biztosításokkal kívánja ellátni, nehogy az iránta érzett bizalom és az ő pillanatnyi érdeke a szabadság állandó érdekeit veszélyeztesse.”⁵⁷⁶

Ifj. Andrassy Rákóczi-képében az 1707-es ónódi országgyűlés interpretációja kapcsán nyilvánul meg az első töréspont. A Habsburg-ház detronizációját még annak ellenére is jogtalanak tartotta, hogy azt az alkotmányra való hivatkozás, az Aranybulla ellenállási záradékának jegyében deklarálták: „a magyarok nem a királyok, hanem a törvények alattvalói” – még Rákóczi vonatkozó szavait is fenntartásokkal idézte ifj. Andrassy.⁵⁷⁷ A trónfosztással élesen szembehelyezkedve, a Habsburg-házzal összefonódott királyság intézményének védelme érdekében fejezte ki azon véleményét, hogy szerinte a nemzet nagyobb része nem azonosult a detronizációval:

„Az elszakadás politikája tehát jogtalan volt és csak a nemzet nagy létérdekeiben levő kényszerűség menthette volna ki. De ilyen kényszerűség nem forgott fenn. Ellenkezőleg, az elszakadás sem a momentán, sem a nagy és állandó érdekeknek meg nem felelt. A pillanatnyi opportunizmus nem javallta az ónódi határozatot, mert a nemzetnek nem volt ereje a dynastia megsemmisítéséhez és azt az elszakadás kimondásával elkeserítette és kérlelhetetlen ellenséggé tette; mert a jogtalan cselekedet mindig odiummal jár, s mert, mint már láttuk, az elszakadás XIV. Lajost megerősítette azon elhatározásában, hogy nem köt velünk szövetséget.

Az elszakadás politikája a magyar nemzetnek nagy és állandó érdekeivel is ellenkezett. ... az elszakadás kimondása nem volt az ország érdekében. ... De azért a nemzet java mégis azt követelte, hogy fönmaradjon a nyugati országokkal való azon kapcsolat, amely bennünket a török járom alól fölszabadított.”⁵⁷⁸

A trónfosztás ellenére azonban ifj. Andrassy hangsúlyozza, összességében II. Rákóczi Ferenc az egész szabadságharc alatt mindvégig az alkotmányos kontinuitás jegyében kormányzott: „Rákóczi, felfogásához híven, a szabadságharc egész ideje alatt gondoskodik arról, hogy az alkotmányos élet fonala meg ne szakadjon. Ahányszor teheti, országgyűlést tart; ha pedig nem hívhatja össze az egész nemességet, szenátorait gyűjti maga köré; arról is gondoskodik, hogy a vármegyékkel állandó összeköttetésben legyen s azoknak véleményét nagyfontosságú elhatározások előtt gyakran kikéri.”⁵⁷⁹ Arra is rámutat, hogy Rákóczi nem a királyságot, mint államformát, csak a Habsburg-házat kívánta megdönteni: a magyar trónra a bajor Wittelsbach-, vagy a porosz Hohenzollern-dinasztiát tervezte meghívni. Ezt a megoldást azonban ifj. Andrassy eleve elhibázottnak tartotta: „A régi szövetségnek újjal való kicserélése

⁵⁷⁶ Ua. 193. o.

⁵⁷⁷ Ua. 256. o.

⁵⁷⁸ Ua. 258-259. o.

nagy kockázattal és irtóztató küzdelemmel lett volna csak elérhető és vagy nem részesíthetett volna bennünket a kellő védelemben, vagy pedig az előbbeni szövetségnek előnyeivel annak hátrányai is föléledtek és a védelmünkre megkívántató erő államunk függetlenségét veszélyeztette volna. Az elszakadás politikáját tehát semmiképp sem tudom helyeselni és azt határozottan hibának tartom.”⁵⁸⁰

Röviden felvázolja azt is, szerinte mely sarkalatos kérdésekben kellett volna Rákóczinak államszervezői munkája során más politikát követnie: „Rákóczi, azt hiszem, helyesebb úton járna, ha az 1687-iki törvények megváltoztatása, a külföld kezessége és Erdély önállósága helyett Erdélynek Magyarországgal való unióját követelné, s ha alkotmányunk célszerűbb kiépítésén, a magyar haderő fölállításán és olyan belső reformok létrehozatalán fáradozna, amelyek a nemzet ezer bajain segítenének, s nevezetesen a jobbágyok helyzetén javítanának. Ez jelentékenyen nagyobb erőt állított volna a magyar alkotmány szolgálatába, mint az a megoldás, amelyet Rákóczi óhajtott.” Végkövetkeztetése értelmében a vezérlő fejedelem korlátolt látókörrel rendelkezett, amely a történelmi szerepét is negatív színben árnyalja: „De Rákóczinak a maga korát meghaladó úttörő lángésznek kellett volna lennie, hogy ezt a politikát megértse.”⁵⁸¹

Ifj. Andrassy a Habsburg-hatalmat is igyekezett igazolni azzal, hogy Rákóczi szabadságharcát jogosnak, de célkitűzéseit elhibázottnak tartotta, s az álláspontja értelmében azért nem valósult meg a béke, mert I. József és III. Károly a célokat nem tudta elfogadni. Ellenben ha az ifj. Andrassy által felvázolt irányon haladt volna Rákóczi, szerinte létrejöhetett volna megegyezés:

„Rákóczi céljait nem tartom tehát mindenben helyeseknek. De harcának megítélésénél ennek nincs nagy jelentősége, mert az igazában nem is ezen pozitív célok eléréseért folyt, hanem az ország szabadságának védelméért, s nem kételkedem benne, hogy ha a király a háború folyamatában mindazt elfogadta volna, amit föntebb helyes célokként jelöltem meg, a béke létre is jött volna.

A béke csak azért nem jött létre, mert a király sohasem akart többet adni, mint a korábbi magyar alkotmány egyszerű visszaállítását, ezt pedig Rákóczi nem tartotta elégségesnek, mert a régi alkotmányt a gyakorlat értékéből nagyon kiforgatta és Rákóczi nem akarta a nemzet hősiességét a régi nyomorúságos állapotok visszaállításával befejezni.”⁵⁸²

⁵⁷⁹ Ua. 194. o.

⁵⁸⁰ Ua. 271. o.

⁵⁸¹ Ua. 274. o.

⁵⁸² Ua. 275. o.

A szabadságharc végül nem érte el a teljes célját. Az 1711-es kompromisszumos szatmári béke, bár visszaállította az alkotmányos kormányzást, mégis adós maradt a társadalmi reformok terén: „A szatmári béke történelmünknek nagy forduló pontja, mert megkötése után a XVIII. század a labancpolitika jegyében fog állni, holott a XVII. század kuruc befolyás alatt állott.”⁵⁸³

II. Rákóczi Ferenc érdemei között ifj. Andrássy a nyilvánosság fontosságának felismerésében is korszakalkotó jelentőséget tulajdonított a fejedelemnek: „Rákóczi sohasem alkuszik titokban, mert mint mondja, „egy szabad nemzet kormányzásában semmi sem veszélyesebb, mint a titkolózás negélyezése, ami számtalan gyanúsításra és bizalmatlanságra ad alkalmat.” Ezt az elvet annyira szívében hordja, hogy vele megelőzi a korát.⁵⁸⁴ A nyilvánosság értékét olyan nagyra becsüli, hogy eltérve a szokástól, „mivel a nemzet természetének ez jobban felel meg”, összes költségeiről nyilvános zárószámadást terjeszt az országgyűlés elé s a béke föltételeinek egyik pontjául azt tűzi ki, hogy a király ugyanígy tegyen.”⁵⁸⁵

Ifj. Andrássy felismerte azt is, II. Rákóczi előremutatott a szabadságharc tömegbázisát jelentő paraszti réteg felemelésének szorgalmazásával is. A nemzeti egységet így, a szabadságharc alatt a politikai nemzetből eddig kirekesztett parasztság bevonásával sikerült megvalósítani: „S ami végső veszélyünk lehetett volna, az erőnk forrásává válik. A vakon pusztító elemet Rákóczi a nemzeti szabadság munkásává avatja és az osztályharcból a nemzetért vívott harcot alakít ki. A jobbágyság hazafisága az ő népszerű egyéniségének varázshatalmánál fogva háttérbe szorítja az osztályérdeket.” A fejedelem ezzel „a szabadságharcot széles demokratikus alapokra fekteti. Rákóczi már ezen erős föllépésével a néplélek mélyéhez férközött és a tömegeket is harcba tudta vinni.”⁵⁸⁶

Ugyanakkor ifj. Andrássy a fejedelmet hadvezetési hiányosságai miatt elmarasztalta. Végzetes következményekkel járó taktikai ballépéseinek sorozatára, ugyanakkor mégis tiszteletreméltó önkritikájára a következőképpen tért ki:

„De Rákóczi híjával volt a hadvezetés legfőbb tulajdonságainak, a kellő határozottságnak, a kellő erélynek és önbizalomnak. Ezt maga is elismeri és azt írja: „Fiatal és tapasztalatlan lévén, nem bírtam elég szilárdsággal ellentállni (vezérei) tolakodó tanácsainak.”

Ritka őszinteséggel írja, „hogy én a csatákban tudatlanságommal igen sok tévedést követtem el.” Csaknem minden elhatározó percben jobb meggyőződése ellenére jár el. Elhatározásaira

⁵⁸³ Ua. 312. o.

⁵⁸⁴ Ua. 193. o.

⁵⁸⁵ Ua. 194. o.

oly gyakran vannak döntő befolyással tábornokai és tisztjei, hogy emlékirataiban egyik esetről így nyilatkozik: „Nem merem állítani, hogy badar bosszúsággal nem kívántam-e, bár megveretnék, hogy megmondhassam nekik, lám igazam volt.”⁵⁸⁷

Ifj. Andrassy a legsúlyosabb hibának a Nagy Péter cárral való orosz diplomáciai kapcsolatot tartotta, nyíltan utalva ezzel Kossuth konföderációs tervére. Szekfű Gyula későbbi művéhez hasonlóan ifj. Andrassy is „Kossuthot” bírálta Rákóczi kényszerhelyzetből fakadó lépésében:

„A keleti szövetség nem is eredt Rákóczi szabad akaratából. Péter cár karjai közé őt csak kétségbeejtő állapota hajtja. Minthogy az ónodi országgyűléssel kimondatta a Habsburgok trónvesztettségét, s minthogy Nyugatról hathatós segítséget nem kapott, kényszerűségből a Kelet emelkedő hatalmához folyamodik.

Ugyanaz a kényszerűség indította erre, amely hasonló útra terelte Kossuth Lajost, aki eredetileg szintén a némettel való szövetség híve volt. Mind a két kiváló embert az a parancsoló tekintet irányította, hogy amikor Nyugattal harcol a nemzet, a Keleten találjon védelemre.

De nézetem szerint az orosz szövetséget még a helyzet kényszerűsége sem igazolja...”⁵⁸⁸

Az orosz segítség megvalósulásának következményeit sötét színekkel ecsetelte ifj. Andrassy. A hazai szláv nemzetiségieket orosz szimpátiájuk okán a pánszlávizmus előretolt helyőrségeként látatja, amelyre Rákóczi is kívánt építeni szabadságharca sikere érdekében. Viszont ezzel Magyarország – ifj. Andrassy álláspontja szerint – végleg a pánszláv érdekszféra martalékává vált volna:

„Maga Rákóczi is látja, hogy a szerbek a cárra hallgatnak és ezért a cár befolyását akarja a maga részére kiaknázni. Az ő útján reményli a szerbeket Béctől elvonni és a magyar ügyhöz csatolni.”⁵⁸⁹ ...

Rákóczi már arra is hajlandó, hogy a munkácsi görög-keleti püspökséget a kievi érsekségnek, az erdélyi oláhokat és a délmagyarországi rácokat pedig az orosz állami egyháznak alája rendeli, amivel Moszkvát Magyarországnak egyik vezető tényezőjévé tette volna.

S emellett Magyarország elszakadása a Nyugattól és csatlakozása a keleti rendszerhez az orosz túlsúlyt a Balkán-félszigeten is biztosította volna, mert a befolyása alatt álló

⁵⁸⁶ Ua. 213. o.

⁵⁸⁷ Ua. 202. o.

⁵⁸⁸ Ua. 267. o.

⁵⁸⁹ Ua. 264. o.

Magyarország a délszlávokat Nyugat-Európától izolálta és az orosz befolyásnak kizárólagosságot szerzett volna.”⁵⁹⁰

Még nem sokkal a halála előtt, a rodostói száműzetésben is épített volna Rákóczi a szerbek oroszbarátságára: „1733-ban Rákóczi azt írja a francia udvarnak, hogy a rácok egy orosz hadvezért Messiásként fogadnának.”⁵⁹¹ Ifj. Andrassy konklúziója értelmében Rákóczi orosz diplomáciai szövetsége – miként Kossuth konfederációs gondolata – a nemzethalálhoz vezetett volna: „Ha Magyarország az orosz befolyása alá kerül, az orosz sas már kiszorította volna Európából a félholdat és helyére került volna.”⁵⁹²

A magyar közéletet és a tudományos világot egyaránt megosztotta Szekfű Gyula 1913-ban, az MTA kiadásában napvilágot látott *A száműzött Rákóczi* c. munkája, amely tudatosan vállalja a neolabanc irányzatot. Szekfű a mitikus, „elkossuthiasított” Rákóczi helyébe egy igazi, komplex emberi személyiséget állított, akinek uralkodói ambíciói ellenére a keserű száműzetés jutott osztályrészül. Valószínűsíthetően a Bécsben élő Szekfűre hatással lehetett Freud pszichoanalitikus szemlélete, bár ennek igazolása még további kutatásokat igényel. Szekfű a modern tudományosságnak megfelelő igényekkel lépett fel és minden bizonnyal a negyvennyolcasokkal való vitája is hozzájárult ahhoz, hogy végül egy végletes koncepciót fogalmazott meg, miszerint Rákóczit egyedül a hatalomvágy mozgatta:

„Rákóczi is, mint minden történelmi alak, joggal tart számot arra, hogy ne csupán árnyak, testetlen félistenek nézzük, hanem a körülötte szélvészékként süvítő élet változatos forgatagában vegyük szemügyre, amelyben csak igazi húsból, vérből való ember állhat meg. Az emberektől írt történetírás legszebb feladata a holt papírtömegekből *emberi* arcot hívni elő, melyek *emberi* vágyakat, törekvéseket és szenvedélyeket fejeznek ki. S Rákóczi oly őszintén rajzolta magát vallomásaiban, hogy az ő valódi arcát nem nehéz annak meglátnia, aki látni tud és látni akar. ...

Az ő helyváltatásainak – ha szabad ezzel az egyszerűsítő, külsőséges kifejezéssel élünk – mindvégig ugyanaz az egy oka volt: az erdélyi fejedelemség vágya és reménye.”⁵⁹³

Szekfű álláspontja szerint a görcsös hatalomvágy Rákóczi személyiségét egy teljesen átlagos trónkövetelő szintjére züllesztette le és az egykori fejedelem elveszítette minden érzékét a realitások iránt:

„A száműzetés egyedüllétében mind távolabb szakadt az elhagyott hazától; lelkivilága már régóta a magyartól idegen tárgyakkal foglalkozott; érzelmei is idegenekké váltak. Nem volt

⁵⁹⁰ Ua. 265-266. o.

⁵⁹¹ Ua. 264. o.

⁵⁹² Ua. 265. o.

több magyar a Duna-Tisza mellett, aki az ő egyéni gondolkodásmódját meg tudta volna érteni, s elhatározásait méltányolhatta volna. A kurucok egykori vezéréből, akit a valóság és a költészet minden szála egybekapcsolt a magyarsággal, idők folytán egyszerű trónkövetelő lett, akiről az elhagyatott országban senki sem akart tudni.⁵⁹⁴ ...

Az utolsó években a politikai halott megdöbbenő látványát nyújtja, aki nem tudja elhinni, hogy meghalt és kísérteties merevséggel próbálkozik, hogy a karjait még egyszer kinyújtsa az elérhetetlen felé.⁵⁹⁵ ...

Trónkövetelő, aki a világtól elzárkózva szövi fejedelemsége álmait, de a rideg valóság érintésére ijedten rezzen fel. ... Az emberi gyarló, de természetes érzésekből ő sem tud kivetközni, éppoly kevésbé, mint más trónkövetelők és az anyagi zavarok közepett csüggedten panaszkodik: szomorú helyzetéből való kiszabadulása érdekében nem vezeteti magát egyébtől, mint a mindnyájunkkal közös létfenntartási ösztöntől. ... Családja tisztességes ellátása érdekében kész egész múltját eldobni magától: az anyagi függetlenség biztosítása mellett megelégednék a fejedelemség üres címével is.”⁵⁹⁶

Az orosz diplomáciai kapcsolatot is mélyrehatóan elemezte Szekfű. A könyv elején, amikor a francia udvarban bemutatja Rákóczit, felütésképpen a lehetséges orosz alternatívával és annak meghiúsulásával indít:

„Rákóczi száműzetésben volt már azóta, mikor Károlyi Sándor tárgyalásai elől Lengyelországba ment. A fejedelem nemcsak színes, hanem szíves békét kívánt hazájának, s az volt a meggyőződése, hogy „állandóbb és csendesebb békességet reménylhetünk a muszka cár közbenjárása által, mintsem Pálffy csalogatásaival.” A császári seregtől mind kisebb körbe szorított kiéhezett kurucokat elhagyta, és ment Ilyvónak, mert – mondja – ott reméli a cárt találni, akitől „függ Isten után hazánk boldogulásának állapota.” A cárnak azonban egyéb gondjai voltak, mint hogy szegény Magyarországot a boldogulás útjára vezesse: akkor pántolta össze vérrel és vassal az orosz kolosszust, s ő szerezte meg Rákóczinak a száműzetésben az első nagy csalódást.”⁵⁹⁷

Szekfű munkájának másik, azóta is sokat vitatott tézise a magyar nép Rákóczival kapcsolatos hozzáállásával foglalkozik. Az álláspontja szerint a szatmári béke után a nemzet többsége nem kívánta visszaállítani Rákóczi vezérlő fejedelmi hatalmát és nemcsak nem ellenezte, hanem még elégedettséggel is fogadta a Habsburg-dinasztia restaurációját. Még ezt

⁵⁹³ Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp., 1993, Holnap Kiadó. 54. o.

⁵⁹⁴ Ua. 260. o.

⁵⁹⁵ Ua. 271. o.

⁵⁹⁶ Ua. 292. o.

⁵⁹⁷ Ua. 16. o.

a szélsőséges szemléletet is tovább fokozza Szekfű, miszerint a későbbi korokban soha sem vált lényeges meghatározóvá, nem jelentett igazi példát a nép számára Rákóczi alakja:

„Rákóczi törekvései életében hiábavaló eredménytelenséggel végződtek, mivel a nemzeti élet új fejlődésében nem maradt hely erdélyi fejedelemsége számára. A nemzeti történet folyama azonban később sem tért vissza az egykor elhagyott, mindinkább kiszáradó mederbe. A Bethlenek és a Rákócziak államrendszere mindörökké a múlté lett, s a rodostói törekvéseket – amint azokat a maguk valóságában megismertük – még csak példaképp sem használhatták a későbbi századok. Mindaz, ami azóta új lökést adott a nemzeti életnek, a Rákóczi álláspontjától teljesen idegen tényező volt. Az elhatározó pillanatokban, mikor a jövő alakítására kellett tekinteni, soha senki nem folyamodott az ő régmúlt ideáljához. A XVIII. század hatalmas erőgyűjtése, a II. József uralma végén fellobbanó szalmatűz, majd nemsokára a magyar szellem és nemzetiség reneszánsza, a nagy katasztrófa s végül az új magyar állam szerencsés megalapozása: mind végbement anélkül, hogy végrehajtói, akár a vezetők, akár a tömeg, ajkukra vették volna Rákóczi nevét. A rodostói száműzött egy elmúlt korszak szülötte volt, azé a tragikus korszaké, mely évszázadnál tovább látta magyar ellen harcolni a magyart. A nemzet egységének helyreállításával, a régi sebek beheglesztésével a hatalmas nemzeti fejlődés büszkén nyomult tovább új feladatai felé, melyeket korábbi századok gyermekei még álmukban sem sejdíthettek. Rákóczi száműzetésének szenvedései következés nélkül maradtak, és nem vált belőlük elevenül ható, kezdeményező történeti erőé.”⁵⁹⁸

Szekfű Gyula munkáját ifj. gr. Andrássy Gyula érdemesnek tartotta arra, hogy az álláspontját részletesen kifejtve, az érveit és az ellenérveit egyaránt felvonultatva egy újabb könyvben reflektáljon rá. Így született meg az azonos címet viselő, *A száműzött Rákóczi* c. műve, amely 1914-ben jelent meg a Franklin Társulat gondozásában.

Bevezetéképpen ifj. Andrássy tudományos *ars poeticá*ját fogalmazta meg, kiállva a gondolatközlés szabadsága, a széles körű diskurzus és a hivatalos álláspont tények tükrében történő revideálásának szükségessége mellett:

„A szellemi élet terén a legföltétlenebb szabadságnak vagyok a híve. A tévedésnek is biztosítani kell a büntetlenséget, mert a haladás csak a szabad, félelem nélküli vizsgálódás útján érhető el, ami pedig az emberi tökéletlenségeknél fogva elválaszthatatlan a tévedések sorozatától. Az igazságot csak a sokoldalú vita, a sokoldalú megvilágítás teheti kétségtelenné s ezeknek a tévedéseknek ugyanazt a szabadságot kell megadni, amellyel a vélt igazság bír. A megállapított igazságnak is javára szolgál a tévedésekkel folytatott harc, mert az igazságot

⁵⁹⁸ Ua. 293. o.

semmi sem erősíti annyira meg, mint a visszavert támadás, a megcáfolt kétely. Csak a szabadság biztosít a tévedés zsarnoki uralma ellen, mert az általánosan elfogadott meggyőződés, a hivatalos bölcsesség, sokszor teljesen alaptalan tévtannak bizonyul. Sosem szabad elfelejteni, hogy az igazság kezdetben rendesen üldözött kisebbség sajátja.”⁵⁹⁹

Thaly Kálmán mitizáló Rákóczi-képe, forráshamisítástól sem visszariadó, fiktív forrásokra is hivatkozó megközelítése részrehajló mivolta miatt teljesen elfogadhatatlan volt ifj. Andrásy számára:

„Thaly Kálmán, a nagy fejedelem posthumus lantosa, kurucszemmel nézi a múltat. Egyoldalú. Rákóczi botlásait, emberi gyengéit nem látja. A labancoknak nem kegyelmez. ... őt a történetíró ideáljának még sem tartom.”⁶⁰⁰

Ifj. Andrásy Szekfű vitatott könyvét egyértelműen a labanc történetírás alkotásaként határozta meg. Hatvanhetes alapon állva kifejezte azon óhaját is, hogy szükség lenne egy átfogó, az elmúlt századok történetét „labanc” perspektívából elemző történeti munkára:

„A mai labancmozgalom ... tagadhatatlan, hogy van benne élő erő és megfelel a nemzet egy része hangulatának. A mindenáron való belső béke vágya és a reactio az előbb folytatott harcok ellen csakugyan létezik és elég őszinte ahhoz, hogy meglegyen tudományos mellékhatása és egyes kutatók lelkében visszhangot keltsen, bátorságot ébresszen és kedvet adjon a labanc-történelem megírására. Ennek a szellemnek gyümölcse Szekfű munkája is és ezért talált a nemzet egy nagy részében ellenszenvre.”⁶⁰¹

A pszichológiai megközelítéssel is egyetértett ifj. Andrásy – véleménye szerint az idealizálás elkerülése végett a negatív személyiségjegyek kiemelésére is szükség van:

„A történelem legnagyobb, legnemesebb hazafiai és államférfiai is mind emberek voltak, szerettek, haragudtak és gyűlöltek, más célok is hatottak rájuk, mint életük azon főcélja, amely a történelem előtt szerepüket megadja és minden más motívumot háttérbe szorít. Csak a rossz drámaírók jellemzik hősüket úgy, mint minden emberi gyengétől ment félisteneket. ... Az emberi lélek komplikált gép, amely sokszor ellentétes rugók, intenciók és motívumok hatása alatt áll.”⁶⁰²

Rákóczi sem jelent kivételt ez alól és ifj. Andrásy még azt is elismerte, hogy a motivációi között a hatalomvágy is szerepelt – viszont Szekfűvel ellentétben nem ezt tartotta az elsődleges tényezőnek:

⁵⁹⁹ Ifj. gr. Andrásy Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp., 1914, Franklin Társulat. 1. o.

⁶⁰⁰ Ua. 54. o.

⁶⁰¹ Ua. 2. o.

⁶⁰² Ua. 13. o.

„Rákócziban is volt hiúság, pompavágy, ő talán akkor is tudott szeretni és vigadni, amit Szekfű tőle rossz néven látszik venni, amikor a közügy rosszul állt, a szép lengyel hercegnő ölelése talán akkor is jól esett neki, amikor a kurucok fáztak és éheztek. De egy demokratának és az igazi népbarátnak is jól esik a pezsgő és a havanna, amikor nem messze tőle embertársait az éhhalál és a megfagyás veszélye fenyegeti. De azért Rákóczi legfőbb motívuma közpályának kezdetétől végéig hazájának boldogsága és szabadsága volt, úgy, mint a vigadó demokrata is őszinte, igaz szeretettel és rokonszenvvel lehet szegénysorsú embertársai iránt. Az erdélyi fejedelemséggel járó rang és cím, az elismert nemzetközi souverainitas megszerzése és fenntartása biztosan tekintetbe jött Rákóczinál is, de a legkisebb ok sincs arra, hogy döntő, sőt egyetlen indoknak tekintsük, mint azt Szekfű teszi.”⁶⁰³

Ennek tükrében állapította meg Szekfű koncepciójáról: „Az új Rákóczi mondvacsinált egyéniség, teljesen valószínűtlen, csaknem lehetetlen.”⁶⁰⁴

Ifj. Andrassy az emigráns lét Rákóczi személyiségére gyakorolt negatív hatását, a realitásérzék elvesztését sem hallgatja el. Politikai következetlenségeit helyzetének tragikumából vezeti le:

„Kétségtelen tény, hogy az emigránsoknál rendszeren meggyengül az események és a helyzet megítélésénél az a higgadt objektivitás, amelyet kisebb, de szerencsésebb helyzetben levő államférfiak is megóvhatnak. Hiszen ez természetes is, az emigráns elvesztette mindazt, amiért élt, szellemi és anyagi nélkülözések gyötrik, távol van szeretett hazájától, helyzetének kínja és tarthatatlansága idegessé teszi. Mindezek gyakran azt idézik elő, hogy a legkisebb alkalmat is komolynak tekintse és meginduljon olyan nyomon, amelyet máskor sohasem követett volna. Vagy letörik a kétségbeesés ólomsúlya alatt, vagy könnyen elhiszi azt, amit annyira kíván. ... Az emigráns ezenkívül csak elvtársaival érintkezik s ezeknek egyoldalú, az övéhez hasonló nézeteit hallva, könnyen megerősödik előítéleteiben.

Rákóczi is osztozik az emigráns ezen hibáiban.”⁶⁰⁵

A fejedelem emigrációban folytatott politikájával, főként az orosz szövetség gondolatával szemben is erős fenntartásokkal élt ifj. Andrassy: „Rákóczi emigráns korabeli politikáját én sem tartom helyesnek. Teljesen osztom ebben a tekintetben Szekfű álláspontját.”⁶⁰⁶

Ifj. Andrassy úgy gondolta, hogy Rákóczi hatalomvágya, hiúságba fajuló személyes ambíciója és politikai ballépései ellenére mégis nagy formátumú történelmi személyiség volt, aki az egész nemzet számára – hatvanheteseknek és negyvennyolcasoknak egyaránt – példát

⁶⁰³ Ua. 14. o.

⁶⁰⁴ Ua. 9. o.

⁶⁰⁵ Ua. 36-37. o.

mutatott: „Gyengeségekkel és tökéletlenségekkel bíró embert ismerünk fel benne, de olyan nemes, nagy embert, amilyen ritkán születik s kire méltán büszke lehet a magyar. Rákóczit fogyatkozásai csak közelebb hozzák hozzánk, hiúsága jobban megérteti annak az áldozatnak nagyságát, amelyet értünk hozott.”⁶⁰⁷

Szekfű hatalom- és pozícióéhes Rákóczijával szemben ifj. Andrássynál – *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. főművéhez hasonlóan – a fejedelem összességében az ősi alkotmányosságot védelmező szabadsághősként jelenik meg: „Rákóczi főcélja volt egész életén át, a harcok percében úgy, mint fejedelemsége idejében és később, mint száműzöttnek: nemzete szabadságát megvédeni. ... A magyarok ősi szabadságának szelleme testesül meg benne. Persze, nem a demokratikus Magyarországé, hanem az arisztokratikus, rendi Magyarországé, hiszen az ő kora mást nem is ismert.”⁶⁰⁸

Ifj. Andrassy vitába bocsátkozott Szekfű azon tézisével is, miszerint a magyar nép a Rákóczi-szabadságharc leverését követően nem vállalt szolidaritást a száműzött fejedelemmel és a későbbi történelem folyamán is közönyt tanúsított a példája iránt:

„Igaza van Szekfűnek, hogy a nemzet történeti folyamata nem tért vissza az egykor elhagyott mederbe, a Rákócziak és a Bethlenek államrendszere mindörökké a múlté lett, de azért a magyar csak addig fog élni, míg a Rákóczi példája „eleven kezdeményező erő marad”, amíg Rákóczi szelleméből, áldozatkészségéből, szabadságszeretetéből, heroizmusából van valami nemzetünkben. ... Erős, megingathatatlan meggyőződése, hogy igazi nagyság, igazi mély hazafiság és áldozatkészség sohasem lehet hiábavaló és mindig a nemzeti erő egyik forrása marad.”⁶⁰⁹

Összegzésképpen a könyv befejező gondolataiból mégis Szekfű tevékenységének elismerése bontakozik ki. Ifj. Andrassy tanácsai építő szándékú biztatásnak hatnak a fiatal pályatárs felé, fontos támpontokkal segítve a kutatói és a történetírói munkája fejlődésében:

„Szekfűben művének tévedései ellenére határozott történetírói tehetség mutatkozik. Könyve mindvégig érdekes, elevenen van megírva. Megfelelő előkészültséggel rendelkezik. Van érzéke a világ eseményei és a magyar események között azon összefüggés iránt, amelyet nálunk sokszor szem elől tévesztenek. Ambíciója helyes. Nem elégszik meg a tények regisztrálásával, hanem lélektani analíziseket akar adni. Kár volna, ha munkájának kedvezőtlen fogadtatása elvonná a kedvét a további történetírástól. S a jövőben is mindig csak azt írja, amit helyesnek hisz. Ne törekedjék tetszeni, hanem keresse az igazságot. De mielőtt a

⁶⁰⁶ Ua. 58. o.

⁶⁰⁷ Ua. 54. o.

⁶⁰⁸ Ua. 12. o.

nemzetnek egy heroszáról az elfogadottnál rosszabb véleményét közli, vizsgálja meg jól, hogy igaza van-e feltétlenül és minden bizonnyal, mert az ilyen irányú esetleges tévedései csak a nemzet ellenségeinek okoznak örömet, a hazafinak pedig rosszul esnek. S főleg kerülje el azt a hibát, melyet nézetem szerint e munkánál alighanem elkövetett, amikor véleményét talán nem annyira egyes adatok elfogulatlan és gondos mérlegeléséből merítette, mint inkább bizonyos hangulatok és impressiók hatása által vezéreltetve ítélte meg az egyes bizonyítékokat.”⁶¹⁰

Magyarország jogi önállósága és/vagy tényleges függése?

Bár ifj. gr. Andrássy Gyula *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. főműve a szatmári békével véget ér, nem kerüli meg a dualizmus legitimizációs alapjául szolgáló Pragmatica Sanctio törvényeit (1723:I-III. t.c.) és ezzel egyértelműen a kiegyezés mellett áll ki. Az utolsó két fejezet ugyanis azt a polémiát járja körül, hogy a szuverén magyar állam léte mennyire tekinthető reális ténynek a mohácsi vész és a szatmári béke közötti időszakban, tulajdonképpen a kerekített 1715-ös évszámmal bezárólag.⁶¹¹ Ifj. Andrássy azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a jogi önállóság és a tényleges függés, a szuverenitás és a szuverenitás súlyos megsértése egyaránt érvényesült. Jogtörténészként ifj. Andrássy behatóan ismerte a korszak osztrák jogi szakirodalmát és azt az irányvonalat, mely a birodalmi koncepció jegyében igyekezett egységes Habsburg-államot láttatni a korábbi évszázadokra is, saját századára vonatkoztatva pedig az osztrák állam hegemoniáját alátámasztani. Ezt az irányvonalat Wenzel Lustkandl⁶¹², majd a Ferenc Ferdinánd Belvedere-köréhez tartozó Friedrich Tezner⁶¹³, ill. Gustav Turba⁶¹⁴ képviselte a

⁶⁰⁹ Ua. 59. o.

⁶¹⁰ Ua. 58-59. o.

⁶¹¹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. III. kötet. XI. fejezet: Magyarország jogi önállósága 1526-1715-ig. 319-414. o.; X. fejezet: Magyarország tényleges függése. 415-459. o.

⁶¹² Wenzel Lustkandl (1832-1906): *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht: zur Lösung der Verfassungsfrage; historisch-dogmatisch dargestellt*. Wien, 1863, Braumüller.; Deák Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht” a magyar közjog történelmének szempontjából*. Pest, 1865, Pfeifer Ferdinánd (Ua. 333. o.)

⁶¹³ Friedrich Tezner (1865-1925) *Der oesterreichische Kaisertitel, das oesterreichische Staatsrecht und die ungarische Publicistik* (Wien, 1899, Alfred Höldner), *Die Wandlungen der oesterreichisch-ungarischen Reichsidee* (Wien, 1905, Manzsche k.u.k. Hof-Verlags- und Universitäts Buchhandlung) és *Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik* (Wien, 1907, Manzsche k.u.k. Hof-Verlags- und Universitäts Buchhandlung) c. műveire hivatkozik ifj. gr. Andrássy Gyula. (Ua. 333. o.); Szalai Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. 111. o.

⁶¹⁴ Gustav Turba (1864-1935): *Die Grundlage der Pragmatischen Sanction*. Leipzig, 1911, F. Deuticke. (Ua. 394. o.)

legmarkásabban: az összmonarchia igazolása érdekében tagadni próbálták a magyar állam önállóságát.

Az említett osztrák jogtörténészek – a Pragmatica Sanctióra is hivatkozva – azzal érveltek, hogy a magyar király, mint önálló személy nem létezett, hanem beleolvadt az összbirodalmi császárfogalomba. Hangsúlyozták az uralkodó abszolút felségjogait, még a törvényhozás terén is: „E fölfogás szerint Magyarország megtartotta ugyan belső önkormányzati autonómiáját és rendi alkotmányát, de elvesztette nemzeti önálló souverainitását, államiságát. A Habsburgokat megillető különféle fejedelmi jogok mind beleolvadtak a császári méltóságba és a magyar király önálló jogi személyisége megszűnt. A Habsburgok különféle uralkodói személyéből a császári összemély fejlődött ki (Gesamtpersönlichkeit). A magyar királyi cím csak belső használatra volt már alkalmazható és európai jelentőségét elvesztette. A király helyett kifelé jogosan a császár beszélt és cselekedett.”⁶¹⁵

Ifj. Andrassy szembehelyezkedve ezzel az állásponttal tulajdonképpen a kiegyezés és a dualista rendszer mellett foglalt állást. Felelevenítette Lustkandl és Deák vitájának érvelését, megállapítva: „Lustkandl volt az első osztrák tudós, aki ezzel az elmélettel előállt, de mivel az ő érveit Deák Ferenc oly fényesen megcáfolta, hogy Lustkandl követői maguk is elismerik nagy részüknek téves voltát.”⁶¹⁶ Lustkandl 1863-ban kiadott *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht: zur Lösung der Verfassungsfrage; historisch-dogmatisch dargestellt* c. munkájában kifejtette, a Pragmatica Sanctio egyaránt kimondta az együttes kormányzást és a közös birtoklást („indivisibiliter et inseparabiliter”), amelynek értelmében reálunió jött létre az örökös tartományok és Magyarország között. Deák Ferenc viszont 1865-ben megjelent, Csengery Antal segítségével írt *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht” a magyar közjog történelmének szempontjából* c. könyvében a perszonáluniót hangsúlyozta, az 1723: III. t.c. rendelkezésével alátámasztva⁶¹⁷:

„Ő legszentségesebb császári és királyi felsége az ország s az ahhoz kapcsolt részek összes hü karainak s rendeinek minden, úgy hitlevélbe foglalt, mint bármely más jogait, szabadságait, kiváltságait s mentességeit, és előjogait, az alkotott törvényeket s helybenhagyott szokásokat ... kegyelmesen megerősíti s meg fogja tartani.

⁶¹⁵ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. III. kötet. 319. o.

⁶¹⁶ Ua. 333. o.

⁶¹⁷ Hanák Péter: 1867 – európai térben és időben. 121-125. o. és 159-163. o.

1. § Hasonlóképpen utódai is, Magyarország s az ahhoz kapcsolt részek törvényesen megkoronázandó királyai, az ország s ahhoz kapcsolt részek karait és rendeit ugyanazon kiváltságokban s az említett mentességekben és törvényekben sértetlenül megtartandják.”⁶¹⁸

Az 1723:I-II. törvénycikkekben szereplő „unio” kifejezést Deák laza perszónaluniós szövetségnek értelmezte, a közös ügyeket pedig a „külső erőszak ellenében ... és a belső nyugalom fenntartására” nézve tartotta célszerűnek⁶¹⁹, hogy a magyar állam „minden külföldi s belső zavaroktól s veszélyektől megóvva legyen”.⁶²⁰ A kölcsönösség és a magyar érdekek figyelembevételére Deák – 1964-65-ben báró Augusz Antallal folytatott tárgyalásain, valamint az 1965-ös Pesti Naplóban napvilágot látott Húsvéti cikkében, ill. a bécsi Debatte-ban és a Wiener Lloyd-ban megjelent „májusi programjában” – az „indivisibiliter et inseparabiliter” („oszthatatlanul és elválaszthatatlanul”) kifejezést a szintén az 1723:I-II. t.c.-ekben található „invicem et insimul” („kölcönösen és együttesen”) jelzőkkel kapcsolta össze. A külső támadás elleni védelem és az elválaszthatatlan, együttes birtoklás egymást feltételező mivoltából vezette le végül a közös ügyeket.

Mivel az 1848-as áprilisi törvények nem jelenthettek alapot a kiegyezéshez, Deák a Pragmatica Sanctióból indult ki, amelyet mindkét fél egyaránt elfogadott. Hanák Péter élelátással világította meg, miért és hogyan válhatott éppen ez a rendi szerződés kizárólagossá⁶²¹: „a pragmatica sanctiónak nevezett három cikkely nem a monarchia államrendjét szabályozó „alaptörvény” volt, hanem törvény formájában rögzített rendi egyezés, amely elsősorban a dinasztikus, illetve a rendi jogok megerősítését és kiterjesztését tartalmazta.⁶²² ... A pragmatica sanctio nagy előnye ... éppen homályossága, többértelműsége, rugalmas értelmezhetősége volt. ... A pragmatica sanctio újjáértelmezése áttételesen 1848 revízióját, a revízió közjogi előkészítését szolgálta. ... A pragmatica sanctio helyiértékét az növelte meg, hogy a jóval súlyosabb névértéket, 1848-at helyettesítette.”⁶²³

⁶¹⁸ 1723. évi III. törvénycikk az ország s kapcsolt részei karainak és rendeinek jogait, kiváltságait és szabadságait megerősíti. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1657-1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900, Franklin Társulat. 568-569. o.

⁶¹⁹ 1723. évi I. törvénycikk az ország s az ahhoz kapcsolt részek karai és rendeinek Ő császári és királyi szent felségének szabadságai s kiváltságaik atyai és legkegyelmesebb megerősítéséért s a karok és rendek közepette saját legszentségesb személyében megjelenéséért legnagyobb köszönetet mondanak. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1657-1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900, Franklin Társulat. 562-565. o.

⁶²⁰ 1723. évi II. törvénycikk Ő császári és királyi legszentségesebb felsége fölséges osztrák háza nőgának Magyarország szent koronájában s a régtől fogva hozzákapcsolt részekben való folytonos királyi örökösödéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1657-1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900, Franklin Társulat. 564-569. o.

⁶²¹ Hanák Péter: Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása. In: Hanák Péter: 1867 – európai térben és időben. 143-168. o.

⁶²² Ua. 147. o.

⁶²³ Ua. 167. o.

Az osztrák jogtörténészekkel polemizálva, Deák szellemében ifj. Andrassy megalapozott bizonyítékokkal alátámasztotta, a Habsburgok különböző fejedelmi jogai nem olvadtak egygé⁶²⁴, a német-római császári cím nem volt feltétlenül örökölhető⁶²⁵, a Német-Római Császárság egyes részei nem képeztek teljesen zárt közjogi egységet⁶²⁶ és még az örökös tartományokban sem volt egységes örökösödési rend.⁶²⁷ Csak a későbbi, 1723-ban hozott Pragmatica Sanctio kapcsán mondanak le a rendek Magyarországon a szabad királyválasztási jogról, ezzel teremtve meg a perszónalunio jogi szabályozását.⁶²⁸ De ifj. Andrassy itt is kihangsúlyozza, hogy a perszónalunio törvénybe iktatásával nem jött létre – miként az osztrák jogtörténészek állították – Gesamtstaat (összállam), „a fejedelmi jogok egybe nem olvadtak”⁶²⁹.

„De ha a personal-unio jogilag biztosítva is lett volna, akkor sem lehetett volna ezen az úton jogi érvénnyel összállamot alakítani.

Ez a módszer megkönnyebbíthetett egy új államalakulást, a közjogi összeolvadás számára a tényleges viszonyokat előkészíthette, új államot azonban a végrehajtó hatalom egyes szerveinek ilyen közössége egymaga, az egyesülést célzó és kimondó határozott actus nélkül,

⁶²⁴ „A Habsburgoknak minden egyes fejedelmi joga megtartotta a maga individuális jellemét, külön címét, címerét, közjogi tartalmát és bizonyos területtel való összefüggését. A dynastia nem volt valamennyi országának örökös ura sem. Örökös jogai sem voltak egyenlő eredetűek és egyenlő tartalmúak. Az sem volt jogilag biztosítva, hogy azok a fejedelmi jogok, amelyek a dynastiának állandóan birtokában voltak, mind a dynastiának ugyanazon tagjait illessék meg és megoszthatók ne legyenek.” – Ifj. gr. Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. III. kötet. 320. o.

⁶²⁵ „A német császári méltóság teljesen szabad választás tárgya volt és elérése mindig kétségtelenül biztosítva sem volt. III. Ferdinánd csak nagy nehezen bírta fiát, IV. Ferdinándot, megválasztatni, s amikor ez a nélkül halt meg, hogy testvére, Leopold, a római koronát megszerezte volna, interregnum állott be. A szabad választás útján esetről-esetre megszerezhető császári koronát a Habsburgok dynastiájához, vagy ennek más koronáihoz semmi jogi kapcsolat sem fűzte.” – Ua. 320. o.

⁶²⁶ „Azok a tartományok az uralkodó megválasztásának szokását nem ismerték. Náluk az örökrendet a német fejedelmi jog és régi szerződések szabályozzák. S ezek a tartományok, ámbár a cseh koronával és a magyar koronával szemben, bizonyos mértékig legalább, összetartó egészet képeztek, valódi közjogi egységet még egymaguk között sem alkottak.” – Ua. 321. o.

⁶²⁷ „S míg alkotmánya szerint Csehországnak csak egy királya lehetett, e hűbérek több fejedelemnek lehettek ugyanegy időben alávetve, amit az is bizonyít, hogy amikor Ferdinánd főherceg, a tiroli ág feje, örökös hátrahagyása nélkül halt meg, a tiroli örökrész a fönmaradt két ág együttes birtokába jutott. E condominium mindaddig fönmaradt, míg a kormányzó főherceg örökösödési szerződések útján a tulajdonjogot Tirolra nézve meg nem szerezte (1625). S míg Tirolban a közös birtoklás fejlődött ki, a két Ausztriában és Stiriában az elsőszülöttségi jog vert gyökeret.” – Ua. 321. o.

⁶²⁸ „Erről a teljesen szabad választási jogról, amely a personal-unio-t a Habsburgok többi országaival is megszüntethette volna, őseink csak 1723-ban, a pragmatica sanctióban mondanak le. Ekkor a választás jogával előre élnek és Mária Teréziát emelik a trónra és megállapítják az örökösödés mai jogát. S csak ebben a törvényben mondják ki azt az elvet is, hogy a Habsburg-dynastia souverénitása alatt álló országok egymástól el nem választhatók és együtt birtoklandók.

A pragmatica sanctióig tehát jogi absurdum a Habsburgokat megillető különféle fejedelmi jogoknak teljes egybeolvadásáról és országaiknak valóságos real-uniojáról beszélni. Ennek első föltétele, sine qua non-ja a pusztán personal-unio jogi megállapítása lett volna, pedig ez sem volt törvényekkel és intézményekkel biztosítva, hanem minden uralkodó halálakor megszünhetett.” – Ua. 328. o.

⁶²⁹ Ua. 329. o.

az államakaratnak, azaz a törvény nem a törvénynek ilyen irányú megnyilatkozása nélkül, nem alapíthatott meg.

Jogi léttel bíró új állam, általában egymástól független országok összeolvadása csak abban az esetben keletkezhetik, ha az egyes országok legfelsőbb akarata önmagának szabadságát megszüntette, vagy bizonyos vonatkozásokban korlátozta és más állam akaratával összeolvadt, vagy más államakaratnak magát alárendelte volna.”⁶³⁰

Minden tényleges függése ellenére a magyar államiság megmaradt: „A magyar állam souverénitása nem vesztetett el, mert a suprema potestas nála maradt és a magyar államakarat semmi más ország vagy birodalom akaratának alávetve nem lett.”⁶³¹

Az alkotmánytörténeti, jogi érvelése ellenére az utolsó fejezetben azonban ifj. gr. Andrássy Gyula szembenéz a Habsburg-dinasztia hazánkban játszott szerepével és nem hallgatja el a magyarságot ért tragédiát, az alkotmányosságot ért súlyos visszaéléseket: „Magyarország önállósága csak jogi tény, a valóságban az ország hajdani függetlenségét elvesztette. Széchenyi István reámutat arra, hogy a kuruc és a labanc közötti különbség oka a jogi és tényleges állapot közötti ellentét, mert az egyik a jogból következett, a másik a valóságra alapítja magatartását.” Magyarország – minden alkotmányjogi biztosíték és társadalmi elégedetlenség ellenére – a gyakorlatban a Német-Római császárság és az osztrák állam „tartományává” vált: „A XVII. század véres harcai, a Bocskaitól Rákóczi idejéig folytatott szabadságharcok sem bírják függetlenségünket tetteleg és igazán biztosítani. A jogilag nem létező összbirodalom tényleg fönnállott. A német császári méltóság, amely csakis véletlen választás útján illette meg ugyanazon személyt, akinek a fejét Szent István koronája ékesítette, a magyar királyt tényleg elhomályosítja és nemzetközi személyiségét eltünteti. A császár cselekszik a király helyett, ámbar semminemű jogi kötelék nincs a császár és a király között.”⁶³²

Az állami szuverenitás legfontosabb területei, a belügy, a hadügy, a pénzügy és a külügy mind csorbát szenvedtek. Ifj. Andrássy az illegitim beavatkozásokat mindegyik területen sorra

⁶³⁰ Ua. 343. o.

⁶³¹ Ua. 346. o. – Csehország példájával ellentétben a magyar jogrend eleve nem adott lehetőséget egy esetleges beolvasztási kísérletre: „De a királynak joga sem volt Szent István koronája önállóságát megszüntetni. ... Csehországnak jogérvényű beolvadását az osztrák birodalomba az absolutizmus meghonosodása előzte meg. A fehérhegyi csata után a király vált egyedüli törvényhozóvá és királyi törvény alakította át a cseh királyságot osztrák tartománnyá. Nálunk ezen jogi evolutio előfeltétele hiányzott, s ezért nem jött létre a következménye sem. Magyarországon a legfőbb hatalom nem a királyé, hanem a törvényhozásé maradt, amelynek a király csak egyik tényezője volt és ezért nálunk a királyi praerogativa körében létrejött tények a törvény által védett önállóságot meg nem szüntethették.” In: Ua. 349-350. o.

⁶³² Ua. 415. o.

veszi. A belügyek irányítása – az ősi királyi tanács mellőzésével⁶³³ – a császári titkos tanács kezében összpontosult: „A császári titkos tanács hatásköre Magyarországon híján volt a jogalapnak. Magyar törvény semmiféle hatáskört nem juttat neki.”⁶³⁴ A magyar törvények sehol sem ismerik el a császári tanácsosoknak a magyar ügyekbe való beavatkozása jogát, sőt ellenkezőleg, a magyar királyi tanácsot fönn akarják régi méltóságában tartani és azt tekintik az egyetlen illetékes szervezetnek. Ezen célból sok törvény a magyar tanács hatáskörét bizonyos ügyekre nézve külön megállapítja.”⁶³⁵ Az udvari kancellária teljesen jogtalanul avatkozott be a belügyekbe: „Az idegen kancelláriának tehát nem volt meg a törvényes jogalapja arra, hogy Magyarországra vonatkozólag munkásságot fejtsen ki.”⁶³⁶ A hadügy területén a haditanács gyakorolt teljhatalmat: „De a törvény sohasem tette meg a haditanácsot az egyetlen katonai kormányzóvá. Ellenkezőleg, majd a nádornak, majd a magyar tanácsnak adott hatáskört, anélkül azonban, hogy ezen konkuráló hivatalok teendőit szabatos jogszabállyal korlátozta volna. A valóságban a tulajdonképpeni főhatóság egyedül csak az udvari haditanács volt.” A pénzügyek területén pedig az udvari kamara vette át az irányítást: „Az udvari kamara szintén a királytól szerzett befolyást a magyar ügyekre... A rendeknek nem tetszenek ezek az intézkedések, de nem bírnak olyan törvényt hozni, amelyek az udvari kamarát a magyar pénzügyek kormányzatából teljesen kizárnák. Általános frázisokkal tiltakoznak az idegen beavatkozás ellen, de ezek a szólamok nem eléggé szabatosak arra, hogy az idegen beavatkozást lehetetlenné tegyék.”⁶³⁷

S bár a külügyeket ekkor még nem szabályozta külön törvény, a nemzeti szuverenitás itt is veszélybe került: „A külügyekről a maguk általánosságában egyetlen törvény sem beszél. A külügyi politika vezetése a régi magyar szokás szerint változatlanul királyi felségjog maradt. De törvényeink szerint ezt a királyi felségjogot nem volt szabad nem magyar közegek által gyakorolni. Nem volt szabad először is azért, mert a többször megerősített 1608:X. t.c. az egész magyar kormányzatból kizárja az idegeneket; továbbá azért mert több törvény a külügyek egyes részeit külön magyar hatóságok hatáskörébe utalja.”⁶³⁸

Ifj. Andrassy konklúzióként szomorúan állapította meg: „tényleg a magyar állam függetlensége nagyon csekély körre terjedt ki.” A viszonylagos függetlenség csak vármegyei szinten valósult meg: „Valóban önálló életet a nemzet főleg vármegyei életében élt. A

⁶³³ „Igaz, e mellett a szervezet mellett fönnállott az ősi magyar királyi tanács, de ez elveszti minden tényleges befolyását a királyra, aki inkább politikai versenytársát, a rendek képviselőjét látja benne, mint saját tanácsadóját.” – Ua. 416. o.

⁶³⁴ Ua. 424. o.

⁶³⁵ Ua. 425. o.

⁶³⁶ Ua. 439. o.

⁶³⁷ Ua. 433. o.

vármegye szabadsága érintetlen, a vármegye intézi a kormányzat legnagyobb részét és ezzel ébren tartja a nemességben a kormányzati képességet. A zsarnokság elleni küzdelem a vármegye önálló erejére támaszkodik és a vármegye közhatalmából indul ki Bocskai mozgalma és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca.” A nemzet „kimerültsége, alkotmányos eszközeinek gyöngesége és a királyi hatalom túltengése volt e rendszer létének az alapja.”⁶³⁹

Ifj. Andrassy a monumentális mű IV. kötetét is tervezte megírni, mely a Rákóczi-szabadságharc utáni helyzetről adott volna áttekintést, s mint azt az utolsó mondatban jelzi, erről a „munkám jövő kötetében szólok.”⁶⁴⁰ Ez nem valósult meg, de ennek hiányában, még töredékességében is mérföldkő ifj. gr. Andrassy Gyula főműve.

A főmű „kiegészítése”: Az 1867-iki kiegyezésről

Ifj. gr. Andrassy Gyula kiegyezésről és a dualista rendszerről kialakított álláspontját leginkább *Az 1867-iki kiegyezésről*⁶⁴¹ c., mintegy 450 oldalas művében fejtette ki, amelyet az 1896-os választásokra jelentetett meg a Franklin Társulat.⁶⁴² A saját korában akkora elismerést váltott ki a könyv, hogy elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia millenniumi pályadíját és két évvel később, 1898-ban pedig ennek révén választotta ifj. Andrassyt a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagnak.⁶⁴³ A munka kétségtelenül értékes kiegészítése a később keletkezett, *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. főmű gondolatmenetének, de főként műfaji okokból kifolyólag nem éri el a főmű által képviselt szintet.

A főmű jelentőségét nem kisebbíti az a tény, hogy ifj. Andrassy írásainak, könyveinek terjedelmes mennyisége inkább gátló módon hatott számos műve színvonalára. Grafomán jellegű munkamódszerének köszönhetően kevésbé minőségi írások is kerültek ki a tolla alól. Nevelt lánya, Andrassy Katinka – természetesen, nem elfogulatlanul – szemléletes képet adott ifj. Andrassy műveinek keletkezéséről: „Tudós volt, elmélyedéssel tanulmányozta a politikát és a történelmet, és állandóan írt. Ma is látom magas, sovány alakját, amint kissé görnyedten járja Hektor nevű vadászkutyájával a kastéllyal szemben több mérföldnyire elnyúló hatalmas tölgyerdő ösvényeit. Séta közben hosszú papírlapokon írta apró betűs, felfelé megdőntött

⁶³⁸ Ua. 450. o.

⁶³⁹ Ua. 458. o.

⁶⁴⁰ Ua. 459. o.

⁶⁴¹ Ifj. gr. Andrassy Gyula: *Az 1867-iki kiegyezésről*. Bp., 1896, Franklin Társulat.

⁶⁴² Szalai Miklós: *Választások a száz év előtti Magyarországon*. In: *Múltunk*. 1996/4. 3-22. o.

⁶⁴³ Szalai Miklós: *Andrassy a kiegyezésről*. In: *Valóság*. 1995/10. 26-41. o., Szalai Miklós: *Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája*. 28. o.

betűit. A szó szoros értelmében egész nap dolgozott, s oly mértékben tudta magát munkájára összpontosítani, amelyhez hasonlóval azóta sem találkoztam senkinél. Miközben a család szenvedélyesen vitatkozott körülötte az elképzelhető legkülönbözőbb témákon (s az ilyen viták mindig hevesek voltak, mert mindenki szenvedélyes természetű volt a családban), ő nyugodtan, rendületlenül írt a Duna-partra nyíló társalgójában, valamelyik nagy karosszékbe süsspedve, hosszú, csontos lábát keresztbe rakva, és szemlátomást teljesen gondolataiba merült. Aztán hirtelen felkapta fejét, ránk szegezte nagyon tiszta, áttetsző, világosszürke szemét, és közbeszólt, helyesbített valamilyen pontatlan megjegyzést vagy túlságosan szenvedélyes állásfoglalást és elnézően mosolygott hozzá.”⁶⁴⁴

A grafomániára utaló stiláris jegyek mellett *Az 1867-iki kiegyezésről* problematikussága főként műfaji kevertségéből, tisztázatlanságából következik. Ahogyan Szalai Miklós alapos elemzéseiben rámutat, a könyv „nem történetírói mű, hanem a történetbölcselet, a közjogi fejtegetések és az aktuálpolitikai vitáikat keveréke”.⁶⁴⁵ A tartalom így kevésbé választható el az aktuálpolitikától, a millenniumi közhangulattól – kormánypárti perspektívából.

A politikai propaganda azonban a XIX. század második felében más jogtörténeti művekben is megnyilvánult, így ifj. Andrassy nem az egyetlen, akinél „tudományos műben” több műfaj keveredik inkohérens módon. Deák Ferenc 1865-ben kiadott *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht” a magyar közjog történelmének szempontjából.* c. könyvében – az egyik legfontosabb ellenérvként – éppen műfajának hibrid mivoltát hozza fel Wenzel Lustkandl két évvel korábban kiadott munkájával⁶⁴⁶ szemben.⁶⁴⁷

Ifj. gr. Andrassy Gyula *Az 1867-iki kiegyezésről* c. művében – elválaszthatatlanul a műfaji sajátosságoktól – a mondanivaló három szinten zajlik:

1. a dualista rendszer elméleti védelme ortodox hatvanhetes alapon, amelynek értelmében a kiegyezés az egyetlen lehetséges történeti alternatíva;

⁶⁴⁴ Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések.* Bp., 1977, Európa Könyvkiadó. 77-77. o.

⁶⁴⁵ Szalai Miklós: *Andrassy a kiegyezésről.* In: *Valóság.* 1995/10. 26-41. o., Szalai Miklós: *Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája.* 23-28. o. (23. o.)

⁶⁴⁶ Wenzel Lustkandl: *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht: zur Lösung der Verfassungsfrage; historisch-dogmatisch dargestellt.* Wien, 1863, Braumüller.

⁶⁴⁷ „Lustkandl úr nem osztrák-magyar közjogot, sőt általában nem is közjogot írt, hanem a magyar és az osztrák közjog némely pontjainak töredékes fejtegetéseivel akar egy politikai nézetet s irányt támogatni, s a törvényeket és a történelmet aszerint idézi, magyarázgatja és idomítja, amint ama politikai nézetnek és iránynak érdeke kívánja. Egyszóval munkája nem rendszeres tudományos dolgozat, hanem nagy terjedelme mellett is csak politikai röpirat, az efféle röpiratok szokott pongyolaságával és gyakori részrehajlásával.” – Deák Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel így című munkájára: „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht”.* A magyar közjog történelmének szempontjából. (Pest, 1865) In: Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek II. 1850-1873.* Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Deák Ágnes. Bp., 2001, Osiris Kiadó. 128-301. o. (128. o.)

2. a kormánypárt, a Szabadelvű Párt szemszögéből a dualizmussal szemben álló irányzatok, a függetlenségek és – még inkább – a 67-es ellenzékiesség, a Nemzeti Párt és az ún. „apponyizmus” bírálata;

3. mindez a millennium és az 1896-os választások kontextusában.

A 11 fejezetet tartalmazó mű struktúrája két részre tagozódik: az első 7 fejezetben a kiegyezés mellett érvel és a függetlenségekkel polemizál, míg a sokkal rövidebb (még így is mintegy 150 oldal!), 4 fejezetet tartalmazó második rész az „apponyizmussal” foglalkozik.⁶⁴⁸

A könyv problematikusságát az életműben elfoglalt helyét illetően növeli, hogy maga ifj. Andrassy nem sokkal a megjelenését követően szakított ortodox hatvanhetes álláspontjával. Bár mindvégig hatvanhetes alapon maradt, ifj. Andrassy később túllépett az itt megfogalmazott alaptételeken.⁶⁴⁹ A főműhöz hasonlóan Ifj. Andrassy itt sem hivatkozik konkrét forrásokra, jogszabályokra, viszont Deák koncepciója teljesen nyilvánvaló a gondolatmenet hátterében.

Ifj. Andrassy a kiegyezés megkötését a magyar alkotmány megőrzésének legbiztosabb eszközének látta. Egyértelmű Deák *Pragmatica Sancti*óból levezetett érvelésének hatása: a „külső veszély” teremti meg a szükségét az Ausztriával való „invisibiliter et inseparabiliter, invicem et insimul” kapcsolatnak, „unio”-nak (perszonálunió) és a közös ügyekre épülő struktúra létrehozásának.⁶⁵⁰ „Európának azon a részén, ahol országunk van, az újkor viszonyainál fogva önmagunkban meg nem állhatunk. Elkerülhetetlenül szükségünk van állandó államszövetségre.” – szól a könyv felütése, indító gondolata, amely előrevetíti az egész mű üzenetét.⁶⁵¹

A külső veszélyt, - miként az apja nyomdokain haladva más műveiben, írásaiban is kifejtette – ifj. Andrassy elsősorban a pánszlávizmusban, az osztrák-magyar etnikai területet körülvevő szláv tömbben látta. A *Pragmatica Sanctio* alapján Ausztriára támaszkodó, s ezáltal megerősített Magyarország szerepét pedig a pánszláv politika hatékony ellensúlyozásában határozta meg.⁶⁵²

⁶⁴⁸ Szalai Miklós: Andrassy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o., Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 23-28. o.

⁶⁴⁹ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 28-29. o.

⁶⁵⁰ Hanák Péter: Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása. In: Hanák Péter: 1867 – európai térben és időben. 143-168. o.

⁶⁵¹ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. Bp., 1896, Franklin Társulat. 1.o

⁶⁵² „Bulgáriában, Romániában, Szerbiában megvan a külső függetlenség; de belső életök a szomszédok függésébe jut. Mindenütt orosz, osztrák párt keletkezik, s éppen ezért az egyik oly éles ellentétbe jut a másikkal és oly heves közdelem támad közöttük, hogy versengésük inkább hasonlít ellenséges nemzetek harcához, mint egy nép politikai pártjainak tusájához. ... Az idegennek így alkalma nyílik mélyen belenyúlni az ország belügyeibe. Ha érdeke úgy kívánja, és vannak az aknamunkára alattomos eszközei, kormánykríziseket, sőt forradalmat is képes előidézni. Az ilyen állapot nem függetlenség. Ennek csak a látszata és a terheivel jár,

Magyarország helyét az államalapítástól kezdve Nyugat-Európa részeként és védőbástyájaként jelölte ki, történelmi hivatását pedig a védelemben, a török veszély elmúltával a panszlávizmus ellenében: „Már Szent István választott a Nyugat és Kelet között, midőn a magyar nemzetet bevezette a keresztény vallásba és a nyugati civilizációba.”⁶⁵³ ... Midőn a panszláv eszme diadalra jutása ellen küzdünk, az európai egyensúlyt, Európa függetlenségét védjük meg. Egy panszláv óriás a déli és keleti részeken, geographiai belső egység nélkül, ölelésre kinyújtott két karjával Európát megfojtással fenyegetné.”⁶⁵⁴

Az Ausztriával való államközösség szükségességét axiómának tekintve utasított el ifj. Andrássy ezen művében minden olyan irányzatot, amely a dualista rendszer fennállására veszélyt jelentett volna. Lényegét tekintve a „Quia non movere” Tisza Kálmán-i álláspontra helyezkedett:

„Amíg legalább is kétséges, vajon az, amit a kiegyezés helyébe akarnánk tenni, jó lesz-e, jobb lesz-e, mint az, amink ma van – hisz egy ki nem próbált rendszer eredménye mindig bizonytalan, főleg midőn oly nehéz feladatról van szó, mint aminőt mi akarunk megoldani – addig biztosan tudhatjuk, hogy a jelenlegi alap ledöntése és a monarchia új szervezése nagy küzdelmekre és súlyos krízisekre vezetne, s hogy e kísérlet Magyarországot ismét nehéz megpróbáltatásoknak, nagy veszélyeknek tenné ki.”⁶⁵⁵ ...

Meg kell teremteni azt a politikai meggyőződést, hogy a kiegyezéshez aprólékos javítgatások végett nyúlni nem szabad, hogy azt a dilettantizmus próbálgatásainak átengedni nem lehet, mert mihelyt megbolygatjuk, föl is bomolhatik, a nemzet pedig többet veszíthetne, ha a kiegyezés bármely irányban megromlanék és kérdéssé válnék, mint a mennyit nyerhetne a javításokkal.”⁶⁵⁶

Az alacsonyabb társadalmi rétegektől, a dualizmust ellenző és a kormánypártot elutasító magyar nemzetiségi többségtől, a nemzetiségi mozgalmaktól és a baloldali eszmeáramlatoktól való félelem a fő motivációja az adott történelmi körülmények között létrehozott, az álláspontja szerint a lehető legideálisabb rendszer megőrzésének: „a nekiszabadított centrifugális erők végleg széttépik azt a keretet, amelyben vagyunk, vagy ... ez áramlatok reakciója, a centripetális erők a magyar alkotmány árán biztosítanak az összetartást.”⁶⁵⁷

előnyeit azonban nem nyújtja.” – Ua. 24. o.; „Magyarország ez államok önálló fejlődésének természetes öre. Létérdéke kívánja, hogy ők egymást föl ne fálják, valamely hódító martalékává ne váljanak, a panszlavizmus tengerébe ne fulladjanak.” – Ua. 45. o.

⁶⁵³ Ua. 30. o.

⁶⁵⁴ Ua. 51. o.

⁶⁵⁵ Ua. 98. o.

⁶⁵⁶ Ua. 414. o.

⁶⁵⁷ Ua. 114. o.

A soknemzetiségű monarchia nemzetiségei közt fenntartott egyensúly biztosítása érdekében ifj. Andrassy ekkor még elutasított mindenfajta dualista megoldást (Lengyelországgal kapcsolatban később revideálta az álláspontját⁶⁵⁸). Az érvelése háttérben felelevenítette a Hohenwart-kormány bukásához vezető, dualista igényeket megfogalmazó 1871-es cseh alapcikkeket is, amelynek megvalósulása esetén id. gr. Andrassy Gyula a magyar miniszterelnöki tisztségéről való lemondását helyezte kilátásba⁶⁵⁹: „A közös ügyek szervezése kérdésének újból való felvetése a legkülönbözőbb aspirációkat, a horvát, szláv, oláh, cseh, lengyel vágyakat hozná fölszínre, mint hozta a múltban is minden krízis, amely a monarchia létalapjait, szervezetét érintette.”⁶⁶⁰

Ifj. Andrassy a dualizmus struktúrájában a magyar szuverenitást hangsúlyozza, kimondatlanul Deák Ferenc és Wenzel Lustkandl vitájának lényegi kérdésére utalva.⁶⁶¹ A deáki interpretáció szerint Pragmatica Sanctióban lefektetett „unio”-val nem jött létre reálunió vagy össz állam (Gesamtstaat), a magyar király pedig jogi személyként is megtartotta önállóságát az osztrák császárral szemben. A közös törvényhozó testület és a közös törvények hiánya is a magyar szuverenitást támasztja alá. A közös intézményeket a két állam csak közös céljaik érdekében hozta létre. Ifj. Andrassy gyakorlatilag Deák gondolatmenetét adta vissza, a dualista rendszer aktuálpolitikai igazolása céljából.⁶⁶²

⁶⁵⁸ Vályi Félix: Andrassy Gyula kísérletei Magyarország megmentésére. In: Pesti Napló. 83. évf. 19. szám, 1932. január 24., 35-36. o.; Thewrewk-Pallaghy Attila: Az ifjabb Andrassy és a különbékekísérlete. 12. o.; Marian Zdziechowski: Wegri i dookola wegier. Szkice polityczno-literackie. Wilno, 1933, Pogon.; Obituary. Count Julius Andrassy. Hungarian Statesman. In: The Times, June 12., 1929, p. 11.; T. Gy.: A lengyel főkonzul előadása Andrassyról. Miért tartják a lengyelek a második Andrassyt Európa egyik legnagyobb államférfiának? In: Magyarország, XV. évf. 58. szám, 1934. március 13., 4. o.

⁶⁵⁹ Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867 – 1906.) Budapest, 1996, História – MTA Történettudományi Intézet. 163-169. o.; Diószegi István: A Ferenc József-i kor. Magyarország története 1848-1919. Budapest, 1999, Vince Kiadó. 50. o.

⁶⁶⁰ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 99. o.

⁶⁶¹ Wenzel Lustkandl: Das ungarisch-österreichische Staatsrecht: zur Lösung der Verfassungsfrage; historisch-dogmatisch dargestellt; Deák Ferenc: Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht” a magyar közjog történelmének szempontjából; Hanák Péter: Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása. In: Hanák Péter: 1867 – európai térben és időben. 143-168. o.

⁶⁶² „Magyarország a pragmática sanctio óta kölcsönös védelmi kötelezettség viszonyában volt ugyan azon állammal, amelyhez a fejedelem személyének közössége is csatolta, de azért azzal össze nem olvadt. A pragmática sanctióban megállapított védelmi kötelezettség a magyar állam souverainitását meg nem semmisítette, azt egy más souverainitásnak alá nem rendelte. Az elvállalt kötelezettség nemzetközi jellegű; két souverain állam között törvénybe foglalt szerződéses viszonyt állapít meg. ...

De mivel a pragmática sanctio nem alakított a magyar állam és az osztrák állam souverainitásának rovására egy felsőbb birodalmat; mivel sem a magyar állam, sem az osztrák állam nem mondott le souverainitása egyik ágáról sem egy általuk létesített, tőlük függetlenül élő birodalom javára; mivel tehát ily birodalom létre sem jöhetett: a magyar állam és az osztrák állam maradt az egymás iránt kölcsönösen kötelezett két jogi subiectum. A kötelezettség jogi jellege két souverain állam szövetsége maradt. Az elvállalt kötelezettség mértéke a szerződő fél jogi souverainitását meg nem semmisítette. ...

Magyarország Ausztriával nem olvadt össze felsőbbrangú össz állammá, nem vált egy önálló létű és jogú birodalom részévé. Az államiság egy attributumát sem veszítette el. Bizonyos jogokat nem gyakorol külön, hanem együtt, közösen a tőle független államiságú Ausztriával, szövetségével. Bizonyos kötelezettségeket vállalt, de a kötelezett jogi személy a magyar állam maradt. A kiegyezés e jogi állapotot nem módosította.

A mű aktuálpolitikai, propagandajellegét támasztja alá, hogy magyar oldalról nézve eltekint a dualista rendszerről kialakított osztrák állásponttól, amely az ausztriai primátust hangsúlyozta. Ifj. Andrássy teljes bizonyossággal jelentette ki, hogy „önálló szuverenitású összállamnak semmi helye, semmi nyoma.”⁶⁶³

Valójában az osztrákok a közös minisztériumokra a „Reichsministerium”, a birodalmi minisztérium terminológiáját használták, a közös minisztereket pedig a „Reichsminister”-ként, birodalmi miniszternek definiálták. A magyar ellenzéki körök felháborodással fogadták az új intézmények létrehozását, ezért a közös minisztertanácson Friedrich Ferdinand Beust közös külügyminiszter és Franz Freiherr von Becke közös pénzügyminiszter a közös minisztertanácson az ellenvélemények lecsitítására bizonygatták, hogy a „Reichs-”, valójában a „közös” szinonimája.⁶⁶⁴ Ferenc József 1868. november 14-én kiadott rendelkezésével a maga részéről lezártnak tekintette a vitát: az addigi „Osztrák Császárság” helyett a Monarchia két új hivatalos nevet kapott: „Osztrák-Magyar Monarchia” és „Osztrák-Magyar Birodalom” lett.⁶⁶⁵

Az osztrák fél nyíltan felvállalta birodalmi törekvéseit: Beust közös külügyminisztert 1867 júliusában Ferenc József birodalmi kancellárnak, „Reichskanzler”-nek nevezte ki, amely tisztség azután beolvadt a közös külügyminiszteri feladatkörbe (1867 decemberétől a birodalmi kancellária a nevét ugyan megtartva, de zárójelbe téve a közös külügyminisztérium elnöki osztályává változott).⁶⁶⁶ A közös külügyminiszteri hivatallal összekapcsolt birodalmi kancellári tisztséget az összbirodalmi vonatkozású ügyek legfelsőbb koordinálására hozták létre, ahogyan Beust kifejtette: „a birodalmi kormány elnöke nem lehet egyszersmind a ciszlajtán minisztertanács elnöke is, két miniszterelnök pedig nem állhat meg egymás mellett. A birodalmi miniszterelnöki állás jellegének legjobban a „Reichskanzler” név felel meg.”⁶⁶⁷ Beust az összállamiság jegyében a magyar fél számára a Lustkandl által körvonalazott reáluniót irányozta elő: „A magyarokkal szemben pedig az a komoly akarat jutna kifejezésre, hogy a dualizmus nem fajulhat perszónalunióvá, hanem abban határozott központi vezetés ölt testet.”⁶⁶⁸

Ausztria-Magyarország mint önálló állam nem létezik. Ausztria és Magyarország szövetsége állandó, a védelem teljes közösségét és egységét biztosítja, de egy felsőbb államot nem szervezett. Az államélet funkcióiival a monarchia nem rendelkezik.” – In: Ifj. gr. Andrássy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 147-149. o.

⁶⁶³ Idézte: Szalai Miklós: Andrássy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o.

⁶⁶⁴ Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867 – 1906.) 62. o.

⁶⁶⁵ Szente Zoltán: Kormányzás a dualizmus korában. 186. o.

⁶⁶⁶ Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867 – 1906.) 19-26. o.

⁶⁶⁷ Ua. 21. o.

⁶⁶⁸ Ua. 22. o.

A magyar kiegyezési törvénycsomag (1867:I-XII. és XIV-XVI. t.c.) sem feleltethető meg az 1867. december 21-én kiadott osztrák *Dezemberverfassung*-gal, a decemberi alkotmánnyal (R.G.Bl. Nr. 141-146/1867): az egyetlen közösnek nevezhető törvény, a magyar az 1867:XII. t.c.⁶⁶⁹ és az osztrák „megfelelője”, az R.G.Bl. Nr. 146/1867 törvény⁶⁷⁰ nem tükörfordítása egymásnak. Az ausztriai jogszabály szövegének árnyalatai jól mutatják, hogy a megfogalmazás az osztrákok számára igyekezett kedvezőbb helyzetet teremteni.⁶⁷¹ Szente Zoltán *Kormányzás a dualizmus korában* c. könyvében azt a tézist fogalmazza meg, az 1867:XII. t.c. elismerte a közös birodalom létét, melynek keretében az ország gyakorolhatta közjogi és belkormányzati önállóságát. Deák elképzeléseinek megfelelően ez az önállóság azzal együtt valósult meg, hogy „a birodalom biztosságának és együtt maradásának életfeltételei sértetlenül megóvassanak”.⁶⁷²

Az Osztrák-Magyar Monarchia három legfontosabb döntéshozói fóruma, az uralkodó és a közös külügyminiszter kettőse, a katonai-politikai konferencia és a közös minisztertanács közül csak az utóbbi hatáskörét határozták meg törvényi, jogszabályi szinten. Az uralkodó és a közös külügyminiszter önhatalmúlag döntöttek el, mely államokkal kössenek diplomáciai szövetségeket, vagy bontsák fel azokat; a katonai-politikai konferencia pedig meghatározhatta a külpolitikai irányvonalat, határozatot hozhatott a területszerzést illetően és mérlegelhetette az esetleges háború lehetőségeit. Az uralkodó és a közös külügyminiszter együttese és a katonai-politikai konferencia tevékenysége így egyértelműen az összállamiság irányába mutatott.⁶⁷³

Ifj. Andrássy éles polémiába került a kiegyezést és a dualista rendszert bíráló 1848-as függetlenségi táborral, akik a Corpus Iuris Hungarici alapján is rámutattak, mely területeken szenved csorbát a magyar állam szuverenitása. Kossuth Lajos kritikájának kiindulópontja a Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről szóló 1790/91:X. t.c., amellyel jogosan érvelt a deáki Pragmatica Sanctio-értelmezés ellenében: „Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (bele értve mindenféle kormányzásukat) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá

⁶⁶⁹ 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1836-1868. évi törvényezikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 333-344. o.

⁶⁷⁰ <http://www.verfassungen.de/at/at-18/stgg67-6.htm> – Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 betreffend die allen Ländern de österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung (R.G.Bl. 146/1867)

⁶⁷¹ Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867 – 1906.) 55-58. o.

⁶⁷² Szente Zoltán: Kormányzás a dualizmus korában. 186-187. o.

⁶⁷³ Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. 1867-1918. Bp., 2001, Vince Kiadó. 178-181. o.

nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bír, s ennél fogva ... tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország.”⁶⁷⁴

Az „egész törvényes módját illetőleg” kitétel értelmében szólította fel Kossuth – a váci választókerület elnökéhez, Rudnay Józsefhez intézett nyílt levelében – a magyar törvényhatóságokat, hogy feliratban tiltakozzanak a kiegyezési törvény, az 1867: XII. t.c. ellen: „Ébredjenek fel a municípiumok hivatásuknak, kötelességüknek érzetére. Mondja ki a nemzet megyéről megyére, kerületről kerületre, városról városra, határozatokban, feliratokban a kormányhoz, hogy a ... közösügyi törvény azon intézkedései, melyek az 1791. X. alaptörvénnyel ellentétesek, mély és méltó megütközést okoztak.”⁶⁷⁵ Az emigrációban élő Kossuth írásait – köztük a Kasszandra-levelet is⁶⁷⁶ – megjelentető *Magyar Újság* 1867. augusztus 28-i számában közzétett nyílt levél szolgáltatott ürügyet a sajtóorgánium főszerkesztője, Böszörményi László ellen indított sajtóperhez, amelynek eredményeképpen az 1848:XVIII. t.c. (sajtótörvény) 6. és 7. §-ainak⁶⁷⁷ megsértéséért, a Pragmatica Sanctio és az uralkodó elleni lázításért ítélték börtönbüntetésre a nem sokkal később, 1869-ben a pesti fogházban elhalálozott újságíró-politikust.⁶⁷⁸

A függetlenségieknek válaszul ifj. Andrássy *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. főmű utolsó két fejezetében megfogalmazott gondolatmenetét előlegezi meg a törvényi szabályozás és a gyakorlat ellentétéről:

„A corpus jurisban ott nyugodott Magyarország különállása, türelmesen és szerényen meghúzva magát. Törvénykönyvünk lapjai telvék a szebbnél szebb törvényekkel, amelyek mind törvényhozásunk jogát, Magyarország kormányzati függetlenségét biztosítják. Aki a történetet nem olvassa, hanem csak jogokban és törvényekben búvárkodik, azt hihetné, hogy

⁶⁷⁴ 1790/91. évi X. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1740-1835. évi törvénycikkek. Bp., 1901, Franklin Társulat. 158-159. o.

⁶⁷⁵ Révész T. Mihály: A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon. 1867 – 1875. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó. 185. o.

⁶⁷⁶ Ua. 184. o.

⁶⁷⁷ 1848. évi XVIII. törvénycikk sajtótörvény. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1836-1868. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 238-243. o.

„6. § Ki a magyar szent korona alá helyezett terület tökéletes álladalmi egységének, ki a sanctio pragmaticánál fogva megállapított, s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tetteles felbontására izgat; ki az alkotmány erőszakos megváltoztatására s a törvényes felsőség elleni engedetlenségre lázít, s bűnök elkövetésére hív fel és buzdít, négy évig terjedhető fogsággal, és 2000 forintig emelkedhető büntetéssel fog büntettetni.

7. § Ki a felség személyének sérthetlensége, a királyi székbeli örökösödésnek megállapított rende ellen kikel, avagy a királynak magas személye ellen sértés követ el, hat évig terjedhető fogsággal, és 3000 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntettetik.”

⁶⁷⁸ Révész T. Mihály: A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon. 1867 – 1875. 191. o.

hazánk mindig ura volt sorsának, hogy Magyarországot magyar akarat, magyar emberek vezették. Pedig milyen csalódás. Mennyire kiábrándulna e jámbor bűvár, ha a tények világába is betekintene. Magyarország a mohácsi vész óta soha nem volt sorsának ura, Magyarországról, nélküle, Bécsben rendelkeztek. Ha nem is jog szerint, de tényleg hazánk osztrák provincia volt. Nemzetközi tekintetben Magyarország individualitása teljesen elenyészett a monarchia fogalma alatt. A külügyi politikát kizárólag a német birodalom és az osztrák tartományok érdekei szerint vezették.”⁶⁷⁹

A kiegyezéssel viszont ifj. Andrássy álláspontja szerint feloldódott az ellentét a törvények és a gyakorlat között, s miként hangsúlyozta, innentől kezdve a függetlenségi kritika érvényét veszti: „Érdeme nem csak abban áll, hogy jobban sikerült írott jogainkat az életben érvényesítenie, mint azelőtt, de abban, hogy azok az egész vonalon teljesen életbe is léptek. Alkotmányunk minden része ma végre van hajtva. Megszűnt a szomorú ellentét írott jog és gyakorolt jog között...”⁶⁸⁰

Még az 1867:XVI. t.c.-kel létrejött gazdasági kiegyezést, a tíz évenként megújítandó vám- és kereskedelmi szerződést sem értékelte a magyar szuverenitásra nézve károsnak. A közös vámterületet még előnyösnek is tartotta a magyar gazdaság szempontjából.⁶⁸¹

Ifj. Andrássy megkerülte a kiegyezés társadalmi értékelését, a magyar nemzetiségi többségű területek (Dunántúl, Duna-Tisza-köze /az alföldi városok demokrata körei/, erdélyi magyarlakta székely székek) és a szociáldemokrata, ill. agrárszocialista mozgalmak ellenvéleményét, amellyel szemben az uralkodó elit a választókerületek aránytalan beosztásával biztosította a hatalmát.⁶⁸² Fejérváry-kormány belügyminisztere, Kristóffy József 1927-ben kiadott *Magyarország kálváriája* c. emlékiratában következőképpen jellemezte a korabeli közvélemény álláspontját: Kossuth halálára „már negyvennyolcas volt csaknem az egész ország”, a dualista rendszert pedig a „nemzet ellenére, sokszor erőszakkal” sikerült „fenntartani”.⁶⁸³ Ifj. Andrássy politikai állásfoglalásának és könyve – mondanivalójának megfelelően – eltekintett a kiegyezést ellenző nagyszámú lakosságtól. A függetlenségre vonatkozóan írja: „A nemzet azonban megtette és megteszi nélkülök is a számítást. Érzi, hogy oly rendszer, amelynek annyival jobban sikerült jogait érvényesítenie, mint az elmúlt idők

⁶⁷⁹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 192-193. o.

⁶⁸⁰ Ua. 196-197. o.

⁶⁸¹ „A gazdasági téren a vámszerződés az ország függetlenségét időről-időre megkötötte. Ezen a téren tehát az önállóság teljes gyakorlásáról nem lehet szó. E kötelezettségek azonban mind szabadon vállalt, saját gazdasági érdekeink kielégítésére szolgáló szerződések következményei, s ezért nem bizonyítják a közös intézményeknek a törvényes mértéken való túlhágását; nem törvénytelen függés eredményei, hanem Magyarország jól megfontolt akaratának, Magyarország helyesen értett gazdasági érdekeinek következményei.” – Ua. 213-214. o.

⁶⁸² Gerő András: Az elsöprő kisebbség. Bp., 1988, Gondolat.

⁶⁸³ Szalai Miklós: Andrássy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o.

rendszerének, rossz nem lehet. És igaza van. A kiegyezést ezen hatása egymaga teljesen igazolja.”⁶⁸⁴

Mivel a függetlenségek továbbra is az 1790/91:X. t.c. elméleti talaján álltak, ifj. Andrássy rosszallását fejezi ki a megvalósult eredmények ignorálói felé, „elkésett kurucoknak” titulálva őket:

„Éppen azok, kik egész politikai credójukat e szomorú múltra alapítják; akik ma is úgy akarnák a nemzet ügyeit intézni, mintha e múlt a jelen volna; akik semmit sem akarnak felejtetni és semmit sem akarnak tanulni; akik a múlt emlékeinek fölidézésével a nemzet lelkét azon izgatott állapotban kívánnák tartani, mely a létért folytatott küzdelemnek ama keserű napjaiban természetes, sőt szükséges volt, akik elkésetten a kurucot adják: azok szeretik e tényeket akkor ignorálni...⁶⁸⁵ Akkor elmerülnek a corpus jurisba, keresnek benne sokat ígérő törvényeket, s nem akarják látni a gyakorlatot, amely ama törvényeket holt betükké tette.”⁶⁸⁶

A gondolatmenetből világosan kirajzolódik, a dualista rendszer mellett ifj. Andrássy elsősorban az eredményekkel érvelt (többek közt ezért sem nevezhető jogi szakmunkának a könyv). Ezeket számba véve főként azt emelte ki, hogy Magyarország a Monarchia megkerülhetetlen tényezőjévé vált és így a külpolitikára is jelentős hatást gyakorolt, a nemzetközi politikában is érvényre juttatva az álláspontját: „Magyarország megint a nemzetközi politikának egyik tényezőjévé vált. Nem mint teljesen független erő, de mint ennél több, mint egy nagyobb hatalomnak, mint az osztrák-magyar monarchiának egyik irányadó tényezője. Magyarország Ausztria és Magyarország által érvényesül Európában. ... A kiegyezés értelmében nekünk jutott befolyást busásan gyakoroltuk.”⁶⁸⁷ Az aktuálpolitikai jellegből adódóan azonban a végkövetkeztetése egy kissé túlzottnak tűnik: „A magyar állam politikája a monarchia közös politikájában érvényesült, s oly befolyást gyakorolt Európa sorsára, mint Mátyás király nagy napjai óta soha nem.”⁶⁸⁸

Ifj. Andrássy nem kerüli meg az 1790/91:X. t.c. kérdését: nyíltan szembeállítja a jogszabályt és a gyakorlatot, amely a múltban kevesebb, a dualizmus korszakában pedig a korábbinál tágabb teret engedett a magyar fél érvényesülésének: „A Kelet fejlődése, az európai egyensúly, mind más alakot vett volna, ha másképp dönt a magyar képviselőház vagy delegatio. Mikor volt ez így azon időkben, midőn a nemet jogai még „föl nem adattak”, midőn az annyira siratott híres 1791-diki törvény még érvényben volt? Ha még egynéhány

⁶⁸⁴ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 196. o.

⁶⁸⁵ Ua. 195. o.

⁶⁸⁶ Ua. 196. o.

⁶⁸⁷ Ua. 207. o.

⁶⁸⁸ Ua. 198. o.

olyan hatású jogföladás érné a magyart, mint érte az 1867-diki kiegyezéssel, igazán sokra vihetnök.”⁶⁸⁹

Ifj. Andrassy nem utolsósorban az apjára, id. gr. Andrassy Gyulára is gondolt, aki közös külügyminiszterként szervezte meg élete „főműveként” a berlini kongresszust: „Amint már láttuk, a kiegyezés az országnak befolyást szerzett a külügyek vezetésére. E befolyást tényleg teljes mértékben gyakoroltuk, s ez arra vezetett, hogy a monarchia politikája Magyarország akaratának megfelelőleg alakult. Monarchiánk nem egyszer egyenesen azon impulsusoknak engedett, a melyek Budapestről eredtek.”⁶⁹⁰

A berlini kongresszust a magyar érdekek birodalmi érvényesítésének legszemléletesebb példajaként jellemezte ifj. Andrassy: „A berlini congressusban kifejezésre jutott politikájának vezető eszméje az, hogy a keleti keresztény államok, ha csak nem alapulnak természetes határaik ellenére más hasonjogú népek elnyomásán, nemcsak kárunkra nincsenek, hanem természetes szövetségeseink, amelyeknek védelme, támogatása e monarchia hivatása.”⁶⁹¹

A berlini kongresszus kapcsán kitért ifj. Andrassy a magyar közvélemény álláspontjára, amely a kormánnyal és a közös kormányzattal szemben – minden délszláv törekvés mögött pánszláv politikát feltételezve – a törökökkel vállalt szolidaritást.⁶⁹² Ifj. Andrassy szerint azonban a hatalom és a közvélemény ellentétét a kormány sikeresen felszámolta, olyannyira, hogy a végén még a társadalom többségét is maga mögött tudta:

„Monarchiánk keleti politikája, igaz, akkor nem volt népszerű, a magyar közvélemény jórésze ellene is volt. De a törvényhozás, mely egyedül hivatott Magyarország képviselőjére, a melynek kötelessége saját meggyőződése szerint eljárni, a nemzetet inkább vezetni, mint általa vezetetni, amely nem futhat a közvélemény, a csapodár, a föl nem világosodott közvélemény után – az alkotmányos Magyarország tényezői e politikát helyeselték, elfogadták és ezzel lehetővé tették. ... Ha nehéz is volt a küzdelem, a melyet ez években monarchiánk politikájában az országban vívnia kellett, utólag a magyar közvélemény teljes erejével magáévá tette ezen politika következményeit, belátta előnyeit és ma vívmányainak leghatalmasabb öre.”⁶⁹³

A Berlinben megfogalmazott elvek szerves folytatásának láttatja ifj. Andrassy az 1886-87-es bolgár válság során tanúsított következetes magyar álláspontot, amely ahhoz vezetett, hogy a kezdetben – az érdekszféra-politika alapján – még oroszoknak engedményeket tevő Gustav

⁶⁸⁹ Ua. 205. o.

⁶⁹⁰ Ua. 198. o.

⁶⁹¹ Ua. 205-206. o.

⁶⁹² Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. 1867-1918. 185-186. o.

⁶⁹³ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 205. o.

Kálnoky közös külügyminiszter a bolgár függetlenség mellett állt ki és nem újította meg az 1887-ben lejárt három császár szövetségét⁶⁹⁴: „Midőn Oroszország a magát tutelája alól mindinkább felszabadító Bulgáriát újra hatalmi körébe akarta vonni, Magyarország alkotmányos befolyásának megint alkalma nyílt érvényesülni. A magyar parlament hangulata volt az egyik tényező, mely a külügyi vezetést annak nyilvános kijelentésére ösztönözte, hogy ezentúl is a keleti államok önállóságának védelme képezi programját, s hogy meg nem engedheti, hogy bármely állam a keleti népek szerződéses jogait megcsonkítsa.”⁶⁹⁵

Az 1790/91:X. t.c. adta elvi jogokkal kapcsolatos vitán túl ifj. Andrassy Kossuth-kritikájának a középpontjába a dunai konföderáció tervezetét állította. Az itt felvetett Rákóczi-Kossuth párhuzamot a későbbiekben *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* és *A száműzött Rákóczi* már elemzett gondolatmeneteiben bontotta ki a szerző:

„Utolsó megnyilatkozása a Kelettel való szövetség eszméjének Kossuth confoederalionalis terve volt. Ezt is csak a kényszer hozta létre. Nagy tanulság rejlik a Kossuthtól fölvetett eszmében, mely a kuruc gondolatnak a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazása akart lenni. Ez volt az egyetlen kísérlet, hogy a szlávva lett Kelettel megújítsuk a törökkel fönnállott viszonyt.”⁶⁹⁶

A Közép-Európai államok szövetségének gondolatát a kelettel és a pánszlávizmussal való lepaktálásnak értékelte: „Kossuth a Keletre akart támaszkodni, hogy ellenállhasson a Nyugatnak, holott a történelmi tradíciók és életérdekeink egyaránt arra utalnak bennünket, hogy a Nyugatra támaszkodjunk, kelet felé pedig támasz legyünk, vagy, ha kell, Kelet ellen védekezzünk. Kossuth ellentétbe helyezkedett a nemzet öntudatába is átment ezen igazsággal. Istennek hála, a magyar nemzet épp annyira tisztában van ma már azzal a kérdéssel, hogy az állandó szövetségest hol keresse, mint azzal, hogy arra szüksége van.”⁶⁹⁷ ... Istennek hála, e szörnyszülött halva született. Szerencséjére Kossuthnak és szerencsénknek nekünk, a nemzet nem követte Kossuthot.”⁶⁹⁸

Az egyenrangú országok unióján alapuló dunai konföderáció esetleges megvalósulása ifj. Andrassy álláspontja szerint kevesebb önállóságot biztosított volna Magyarországnak, mint a közös ügyeken alapuló dualista államszövetség: „Kossuth confoederationális tervének ... vázlata ... még nagyobb megkötöttséget teremtett volna, mint az 1867-diki kiegyezés. Közös

⁶⁹⁴ Diószegi István: *Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. 1867-1918.* 85-90. o., 187-188. o.

⁶⁹⁵ Ifj. gr. Andrassy Gyula: *Az 1867-iki kiegyezésről.* 205-206. o.

⁶⁹⁶ Ifj. gr. Andrassy Gyula: *Az 1867-iki kiegyezésről.* 33-34. o.

⁶⁹⁷ Ua. 30. o.

⁶⁹⁸ Ua. 39. o.

törvényhozásról van benne szó, még pedig olyanról, amelynek egyik házában Magyarország mint állam ipso iure nagy majoritással állott volna szemben, a másik házban meg ismét a magyar faj lett volna minoritásban.”⁶⁹⁹

Az 1867-iki kiegyezésről írott könyv közel 150 oldalas második része a dualista rendszer építményén kisebb módosításokat szorgalmazó, Apponyi Albert vezette Nemzeti Párt álláspontjával polemizál. Ifj. Andrassy az ortodox hatvanhetes alapot igyekszik igazolni egy jelentős tömegbázissal nem rendelkező, nemzeti jelszavakkal fellépő, hatvanhetes alapon álló választási párttal szemben.⁷⁰⁰ A Szabadelvű Párt győzelmét a tömegpárt igényével fellépő és a tagtoborzását elkezdő, az egyházpolitikai törvények ellenében megalakult, hatvanhetes alapon álló Katolikus Néppárt veszélyeztethette volna az 1896-os választásokon⁷⁰¹, ám a Nemzeti Párttal közjogi polémiába belemerülő ifj. Andrassy nem tulajdonított nekik nagyobb jelentőséget a művében.

A Nemzeti Párt a Lex Szapáryval szemben, a korábbi Egyesült Ellenzék, majd Mérsékelt Ellenzék elnevezésű politikai formációkból, 1891-ben jött létre, Apponyi Albert vezetésével. Az 1867:XII. t.c., a kiegyezési törvény alapján Apponyi ún. „alvó jogokat” tételezett fel, amelyek az álláspontja szerint benne vannak ugyan a jogszabályban, de a valóságban eltekintettek az alkalmazásuktól⁷⁰²:

„Különös, hogy 1867-től 1890-ig a kiegyezés hívei és köztük a nemzeti párt tagjai is azt vallották, hogy az 1867-diki törvények souverainitásunkat nem adták föl, hogy azt megóvták, s csak most, huszonöt év múlva, jutunk annak tudatára, hogy ha ez igaz volt, ezt csak azon jogoknak köszönhetjük, amelyeket észre sem vettünk, amelyek, mint maga Apponyi mondja, alvó jogok maradtak mindaddig, míg ő föl nem rázta azokat mély álmukból.⁷⁰³ ... A nemzeti párt tétele, mint láttuk, abban áll, hogy a kiegyezés értelménél fogva a közös ügyek szervezetében is érezhetővé, láthatóvá kell tenni a magyar állam souverainitását. Positiv jogszabályra, a törvény olyan szövegére, mely az így fölállított elv kifejezését célozta volna, nem hivatkoznak. Egyszer-másszor utaltak ugyan ilyen természetű egy-egy követelésük igazolása érdekében az 1867-diki törvény egyes kifejezéseire...”⁷⁰⁴

Apponyi az 1867:XII. t.c. 11. §-ának azon kitételéből indult ki, amely a magyar hadsereget „az összes hadsereg kiegészítő részének” írja le. A politikus a hadseregen belüli „nemzeti

⁶⁹⁹ Ua. 35. o.

⁷⁰⁰ Szalai Miklós: Andrassy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o., Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 23-28. o.

⁷⁰¹ Szalai Miklós: Választások a száz év előtti Magyarországon. In: Múltunk. 1996/4. 3-22. o.

⁷⁰² Szalai Miklós: Andrassy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o., Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 23-28. o.

⁷⁰³ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 299. o.

vívmányok” érvényesítését szorgalmazta, amely ekkor főként a külön magyar katonai oktatás igényét jelentette: „A nemzeti párt programjának főpontja a sereg belső ügyeire vonatkozik. Ez egyetlen lényeges alkotó eleme.⁷⁰⁵ ... az 1867-diki törvények értelmében a kiegyezés egyik alapeszméjét, az ország jogi önállóságát, a közös intézmények mindegyikében, nevökben és szervezetökben egyaránt, világosan és félremagyarázhatatlanul kifejezésre kell juttatni. Ez alapon követelik a katonai oktatás megmagyarosítását, az udvartartás reformját, a király címének, a lobogóknak stb. kiigazítását. A nemzeti párt fölfogása szerint a közös intézmények ilyen irányú módosítása a kiegyezésnek nem volna tágítása, nem volna megváltoztatása, hanem egyszerűen csak végrehajtása volna. Nem kívánnak ők új jogokat szerezni, hanem csak a szerzett jogok életbeléptetését követelik.”⁷⁰⁶ – foglalta össze a pártprogram esszenciáját és Apponyi érvelését ifj. Andrássy.

Ifj. Andrássy a Nemezi Párt konkrét követeléseit és az elvi alapot elválasztotta egymástól és rámutatott, hogy szerinte inkább Apponyi közjogi indoklása rejt magában nagyobb veszélyeket, bár a konkrét követeléseket is célszerűtlennek tartotta ekkor még (később revideálta az álláspontját a konkrétumokat illetően). A nyelvkérdés bevitelét a hadseregbe ifj. Andrássy azért ellenezte, mert a federalizmust sokkal veszélyesebbnek tartotta, mint a germanizációt. Az álláspontja szerint a szláv nyelvek érvényesülése a hadsereg nyelvi egységének felbomlasztásához vezetett volna. A hadügy kivonása pedig a közös ügyekből nemcsak a dualista rendszer struktúráját borította volna fel, hanem a magyar fél beleszólási jogát is kivonta volna az ausztriai tisztképzésből és ez szintén a szláv befolyás erősödéséhez vezetett volna.

Közjogi tekintetben pedig ifj. Andrássy úgy érvelt, hogy Apponyi hatvanhetes ellenzéki programja szükségszerűen idéz elő konfliktust az osztrák féllal. Ha a hadügyben, mint közös ügyben és – az ehhez tartozó – katonai oktatás kérdésében az „alvó jogok” felélesztése jegyében – még ha előbb részlegesen is – kifejezésre juttatják a magyar szuverenitást, ebből szerinte később a közös intézmények megszüntetése, a függetlenségek programja következik és – alkotmányellenes módon – a magyar állam korlátozná az uralkodónak a hadsereggel kapcsolatos jogait⁷⁰⁷:

„Programja félrendszerű. Lehetne-e azzal a fölkorbácsolt szenvedélyeket csillapítani? Ha kivívták a győzelmet, amellyel többet is el lehet érni, mint amennyit Apponyi követel,

⁷⁰⁴ Ua. 300. o.

⁷⁰⁵ Ua. 336. o.

⁷⁰⁶ Ua. 298. o.

⁷⁰⁷ Szalai Miklós: Andrássy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o., Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 23-28. o.

lehetséges volna-e ott megállni, ahol Apponyi akarja? Nem menne-e azon erő, amely őt diadalra segítettem csakhamar túl rajta magán és politikáján is?”⁷⁰⁸

Ifj. Andrássy azonban a közjogi fejtegetéseket lehántva a Nemzeti Párt programjáról, meglátja annak „egészséges magvát”, amely összeegyeztethető saját elképzeléseivel:

„A lehetőség bizonyosságát abban látom, hogy ami a kiegyezés híveit különböző táborokra osztja, csak az eltérés az eszközök megválasztásában, nem pedig a célban. Mindkettőnek célja a nemzeti érzelmek melegebb megbarátkozása a közös intézményekkel, a nemzeti erőknek bennök az eddiginél nagyobb mérvben leendő érvényesülése útján. ...

A lényeg tekintetében abban van közöttünk az eltérés, hogy mi a katonai oktatásnál nagyobb súlyt vetünk a német nyelvre, ők ellenben a magyarra; de ők is helyesnek, sőt szükségesnek tartják a német nyelv tanítását, csak úgy, mint mi a magyarét. Elvi eltérés tehát nincs közöttünk, s csak a német nyelv ismeretének fokára nézve más a véleményünk. A fősúlyt mi és, úgy hiszem, ők is a szellemre fektetjük. Ezen ellentétek tehát összeegyeztethetők. Kölcsönös jóakarát és az a tudat, hogy az országnak érdekében van a megegyezés, talán eredményhez vezetnek.”⁷⁰⁹

A megoldást ifj. Andrássy a Szabadelvű Párt és a Nemzeti Párt kölcsönös megegyezésében látta. A két párt között a jövőben egyfajta fúziót képzelt el, amelynek részleteire nem tért ki, de mindenképpen a Nemzeti Párt kormánypártba való beolvadását kívánta elérni:

„A helyes politika nézetem szerint csak az lehet, hogy magunkévá tesszük a nemzeti párt programjának egészséges magvát, s az eszmét akképp visszük megvalósulása felé, hogy a két párt között a válaszfalak ledőljenek, a közjogi ellentét káros következményeivel együtt eltűnjék, s hogy belső nagy alkotásokra képes nagy párt jöhessen létre.”⁷¹⁰ ...

A nagy célok elérését tetemesen előmozdítaná a fusio. Az országban erősítené a kiegyezést, s a közös intézmények nagyobb mérvű kihasználása felé is nagy haladást jelentene. A magyar politikai viszonyok consolidatiója, az új elemek erkölcsi súlya, személyes tulajdonságaik, valamint a megnyugvás, amelyet a közjogi program kiegyenlítése minden érdekelt tényezőnél keltene, mindez elősegítené térfoglalásunkat, mindez kedvezőbbé alakíthatná az alapot, amelyen a magyar befolyás nyugszik.”⁷¹¹

A pártfúzióra végül Széll Kálmán kormánya alatt, 1900 februárjában került sor. Tisza István első miniszterelnökségének kezdetén a véderőreform kérdésében megmutakozó feszültségek hatására 1903. november 24-én Apponyi kilépett a kormánypártból és újjáalapította a Nemzeti

⁷⁰⁸ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 382. o.

⁷⁰⁹ Ua. 398. o.

⁷¹⁰ Ua. 397. o.

Pártot, amely 1905 januárjában a szövetkezett ellenzék keretében végleg beolvadt a Függetlenségi és Negyvennyolcas Pártba (Apponyi ennek színeiben lett a koalíciós kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere).

Ifj. Andrássy – folytatva a Nemzeti Párt gyakorlati követeléseivel kapcsolatos gondolatmenetét – túllépett a „*Quia non movere*” állásponton és *A követendő politikáról* szóló utolsó fejezetben kifejtette, a kiegyezést nem csak konzerválni, hanem továbbfejleszteni is kell: a közös intézmények magyar szellemmel való telítésével, a magyar befolyás növelésével.⁷¹² Ezt a továbbfejlesztést azonban kizárólag a meglévő törvényi jogszabályok és intézmények adta keretek között képzelte el:

„A tér, mely a nemzet tevékenysége számára megnyílt, nem szűk, azt nem kell tehát tágítani, hisz még be sem töltöttük az 1867-ben fölállított kereteket. Nem az a föladatunk, hogy az akkori alkotásokhoz újakat építsünk, hanem, hogy a meglevőket berendezzük és kihasználjuk. Akik új lakóhelyünket építették, a munkának ezzel a részével teljesen nem végezhettek. Ez reánk maradt.”⁷¹³

A monarchia stabilitása érdekében ifj. Andrássy fontosnak tartotta a magyar fél erősítését, mint az egyetlen olyan népet, amely a birodalomból nem kifelé gravitál. Mintegy előre látva a Kasimir Badeni miniszterelnök csehek egyenjogúsítani kívánó nyelvrendelete kapcsán kirobbant 1897-es osztrák belpolitikai válságot és a *Dezemberverfassung* R.G.Bl. Nr. 141/1867 14. §-a alapján az alkotmányosság felfüggesztését⁷¹⁴, ifj. Andrássy Ausztriát egymással érdekellentétben álló népek olvasztótégelyeként ábrázolta, amelyben nem sikerült megteremteni az egységet.⁷¹⁵ A monarchia fenntartása érdekében az ingatag osztrák politikai rendszerrel szemben a nyugati közvélemény szemében is⁷¹⁶ stabilnak látszó Magyarországra kívánt építeni:

„Sajnos, hogy ezen érület kifejlődése a monarchiát alkotó népek túlnyomó részénél ... egyike a főveszélyeknek, amelyekre szüntelen figyelemmel kell lennünk. E népek legtöbbször oly nagy fajoktól elszakadt törzsek, amelyek monarchiánk közelében önálló államokat alakítottak. ... A magyarnál a kifelé gravitálásnak ilyen természetes alapja nincs meg és azért

⁷¹¹ Ua. 401. o.

⁷¹² Szalai Miklós: Andrássy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o., Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 23-28. o.

⁷¹³ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 415. o.

⁷¹⁴ Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918). 131-139. o.

⁷¹⁵ Szalai Miklós: Andrássy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o., Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 23-28. o.

⁷¹⁶ Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918). 131-139. o.

ilyen gravitálása el sem képzelhető; ő faji és nemzeti érzésénél fogva a legmegbízhatóbb és azért e részben az első hely illeti meg.⁷¹⁷ ...

A monarchiának tehát csak javára válik, ha a magyar elem tért foglal a közös intézményekben, s ha ide beleviszi összes politikai képességeit. Annál előnyösebb és annál természetesebb volna nyomatékunk növekedése, mert ha nincs is ok a többi faj hűségében kételkedni, nincs közöttük egy sem, amelynek sorsa oly föltétlenül a dynastiához van csatolva, mint a mienk, amelyet életföltételei mind annyira és kizárólag a mai monarchiában való megmaradásra utalnak, mint ami létünk érdekei minket.”⁷¹⁸

Az uralkodó befolyását megtartva⁷¹⁹ a közös hadsereg adta lehetőségek kihasználásának is fontos szerepet szánt ifj. Andrássy a magyar fél térhódításában, bár más súlyponteltolódással, mint Apponyi:

„...a magyar elem alkossa a tisztikar zömét, még pedig anélkül, hogy ki kellene vetköznie nemzeti érzületéből és jellegéből, hogy a sereg szelleme teljes harmóniában legyen a dualismussal.⁷²⁰ ... A cél, amint mondtam, az, hogy a magyar elem a seregben tért foglaljon és benne döntő szerephez jusson, még pedig jellegének szeplőtelen megóvása mellett. E cél szolgálatában közre kell működnie a kormánynak, a törvényhozásnak és a társadalomnak.”⁷²¹

Ifj. Andrássy itt utal Bánffy Dezső miniszterelnöki koncepciójának egyik lényeges elemére, a magyar katonai felsőoktatási intézmény létrehozására: „E szempontból kívánatos, hogy legyen magyar katonai akadémia.”⁷²² A Ludovikát nem sokára, 1897-ben át is alakították középfokú intézményből Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia néven felsőfokú akadémiává, egyenrangúvá téve ezzel a bécsújhelyi Theresianum Katonai Akadémiával.⁷²³

A magyar dominancia szükségességét a monarchia struktúrájában ifj. Andrássy a magyar alkotmányos hagyománnyal is magyarázta, amelyet – miként *A magyar állam*

⁷¹⁷ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 438. o.

⁷¹⁸ Ua. 417. o.

⁷¹⁹ „A kiegyezés jelenlegi magyarázatának a korona jogainak hátrányára való módosítása nem szükséges, sőt káros. A sereg belsővezetékéhez tartozó minden ügyet, a nyelvkérdés megállapítását az oktatás vezetésével együtt, a király jogkörében kell ezentúl is meghagynunk. A magyar érdekeket nem a korona hatáskörének megszorításában kell keresni. Nem a korona ellenére, hanem csak ennek támogatásával foglalhatjuk el azon posztitót, a melyet fajunk számára kívánunk. A nyelv kérdését kényes természeténél, nemzetiségi vonatkozásánál fogva a leghelyesebben a királyra bízunk. – In: Ua. 443. o.

⁷²⁰ Ua. 430. o.

⁷²¹ Ua. 433. o.

⁷²² Ua. 434. o.

⁷²³ Magyar Nagylexikon. XII. kötet. Len-Mep. Bp., 2001, Magyar Nagylexikon Kiadó. 283. o. (Ludovika Akadémia)

fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai c. főművében – a korszakban általános módon ⁷²⁴ az angol példával állított párhuzamba:

„Mi nagy múltú, egységes államot alkotunk. Ausztria a nemzetiségeknek és tartományoknak mozaikja, belső egység nélkül. Nálunk van élénk, egységes politikai élet és közvélemény; oda át ez még nincs meg. ... Mi e veszélyeztetett helyen el tudtuk érni, a mire, a tengerövezte Anglián kívül, Európa egy népe sem volt képes. E nehéz iskolában az államalakításhoz szükséges tulajdonságoknak ki kellett fejlődniök...” ⁷²⁵

Az osztrák belpolitikában ifj. Andrassy a fő veszélyt az alkotmányosságra nem sokat adó Keresztényszociális Párt (*Christlichsoziale Partei*) tevékenységében látta. A bécsi polgármester, Karl Lueger vezette, jelentős tömegbázissal rendelkező párt az osztrák keresztényszociális mozgalmat már a kezdetekkor mellékvágányra terelte szélsőjobboldali beállítottságával. Lueger „divide et impera” jellegű politikájával a monarchia nemzetiségeinek megosztására törekedett. Elsősorban a zsidókat és a magyarokat állította be bűnbaknak, összekapcsolva az antiszemitizmust és a magyarellenességet. ⁷²⁶ Ifj. Andrassy történelmi éleslátással ismerte fel a nemzetiszocializmus előfutárának tekintett mozgalom veszélyeit, de úgy gondolta, hosszabb távon a gyűlöletkeltés eredménytelen lesz:

„A legújabb időben Bécs városában mélyen elszomorító és főleg osztrák szempontból fájlni való, mert őket megalázó tünetek észlelhetők. Ezen város békeszerető, rokonszenves, derék polgárságának többsége a gyűlölködés rút szenvedélyének vak eszköze lett. A jókedvű, a humánus, a művelt Bécset lázba ejtette az irigység. „Le a zsidóval”, „le a magyarral”, így hangzanak többségének jelszavai. Lueger, az örökké káromkodó néptribunus, polgármesterré lehetett. E megfoghatatlan tünetek, reménylen, múltó ideig tartó betegséget jelentenek, amelynek még emlékét is restelni fogja az osztrák nép, s nem kétlem, hogy még a megtévesztett rész is csakhamar vissza fog térni a civilisatio útjára, amely nem ismeri és nem ismerheti el igazoltaknak e bosszúindulatokat, s amely szidalmazást és átkozódást sohasem tekint komoly politikushoz méltónak... Nem is akarom és nem is fogom e sajnálni való aberratiót a bécsi nép egészének betudni, amint hogy nálunk egyáltalában nyugalommal és méltósággal ítélik meg e kifakadásokat és senkinek sincs eszében, hogy azokat hasonló formában viszonozza. Ezt a szégyent nem hozzuk a magyar névre. Különben, igaz örömmel tapasztalhatni, hogy éppen ezen túlkapások máris reakciót szültek a józanabb osztrákoknál és

⁷²⁴ Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918). 23-26. o., 81. o., 249-250. o.

⁷²⁵ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 417-418. o.

remélhető, hogy ezen elemek a velünk való jó egyetértést, amely oly annyira érdekükben van, az eddiginél nagyobb igyekezettel ápolni.”⁷²⁷

Ifj. gr. Andrassy Gyula könyve az 1896-os október-novemberi választásokra jelent meg, a Szabadelvű Párt programjának vállaltan „tudományos” alátámasztása érdekében.⁷²⁸ Bánffy Dezső miniszterelnök azonban a vármegyei és állami tisztviselők soraiból kikerülő személyes híveiből, addig ismeretlen politikusokból kívánt egy új kormánypártot kialakítani. A régebbi szabadelvű politikusok által „populus Banffyanus”-ként emlegetett csoport előtérbe helyezésével a hagyományos arisztokrácia visszaszorult. Ifj. gr. Andrassy Gyula Mádton indult volna a képviseléválasztáson, de visszalépett az esélytelen választási küzdelem elől. Bánffy személyes támadásokat indított ifj. Andrassy családja ellen is: sógorát, Batthyány Lajost megvádolta, hogy rosszul végezte fiumei kormányzói feladatát, unokatestvéréről, a rozsnói képviselőről, gr. Andrassy Gézáról pedig azt állította, hogy vagyona egy részét kormányösszeköttetései során szerezte. Gr. Andrassy Géza erre látványosan lemondott rozsnói mandátumáról. A kiírt pótválasztáson a felvidéki város egyhangúan ifj. gr. Andrassy Gyulának adott bizalmat, aki így bekerülhetett a képviselőházba. A miniszterelnökkel és körével elégedetlen Andrassy-család a Nemzeti Kaszinóba tette át politizálása színterét.

Ifj. gr. Andrassy Gyula ekkor kezdett politikusként és tudósként egyaránt elindulni a kibontakozás felé. Az *1867-iki kiegyezésről* c. műve ezért csak egy állomásként, bár jelentős állomásként értékelhető az életművében, amelynek irányvonala a jogtörténeti főműben teljesedett ki.⁷²⁹

⁷²⁶ Brockhaus Enzyklopädie. Dreizehnter Band. Lah-Maf. Mannheim, 1990, F.A. Brockhaus. p. 581-582. (Karl Lueger); Brockhaus Enzyklopädie. Vierter Band. Hro-Cos. Mannheim, 1987, F.A. Brockhaus. p. 558. (Christlichsoziale Partei)

⁷²⁷ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. 93-94. o.

⁷²⁸ Szalai Miklós: Választások a száz év előtti Magyarországon. In: Múltunk. 1996/4. 3-22. o.

⁷²⁹ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 28-30. o.

VI. Ifj. gr. Andrassy Gyula és a képzőművészet

Ifj. gr. Andrassy Gyula életművében fontos szerep jut képzőművészeti érdeklődésének: aktív politikai szerepvállalása mellett sohasem hagyott fel a műgyűjtéssel, a kultúraszervezői tevékenységgel. Ifj. Andrassy egyrészt arisztokrata gyűjtőként, az új értékeket is meglátva fejlesztette tovább a családja magángyűjteményét, másrészt fontosnak tartotta az állam beavatkozását a kultúra, a művészet megszervezésébe, ezért reprezentatív tisztségként az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, a Nemzeti Szalon, ill. a Szent-György-Céh elnöki tisztségét is ellátta. Támogatta Szinyei Merse Pált, Rippl-Rónai Józsefet és célkitűzésének tekintette a francia impresszionista festészet magyarországi megismertetését.

Ifj. Andrassy a művészetben sokkal nyitottabb volt a modern irányzatok iránt, mint Tisza István, akinek 1911-ben alapított Magyar Figyelő c. lapja a nemzeti romantika elvi talaján állva szembehelyezkedett minden újító tendenciával, köztük – a legismertebb példa – Ady Endre költészetével.⁷³⁰ Tisza a Magyar Figyelő 1911. március 1-i számában, *Andrassy Gyula a művészetéről* c. írásában ifj. Andrassy személyén keresztül hirdette meg „a perverz tendenciák, a dekadens jelenségek, a talmi kultúra elleni irtóháborút”: a magyar képzőművészeti életben nagy visszatetszést kiváltó írás alapgondolata az, hogy „az egész sereg rajzot és festeni tudást megvető ecsetkezelő árasztja el tarkabarkára mázolt vásznaival a budapesti modern irányú kiállításokat, s rohanja meg a szegény vidék népét.”⁷³¹

1. Az Andrassy-gyűjtemény

A gyűjtemény kialakulása: a mecénás Andrassyak

Az egyik legfontosabb magyar főúri magángyűjtemény, a sajnálatos módon mára teljesen szétszóródott Andrassy-gyűjtemény jelentős múltra tekint vissza. Megalapozója a XVIII. sz. végén Szapáry Péter volt, aki olaszországi utazása alkalmából több műalkotást hozott Magyarországra. Lánya, Szapáry Etelka gr. Andrassy Károllyal házasodott össze, aki a nagybátyja, gr. Andrassy Lipót és az apja, gr. Andrassy József révén maga is értékes műkincskollekcióval rendelkezett.⁷³² A Tisza-szabályozásban, ill. a bányászat és a gyáripar

⁷³⁰ Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. 113. o.

⁷³¹ Szívós Erika: A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867-1919. Bp., 2009, Új Mandátum Könyvkiadó. 177-178. és 230. o.

⁷³² Gombosi György: Gróf Andrassy Gyula budapesti gyűjteménye. I. Régi mesterek. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 59-86. o. II. Régi mesterek képei a tiszadobi kastélyban. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 431-

ügyének előmozdításában fontos szerepet játszó gr. Andrassy Károly⁷³³ mindhárom fia, a festőművészként is tevékenykedő gr. Andrassy Manó⁷³⁴, a miniszterelnök id. gr. Andrassy Gyula és gr. Andrassy Aladár⁷³⁵ egyaránt elismert műgyűjtő hírében állt.

Id. gr. Andrassy Gyula politikai tevékenysége mellett egész életében elkötelezetten érdeklődött a képzőművészet iránt, ifjúkorában műkedvelőként maga is rajzolt. Később, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat első elnökeként (1861-1867) elmaradhatatlan érdemeket szerzett a hazai képzőművészeti élet összefogásában és fellendítésében. Miniszterelnökként, mint a Fővárosi Közmunkák Tanácsának első elnöke 1870-től a modern főváros arculatának megtervezését irányította (Duna-szabályozás, az úthálózat kiépítése, az Országház és az Operaház építése, a Szabadság tér és az Andrassy sugárút kialakítása). Saját kastélyai tervezéséhez rajzaival is hozzájárult: a Loire-menti kastélyok mintájára, Meinig Artúr tervei szerint 1880 és 1885 között épült fel a tiszadobi kastély, a Zemplén megyei tóketerebesi kastélyt az 1870-80-as években alakíttatta át historizáló stílusban, az erdélyi Hesdái-havasok között található dobrini kastély pedig 1882-re készült el. Pesti palotája (József tér 8.) mellett 1869-ben Budán két reprezentatív palotát vásárolt: az egyik a jelenlegi Francia Intézet helyén (Fő u. 17.) állt és idősebbik fia, gr. Andrassy Tivadar örökölte, a másik (Fő u.11.) ifj. gr. Andrassy Gyula tulajdonába került, mint az Andrassy-gyűjtemény legfontosabb bázisa (jelenleg a Budavári Művelődési Ház található az épületben).⁷³⁶

Id. gr. Andrassy Gyula a régi arisztokrata gyűjtő típusának jellegzetes megtestesítőjeként az akadémikus művészet híve volt. Gyűjteménye legértékesebb darabjának egy Rembrandtnak tulajdonított festményt tartottak, mint a festő állítólagos önarcképét. Az 1630 körül készült, monogrammal ellátott képet id. Andrassy 1844-ben Londonban, egy azóta szintén másolatban bizonyult van Dyck-önarcképpel együtt vásárolta, mindössze 60 fontért egy műkereskedésben. Molnos Péter 2012-ben írt tanulmányában egyértelműsíti, a Rembrandt-életmű szisztematikus átértékelése óta bizonyosodott be a művész egyik ismeretlen

436. o.; A M. Kir. Postatakarékpénztár Árverési Csarnokának Aukciója Budapesten, a Műcsarnokban. A tiszadobi és a tóketerebesi Andrassy-kastélyok műtárgyai. Bp., 1930, Műcsarnok. 7. o.; Géber Antal: Magyar gyűjtők I. Kézirat. A Szépművészeti Múzeum Könyvtárában. Bp., 1970, Összeállította: Tóth Melinda. 10-11. o.,

⁷³³ Magyar Nagylexikon. II. kötet. And-Bag. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó. 25. o. (Andrassy Károly)

⁷³⁴ Magyar képzőművészek lexikona. I. kötet. Írták: Szendrei János és Szentiványi Gyula. Bp., 1915, Endrényi Imre (Szeged). 32-33. o.; Művészeti Lexikon. I. kötet. Főszerkesztők: Zádor Anna és Genthon István. Bp., 1965, Akadémiai kiadó, 70. o.; Géber Antal: Magyar gyűjtők I. 18-19. o.; Soós István: Gróf Andrassy család. In: Betlér és Krasznahorka. Bp., 2005, Rubicon. 36. o., Basics Beatrix: A betléri Andrassy-kastély. In: Betlér és Krasznahorka. 69., 75., 80., 84., 86., 89., 91., 95., 97., 126., 128., 131. és 135. o.

⁷³⁵ Magyar Nagylexikon. II. kötet. And-Bag. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó. 22. o. (Andrassy Aladár), Géber Antal: Magyar gyűjtők I. 20. o.

⁷³⁶ Kaján Marianna: Andrassy Gyula gróf, a magánember. In: Gróf Andrassy Gyula – A lángoló zseni. Gödöllő, 2009, Gödöllői Királyi Kastély Múzeum. (Időszaki kiállítás 2009. június 5. és szeptember 27 között.) 18. és 20. o.

követőjének szerzősége.⁷³⁷ A régi képek gyarapítása mellett id. Andrassy gyűjtői tevékenységének jelentősége abban áll, hogy korának szinte minden jelentős magyar képzőművésztől gyűjtött alkotásokat. Ő figyelt fel a fiatal Munkácsy Mihályra, akinek az *Itatónál* c. képét az 1869-es tárlaton vette meg, még mielőtt a festő a *Siralomház* c. festménnyel elindult volna a diadalútjára.⁷³⁸

A miniszterelnök műpártoló és műgyűjtő tevékenységét halála után idősebb fia, gr. Andrassy Tivadar vitte tovább. A Képzőművészeti Társulat elnökeként 1891-től haláláig, 1905-ig a képzőművészet legjelesebb mecénásai közé tartozott. Országgyűlési képviselőként, a parlament alelnökként és számos reprezentatív tisztségében (1896-ban a millenniumi ünnepek során rendezett jún.8-i felvonulás rendezőbizottságának elnöke, MTA igazgatótanács tagja, a Nemzeti Múzeum és a Fővárosi Közmunkák Tanácsának a tagja, az Erzsébet királyné Szoborbizottság tagja, a Vígszínház igazgatóságának elnöke) tevékenyen részt vett a magyar kulturális életben. Tájképfestőként – Gombosi György művészettörténész értékelése szerint – „egyéni felfogású, színes reflexekben bővelkedő dekoratív képeket” alkotott. Az első gyűjteményes kiállítására a halála után két évvel, a Műcsarnokban került sor.⁷³⁹

A műgyűjtő ifj. gr. Andrassy Gyula

Az Andrassy-gyűjtemény létrehozása és méltó környezetben felállítása azonban lényegében mégis ifj. gr. Andrassy Gyula nevéhez fűződik. Gyűjtőszenvédélye átfogta a festészet teljes addigi történetét, a reneszánsztól a posztimpresszionistákig. A művészetben mindig az antik *kalokagathia* eszményét, a szépség és az erkölcsi kiteljesedés harmóniáját kereste, éppen ezért a reneszánsz éppúgy közel állt hozzá, mint az impresszionizmus. Magyarországon elsőként gyűjtötte a francia impresszionisták festményeit és hívta fel a magyar nyilvánosság figyelmét jelentőségükre. Gyűjteménye a Fő u. 11. alatti palotában és Töketerében, majd a csehszlovák megszállást követően a tiszadobi kastélyban kapott helyet. A gyűjtemény első kritikai elemzője, Gombosi György 1927-ben a Szinyei Merse Pál Társaság lapjában, a Majovszky Pál szerkesztette Magyar Művészetben megjelent három részes nagy

⁷³⁷ Molnos Péter: Egy politikus műgyűjtő: gróf Andrassy Gyula. A gyűjtés arisztokratája. In: <http://www.kieselbach.hu/magazin/mugyujtes/andrassy> (2012. december 28.)

⁷³⁸ Géber Antal: Magyar gyűjtők I. 10-11. o.; Gombosi György: Gróf Andrassy Gyula budapesti gyűjteménye. I. Régi mesterek. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 59-86. o., III. Modern festők. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 436-352. o.; Kaján Marianna: Andrassy Gyula gróf, a magánember. In: Gróf Andrassy Gyula – A lángoló zseni. 22. és 24. o.; Szatmári Gizella: Andrassy Gyula szobor-képmásai. In: Gróf Andrassy Gyula – A lángoló zseni. 74. és 76. o.

⁷³⁹ Művészeti Lexikon. I. kötet (A-K). Bp., 1935, Győző Andor kiadása, 32. o.; Gombosi György: Gróf Andrassy Gyula budapesti gyűjteménye. III. Modern festők. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 436-352.o,

tanulmányában így jellemezte a budai palota kollekciónak: „köztudomású, hogy Andrássy Gyula gróf nemcsak a ma művészetének lelkes barátja, hanem finom érzékű gyűjtője régi mesterek remekműveinek is és budai lakása telve van iparművészeti tárgyakkal, muzeális értékű renaissance-bronzokkal, olasz, német-alföldi és XIX. századbeli francia mesterek festményeivel...” A kevésbé közismert, ám annál gazdagabb tiszadobi anyag döntő hányadát a modern magyar művészet alkotásai képezték, emellett 20-30 barokk festmény volt található, „az olasz, németalföldi, francia és német iskolákat körülbelül fontosságuk alapján” képviselve.

A legrégebbi kép, Buono de Ferrara 1449-ben keletkezett alkotása, a *Trónoló Mária két angyallal, Péter mártírral és Szent Rókussal*, az ifj. Andrássy által Firenzében vásárolt Sebastiano del Piombo *Keresztvivő Krisztusa* és a nagy olasz barokk tájképfestészet jeles alkotása, Canaletto *Velencei vedutája* (a Canale Grandéről a Doge-palota felé nyíló kilátással) a budai palotában kaptak helyet. Az itteni lépcsőház mennyezetének díszítésére Giovanni Battista Tiepolo Bacchust és Ariadnét ábrázoló velencei soffitto-részletét használták fel. A tiszadobi kastélyban volt látható a neves firenzei barokk festő Francesco Furini *József és Potifárné* c. nagyszabású kompozíciója. A magyar barokk portréfestészetet a budai palotában Kupeczky János Savoyai Jenő életnagyságú arcképe reprezentálta. A Budán lévő számos németalföldi kép közül Rubens *Helios géniuszoktól kísért szekere* c. alkotása, az új angol iskola képviselői közül pedig Turner *Velencei vedutája* bírt a legnagyobb értékkel.

A „francia művészet apró bijouinak a sorozatát” a budai palotában a barbizoniak előfutára, Prud'hon kis képe, egy auloszon játszó görög pásztorfiú feje nyitotta. A barbizoniakat Corot *Souvenir de St.-Jean-de-Luz*, Diaz *Anyja gyermekével*, *Tájkép*, Rousseau *Majorság*, Dupré *Csatorna partján*, Troyon *Erdőben* és 3 tehemes képe, Daubigny egy parasztlány pittoreszk képe, Millet a híres *Hazatérő nyájának* egy változata (pásztorlány helyett pásztorfiúval), Courbet egy késői tájképe és Ziem *Velencei vedutája* képviselte. Az impresszionista művészet egyik legszebb remeke Monet jellegzetes, 1872-73-ból származó kis tájképe. A posztimpresszionistákat Aman-Jean két érdekes képe és Gaston La Touche *Harangozók* c. alkotása fémjelzi. Az újabbkori képek közül a holland Mezdag két két nagyobb (Tiszadobon) és 1 kisebb (Budán) tájképét, Tiszadobon a dán Krøyer egyik fő művét, a híres *Fürdő gyermekeket* és Budán Sorolla tipikusan délszaki, posztimpresszionizmus befolyást mutató strandfürdő-képeit kell kiemelni.⁷⁴⁰

⁷⁴⁰ Gombosi György: Gróf Andrássy Gyula budapesti gyűjteménye. I. Régi mesterek. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 59-86. o. II. Régi mesterek képei a tiszadobi kastélyban. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 431-436. o., III. Modern festők. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 436-352. o.; A M. Kir. Postatakarékpénztár

Ifj. gr. Andrassy Gyula biztos szemmel fedezte fel a művészi értékeket. A Nemzeti Szalon 400. és a Kéve Művészegyesület XX. kiállításának (1929) katalógus-előszavában így vall a gyűjtői tevékenységéről: „Én régtől fogva erős művészi meggyőződéssel, erős előszeretettel, egyéni ízléssel bírtam. Ámbár mindig törekedtem magamban a sokoldalú megértést kifejleszteni, a művészi lélek legkülönbözőbb megnyilatkozásaiba törekedtem behatolni és így egy Claude Monet-et vettem, amikor még alkotásait elítélték és művei nem találták meg útjukat a francia múzeumokig, Rippl-Rónai hívei közé tartoztam, amikor ezért még sokan gúnyoltak, egy Szinyei Mersét szereztem, amikor még nem volt divatos, de azért mégsem vagyok minden újnak bámulója.”⁷⁴¹

A korabeli magyar festők közül Rippl-Rónai József képeinek jutott a legfontosabb szerep a gyűjteményben. A Franciaországból hazatérő, akkor még iparművészeti tervezésekkel is élénken foglalkozó művészt az Andrassyak vették pártfogásukba: a budai palota számára Andrassy Tivadar egy ebédlőberendezést rendelt meg tőle. Ezt később a tiszadobi kastélyba átszállították, a Tanácsköztársaság időszaka alatt pedig megsemmisült. A festő ifj. gr. Andrassy Gyulával is közeli barátságban állt, a róla és nejről, Zichy Eleonóráról készített arcképeket Budán őrizték. A tiszadobi kastély is gazdagodott egy Rippl-Rónai-festménnyel, a *Balatoni tájképpel*.

A magyar festmények közül Munkácsy 1895-ben festett *Siratóasszonyok a keresztfánál* c. képe, Tölgyessy Artúr *Csikósa*, Greguss Imre *Incselkedése*, a XX. sz. első évtizedéből pedig Vaszary János, Glatz Oszkár és Ferenczy Károly kisebb képei (ezek mindegyike Tiszadobon) és Fényes Adolf egyik legszebb munkája, *A vízben* (Budán) a jelentősebbek. A vázlatok közül kiemelendő Székely Bertalan női tanulmányfeje (Budán) és Vágó Pál frízvázlata a millenniumi felvonulás ábrázolásával (Tiszadobon).

A képtár mellett ifj. Andrassy jelentős antik és reneszánsz darabokat tartalmazó plasztikai- és szoborgyűjteménnyel, ill. értékes szőnyeg-, textília- és gobelinyűjteménnyel is rendelkezett. Az 1930-as aukciós katalógus összefoglalója szerint a gróf “a művészetek minden ágából elsőrendű tárgyakat gyűjtött. Így az iparművészet köréből gobelinek, pompás színhatású keleti szőnyegek, a gót- és reneszánsz kornak nagyszerű bársonyai és szövetei és a lakás fődíszje: a bútor érdekelték.”

Az I. világháború és az azt követő összeomlás az Andrassy-gyűjteményre is súlyos csapást mért. A tőketerebesi kastélyt, a benne lévő műtárgyak jelentős részével, még a háború alatt a

Árverési Csarnokának Aukciója Budapesten, a Műcsarnokban. A tiszadobi és a tőketerebesi Andrassy-kastélyok műtárgyai.; Géber Antal: Magyar gyűjtők I. 10-11. o.,

Magyarországra benyomuló orosz hadak pusztították el. A megmaradt műkincseket Tiszadobra szállították, ezek a Tanácsköztársaság és a román megszállás időszakában a kastéllyal együtt súlyos rongálásokat szenvedtek. A sérüléseket csak 1925-re tudták helyreállítani. A Tanácsköztársaság alatt a budai palotában lefoglalt értékeket állami tulajdonba vették, több darabjukat a köztulajdonba vett műkincsek első kiállításán, a Múcsarnokban mutatták be. A Tanácsköztársaság bukása után a képek visszakerültek eredeti tulajdonosukhoz.

Ifj. gr. Andrássy Gyula halála után a rossz anyagi körülmények között élő örökösök a műkincsek eladásából próbáltak jövedelemre szert tenni. A gyűjtemény egy részének árverése 1930. december 1-jén és 2-án, a Múcsarnokban zajlott le, itt összesen 184 festmény, 47 textília, 87 bútor és különféle egyéb tárgyak, összesen 374 tétel került új tulajdonoshoz.⁷⁴² Az állítólagos Rembrandt-önarcképet néhány évvel később egy Sachs nevű gyűjtő 1 millió svájci frankért vásárolta meg, ezt az összeget az örökösök IV. Károly király nélkülöző családjának juttatták.⁷⁴³

A II. világháború után a Budán maradt műtárgyak közül számos felbecsülhetetlen értékű festményt, így Turner, Monet és Rousseau alkotásait a szovjet hadsereg szállított ismeretlen helyre...⁷⁴⁴

⁷⁴¹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Előszó a mi négyszázadik kiállításunkhoz. In: „Kéve” Művészegyesület XX. kiállításának katalógusa. Bp., 1929, Nemzeti Szalon. 6-11. o.

⁷⁴² Gombosi György: Gróf Andrássy Gyula budapesti gyűjteménye. III. Modern festők. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 436-352. o.; Géber Antal: Magyar gyűjtők. I. 10-11. o.; A M. Kir. Postatakarékpénztár Árverési Csarnokának Aukciója Budapesten, a Múcsarnokban. A tiszadobi és a tóketerebesi Andrássy-kastélyok műtárgyai.; Művásárlók és eladott művek lexikona. A Nemzeti Szalon műbarátai és azok a műtárgyak, amelyeket a Nemzeti Szalon valamely fővárosi vagy vidéki kiállításán vásároltak. In: A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). Szerkesztették: Déry Béla, Bányász László, Margitay Ernő. Bp., 1912, Légrády testvérek Nyomdája. 258. o.; Szatmári Gizella: Andrássy Gyula szobor-képmásai. In: Gróf Andrássy Gyula – A lángoló zseni. 76. o.; A tiszadobi kastély. In: Magyarország. 1925. augusztus 13.

⁷⁴³ Mravik László: „...Hercegek, grófok, naplopók, burzsoák...” Száz év magyar képgyűjtése I. rész. In: <http://www.kieselbach.hu/cgi-bin/kieselbach.cgi?MENUID=HIREK&HIRID=422&ARCHIV=&KATID=261>

⁷⁴⁴ Mravik László: „...Hercegek, grófok, naplopók, burzsoák...” Száz év magyar képgyűjtése I. rész. In: <http://www.kieselbach.hu/cgi-bin/kieselbach.cgi?MENUID=HIREK&HIRID=422&ARCHIV=&KATID=261>

2. Ifj. gr. Andrásy Gyula művészetfilozófiája

Ifj. gr. Andrásy Gyula művészeti tárgyú írásaiból egy igen figyelemre méltó esztétika bontakozik ki, mely nemcsak egy sokoldalú, széles műveltségű ember művészetpártoló tevékenységének a hátterét világítja meg, hanem olyan irányelveket is kijelöl, mely a magyar kultúrtörténet fejlődése számára meghatározó jelentőséggel bírt. Bár e művészetfilozófia centrális pontjában a képzőművészet áll, mégis e koncepció messze túlmutat a műfaji sajátosságokon és általános érvényű elveket fogalmaz meg.

A szépség bűvöletében

Ifj. gr. Andrásy Gyula esztétikájának kiindulópontja a művészi szép eszménye. Miként a felesége, Zichy Eleonóra jellemezte, ez határozta meg egész életét: „a szép volt lelkének esszenciája, ... csak a szépet kereste az életben, művészetben, sőt még a politikában is, annak szabályai szerint gondolkodott és cselekedett önkéntelenül.”⁷⁴⁵ Ez a szép azonban nem a *l'art pour l'art* öncélú ideálja volt, hanem a Platón által megfogalmazott *kalokagathia* eszményképe. Ifj. gr. Andrásy Gyula szenvedélyesen hitt a művészet erkölcsformáló, nevelő hatásában. A Nemzeti Szalon 1912-es almanachjának előszavában így vallott a szép és a jó kapcsolatáról: „Alig ismerek nagyobb szellemi örömet, alig valamit, ami annyira leköt, annyira pihentet, ami a gondolkozást és érzést annyira az élet mindennapi gondjai fölé emeli, mint a művészet alkotásának szemlélete. A szép és jó misztikus kapcsolatban vannak egymással. A szép magasztos érzést, nemes gondolatokat ébreszt az emberben. A formák harmóniája lelki harmóniát idéz elő. Aki a szépet megérti és valóban szereti, fogékony lesz a jó iránt is. A legnemesebb élvezet: a természetnek és a valódi művészeti bájnak hatása alatt állani.”⁷⁴⁶

A művészet szerepéről az 1924-es *Művészet és kritika* c. tanulmányában fogalmazza meg *ars poeticáját*: „művészetre van szükségünk, amely lélekemelő, a természetben azt keresi, ami bámulatra ragad, ami csodás, az embert determinálni tudja, magas röptű szárnyalással őt önmaga fölé tudja emelni, háttérbe tudja szorítani azokat a kicsinyes és önző motívumokat, amelyek a köznapi életet betöltik. Olyan művészetre van szükségünk, amely átéreztetni a világ nagyszerűségét, szépségét, misztériumát, azt a csodás törvényszerűséget, amely amikor azt

⁷⁴⁵ Tökécsky László: Ifjabb gróf Andrásy Gyula. In: Betlér és Krasznahorka. Az Andrásyak világa. 258. o.

⁷⁴⁶ Ifj. gr. Andrásy Gyula: Előszó. In: A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). 11-18. o.

megmagyarázni látszik, tulajdonképpen csak rejtélyesebbé teszi.” A koncepciójának leginkább az ókori görög alkotások felelnek meg („görög művészet áll talán a legközelebb a tökélyhez.”), de hangsúlyozza, a későbbi korok is új dimenziókkal tudták gazdagítani a művészetet.⁷⁴⁷

„A művészet a nemzet tükre”: A kultúrfölény-koncepció első megfogalmazása

Ifj. gr. Andrassy Gyula nevéhez fűződik a kultúrfölény elméletének megfogalmazása 1912-ben, jóval a Horthy-korszak és gr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszteri tevékenysége előtt. A művészettel és kultúrpolitikával foglalkozó politikus a világháború előestéjén, a Nemzeti Szalon Almanachja hasábjain hívta fel a figyelmet, a magyarság csak kulturális téren, a művészeti életben elért eredményei által válhat a Nyugat szemében megbecsült néppé: „S mi különösen sokat nyerhetnénk a művészet által. Nyelvünket nem értik Európában. Tudományunk, szépirodalmunk nagyrészt zárt könyv az idegenek előtt. Nemzetközi hatást, tekintélyt, kulturális súlyt leggyorsabban és legbiztosabban művészetünkkel szerezhetünk. A művészet nyelve olyan világnyelv, amelyet mindenki megért. A magyar egyéniség a művészet alkotásaival válhatnék a leghamarabb és legbiztosabban ismertté. Iparunk nehezen versenyezhet más gazdag országok iparával. Ha ízlésünk, iparművészetünk s művészi alkotásaink erővel teljesen fejlődnének, túltennék legközelebbi versenytársainkon, óriási lépésekkel haladhatnánk a gazdagodás felé. / Művészetünk életerős és önálló fejlődése előmozdíthatná azt, hogy Európa helyes és alapos ismeretet szerezzen rólunk, érdeklődjék irántunk, hogy nemzeti önértésünk erősödjék, hogy vonzó és hódító képességünk fokozódjék. / Az igazi művészet azon tényezők egyike, amellyel belső értékünket növelni lehet. A művészet erősíti azt az „olvasztó felsőbbiséget”, amely, mint Széchenyi mondja, „mindig győzött az erőszakon”, s amely nemzetünk létét jobban biztosítja minden más tulajdonságunknál. / ... A magyar gény már nem egyszer szép eredményt ért el, nem egyszer dicsőséghez jutott. Valóban érdemes művészi hajlamaink fejlesztésére komoly áldozatokat is hozni.”

A kultúra nemzetnevelő funkciójára, nemzetformáló és nemzetmegtartó erejére ifj. Andrassy a következőképp mutat rá: „S a művészet nemcsak az egyes emberek életét teszi kellemesebbé, tartalmasabbá, nemesebbé, nemcsak az egyén nevelésének és lelke

⁷⁴⁷ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Művészet és kritika. In: A Céhbeliek V. kiállításának katalógusa. Bp., 1924, Nemzeti Szalon. 7-13. o.

fejlődésének egyik legbecesebb eszköze, hanem az a nemzeteknek is az erőforrása. Hódító hatalmat ad nekik és őket az emberiség jótévőivé és halhatatlanokká teszi.”

Ifj. Andrassy az általa leírt, minden sovinizmustól mentes kultúrfölény gyakorlati megvalósításának és kiteljesedésének *par excellence* példáját a Római Birodalom és az itáliai reneszánsz időszakában látta: „A művészet a nemzet tükre.” – állapítja meg a római kultúra kapcsán a művészet nemzeti identitásban kialakított szerepéről.⁷⁴⁸

Ifj. gr. Andrassy Gyula nagy hangsúlyt fektetett a polgárság céltudatos önszerveződésére, a civil társadalom kialakítására. A legteljesebben *A műpártolásról* c. tanulmányában fejtette ki, a létrehozandó erős középosztályra a kulturális élet megszervezésében, támogatásában is oroszlánrész vár: „ne várjunk mindent az államtól” – hangzik a biztatása.⁷⁴⁹ A Nemzeti Szalon 1912-es almanachjának előszavában is a magyar társadalom művészet iránti közönyével szembesített.⁷⁵⁰ Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1911. december 16-án a Múcsarnokban tartott 50 éves jubileumán tartott beszédében is felhívást intézett ifj. gr. Andrassy Gyula: „a magyar intelligencia szeresse a magyar művészetet, becsülje meg a művészeti munkát és légióként tisztelje annak szabadságát.”⁷⁵¹

Benczúr Gyula és Szinyei Merse Pál jelentőségét méltató tanulmányok

Ifj. gr. Andrassy Gyula a korszak meghatározó festőiről, Benczúr Gyuláról és Szinyei Merse Pálról is írt tanulmányokat. *Benczúr helye a művészetben* c. írását a festő halála után, a Szépművészeti Múzeumban 1921. április 17-én rendezett megemlékezésen olvasta fel. Az akadémikus történeti festészet egyik legjelesebb képviselőjének a helyét a realista

⁷⁴⁸ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Előszó. In: A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). 11-18. o.

⁷⁴⁹ „A társadalom és az egyesek tevékenysége nélkülözhetetlen. Az állam pártfogásától elválaszthatatlan a rabszolgaság bizonyos neme, ami pedig a művészet megölő betűje. A szabad társadalom sokféle ízlésre és különböző és ellentétes impulzusaira van szüksége a művészetnek, ha szabadon, sok oldalúan akar fejlődni. Sajnos, az állam pénzére és intézményeire is reá szorul a magyar művészet, de mellette ébredjen a társadalom is nagyobb tevékenységre, amiben még nálunk nagy a hiány. A művészet nem érzi, nem élvezi nálunk az elismerés, a szeretet melegét.” – Ifj. gr. Andrassy Gyula: *A műpártolásról*. In: Húsvét, a Céhbeliek első könyve. Bp., 1914, Eggenberger-féle Könyvkiadóvállalat kiadása. 3-14. o.

⁷⁵⁰ „Ez a szomorú pangás annak a következménye, hogy nálunk a művészet iránt nincs kellő érdeklődés, nincs elég szeretet. Kevesen lelkesülnek érte úgy, ahogy megérdemelné. Csak igen kevesen érzik annak a szükségét, hogy magukat műalkotásokkal környezzék, hogy otthonukat szebbé, ízlésesebbé tegyék. ... De műízlésnek kevés nyomára akadunk. Vagyonosaink házában márványra, aranyra, drága kelmékre eleget találunk, de ritkán egyéni ízlésre valló műtárgyakat. A szabónó üzlete virágzik, a kárpitos megél, de a művész sanyarog. A művészettel a laikusok közül csak kevesen foglalkoznak. Kevesen értenek hozzá. Műbarát alig van, műértő annál kevesebb.” – Ifj. gr. Andrassy Gyula: Előszó. In: A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). 11-18. o.

⁷⁵¹ (Ifj.) Andrassy Gyula gróf elnöknek beszéde. In: Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat jubileuma. A jubiléris kiállítás megnyitása és az ünnepi lakoma. In: *Művészet*. Szerk.: Lyka Károly. 1912. XI. évfolyam. 1. szám. 22-35. o.

természetábrázolás és az *kalokagathia* eszményi idealizmusa között jelöli ki: „Benczúr, mint a legtöbb magyar művész, középúton mozgott. Inkább realista, mint idealista, de minden porcikájában ízléses realista. Az igazat keresi és csak az igazat, de nem minden igazság köti le, hanem csak az, amely lelkületével, nemes egyszerűségével homogén, amely tetszik neki, amely szép, főleg amely színes. A szépet keresi ő is, mint az idealisták; de soha sem a természethűség rovására, hanem kizárólag az igazsághoz való ragaszkodás alapján.” Annyiban viszont realista, amennyiben „a szépet csak a realitásnak, a pontos igazságnak megfelelően akarja megörökíteni. Ő a teljes igazság, a látott egész igazság visszaadása mellett törekszik művészi gondolatát, a szép iránti érzékét kifejezésre juttatni, mint tette Tizián vagy Rubens, ez a két óriás, akiket Benczúr, mint nekem többször mondta, a legnagyobb mestereknek tartott.” A középút híveként „legtöbbre a reneszánsz aranykorának a tudásra és pontos rajzra alapított iskoláját becsülte és utálta a modern festészet túlzó szimbolizmusát és fantáziáját.”

Benczúr művészetének legfontosabb jellemzőit így összegzi: „nagy tudás, hatalmas technika, erős ízléssel és őseredeti színekkel párosulva.” Monumentális történelmi alkotásai mellett „modelljeinek lelkét” kifejező portréira és kisebb festményeire is felhívja a figyelmet. Tisza Kálmán, gr. Zichy Nándor, Samassa érsek és gr. Károlyi Gyula portréi „igazi remekművek és Benczúr nagyságának legmagasabb mértékét adják. Kompozícióiból hozzám legközvetlenebbül Benczúr mester kisebb alkotásai szólnak, ámorjaival, színes, kedves fantáziájával, amelyek Rubensre emlékeztetnek. Nagy történelmi kompozícióiban csodás tudása, szöveteinek mesteri fénye és színereje, általában a színek melege és ragyogása ragad meg inkább, mint formáinak bátorsága és eredetisége, a kifejezés bensősége, az egész felépítés tragikus vagy dramatikus vonása és gondolata. Nagy kompozícióiban inkább a mély lelki hatás mestere. Benczúr alkotásai egy minden ízében őszinte, természetes, póz nélkül való, harmonikus művészlélek lelkiismeretes erőfeszítésének örökéletű dokumentumai.”⁷⁵²

Az egészen más irányvonalat képviselő Szinyei Merse Pál jelentőségét ifj. Andrassy már akkor felismerte, amikor a kritika heves támadásaival visszavonulásra kényszerítette a festőt. Később, a Képzőművészeti Társulat elnökeként a gróf javaslatára, 1915-ben választotta meg az egyesület a sokáig meg nem értett művészt dísztagnak. Közgyűlési beszédében ifj. Andrassy Szinyei Merse egészséges, tiszta, józan művészetét, életkedvét, jó humorát, dramatikus mélységektől és pózolásától mentes egyéniségét méltatta: „Szinyei Merse minden ízében egészséges, erőteljes festői tehetség. ... Azt hiszem, nem lehet őt egykönnyen

⁷⁵² Ifj. gr. Andrassy Gyula: Benczúr helye a művészetben. In: Benczúr Gyula emlékére 1921. április 17-én a Szépművészeti Múzeumban elmondott beszédek. Békéscsaba, 1921, Tevan nyomda. 49-53. o.

beosztani a táborok közé.” Bár közel áll a barbizoniakhoz, különösen Bastien-Lepage-hez; Böcklinhez, Manet-hez, de egyiket sem utánozza, hanem „olyan sarkcsillaghoz hasonlít, amely a maga tengelye körül forog. Nem egy impulzust nyer ugyan nagy kortársaitól, közel áll egyes iskolákhoz, de nem olvad beléjük. Önálló, egyöntetű és egyéni marad mindig. ... Szinyei naturalista, mert csak azt festi, amit lát és ahogy látja.” Egyik első eszményképe Courbet, de olyan idealisták is hatnak rá, mint Corot vagy Diaz: „ő is csak azt festi, ami tetszik neki, ami érdekli, ami lelkében visszhangot kelt, s ezzel ő is ideáljaihoz alkalmazza a külvilágot.”

Szinyei Merse Pál, az „európai művészet átalakulásának legelső hírnökeként” jóval megelőzte saját korát: „Szinyei az ateliervilágítás, a barna, sötét alaphang korában és iskolájában tanult. De a természetet ő nem látta sötétnek, hanem világosnak, színesnek és ezért csak így akarta és tudta azt festeni. ... A sikertelenség hatása alatt nem keres új utat. ... S ezért az marad, ami volt, s mikor kitavaszodik számára a világ, ott folytatja munkáját, ahol abbahagyta előbb. ... Míg ő pihent, a kor szelleme dolgozott, az ő érdekében is. A művészet átalakult: a szín, a nap, a világosság győzedelmeskedett.”⁷⁵³

A kritika szerepe a közízlés kialakításában

Az új művészi irányzatokkal szemben megnyilvánuló ellenséges vagy közönyös társadalmi attitűd fő okát ifj. gr. Andrásy Gyula *A műpártolásról* c. tanulmányában az esztétikai nevelés hiányosságaiban állapított meg: „A művészi nevelés a legjobb esetben a múzeumokig, a művészi iskola legelső lépéséig terjed. A modern művészet iránt bizonyos ellenszenv van. Rendkívül igazságtalan mértéket alkalmaz, amikor: pár generatio legjobb alkotásainak gyűjteményét, a múzeumot hasonlítja össze egy évnegyed produkciójához, a mely a modern szalonban látható.” Szomorúan állapítja meg, Magyarországon „a múzeumok győzelme a Salonok fölött, a modern élet fölött” az általános és „sacrilegumot követ el, aki Velasquezhez vagy Rubenshez való hasonlatosságot követel a XX. század fiától, mint azt a mi közönségünk nagy része teszi.”

A francia kulturális élet szellemi pezsgését követendő példának tartotta Magyarország számára is. Párizsban, mint írta, az „élő, modern művészet iránti érzék” áthatja a mindennapokat: a szalonok életében, a társalgásban, a lapok hasábjain egyaránt fontos szerep jut a művészetnek, kiemelt társadalmi eseménynek számít a „Salon vernissageja” (kiállítás

⁷⁵³ Ifj. gr. Andrásy Gyula: Szinyei-Merse Pál. (Elhangzott a Képzőművészeti Társulat választmányának 1915. április 15-i díszülésén.) In: Művészet. Szerk.: Lyka Károly. 1915. XIV. évfolyam. 193-199. o.

megnyitója), a művészeket komoly, szakszerű kritika segíti és a jómódú emberek értékes műtárgyakkal veszik körül magukat. Ennek ellenére a modern festészet, mint mindenütt, eleinte még itt is nagyfokú ellenállásba ütközött és az újítók mindhárom generációját (Millet, Corot, Dupré, Diaz, Troyon, Courbet; Manet, Monet, Sisley, Renoir; barbizoniak) csak hosszú küzdelem után kanonizálták. De a hazai múzeumi szemlélettel ellentétesen „Franciaországban a harc a művészi jelen védekezését” jelentette a „jövő ellen”, s ez állandó dinamizmust biztosított a kulturális életben.

A nyilvánosság képzőművészethez való hozzáállását a következőképpen jellemzi: „A nagy közönség azzal szolgálhatja a művészetet, hogy foglalkozik vele, hogy megveszi a neki tetsző alkotásokat: ezzel legitim befolyást is gyakorolhat rá, de a legrosszabb taktika az, amelyet akkor követ, amikor a rendes kiállításokat alig látogatja, műtárgyakat nem vesz, közönyt bizonyít a művészet iránt, az új irányokat azonban gúnyolja, támadja, hangosan átkozza és sensatio keresése végett kiállításait megnézi és ott jajveszékkel, amint sajnos nálunk gyakran történik.” A kritika műfajában csak a jószándékú, építő bírálatot tartja megengedhetőnek: „A társadalom: a laikus közönség pedig ne akarja a művészt oktatni, inkább tanuljon a művésztől. S a kritikában sokkal éltetőbb: a méltánylás, a rokonszenv, a jó akaró magyarázat és interpretatio, mint az a lesújtó kemény hang, melyet ma hozzá nem értők, egyes művészi irányokkal szemben gyakran használnak.”⁷⁵⁴

A *Művészet és kritika* c. írásában az ideális műértőt a művésszel párhuzamba állítva jellemzi: „Az alkotó művész persze többnyire egyoldalú, rendíthetetlenül hisz a maga igazában és a maga isteneire esküszik. ... A műbarát azonban objektívebb lehet. Ő mindent szerethet, amiben qualitas van.” Saját személyes példáján keresztül pedig azt mutatja be, hogyan formálódott az ízlése a műgyűjtői tevékenysége közben: „mentél többet foglalkozom művészettel, annál több művészt, annál több fajta művészetet tanultam becsülni és szeretni. Mentől jobban törekszem a művészet lényegébe behatolni, annál jobban tágul megértésem köre. ... A tájképek közül sokáig csak a modernt csodáltam. Kivéve a nagy olasz mesterek többnyire csak háttérrel képező színpompás, dekoratív tájkép részleteit és Rembrandt egy-egy zseniális vázlatát, csak az a tájkép gyakorolt rám igazán erős benyomást, amely Constable és Turnertől kezdve a barbizoni mestereken Böcklinen, Segantinin és Manet-en át az impresszionistákhoz vezet. Nálunk Munkácsy, Paál, Szinyei és Székely képezték ideáljaimat. Ma – anélkül, hogy ezek iránt elhidegültem volna, sőt, anélkül, hogy megszűntek volna ezek a kedvenceim lenni – a klasszikus tájképeket Claude-Loraintól, Salvator Rosától, Poussintól,

⁷⁵⁴ Ifj. gr. Andrassy Gyula: A műpártolásról. In: Húsvét, a Céhbeliek első könyve. 3-14. o.

egészen Markóig is mélységesen szeretni és becsülni tanultam. Ha nincs is e képekben az a zöld, amit a természetben látok, az a párás levegő, az a színgazdagság, az a fény, az a vibráló napsugár, amely a tárgyakat mind egy magasabb harmóniába olvasztja, ha a fák nagyon is kemények és mozdulatlanok, ha a fekete árnyak nem felelnek meg a valóságnak, hisz a valóságban az árnyak is színesek, e képek ragyogó olasz egükkal, a fáknak és földnek festői formáival, azzal a nagy őszinte szeretettel, azzal a józóléssel, amelyet a művész beléjük lehelt, mindig nagy lelki örömet okoznak nekem...”⁷⁵⁵

A modern művészet kritikája

Ifj. gr. Andrassy Gyula kalolagathia-eszményen alapuló esztétikájába az olyan modern irányzatok, mint az expresszionizmus és a futurizmus nem fértek bele. A Benczúr Gyula emlékére mondott beszédében így bírálta a művészet új útjait: „Az idealista művészet legéretlenebb próbálkozása a legmodernebb művészet, az *expresszionizmus* vagy *futurizmus*, a mai romboló forradalmaknak az az előjele, mely tudatosan szakít a természettel és azt hirdeti, hogy a művészet csak ott kezdődik, ahol emberi elme legyőzi a megszokott külvilág formáit és saját fantáziájának szürke formáit, jobban mondva formátlanságait helyezi a természet gazdag formái helyére.”⁷⁵⁶ A Kéve XX. kiállításának katalógusában is hasonlóan írt: „Én feltétlenül tévedésnek tartom a legmodernebb irány azon alapgondolatát, hogy a festészet és szobrászat képes a művész érzéseit a természettel való szakítás útján szuverén önállósággal kifejezésre juttatni, mint a zenész, aki egészen új harmóniákat alkot, olyanokat, melyeket nem a természetből, hanem saját lelkéből merít.”

Azonban ifj. gr. Andrassy Gyula világra való nyitottsága még itt is felülkerekedett, tevékenyen pártfogolta még az általa zsákutcának tartott irányzatokat: a Nemzeti Szalon a Nyolcak számára is otthont adott. Hozzáállására a Kéve kiállítás katalógusának előszavában adott magyarázatot: „De ezen erős meggyőződés, erős egyéni előszeretetem és ízlésem ellenére sohasem elleneztem azon törekvések bemutatását sem, amelyeket nem értettem meg. Még azokat sem, amelyeket határozottan tévesnek tartottam.” Mindig felmerült benne a kétely, „hátha mégis tévedek, hátha van igazság, jó is abban, amit én elítélek, melyben a jót és az igazat felismerni nem vagyok képes.”

⁷⁵⁵ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Művészet és kritika. In: A Céhbeliek V. kiállításának katalógusa. 7-13. o.

⁷⁵⁶ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Benczúr helye a művészetben. In: Benczúr Gyula emlékére 1921. április 17-én a Szépművészeti Múzeumban elmondott beszédek. 49-53. o.

Ifj. Andrassy azzal a filozófiai koncepcióval is polemizált, miszerint „a művészet vége” elérkezett, „a képzőművészet meg fog állni fejlődésében ... a művészet már elérte azt, amire az eddigi kiindulópontjából képes.” Az álláspontja szerint a művészet fejlődésére éppen kimeríthetetlen gazdagsága biztosít garanciát: „A sokoldalú fejlődés, az individuálás lehetőségét a régi alapokon is kimeríthetetlennek tartom. ... A világ csodája a változékonyságnak és ismétlésnek, a különbségnek és hasonlatosságnak keveréke, az életet minden megnyilatkozásában, különösen a művészetet olyan sokoldalúvá és érdekessé teszi, hogy nincsen semmi szükség arra, hogy a régi alapok összetörésével törekedjünk új alkotások számára utat vágni.”⁷⁵⁷

Várostervezés, természet- és műemlékvédelem

Ifj. Andrassy Gyula a kultúrpolitikában központi szerepet szánt a fővárosnak, mint a magyar nép „összes kultúrképességeit kifejlesztő szellemi gócpontjának”. A *nemzeti főváros hivatása* c. tanulmányában egy igazi kulturális központot vizionál: Budapest ne csak „egy modern gazdasági energiaközpont” legyen, „hanem a nemzet igazi szíve maradjon, a nemzettel érezzen s a magyar nemzeti kultúrának emporiuma legyen. ... Értesse meg önmagát az idegennel, a szépség, a művészet, az ízlés nemzetközi örökké igaz nyelvével, legyen képes az idegent is lebilincselni és szórakoztatni, de mondanivalója, szellemi életének tartalma legyen és maradjon magyar, és pedig tősgyökeres, intranszigenens magyar. Ez a magyarsága éppoly kevésbé legyen kérkedő, hencegő, sovíniszta és mesterségesen erőltetett „magyar stílus”-szerű kotyvalék, mint idegent majmoló, értéktelen kópia és modernizálás; hanem a magyar nép őszinte és becsületes megnyilatkozásában álljon, abban, hogy a magyar őseredeti ösztöneit s a nemzeti géniusz legmélyebb sugallatát követi.”

Bár Budapest „Európa legszebb fekvésű fővárosa, ... sajnos, a természet adományait nálunk nem használták ki”. A természeti adottságai miatt Budának különösen fontos helyet jelöl ki: „E tekintetben nagy szerep vár Budára. Buda természetes hivatása a modern nagy fővárost, a gazdasági élet gócpontját a múlthoz, a szép természethez és a vidékhez kapcsolni.” Saját korszakának közgondolkodását ifj. gr. Andrassy Gyula megelőzi a természet- és műemlékvédelem felismerésében is.⁷⁵⁸

⁷⁵⁷ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Előszó a mi négyszázadik kiállításunkhoz. In: „Kéve” Művészegyesület XX. kiállításának katalógusa. Bp., 1929, Nemzeti Szalon. 6-11. o.

⁷⁵⁸ „Álljunk minél többen a mentőakció élére. Ha meg tudjuk önmagunkat, a mi szűkebb otthonunkat, a mi városrészünket védeni, az egész várost megmenthetjük. ... A fákat sem kíméljük; mind nagyobb területeket építünk be, óriási házakkal, ízléstelen tömbökkel álljuk el a kilátásokat, rontjuk el kies városunk művészi hatását.

3. Ifj. gr. Andrássy Gyula szerepe a magyar képzőművészeti élet megszervezésében

A magyar képzőművészet szakmai összefogására és irányítására 1861-ben létrejött, akadémikus irányvonalat képviselő Országos Magyar Képzőművészeti Társulat hegemoniáját az 1894-ben megalakult, különféle irányzatokat tömörítő Nemzeti Szalon törte meg, elindítva ezzel más alternatív egyesületek egész sorát.⁷⁵⁹ Reprezentatív tisztségként mindkét szervezet elnöki posztját ifj. gr. Andrássy Gyula viselte. Művészetszervezőként ifj. Andrássy kevésbé volt eredményes, mint műgyűjtőként...

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnökeként

Az európai országokban a XIX. század során, a romantika korában a nagy művészeti akadémiák kerültek hegemon helyzetbe, amelyek a központi művészeti irányvonalat és a kiállítási lehetőségeket meghatározták. Az 1860-as évektől az 1880-as évekig tartó három évtized során mindenütt egy nagy országos vagy fővárosi egyesület vette át a vezetést, amely kezében tartotta az országos kiállítások, a szalonok rendezését – egyes esetekben az akadémiákkal közösen. A korábbi udvari, arisztokrata vagy egyházi mecénatúra mellett megjelent és egyre nagyobb súllyal érvényesült az állam és a főváros támogatása (megrendelésekkel, képvásárlásokkal) és létrejött a szabad műpiac. Bár a művészeket ez kiszolgáltatottá is tette, előrelépést jelentett az, hogy nem kötötték meg kezüket a konkrét megrendelésekkel, hanem saját elveik szerint alkothattak. Az arisztokrácia mellett a mecénatúra és a műgyűjtés a tehetősebb polgári körökben is a társadalmi státus kellékévé vált.

760

Magyarországon a művészeti élet megszervezése az 1861. március 28-án alakult Országos Magyar Képzőművészeti Társulat kezében összpontosult. A Társulat az alapításkor a céljait a következőkben határozta meg: „a hazai képzőművészet minden ágának fölkarolása, mind anyagi mind szellemi érdekeinek előmozdítása, a műízlés nemesítése s a műszeretet

... Védjük meg az éltető, frissítő és díszítő növényzetet, az ózontermelő fákat, ahol még vannak és kutassuk fel, ápoljuk, tartsuk épségben, szeretettel és gonddal a múlt még megmaradt emlékeit. ... Éljen ez a múlt mindennap közöttünk. Szeressek és védjük e múlt minden, még oly kicsiny emlékét is.” – Ifj. gr. Andrássy Gyula: A nemzeti főváros hivatása. In: Magyar Helikon – Társadalmi, Kritikai és Közgazdasági Szemle. Főszerkesztő: Várady Géza. I. évf. 1920. 2. szám. 53-58. o.

⁷⁵⁹ Szívós Erika: A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867-1919. 197. és 206. o.

⁷⁶⁰ In: Ua. 23-26. o.; Erdei Gyöngyi: A műpártoló Budapest. Bp., 2003, Városháza. – benne Bárczy István főpolgármester kultúraszervezői jelentőségéről: 54-131. o.

terjesztése, melyek megvalósítására kiállításokat rendez hazai s jeles külföldi művekből, műtermékeket vásárol, melyeket elad vagy tagjai közt kisorsol, tehetséges fiatal, v. hazai szegény művészeket segélyez”.⁷⁶¹ Az egyesület tette meg a kezdeményező lépéseket a hazai képzőművészeti oktatás központja, az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde létrehozásában, amely 1908-ban hivatalosan is az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola elnevezést kapta.⁷⁶² A szervezet érdeme a fiatal Munkácsy Mihály és Izsó Miklós támogatása, ill. a művészi nyugdíjalap létrehozása. A Mintarajztanoda (az Andrassy út és az Izabella utca saroktelkén) mellett 1877-től működött a Társulat kiállítóhelye, a Múcsarnok (ma mindkettő a Magyar Képzőművészeti Egyetem épülete), amely 1896-ban költözött mai helyére, a Városligetbe. A Múcsarnok a konzervatív, akadémikus művészet fellegvárává és szinonimájává vált.⁷⁶³ Az évente, majd évenként kétszer a Múcsarnokban rendezett tárlatokon az állam – mint mecénás – számos képet vásárolt meg, gyarapítva ezzel az Országos Képtár, majd jogutódja, a Szépművészeti Múzeum gyűjteményét. Az a tendencia is nyilvánvaló volt, hogy az 1880-as évektől a művészek egyre kevesebb beleszólással rendelkeztek a szervezetben, az állami kultúrpolitika azonban mind inkább teret kapott.⁷⁶⁴

A Társulat négy folyóiratával (a Magyar Képzőművészeti Társulat Évkönyve, a Múcsarnok c. hivatalos közlöny, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Közleményei és a Művészet) a képzőművészeti szakirodalom megteremtésében is tevékeny részt vállalt.

A Társulat története elválaszthatatlanul összekapcsolódott az Andrassy-családdal. Az egyesület első elnöke, id. gr. Andrassy Gyula miniszterelnöki kinevezéséig töltötte be a posztját, s az alapítók között található a gyermek ifj. gr. Andrassy Gyula (mindössze 9 hónaposan!), a miniszterelnök testvérei, a műgyűjtő Andrassy Aladár és a festőként is működő Andrassy Manó, ill. az előbbi fia, Andrassy Géza (a Magyar Athlétikai Club és a Nemzeti Lovarda elnöke, maga is tevékeny festő) és Andrassy Kálmán (különböző egyházi lapokban publikáló, jelentős metszetgyűjteménnyel és művészettörténeti könyvtárral rendelkező egri egyházmegyei áldozó pap) is. A Társulat elnökévé 1891-ben gr. Andrassy Tivadart választották.⁷⁶⁵ Ifj. gr. Andrassy Gyula alapítói tagsága mellett 1893-tól szerepelt a

⁷⁶¹ Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat jubileuma. A jubiláris kiállítás megnyitása és az ünnepi lakoma. In: Művészet. Szerk.: Lyka Károly. 1912. XI. évfolyam. 1. szám, 22-35. o.

⁷⁶² Szívós Erika: A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867-1919. 185. o.

⁷⁶³ Ua. 197-199. o.

⁷⁶⁴ In: Ua. 172. o.; Erdei Gyöngyi: A műpártoló Budapest. 74. o.

⁷⁶⁵ A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). 135. o.; Az Andrassy-családra vonatkozóan: Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Közleményei. 1894. 21. szám. 61. o.; Andrassy Gézáról: Magyar Nagylexikon. II. kötet. And-Bag. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó. 23. o., Művészeti Lexikon. I. kötet (A-K). Bp., 1935, Győző Andor kiadása, 32. o., Géber Antal: Magyar gyűjtők I. 3. o.; Andrassy

választott tagok között, 1894-ben pedig az akkor létrehozott Művásárló szakbizottság tagja lett. 1905-ben, bátyja halála után az elnöki tisztséget is ő örökölte, amelyet 1923-ig töltött be.⁷⁶⁶

Az akadémikus művészet központjait a századfordulótól egyre inkább felváltották az alternatív egyesületek, csoportosulások, amelyre a legismertebb példa az elkülönülni szándékozó bécsi művészek 1897-es szecessziója, amely művészi irányzatuknak is nevet adott.⁷⁶⁷ Magyarországon az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat monopolhelyzetét fokozatosan számolta fel az 1894-ban alakult Nemzeti Szalon, majd a Könyves Kálmán Szalon (1906), a Művészház (1909) és az Ernst Lajos által 1912-ben létrehozott Ernst Múzeum.⁷⁶⁸

Ifj. gr. Andrássy Gyula tehát akkor vette át az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat vezetését, amikor az már sokat veszített egykori jelentőségéből és főleg már csak reprezentatív presztízzsel rendelkezett. Ez a presztízs nyilvánult meg a Múcsarnok 1911. december 16-án megtartott, társadalmi eseményszámba menő 50 éves jubileumán.⁷⁶⁹ Ifj. Andrássy a megnyitó beszédében az egyesület múltjáról és a magyar kulturális életben betöltött helyéről készített számadást: „A Képzőművészeti Társulat ötven év óta működik; kérkedés nélkül mondhatjuk, szép sikereket ért el. Az a mag, amelyet néhány lelkes ember félszázad előtt elvetett, terebélyes fává nőtt, amelynek gyümölcseit ma a magyar művészek élvezik. Ez idő alatt maga a Képzőművészeti Társulat, megerősödött. Akkor vagy százötven tagja volt, ma nyolcezernél több tagot számlál; akkor kevés vásár folyt itten; még a hetvenes években is alig tudtak valami művészi munkát eladni; később a vásár oly nagy lendületet vett, hogy volt esztendő, amikor 500,000 korona értékű művészi munka kelt el. Azelőtt néhány bérbe vett szobában volt a kiállítás, ma egy palota áll a művészek rendelkezésére. És a társulattal kapcsolatosan maga a magyar művészet is megerősödött. Amikor a társulat

Kálmánról: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/a/a00313.htm> , <http://mek.oszk.hu/05900/05924/05924.pdf> , <http://www.eke.hu/ersek.html> , http://static.ertem.hu/downloads/darwinizmus_felbukkanasa_67_elott.pdf (a darwinizmus bírálatát megfogalmazó írásairól)

⁷⁶⁶ Püski Levente: Az Andrássyak a két világháború közötti Magyarországon. In: Basics Beatrix: Betlér és Krasznahorka. Az Andrássyak világa. 266. o.; Püski Levente: Az Andrássyak a két világháború közötti Magyarországon. In: Basics Beatrix: Betlér és Krasznahorka. Az Andrássyak világa. 266. o.; Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Közleményei. 1894. 21. szám. 55. o.

⁷⁶⁷ Szívós Erika: A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867-1919. 30. o.

⁷⁶⁸ In: Ua. 206. o.

⁷⁶⁹ A jubileumi kiállítás megnyitóját az uralkodó képviselője, a Képzőművészeti Társulat védnöke, József főherceg nyitotta meg. Az országos ünnepélyen részt vettek a politikai vezetés reprezentánsai (t.k. gr. Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter, Berzeviczy Albert, Wlassics Gyula és Lukács György volt kultuszminiszterek) és a képzőművészeti élet meghatározó egyéniségei. A Társulat vezetését ifj. gr. Andrássy Gyula elnök mellett a két alelnök, báró Forster Gyula (a magyar műemlékek és műtárgyak intézményes védelmének egyik kezdeményezője, 1895-től a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke) és Hausmann

megalakult, Munkácsy Mihály fiatal, igénytelen festő volt, akitől a társulat segélyképen megvett egy képet nyolcvan forintért. Azóta ő halhatatlanná, világhírűvé vált és mellette sok nagy magyar művészünk volt és van. Mészöly, Paál, Zichy Mihály, Lotz Károly, Székely Bertalan: ezek minden nemzetnek büszkeségét képezhetnék, akármilyen nemzetnek tagjai lettek volna. És ezen elhalt nagy művészek mellett van még sok kitűnő művészünk, akik jelenleg is élnek és működnek.”⁷⁷⁰

A Nemzeti Szalon elnökeként

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat ellensúlyozására a Nemzeti Szalon - Magyar Képzőművészek és Műpártolók Egyesülete 1894. március 12-én alakult meg 437 taggal, a magyar műalkotások számára állandó kiállítást és művásárt biztosítva⁷⁷¹ „abból a célból, hogy a magyar képzőművészet erkölcsi, anyagi és kulturális értékeinek fölkarolását, a testületi szellem fejlődését előmozdítsa, a művészek és a közönség közti érintkezést élénkebbé tegye”. Az első években gr. Zichy Jenő (az Országos Iparegyesület elnöke, magánmúzeumot alapító műgyűjtő és Ázsia-kutató) és Vastagh György festőművész elnöke alatt nem sikerült a társadalmi nyilvánosságot megszólítani: a kiállításokat alig látogatták, a képek közül is csak keveset vásároltak meg. A fellendülés ifj. gr. Andrássy Gyula és Ernst Lajos nevéhez köthető. Ifj. Andrássy 1898 tavaszától a haláláig állt a szervezet élén, az alapító tag Ernst pedig 1901-től 1909-ig töltötte be az ügyvezető igazgatói tiszteletet.

Az áttörést 1899-ben Markó Károly hagyatékának és 1900 tavaszán Székely Bertalan vázlatának kiállítása indította el, innentől kezdve az egymást követő kiállítások (ősz, téli és tavaszi tárlat, grafikai tárlatok, gyűjteményes kiállítások, csoportkiállítások és jelentős visszhangot kiváltó vidéki kiállítások) egyre több érdeklődőt vonzottak. 1907-ben a Nemzeti Szalon igazi otthonra talált: az Újvilág u.2. alatti kiállítóhelyiségből az Erzsébet téren álló, szecessziós stílusban átépített Kioszkba költözött (az egyesület 1949-es feloszlása után 1960-ban az épületet is lebontották). A francia impresszionista festészetet Magyarországon megismertetni kívánó ifj. Andrássy érdeme is, hogy itt nyílt meg 1907 májusában a Neoimpresszionista francia festők (t.k. Gauguin, Cézanne) kiállítása, 1907 decemberében a

Alajos, az igazgató Benkő Kálmán és a szakbizottságok előadói, a helyettes igazgatóként tevékenykedő Jendrassik Jenő, Zala György, Lechner Ödön, Dudits Andor, Benkő Kálmán és dr. Wagner Géza képviselték.

⁷⁷⁰ (Ifj.) Andrássy Gyula gróf elnöknek beszéde. In: Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat jubileuma. A jubiláris kiállítás megnyitása és az ünnepi lakoma. In: Művészet. Szerk.: Lyka Károly. 1912. XI. évfolyam. 1. szám. 22-35. o.; A Társulat vezetése: A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). 135. o.

⁷⁷¹ Szívós Erika: A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867-1919. 209. o.

Modern francia nagymesterek (Manet, Renoir, Degas) tárlata, 1908 januárjában pedig a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Körének (MIENK) első kiállítása.⁷⁷² A Nemzeti Szalon 1907-ben Auguste Rodin művészetét is bemutatta egyéni tárlaton, akit ifj. Andrassy a *Művészet és kritika* c. írásában Pheidias és Michelangelo mellé helyezte.⁷⁷³

A Nemzeti Szalon szemléletét ifj. gr. Andrassy Gyula a Kéve XX. kiállításának katalógus-előszavában foglalta össze: „A Nemzeti Szalon célja sohasem volt egy határozott művészi irányt vagy iskolát szolgálni és képviselni. Célja mindig az volt, hogy a magyar művészetet a maga egészében és sokoldalúságában előmozdítsa. Éppen ezért a fő elve mindig a művészi szabadság tiszteletben tartása volt. Általában minden irányban többet várok a szabadság talaján álló széles alapú versenytől, mint a felülről mesterségesen irányított, egyoldalú, megparancsolt erőfeszítésektől. ... Gondolatszabadság nélkül nincs erőteljes haladás.” Az egyesület a fejlődés iránt érzett komoly elkötelezettsége és felelőssége miatt a „kapuit minden komoly kísérletezésnek megnyitotta, még akkor is, ha a kísérletezéssel nem bírta magát azonosítani. A kor szelleméből eredő különböző iskoláknak és kísérletezéseknek akkor is módot akar adni, hogy magukat bemutassák és a többi irányokkal a versenyt felvegyék, ha elveiket és tanításaikat tévesnek találta.”⁷⁷⁴

Az Erzsébet téri kiállítási csarnokban került sor a Nemzeti Szalon vonzáskörébe tartozó művészcsoporthoz kiállításaira. A Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre, a MIENK Szinyei Merse Pál, Ferenczy Károly és Rippl-Rónai József kezdeményezésére alakult 1908-ban. További tisztségviselők Csók István, Czóbel Béla, Ferenczy Valér, Fényes Adolf, Glatz Oszkár, Iványi-Grünwald Béla, Kernstock Károly, Márfy Ödön és Vaszary János voltak, később Gulácsy Lajos, Hatvany Ferenc és Jávor Pál is csatlakozott. Az 1910-ben feloszlott egyesület egyik szárnyából és a hozzájuk csatlakozókból jött létre a Nyolcak (Berény Róbert, Czóbel Béla, Czigány Dezső, Kernstock Károly, Márfy Ödön, Orbán Dezső, Pór Bertalan, Tihanyi Lajos és vendégkiállítóként t.k. Lesznai Anna). A céhbellek - Magyar

⁷⁷² Magyar Nagylexikon. XIII. kötet. Mer-Nyk. Bp., 2011, Magyar Nagylexikon Kiadó. 682. o. (Nemzeti Szalon); Dr. Lázár Béla: A Nemzeti Szalon története – In: Művészet. Szerkesztette: Lyka Károly. III. évfolyam, 1904, II. szám. 80-85. o.; Zichy Jenő: Magyar Nagylexikon. XVIII. kötet. Unh-Z. Bp., 2004, Magyar Nagylexikon Kiadó. 837. o.; Tárlatokról: A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). 124-127. o.

⁷⁷³ Rodin „még nagyobb mozgásokat, dramatikusabb hatásokat keres és még nagyobb súlyt helyez a kifejezésre, az éntésre, mint Michelangelo. Modern lelke arra is ösztökéli, hogy szobraival filozófiai gondolatokat is próbáljon megoldani. ... Mind a három a végtelen nagy világharmóniából meríti impulzusát, mind a három tanítja és gyönyörködteti az embert, mind a három gazdagabbá tette az emberi életet, mind a három ellensúlyozza a pesszimizmust és a materializmust és ezért egymás mellett foglalnak helyet a nagy emberek Olympusában.” – Ifj. gr. Andrassy Gyula: Művészet és kritika. In: A Céhbellek V. kiállításának katalógusa. 7-13. o.

⁷⁷⁴ Ifj. gr. Andrassy Gyula: Előszó a mi négyszázadik kiállításunkhoz. In: „Kéve” Művészegyesület XX. kiállításának katalógusa. 6-11. o.

Képzőművészek Köre 1913 decemberében olyan művészekből alakult, mint báró Mednyánszky László, gr. Batthyány Gyula, Beck Ö. Fülöp, Déry Béla, Horvai János, László Fülöp Elek, Nádler Róbert. Később Edvi Illés Aladár, gr. Bánffy Miklós, Glatz Oszkár, Csánky Dénes, Kisfaludy Stróbl Zsigmond, Rudnay Gyula és Horthy Béla is csatlakozott hozzájuk. A Kéve 1907-ben, alapító elnöke, Szablya Frischauf Ferenc festőművész kezdeményezésére jött létre, tiszteletbeli tagjai között Csók István, báró Mednyánszky László, Szinyei Merse Pál és Rippl-Rónai József, tagjai között Barcsay Jenő és Tornyai János a legjelentősebbek. Az 1908 óta fennálló Magyar Grafikusok Egyesületének elnöke Rauscher Lajos, titkára Olgyai Viktor volt, a tagok sorában Glatz Oszkár és gr. Zichy István foglaltak helyet. Az 1910-ben létrejött Magyar Aquarell és Pasztellfestők Egyesületét Nádler Róbert elnök és Edvi Illés Aladár titkár irányította. A Magyar Képzőművésznők Egyesülete 1908-ban Molnár Viktor államtitkár védnökségével alakult. 1905-ben alapított Éremkedvelők Egyesülete igazgatói tisztségét Csányi Károly töltötte be.⁷⁷⁵ A Nemzeti Szalon igazi klubjellegűt öltött: az arisztokraták és nagypolgárok mellett a polgárság adta az egyre szélesedő gyűjtői kör célközönségét.⁷⁷⁶

A Nemzeti Szalon tevékenységéhez szoros szálakkal kapcsolódott az 1909 végén, ifj. gr. Andrassy Gyula elnökletével alapított Szent-György-Céh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete is. A szervezet a következőkben határozta meg a célkitűzéseit: „a gyűjtőknek (műbarátoknak, amatőröknek) minden irányban támogatással, útmutatással szolgáljon, segítse őket az ismeretek megszerzésében, igyekezzék a gyűjtést számukra megkönnyíteni s e munkálkodást kulturális és művészeti irányba terelni.”⁷⁷⁷

A Nemzeti Szalon két vezetője, ifj. Andrassy és Ernst Lajos közül az utóbbi bizonyult a gyakorlatiasabb szervezőnek. Az eredményes együttműködés időszakát követően az 1909-es közgyűlésen – Déry Bélának szavazva bizalmat – Ernst Lajost kibuktatták ügyvezetői igazgatói tisztségéből. A modernebb művészek döntő többsége idővel követte Ernstet és az 1912-ben alapított múzeuma köré kezdtek csoportosulni. Az Ernst Múzeummal való konkurenciaharcban a Nemzeti Szalon alulmaradt és veszített a jelentőségéből...⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). Szerkesztették: Déry Béla, Bányász László, Margitay Ernő. Bp., 1912, Légrády testvérek Nyomdája. 131-135. o.; A Céhbeliekről: A Céhbeliek V. Kiállításának katalógusa. Bp., 1924, Nemzeti Szalon. 3. o.; Krónika – Céhbeliek. In: Művészet. Szerkesztette: Lyka Károly. XIII. évfolyam. 1914. II. szám. 128-144. o.

⁷⁷⁶ Szívós Erika: A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867-1919. 210. o.

⁷⁷⁷ A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). 134. o.; Hazai Krónika. Szent-György-Céh, Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete. In: Művészet. Szerk.: Lyka Károly. VII. évf. 1909. VI. szám 397. o.

⁷⁷⁸ Szívós Erika: A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867-1919. 210. o.

VII. Ifj. gr. Andrássy Gyula és a fiatal Mindszenty József politikai együttműködése az 1920-as években

Ifj. gr. Andrássy Gyula az I. világháború utáni összeomlást átélve fordult a kereszténység és a keresztény etika felé. A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, majd a Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt elnökeként – egyfajta ökumenikus álláspontra helyezkedve – a keresztény-nemzeti és a keresztényszociális gondolat egyik meghatározó egyéniségévé vált. A párt képviselői és támogatói közé tartozott – gr. Sigray Antal, boldog Batthyány-Strattmann László, Schlachta Margit mellett – a fiatal zalaegerszegi plébános, Mindszenty József (1942-ig Pehm József) is, aki ifj. Andrássy pártjainak Zala vármegyei és zalaegerszegi elnöke volt. A II. világháború alatti, Mindszenty József vezette katolikus antifasizmus legkorábbi csírája itt, a húszas években, ifj. gr. Andrássy Gyula és Mindszenty szélsőjobboddallal kapcsolatos hozzáállásában nyilvánul meg először a magyar történelemben.

Ateista vagy keresztény?

Ateista vagy keresztény? – Ez az ifj. Andrássy-kutatás egyik sarkalatos pontja, amelynek korabeli történeti források alapján történő kérdésfeltevése nélkül csak töredékes képet alkothatunk az államférfiről. Ifj. gr. Andrássy Gyula egész életét áthatotta az igazságkeresés eszménye, ezzel magyarázható, hogy élete végén a kereszténység felé fordult. Ám ekkor sem elsősorban vallásként közelítette meg a korábban általa tagadott hitet, hanem – egyfajta saját korát meghaladó, ökumenikus álláspontot képviselve – a kereszténységben, a keresztény etikában a társadalmi problémákra adandó reális alternatívát, a morális válság leküzdésének egyetlen megoldását látta. Eszmerendszerében – a magyar történeti alkotmányosság jogfolytonossága jegyében – a kereszténységet, mint politikai kereszténységet (a saját pártja által képviselt politikai katolicizmust) a legitimizmussal, a királyság restaurációjának gondolatával kapcsolta össze. Ezért lépett be a legitimista irányvonalat képviselő Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjába és támogatta IV. Károly sikertelen puccskísérleteit.⁷⁷⁹

Az „ateista vagy keresztény” kérdés bonyolultságát jelzi, hogy ifj. Andrássy csatlakozását a keresztény-legitimista táborhoz nemcsak politikusként, hanem közeli családtagként is

⁷⁷⁹ Szalai Miklós ifj. Andrássy Gyula legitimizmusával magyarázza a keresztény párthoz való csatlakozását: „Mindenek előtt az, hogy a katolikus egyház befolyása alatt álló keresztény irányzatok jelentették a legitimizmus alapvető bázisát.” – Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 171. o.

fenntartásokkal fogadta az 1919-től emigrációban élő Károlyi Mihály: „Apósom is ateista, még hozzá a vallásos gondolat legcsekélyebb megértése nélkül. ... Ifj. Andrassy Gyula már korán a filozófia materialista rendszerei felé fordult. Darwin és Spencer volt az istene. Csak aki könyörtelen antiklerikális világnézetét ismerte, mérhette fel teljes mélységében a keresztény nemzeti pártban elfoglalt elnöki tisztségének groteszk voltát. ... minden eszközeivel belevetette magát a szájak és könyökök harcának sűrűjébe, s megszerezte a győzelmi díjat: a keresztény nemzeti párt elnökségét.”⁷⁸⁰

Andrassy Katinka a nevelőapja ateizmusának alátámasztására az alábbi történetet hozta: „Az esküvői szertartások elé viszont komoly akadályok tornyosultak; Duci bácsi ugyanis szabadgondolkodó volt és antiklerikális. A római katolikusoknak, mielőtt házasságot kötnének, igazolást kell benyújtaniok arról, hogy meggyóntak. Nagybátyám ötletesen megoldotta ezt a problémát: elküldte gyónni maga helyet jószágigazgatóját, Rothkugel urat (Lovag Rothkugel Arnold a tiszadobi Andrassy-uradalom intézője – N.L.). Nem tudom, sejtette-e a pap a csel fogást. Annyi bizonyos, hogy az alacsony, kövér, kerek képű és apró szemű Rothkugel úr külsőleg bizony nemigen hasonlított bácsimra; lehet, persze, hogy a gyóntatófülke félhomályában ez nem volt észrevehető.”⁷⁸¹

Ugyanakkor a magyar történelmi jogfolytonosság hagyományának szellemében emelt szót ifj. Andrassy IV. Károly trónralépésekor az ellen, hogy politikai ellenfele, a „református” Tisza István koronázza meg az új uralkodót, mint miniszterelnök, Csernoch János esztergomi érsek, hercegprímás társaságában. Tisza és pártja, a Nemzeti Munkapárt Ferenc József 1867-es koronázásának precedensére hivatkozott, amikor a nádori tisztség 1848 óta tartó folyamatos betöltetlen mivoltából adódóan a miniszterelnök id. gr. Andrassy Gyula látta el a nádori koronázási teendőket. Ifj. Andrassy azonban azt hangsúlyozta, a koronázás a közjogi jellegén túlmutatva tradicionálisan katolikus vallási szertartás is, amelyet liturgikus okokból nem végezhet más felekezethez tartozó személy. Az előző koronázásban apja személyére kitérve pedig kiemelte, hogy nem miniszterelnöki tisztsége, hanem személyes érdemei miatt esett rá a választás. Bár XV. Benedek pápa is kritikát fogalmazott meg a „református” Tiszával kapcsolatban, Csernoch hercegprímás mégis kiállt a miniszterelnök mellett. A magyar katolikus klérus inkább elfogadta a református egyházban magas tisztséget, a Dunántúli

⁷⁸⁰ Károlyi Mihály: Andrassy, vagy az arisztokrata. In: Történelmi Szemle. 1975. XVIII. évfolyam. 2-3. szám. /Károlyi Mihály születésének 100. évfordulójára emlékszáma/. 297-310. o.

⁷⁸¹ Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. Emlékezések. Bp., 1977, Európa Könyvkiadó. 78. o.

Református Egyházkerület főgondnoki posztját betöltő Tisza Istvánt, mint az ekkor még nyíltan ateista nézeteket valló ifj. gr. Andrássy Gyulát.⁷⁸²

Az I. világháborút követően a korábbiak tükrében valóban meglepetést kelthetett, hogy IV. Károly második puccskísérletében, 1921 októberében ifj. Andrássy az egykori uralkodó útjának állomáshelyein mindenütt részt vett katolikus szentmiséken. Andrássy Katinka az *Együtt a száműzetésben* c. művében IV. Henrik francia királynak a Szent Bertalan-éj után mondott szállóigéjével jellemezte a nevelőapja politikai állásfoglalását: „Mindjárt nagy terveket szöttek, sőt azon nyomban kormányt is alakítottak, Duci bácsival mint külügyminiszterrel. ... Üzenet ment Horthyhoz, aki nem volt hajlandó fogadni a királyt. Erre a királyi pár, kíséretével együtt, személyvonaton utazott a fővárosba. Minden állomáson kiszálltak, térdre hulltak, s misét mondtak. Furcsa élmény lehetett a világéletében antiklerikális érzelmű Duci bácsi számára, hogy asszisztálnia kellett ehhez az ájtatoskodáshoz, s Károly király példáján láthatta - a Monarchia nem egy, hanem több misét is megér.”⁷⁸³

A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és ifj. gr. Andrássy Gyula találkozása

A keresztény-nemzeti és a keresztényszociális gondolat dualizmus-kori irányadó pártja, a katolikus Néppárt is atomjaira hullott az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követően. A Károlyi-rendszer és a Tanácsköztársaság után így szinte a semmiből kellett a kibontakozást kezdeni: a Tanácsköztársaság alatt működő, Fehér Ház elnevezésű illegális csoportból 1919 augusztusában megalakult az akkori miniszterelnök, Friedrich István vezetésével a Keresztény Nemzeti Párt⁷⁸⁴, ill. Haller István elnökletével a Keresztény Szociális Gazdasági Párt.⁷⁸⁵ A két párt 1919. október 25-én egyesült, az új formáció neve Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) lett. Az 1920-as választásokon összesen 84 mandátumot szereztek és az Országos Földműves és Kisgazda Párttal alakítottak koalíciós kormányt (a KNEP által delegált miniszterek: Benárd Ágoston és 1921 áprilisától utóda, Bernolák Nándor népjóléti- és munkaügyi-, Hegyeshalmy Lajos kereskedelemügyi- és Vass József kultuszminiszter), a pártelnöki tisztséget Prohászka Ottokár vállalta. Friedrich István néhány közvetlen hívével

⁷⁸² Szalai Miklós: Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája. 132-133. o.

⁷⁸³ Károlyi Mihályné: *Együtt a száműzetésben. Emlékezések*. Bp., 1973, Európa Könyvkiadó. 36. o.

⁷⁸⁴ A Keresztény Nemzeti Párt programja. 1919 szeptember – október. In: Magyarországi pártprogramok 1919-1944. Szerkesztette: Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Bp., 2003, ELTE – Eötvös Kiadó. 25-28. o.; Pártpanoptikum. 35 választás, 256 párt Magyarországon. 1848-1990. Írta és összeállította: Jónás Károly. Bp., 1990, INTERART. 202. o.

⁷⁸⁵ A Keresztény Nemzeti Párt programja. 1919 szeptember – október. In: Magyarországi pártprogramok 1919-

1920. április 12-én lépett ki a pártból⁷⁸⁶, újból megalakította a Keresztény Nemzeti Pártot, a KNEP elnökségét pedig 1920 májusában Prohászka lemondása után Haller István vette át. Prohászka Ottokár továbbra is megmaradt a párt országgyűlési képviselőjének. A legitimista irányvonal előtérbe kerülésével az 1921. február 10-i értekezleten alakultak újjá: a Haller István, Huszár Károly és Ernst Sándor vezette csoport (közéjük tartozott az első magyar női képviselő, Schlachta Margit is) mellé Szmrecsányi György és Bleyer Jakab frakciói társultak. A Horthy-korszak kezdetén a miskolci választókerület pártonkívüli képviselőjeként tevékenykedő ifj. gr. Andrassy Gyula 1921. február 22-án lépett be a pártba és két nappal később, február 24-én fogadta el a pártelnöki tisztséget (ennek köszönhetően végül 61 mandátummal rendelkezett a párt).⁷⁸⁷

Ifj. gr. Andrassy Gyula 1921. február 22-én mondott parlamenti beszédében jelentette be csatlakozását a keresztény párthoz. A keresztény politikához vezető utat, személyes motivációját következetesen indokolta a szónoklatában: „*A nemzet még ma is óriási veszélyektől van körüvezve a belpolitikai és a külpolitikai téren is. A belpolitikában közgazdaságunk alapja még nagyon labilis, emellett az egész középosztály a legsúlyosabb válságban van, úgy hogy valóban élet-halál küzdelmét vívja. A külföldön egyetlen barátunk nincsen. Ily körülmények között senkinek sem szabad a saját kényelmét nézni, mindenkinek csak egy kötelessége van, s ez az, hogy ezt a veszélyben lévő nemzetet kell szolgálnia!* Ez a meggyőződés vezetett engem, s amikor elhatároztam aktívabb részvételemet a politikában, elhatároztam azt is, hogy *csatlakozom a keresztény és nemzeti alapon álló párthoz, melynek meggyőződése legközelebb áll az enyémhez.*”

Ifj. Andrassy beszédéből kirajzolódik, hogy reális megoldásnak tartotta a keresztény alternatívát. A keresztény értékrendet – a nemzeti meghatározottsággal összekapcsolva – a forradalmak és a trianoni tragédia következtében kialakult értékválság hatékony ellensúlyaként tételte fel: „mindenki látta az *erkölcsök általános süllyedését* és romlását és egyidejűleg mindenki átérezte azt, hogy ebből csak a keresztény erkölcsök emelhetnek ki minket. ... De elhatároztam azt is, hogy legyenek meggyőződve, hogy *irtózatossá válnak azok, akik azt hiszik, hogy a jelszavak lejáratása után valamely liberális politika következhetnék.* Ha

1944. 16-24. o.; Pártpanoptikum. 35 választás, 256 párt Magyarországon. 1848-1990. 201. o.

⁷⁸⁶ Nemzetgyűlési almanach. 1920-1922. Szerkesztette: Vidor Gyula. Bp., 1921, Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt., 174. o.

⁷⁸⁷ Pártpanoptikum. 35 választás, 256 párt Magyarországon. 1848-1990. 209. o.; Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923. Bp., 1977, Akadémiai Kiadó. 156. és 160. o.; Megalakult a kereszténypárt vezérkara. Elnökké Andrassy Gyula grófot választották. In: Nemzeti Újság. III. évf. 45. szám. 1921. február 25. 2. o.; A KNEP parlamenti képviselői. In: Nemzetgyűlési almanach. 1920-1922. 174. o.

meghiúsulnának azok a remények, melyek a nemzetben a keresztény jelszavak következtében felébredtek, akkor nem a liberális uralom jönne, hanem *a vörös reakció, a forradalmi szellem*. Az a forradalmi szellem, melyet már egyszer megismertünk, mikor hátba támadta a fronton küzdő hadseregünket, azután eldobta a fegyvereket és prédára vetette az országot. Ezért a magyar intelligenciának a keresztény nemzeti zászló alatt kell tömörülnie. Ne várják a kezdetben túlzásokba esett irányok bukását, mert *ez őket is el fogja temetni*. Ha mindenki, aki a zászlók alá tömörül, átérzi azt, hogy csak türelem, kitartás, céltudatos munka vezethet célhoz, akkor az erkölcsök is megjavulnak és megjavulnak az állapotok. Ha a mindennapi kormányzati kérdésekkel az ország nem tud megbirkózni, bármilyenek is legyenek a célok, akkor *az ország el fog fordulni a pártoktól és beletemetkezik a nagy lelki nirvanába*” A nemzet egyesítése céljából a felekezeti viszályok megszüntetésére szólított fel: „A keresztény társadalomnak öntudatra kell ébrednie, *a keresztény társadalomnak helyet kell foglalnia a társadalmi élet minden tevékenységében... Mindez kizárja a felekezeti gyűlölködést, mely ellentétes a keresztény etikával. ... Nem szabad engedni, hogy intrikákkal fölborítsák egyesek a felekezetek közötti békét.*”

Ifj. gr. Andrássy Gyula tisztában volt vele, hogy nyílt állásfoglalása a keresztény politika mellett milyen következményekkel járhat a személye megítélését illetően: „Tudtam, hogy a legkülönbözőbb támadásoknak, gyanúsításnak teszem ki magamat. Mindezzel azonban én nem törődöm, amikor tisztában vagyok a saját lelkiismeretemmel. *Elhatároztam, hogy csatlakozom a párthoz.*”⁷⁸⁸

Politikai katolicizmus és/vagy keresztény ökumenizmus

Bár a KNEP a politikai katolicizmus irányadó pártja volt, ifj. gr. Andrássy Gyula - saját korát messze megelőzve - egyfajta ökumenikus álláspontot kívánt érvényesíteni. 1921. március 27-én a Nemzeti Újságban megjelent *A felekezeti béke* c. vezércikkében a keresztény egység megteremtésének szükségéről írt: „Egyik legfontosabb érdekünk, hogy a keresztény felekezetek belső egységben éljenek egymással és összetartsanak. ... Minden politikai ellentét között a felekezetek közötti egyike a legmérgeesebbeknek és legveszélyesebbeknek.”

Az egyik legnagyobb problémát ifj. Andrássy számára a Horthy-korszak nagy egyház- és belpolitikai kérdése, a protestáns és a katolikus felekezet egymáshoz való viszonya jelentette: „sajnos - a felekezeti béke korántsem oly biztos, mint kívánatos volna. Mindenféle

⁷⁸⁸ Andrássy beszéde. In: Nemzeti Újság. III. évf. 43. szám. 1921. február 23. (szerda) 3. o.

hazugsággal, ármánnyal dolgoznak megzavarásán, próbálják nagyra növelni a türelmetlenség és a felekezeti összeférhetetlenség szellemét.”

A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) - Országos Földműves és Kisgazda Párt (OFKP) kormánykoalíciójában is feszültséget okozott a két párt felekezeti háttérének különbözősége. A KNEP vezetőségében és a Dunántúlra, Nyugat-Magyarországra koncentráló területi megoszlásában szinte teljes egészében a római katolikus elem dominált, míg az ekkor Horthy Miklós politikai bázisának számító, politikailag szekuláris OFKP háttérét inkább a reformátusok adták: „Az egyik akna, melynek hivatása a felekezeti békét felrobbantani, abban áll, hogy sokan a nemzeti és keresztény pártot katolikus párt színében próbálják feltüntetni abban a reményben, hogy a két szövetkezett párt között esetleg nagyranövelhető bizalmatlanság a felekezeti ellentétet is kiélezi és viszont a felekezetek viszálya a kormányt támogató koalíció harmóniáját is megbonthatja.”

Ifj. Andrassy Gyula saját véleményének adott hangot, de igyekezett a pártját is megnyerni az általa képviselt elveknek, miszerint a jövőben jelentősen nyitottak volna a protestánsok felé. A politikus egy idealizált jövőképet vetít a jelenre, de a személyes motivációja, hogy túl kíván lépni a felekezeti kereteken, egyértelmű:

„A keresztény és nemzeti párt épp oly kevésbé katolikus, mint a kisgazdapárt protestáns. Egyik sem felekezeti jellegű, mindkettőnek vannak katolikus és protestáns követői. Mindkettőnek felfogása azon a keresztény erkölcsön nyugszik, melynek egyaránt hódol katolikus és protestáns. Ha másként volna a dolog, ha felekezeti alapon állna a keresztény párt, sohasem vállalhattam volna a felelősséget politikájáért.

Teljes megnyugvással állapíthatom meg, hogy a pártnak nincs egyetlen tagja sem, aki felekezeti jelleget akarna neki adni, és a közélet nagy kérdéseit felekezeti szempontból kívánná kezelni.”

Ifj. Andrassy a keresztény ökumenizmus és a nemzeti egység megvalósítását, tudatos kimunkálását jelölte ki célul: „Nincs miért félnünk nyílt ellenségeink nyílt ostromától, csak az az ármány győzhet le, amely a viszály magvát hinti felekezet és felekezet, párt és párt, osztály és osztály közé. ... Ne engedjük, hogy rossz akarat vagy ügyetlenség éket verjen azok közé, akiknek érdeke egy és ugyanaz, akik egy és ugyanazon magasztos célt szolgálnak és csak együtt bukkhatnak és együtt győzhetnek, akiket egymásra utal a közös erkölcsi világnézet és a közös hazával való teljes összeforrottság. Egy pillanatig se felejtsük el, hogy a közel jövő politikai fejlődésének legnagyobb veszélye a felekezeti viszály és az osztálygyűlölet és hogy e

két veszély megelőzése és elhárítása képezi a kormány és a többségi pártok legsürgősebb kötelességét.”⁷⁸⁹

Mindszenty József a KNEP Zala megyei pártszervezete élén

A KNEP Zala vármegyei és Zalaegerszegi pártszervezetét a vármegye székhelyének fiatal plébánosa, Mindszenty József (akkor még Pehm József) irányította. A Tanácsköztársaság bukása után – Közi Horváth József tanúsága szerint – „elvállalta és egészen püspökké történt kinevezéséig megtartotta a Keresztény Párt megyei elnökségét. Mint a városi képviselőtestület és a megyei törvényhatósági bizottság kereszténypárti frakciójának a vezetője éberrel őrködött a közigazgatás tisztasága fölött és a legkisebb antiszociális akciót is megbélyegezte. Ismételen följánlották neki a képviselőséget és a felsőházi tagságot, de egyiket sem fogadta el, mert lelkipásztor akart maradni.”⁷⁹⁰ Sajnos, Mindszenty szerepéről – a vizsgált időintervallumban – a Keresztény Nemzeti Párt, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és a Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt megyei vezetőjeként, elenyésző számú dokumentum maradt az utókorra, mivel az általa kiadott lap, a Zalamegyei Újság 1919 és 1922 közötti számai teljes egészében megsemmisültek (sem az OSzK-ban, sem a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtárban nem lelhetők fel ezek az évfolyamok).

Annyit tudható mindössze, hogy Mindszenty 1919-ben Friedrich István mozgalmaéhoz csatlakozott⁷⁹¹, így szervezetileg a Keresztény Nemzeti Párthoz, majd a KNEP-hez tartozott. Ez utóbbi az 1920-as választásokon a nyolc Zala megyei választókerületben négyben szerzett mandátumot, Fangler Bélát (Zalabaksa), Reischl Richárdot (Keszthely), Turi Bélát (Alsólendva) és Szmrecsányi Györgyöt (Zalaegerszeg) delegálva az országgyűlésbe.⁷⁹² Ifj. gr. Andrássy Gyula elnöki időszakában csak a disszidensekhez, majd az Egységes Párthoz csatlakozó Reischl Richárd nem tartozott a KNEP frakciójához.⁷⁹³ A keresztény egységért egész életében küzdő Mindszenty nem követte Friedrichet az újra megszerveződő Keresztény

⁷⁸⁹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: A felekezeti béke. In: Nemzeti Újság. III. évf. 66. szám, 1921. március 27. 1-2. o.

⁷⁹⁰ Közi Horváth József: Mindszenty bíboros. München, 1980, a Mindszenty-Emlékbizottság Kiadása. 19. o.

⁷⁹¹ A zalaegerszegiek Friedrich Istvánnál. In: Magyarország. III. évf. 62. szám, 1922. március 16. 4. o.; Friedrich zászlóbontása. In: Zalavármegye. 1922. március 27. 3-4. o.

⁷⁹² Tyekvicska Árpád: „Ahogy régen, most is boldog voltam velük.” Mindszenty (Pehm) József és Zalaegerszeg. In: Zala megye ezer éve. Főszerkesztő és felelős kiadó: Vándor László (Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága). Zalaegerszeg, 2000.

⁷⁹³ Nemzetgyűlési almanach. 1920-1922. 113. o.

Nemzeti Pártba: megyei és városi szinten ekkor egy platformot képviselt Fangler Bélával⁷⁹⁴, Turi Bélával⁷⁹⁵ és Szmrecsányi Györggyel⁷⁹⁶.

A Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt megalakulása

A második királypuccsban (1921. október 20-24.) való részvétele miatt ifj. gr. Andrássy Gyula legitimista politikustársaival együtt háttérbe szorult a belpolitikában. Miután szabadult két hétig tartó vizsgálati fogságából, Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök fenntartásokkal figyelte a tevékenységét. Még saját pártjának miniszterei sem álltak ki mellette, ezért döntött a végleges távozás mellett. Ifj. Andrássy a lemondását a KNEP

⁷⁹⁴ Mindszenty József egyik legközelebbi munkatársa zalaegerszegi időszakában Fangler Béla (1877, Zalaegerszeg – 1952, Budaábrány) volt. A budapesti jogi egyetemen tanult, majd diplomájának megszerzése után 1907-től a Zala vármegyei árvaszék ülnöke. A Monarchia időszakában a függetlenségi és 48-as párt Zala megyei titkára és számos cikket írt a Zalamegye c. lapba. A Tanácsköztársaság alatt az 1919 húsvéthétfőjén lezajlott alsólendvai ellenforradalom vezetője (Sebestyén Jenő mellett), ezért a budapesti forradalmi törvényszék életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte és a szegedi Csillagbörtönbe került. Az országgyűlésben 1920 és 1922 között a KNEP képviselője (csak rövid időre, ifj. Andrássy elnöki megválasztásáig ment át Friedrich Keresztény Nemzeti Pártjába), a kivándorlási, a földművelési és a közjogi bizottságok tagja. Mindszentyvel együtt 1944-ig tagja a zalaegerszegi képviselőtestületnek és a törvényhatósági bizottságnak, emellett a helyi közélet megszervezésében is kulcsszerepet játszott, t.k. – a Mindszenty kezdeményezte – Katolikus Kör elnöke, az 1927-ben felszentelt ferences templom építését irányító Templomépítő Bizottság főtitkára (Mindszenty az ügyvezető elnöke) és a városi Tűzoltó Egyesület alelnöke. A II. világháború után megfosztották tisztségeitől, 1949-ben a gyermekéhez a Hajdú-Bihar megyei Budaábrányba költözött és 1952-ben Debrecenben temették el. In: Nemzetgyűlési almanach. 1920-1922. 44. o.; Békássy Jenő: Zala vármegye feltámadása Trianon után. Bp., 1930., Hungária Hírlapnyomda Részvénytársaság kiadása. 56-60. o. (Az alsólendvai ellenforradalom c. fejezet) és 159. o. (Fangler Béla életrajza); A zalaegerszegi ferences templom építéséről és felszenteléséről: Zalamegyei Újság. 1925. szeptember 25. 7-12. o.; Zalai életrajzi lexikon. 3., javított, bővített kiadás. Zalaegerszeg, 2005, Deák Ferenc Megyei Könyvtár. 85-86.o.

⁷⁹⁵ A jeles katolikus újságíró, Turi Béla (1875, Esztergom -1936) prelátus, esztergomi kanonok, a Szent István Társulat alalnöke, az Országos Pázmány Péter Egyesület alelnöke, majd díszelnöke, számos katolikus egyesület választmányi tagja volt. 1898-ban szentelték pappá, majd nagyszombati gimnáziumban tanított, 1906-tól a Tanácsköztársaság kikiáltásáig a Néppárt lapjának, az Alkotmánynak felelős szerkesztője. 1919-től 1924-ig pedig a Nemzeti Újságnál töltötte be ugyanezt a tisztséget, majd a főszerkesztői posztot. 1920 és 1922 között a KNEP alsólendvai, 1927-től haláláig, 1936-ig a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt öttevényi képviselője. Publicisztikai munkássága mellett számos könyvet írt: *1948. XX. Törvénycikk, Elrendeli-e az 1848. III. törvénycikk a parlamenti kormányt?, A háború belülről nézve, Széchenyi nagy magyar satírája, Az ifjú Széchenyi, Kossuth-Andrássy probléma.* – Országgyűlési almanach az 1935-40. évi országgyűlésről. Szerkesztette: Haeffler István. Bp., 1935, Magyar Távirati Iroda Rt., 389. o.

⁷⁹⁶ A felvidéki születésű dr. Szmrecsányi György (1876, Felsőkubin – 1932, Budapest) a budapesti Tudományegyetemen tett jog- és államtudományi államvizsgát, majd 1905-től a Szabadelvű Párt programjával az alsókubini kerületet képviselte az országgyűlésben. Még ugyanebben az évben csatlakozott a Néppárthoz, 1910-től a zsámbokréti kerületet képviselője. 1917-ben kinevezték Pozsony város és vármegye kormánybiztos főispánjává. A Károlyi-rendszer felmentette a tisztségéből és nyugdíjazta. A cseh terjeszkedés feltartóztatására Esztergom, Komárom és Pozsony vármegyében önkéntes alakulatokat toborzott. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor Bécsbe menekült és az Antibolsevista Comité egyik vezetője lett. 1919 augusztusától – a Friedrich-kormány megbízásából – 11 dunántúli vármegye kormánybiztosa, novembertől pedig az Ébredő Magyarok Egyesülete (EME) első elnöke. 1920 és 1922 között országgyűlési képviselő (a külügyi, az összeférhetetlenségi és a pénzügyi bizottság tagja), 1921-ig a nemzetgyűlés egyik alelnöke. 1921. március 28-án az I. királypuccs alatt Hajmáskéren letartóztatják (ezután formálisan kilépett a KNEP-ből, de ezt követően is támogatta a pártot), s a II. királypuccs előkészítésében is részt vett. 1920 és 1923 között a budapesti törvényhatósági bizottság

1922. január 4-i értekezletén jelentette be.⁷⁹⁷ A KNEP elnöke újból Haller István lett és Schlachta Margit is megmaradt a párt kötelékeiben.⁷⁹⁸

Ifj. Andrassy a KNEP-ből való kilépése után kereste a pártszervezés új lehetőségeit és a Friedrich István vezette Keresztény Nemzeti Párt felé tájékozódott. Ennek eredményeképpen átalakításra került sor: 1922. január 16-án alakult meg a Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt.⁷⁹⁹ Január 20-án du. 1 órától, a székházukban, a Wenckheim-palotába (ma a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi épülete) tartott értekezleten pedig lemondott Friedrich az elnöki posztról és felkérték ifj. Andrassyt a tisztség elvállalására, amelynek eleget is tett.⁸⁰⁰ A KNFPP megalakulásakor ifj. Andrassyt számos korábbi képviselőtársa követte a pártba⁸⁰¹, később összesen 30-ra emelkedett a parlamenti mandátumuk létszáma.⁸⁰² A párt - a korban szokásos módon - többféle elnevezést használt, a hivatalos nevén túl találkozunk a Keresztény Földműves és Iparos Párt, ill. a Keresztény Földműves és Polgári Párt kifejezésekkel is.⁸⁰³

A párt vezetése határozottan felvállalta legitimista meggyőződését és a demokratikus választójog követelését. 1922. február 18-án a Budai Vígadó „zsúfolásig megtelt” nagytermében, kb. 1800-2000 fő részvételével lezajlott KNFPP választási kampánynyitóján ifj. gr. Andrassy Gyula beszéde a választójog, a királyság visszaállításának és a szociális reform kérdését járta körül: *„A választóközönség, a politikai nemzet minden erő, minden hatalom, minden jog forrása. Ezt nem a kormány önkényének, hanem a törvénynek kell szabályoznia. ... Legfőbb célunk az ezeréves magyar alkotmány helyreállítása. Vissza akarjuk hozni Őfelségét, a magyar királyt. Meg vagyok győződve arról, hogy a magyar király hozza meg nekünk az integritást, a jogrendet, a jobbiztonságot, a zavartalan szociális és gazdasági munka lehetőségét. ... Ez az egyik cél. A másik a régi ezeréves alkotmányra alapított új, modern demokratikus szociális politika folytatása, éppen ellenkezőben azzal, amit a jelenlegi kormány csinál. A jelenlegi kormány az ellenségeink által reánk diktált, megalázó forradalmi törvényre akar egy junker-politikát, egy reakciós, szüklátóköri, kis egyéni érdekekből*

képviselőjeként is tevékenykedett. – In: Nemzetgyűlési almanach. 1920-1922. 142-143. o., Magyar Katolikus Lexikon. XIII. kötet. Szentl – Titán. Bp., 2008, Szent István Társulat. 353. o.

⁷⁹⁷ Andrassy kilépett a Kereszténypártból. In: Nemzeti Újság. IV. évf. 4. szám, 1922. január 5. 3-5. o.

⁷⁹⁸ Pártpanoptikum. 35 választás, 256 párt Magyarországon. 1848-1990. 209. o.

⁷⁹⁹ Ua. 217. o.

⁸⁰⁰ A keresztény földműves- és polgári párt programja. In: Magyarság. III. évf. 17. szám, 1922. január 21. 5. o.; Andrassy átvette a Friedrich-párt vezerségét. In: Nemzeti Újság. IV. évf. 17. szám, 1922. január 21. 5. o.

⁸⁰¹ Szerdán mutatják be a választójogi törvényjavaslatot. In: Magyarság. III. évf. 19. szám, 1922. január 24. 5. o.

⁸⁰² Magyarországi pártprogramok 1919-1944. 53. o.

⁸⁰³ Pártpanoptikum. 35 választás, 256 párt Magyarországon. 1848-1990. 217. o.

kiinduló politikát. *Mi törvényes alapon, a szociális jótékony szellem által áthatott demokratikus politikát akarunk.* Ehhez a politikához tántoríthatatlanul ragaszkodunk.”⁸⁰⁴

Az új választójogról Bethlen István 1922. március 3-án, 2200/1922. M.E. számú rendelete határozott: Budapesten lajstromos, a többi választókerületben nyílt szavazást rendelt el, a korhatárt a férfiaknál 24, a nőknél 30 évben állapította meg és előírta, hogy a szavazók 4 elemi iskola elvégzéséről mutassanak be igazolást.⁸⁰⁵ Ifj. gr. Andrássy Gyula a Magyarság 1922. március 5-i számában *A nemzetgyűlés és a választójog* c. írásában fejtette ki az álláspontját: „a választójogi rendelet nem nyújt törvényes felhatalmazást, egyszerű jogi túlkapas s azért nem válhatik jogok forrásává, vagy jogfosztásnak jogalapjává.”⁸⁰⁶ A következményről március 5-én, a párt XII. kerületi nagygyűlésén beszélt: „a munkások nagy részét megfosztották a választójogtól s kizárták belőle a női munkásoknak csaknem egész tömegét. ... *A világtörténelemben nem volt még példa ilyen nagyarányú jogfosztásra, amely 1.300.000 embert zár ki a választójogból.*” A pártprogram – szintén ifj. Andrássytól eredeztethető - új elemeként Budapest megújulásáról szövegezte: „*Különös súlyt helyezünk a főváros fejlesztésére. ... Budapest nemcsak Csonkamagyarország központja, hanem gazdasági és szellemi központja annak az egész szent területnek, amelynek szellemi és gazdasági összetartozását fenn akarjuk tartani.*” A fehérterror különítményeseinek önbíráskodását is elítélte: „*Különítmények még ma is léteznek, nemrég láttunk Budapesten, plakátokat, amelyekkel mindenkit megfenyegetnek, akik más úton járnak.*”⁸⁰⁷

Az 1922-es választásokra készülve a keresztény egység érdekében KNFPP és a KNEP közös listát állított össze. A két párt vezetői, ifj. gr. Andrássy Gyula, Friedrich István (KNFPP), Haller István, gr. Zichy János és gr. Zichy Aladár (KNEP) közti egyeztetések eredményeképpen április 7-én született meg a választási együttműködés.⁸⁰⁸ A tervezett teljes keresztény politikai egység nem valósult meg a választásokra, mert a Wolff Károly vezette

⁸⁰⁴ A keresztény ellenzék zászlóbontása Budán. In: Magyarság. III. évf. 40. szám, 1922. február 18. 2. o.

⁸⁰⁵ Megjelent a kormány választójogi rendelete. In: Magyarság. III. évf. 51. szám, 1922. március 3. 2-3. o.

⁸⁰⁶ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A nemzetgyűlés és a választójog*. In: Magyarság. III. évf. 53. szám, 1922. március 5. 1-2. o.

⁸⁰⁷ Andrássy, Rakovszky és Haller támadása a kormány ellen. In: Magyarság. III. évf. 54. szám, 1922. március 7. 1-3. o.; A főváros fejlesztéséről ifj. Andrássy átfogó tanulmánya: Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A nemzeti főváros hivatása*. In: Magyar Helikon – Társadalmi, Kritikai és Közgazdasági Szemle. I. évf. 2. szám. 53-58. o.

⁸⁰⁸ „a keresztény nemzeti földműves és polgári párt és Haller István pártja a választásokon egységes stratégiával vesznek részt... A szövetkezett pártok a vidéken nem állítanak egymás ellen jelöltek, a fővárosban pedig közös listával szavaznak. ... nincs kizárva az sem, hogy az egyesülés rövid időn belül olyan értelemben jön létre, hogy a pártokat elválasztó keretek teljesen leomlanak s megalakul újból az egységes keresztény párt.” – A keresztény ellenzék egyesülése. In: Magyarság. III. évf. 81. szám, 1922. április 8. 2. o.

Keresztény Községi Párttal nem született megállapodás. A kormányt támogató keresztény erő Keresztény Egység Táborra néven szerveződött meg Wolff irányításával.⁸⁰⁹

A KNPPF a hivatalos képviselőjelöltjeinek névsorát május 13-án tették közzé a Magyarság hasábjain. Ifj. gr. Andrassy Gyula Budapest I. kerületében és Sopronban, gr. Sigray Antal Kőrmenden, gr. Windischgraetz Lajos Miskolc első kerületében, Szmrecsányi György Győrszentmártonban, Rakovszky István Szécsényben, gr. Cziráky József (ifj. Andrassy nevelt lányának, Andrassy Ilonának a férje) Szombathelyen, a Mindszenty érdekeltségébe tartozó Zala vármegyében pedig Friedrich István (Zalaegerszeg – Budapest III. kerülete is jelölte) és Fangler Béla (Zalaszentgrót) indult.⁸¹⁰

Ifj. gr. Andrassy Gyula és Mindszenty József politikai együttműködése

A Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt Zala vármegyei kampányát Mindszenty József irányította. A zalaegerszegi plébános vezetésével a zalai pártszervezet küldöttsége a nemzeti ünnepen, 1922. március 15-én este, a Wenckheim-palotában tette tiszteletét ifj. gr. Andrassy Gyula és az országos elnökség előtt. Az eseményt a Magyarság másnapi számának beszámolója örökítette meg részletesen:

„Ma este *Pehm* József vezetésével nagyszámú küldöttség jött fel Zalaegerszegről a keresztény ellenzék párthelységeibe, hogy *Friedrich* Istvánt felkérje a zalaegerszegi mandátum elfogadására. *Friedrich* megköszönte a megtiszteltetést és kijelentette, hogy *elfogadja a jelöltséget*, mert az az érzése, hogy *Zalamegye a központja annak a Dunántúlnak, ahonnan a feltámadás megindult*. *Andrassy* Gyula gróf is néhány meleg szót intézett a küldöttséghez és győzelmet kívánt a meginduló küzdelemhez. A küldöttség tiszteletére a párt tagjai pártvacsorát rendeztek, amelyen résztvettek a pártnak összes Budapesten tartózkodó volt nemzetgyűlési képviselőtagjai. ... *Pehm* József esperes szólalt fel ezután. Csak az apostoli királyság mentheti meg Magyarországot.”⁸¹¹

A párt Zala megyei zászlóbontó nagygyűlésére március 25-én, de. 11 órától az Arany Bárány Szálló dísztermében került sor, a vezérszónokok Mindszenty József, Szmrecsányi György, Friedrich István és Fangler Béla voltak. A rendezvényről két lap tudósítása maradt fent, a

⁸⁰⁹ Végleg megbukott a keresztény pártok fővárosi közös listájának terve. In: Magyarság. III. évf. 89. szám, 1922. április 20. 4. o.

⁸¹⁰ Az Andrassy-Friedrich-párt hatvanöt vidéki kerületben állított eddig jelöltet. In: Magyarság. III. évf. 108. szám, 1922. május 13. 3. o.

⁸¹¹ A zalaegerszegiek Friedrich Istvánnál. In: Magyarság. III. évf. 62. szám, 1922. március 16. 4. o.

Magyarságé (csak Friedrich szónoklatát idézte)⁸¹², és a – dr. Korbai Károly szerkesztette – Zalavármegyéé. Az utóbbi orgánium röviden foglalta össze Mindszenty beszédét: „Pehm József zalaegerszegi esperes-plébános megnyitó beszédében Friedrich fellépését a tavasz ébredéséhez hasonlítja, majd a Drozdy-Rassay csoport működését ítéli el. Pehm esperes beszédében a többek között a következőket mondta: „Én úgy ismerem a zalai népet, hogy tiszta búzát vet, de a vetés előtt ki kell válogatni a konkolyt... Friedrich István fogja a zászlót tartani, ezt a kezet láttuk már 3 évvel ezelőtt is.” Majd Friedrich érdemeit méltatja és a különböző társadalmi osztályokat csatlakozásra szólítja fel.”⁸¹³

A választási kampány második szakasza IV. Károly halálától

1922. április 1-án Madeira szigetén elhunyt IV. Károly és ez új helyzetet teremtett a magyar belpolitikában. Ifj. gr. Andrássy Gyula a Magyarország másnapi számában búcsúztatta a 2004-ben boldoggá avatott uralkodót: „Ebben a szörnyű drámában csak egy nyugvópont van, a királynak megrendíthetetlen, szilárd vallásossága, kitarthatatlan hite, amely a nehéz helyzetben is biztosan fenntartotta nála a lelki egyensúlyt, és az a dicső hitvestárs, aki igazán hűséges támasza és vigasza volt az utolsó percig.”⁸¹⁴

Április 2-án délelőtt ifj. Andrássy Fő utca 11. szám alatti palotájában tartottak értekezletet a legitimista politikusok, a KNFPP vezetői mellett a független Apponyi Albert és Vázsonyi Vilmos (a Nemzeti Demokrata Polgári Párt elnöke). Kinyilvánították, „hogy *IV. Károly* öfelsége elhunyt folytán *az ő elsőszülött fia II. Ottó a magyar király, akinek megkoronáztatását jelenleg vis major gátolja*. Megállapították továbbá, hogy évszázados gyakorlat szerint *a királyné az*, aki a kiskorú király jogait és érdekeit képviselni hivatva van.”

815

A belpolitikát az április 3-án az erzsébetvárosi Demokrata Kör székháza, Vázsonyi Vilmos klubja (Dohány u. 76.) ellen, antiszemita motivációból elkövetett, 8 halálos áldozatot követelő bombamerénylet és az azt követő zsidóellenes tüntetés is felrázta.⁸¹⁶ Ifj. gr. Andrássy Gyula élesen elítélte a terrorakciót: „*Zrínyi Miklósnak, a költőnek szavával azt mondom: „A ti*

⁸¹² Friedrich programbeszéde Zalaegerszegen. In: Magyarország. III. évf. 71. szám., 1922. március 28. 2. o.

⁸¹³ Friedrich zászlóbontása. In: Zalavármegye. I. évf. 5. szám, 1922. március 27. 3-4. o.

⁸¹⁴ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Mit veszítettünk? In: Magyarország. III. évf. 76. szám, 1922. április 2. 8. o.

⁸¹⁵ A legitimisták II. Ottót tartják törvényes királynak. In: Magyarország. III. évf. 77. szám, 1922. április 4. 6. o.

⁸¹⁶ Gyilkos tömegirtás a fővárosban – pokolgéppel. In: Népszava. L. évf. 77. szám. 1922. április 4. 1-3. o.; Orgoványtól a Dohány utcáig. In: Népszava. L. évf. 78. szám. 1922. április 5. 1. o.; A hétfői bombarobbanás óta huszonnégy óra múlt el. In: Népszava. L. évf. 78. szám. 1922. április 5. 2-3. o.; A pokolgépes merénylet hatása a politikára. In: Népszava. L. évf. 78. szám. 1922. április 5. 4. o.; „Az áldozatokról meg lehet állapítani, honnan kerültek ki a gyilkosok.” In: Népszava. L. évf. 79. szám. 1922. április 6. 2-3. o.

hitetek nem az enyém, de a ti sérelmeitek az enyéim, mert minden magyar emberéi.”⁸¹⁷ Az április 27-én a Budai Vígadóban tartott közös KNFPP és KNEP nagygyűlésen is kitért a tragédiára: *„ez a merénylet a magyar államot is megsebezte. A keresztény magyar társadalom megerősítését, a keresztény összetartás kifejlését a nemzeti politika egyik legfőbb céljának tartja, de amint keresztény utálattal fordul el az ilyen aljas eszközöktől, ... de a kormányt felelőssé kell tenni azért, hogy a régebbi, hasonló jellegű cselekmények ellen nem lépett fel kíméletlenül. Ha most nem sikerül a tettesek megbüntetése, az újból biztatás lesz arra, hogy egyszer ilyen, másszor más irányban politikai merényleteket kövessenek el.”*⁸¹⁸

A kampány állomásai közül ki kell emelni a Nyugat-Magyarországi körutat, ahol jelentős tömegbázissal rendelkezett a párt: *„A legitimista fővezérek választási körútjának példátlan sikere – ha még egyáltalán lehetséges – folytatódott és fokozódott azokon a hatalmas és nagy tömeg tomboló asszisztenciája mellett lefolyt gyűléseken, amelyeket a keresztény ellenzék Körmenten és Sopronban tartott”* április 28-án.

A 4-5000 érdeklődő részvételével lezajlott délelőtti körmendi rendezvény helyszínét, a kastély előtti teret boldog Batthyány-Strattmann László herceg bocsátotta a párt rendelkezésére. A város képviselőjelöltje, gr. Sigray Antal programbeszédében *„rámutatott arra, milyen hibák vezettek a nyugatmagyarországi kérdés azon félmegoldásához, amely miatt egyes területeket mégis kénytelenek voltunk átadni az osztrákoknak.”* A gyűlést követően délben Batthyány-Strattmann László látta vendégül a politikusokat. Délután Sopronba érkezett a delegáció, ahol már ifj. gr. Andrássy Gyula várta őket és az ottani kaszinó nagytermében tartották meg gyűlésüket. Ifj. Andrássy – utalva az antiszemita merényletre is – Magyarország *„nagybeteg”* mivoltával szembesítette a hallgatóságot.⁸¹⁹

Az 1922-es választás és a KNFPP felbomlása

A választások 1922. június 1-én (számos vidéki városban, köztük Zalaegerszegen), 2-án (Budapesten, többi vidéki városban) és 11-én (pótválasztások) zajlottak le és a Bethlen István által létrehozott Egységes Párt (Keresztény Kisgazda Földműves és Polgári Párt) fölényes

⁸¹⁷ Andrássy Gyula gróf a keresztény ellenzék választási kilátásairól. In: Magyarország. III. évf. 93. szám, 1922. április 25. 1. o.

⁸¹⁸ Andrássy Gyula gróf beszéde a budai Vígadóban. In: Magyarország. III. évf. 96. szám, 1922. április 28. 2-3. o.

⁸¹⁹ *„Az ország beteg szellemileg is. A lelkek eldurvultak, mindenütt az önszegély divatozik, mindenütt türelmetlenség tapasztalható a másikkal szemben. A jogrendet meg kell erősíteni az egész vonalon, nem szabad túrni az egyéni akciókat, azt, hogy a politikában a büntény divatossá válják és megengedhetőnek tartja a társadalom a büntény elkövetését. Következetes és hatályos keresztény szellemű politikára van szükség.”* – Andrássy Gyula és Apponyi Albert diadalútja Nyugatmagyarországon. In: Magyarország. III. évf. 101. szám, 1922. május 5. 2-3. o.

győzelmével értek véget. A június 16.-ára összehívott országgyűlésen a Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt végül 12 mandátumhoz jutott (Zala vármegyéből egyetlen jelöltjük sem került be a parlamentbe): Ifj. gr. Andrássy Gyula – Bp. I. (Buda), Friedrich István – Bp., III. (Dél-Pest), dr. Bogyi János – Tata, gr. Cziráky György – Celldömölk, gr. Cziráky József – Szombathely, Dinich Ödön – Ráckeve, Huszár Elemér – Rétság, Lingauer Albin –Kőszeg, örgr. Pallavicini György – Dombóvár, Rakovszky István – Szécsény, gr. Sigray Antal – Körmend, dr. Varga Gábor – Szombathely.

A KNFPP a kormánypárttal opozícióba helyezkedve a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjával lépett szövetségre, megalkotva így a Szövetkezett Keresztény Ellenzéket.⁸²⁰ A két párt fokozatosan adta fel az önállóságát. A KNFPP megvált a központjától, a Wenckheim-palotától és a Szövetkezett Keresztény Ellenzék Scitovszky tér (ma a Lőrinc pap tér) 2. alatti közös székházába, a Néppártot alapító gr. Zichy Nándor (1829-1911) palotájába költözött.⁸²¹

Más pártok létrejöttével is tovább bomlott a KNFPP. A Sopronmegyei Keresztény Legitimisták Pártja (elnök: gr. Széchen Miklós) megalakulásáról 1922. november 16-án adott hírt a Magyarország. A vezetőségben gr. Zichy János mellett helyet kapott a KNFPP-ből kivált gr. Cziráky József.⁸²²

A KNFPP működése azonban tulajdonképpen azzal a „pártpuccsal” ért véget, amikor az olaszországi változások hatására Friedrich István a fasiszmus felé fordult és a mozgalom hazai meghonosítására tett kísérletet. A Magyar Fascista (Hungarista) Tábor 1922. december 17-én du. 3-tól a vármegyeház dísztermében tartotta az alakuló közgyűlését, 5-600 fő részvételével. A vezetőségbe Friedrich István mellett a KNFPP csatlósított, parlamenten kívüli politikusai foglaltak helyet: Hornyánszky Zoltán, Dinich Vidor, Weiss Konrád, Hír György, Kiss Menyhért és Havady Barna, ügyvezető elnökké Jaczkovics Iván miniszteri tanácsost választották. A céljaikat a következőképpen foglalták össze: „nem hajlandók a zsidók gazdasági szupremáciáját tovább túrni. A fascisták legszigorúbb szabálya a fegyelem. ... Ez a tábor programot ad két szóban: kenyér és fascies. Kenyér annak, aki becsülettel dolgozik, fascies annak, aki a nemzet erejét tendenciózusan tönkreteszi. ... Küzdeni a szemita kapitalizmus ellen és összehozni minden nemzeti erőt a demarkáción belül és kívül. ... És ebbe a nagy feltámasztó fasiszmusba bele kell kapcsolni a tótot, székelyt, horvátot és akkor jöjjön a nagy kereszties háború.”⁸²³ A Bethlen-kormányzat nem nézte jó szemmel a fasiszta

⁸²⁰ Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923. 294. o.; Parlamenti almanach. Az 1922-1927. évi országgyűlésre. Szerkesztette: Baján Gyula. Bp., 1922, Magyar Távirati Iroda Rt. 73. o.

⁸²¹ Parlamenti almanach. Az 1922-1927. évi országgyűlésre. 147. o.

⁸²² Sopronban keresztény legitimista párt alakult. In: Magyarország. III. évf. 261. szám, 1922. november 16. 2. o.

⁸²³ Megalakult a Magyar Fascista Tábor. In: Magyarország. III. évf. 288. szám, 1922. december 19. 2. o.

szerveződést: 1923. február 1-én Rakovszky Iván belügyminiszter az alapszabályzatot „csak azzal a feltétellel hagyta jóvá, hogy a Hungarista elnevezéstől eltekintenek és ehelyett a szittyia elnevezést fogják használni.”⁸²⁴

A keresztény értékrendet és a demokratikus, alkotmányos jogállamiságot következetesen vállaló ifj. gr. Andrássy Gyula számára a diktatórikus rendszer, a személyi kultusz világa idegen maradt: „Az olasz fasizmusnak a magyar uralkodó rendszerhez semmi köze. ... Én egyiket sem tudom magamévá tenni. Mindegyiktől távol állok. Állandó jót csak a szabadság rendszerétől várok, attól a rendszertől, amely széleskörű önkormányzattal a népet arra neveli, hogy önmagán segítsen, hogy mérsékelt, okos, a tényleges viszonyokkal számító, de azért öntudatos, haladó politikát folytasson és értsen meg. Én olyan berendezésnek vagyok a híve, amely a nemzetet arra képesíti, hogy zsenik, óriások nélkül is megállja a helyét; de a zseniket és az óriásokat is ki bírja használni, mert csak az ilyen nemzet jövője biztos. ... Egyik sem a szabadság rendszere... A fasizmus nyíltan bevallja, hogy szakítani akar a parlamentarizmussal. ... abszolutisztikusan kormányoz, ... Mussolini a törvényhozó.”⁸²⁵

Mindszenty József és Friedrich István is eltávolodott egymástól. Mindszenty lapja, a Zalamegyei Újság, amely számos cikkében bírálta a nemzetiszocialista rendszereket, így jellemezte az olasz diktátort és pártállamát: „Mussolini Nietzsche szellemi gyermeke, hisz tény az, hogy egyik legkedvesebb filozófusa Nietzsche; élete egy elsőrangúan sikerült Übermensch típus.” Ebből „a nietzschei gondolatvilágból áll elő a diktátor pogány fogalma. ... az ifjúságot a legkorábbi gyermekkortól az ifjúkorig teljesen és kizárólag egy párt, egy kormányzat számára vegyék igénybe vegyék és ezt olyan gondolatvilág alapján, mely kifejezetten az államnak valódi és pogány értelemben vett istenítésében nyilvánul meg és mely épp úgy teljes ellentétben áll az egyház természetes jogaival, mint az egyház természetfölötti jogaival.”⁸²⁶

A KNFPP 1923 februárjában szüntette be a működését. A parlamenti frakció és a párttagok többsége – Mindszentyvel együtt - a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjába lépett be. Ifj. gr. Andrássy Gyula csalódottan mondott búcsút a pártpolitikának és bár függetlenként 1926-ig megtartotta képviselői mandátumát, az ekkori választásokon erős kormányzati nyomásra nem tudott mandátumot szerezni és visszavonult a közéletől.

⁸²⁴ Hungarista helyett szittyia. In: Zalamegyei Újság. VI. évf. 26. szám, 1923. február 2. 2. o.

⁸²⁵ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Fasizmus itt és ott. In: Magyarország. VIII. évf. 87. szám, 1927. április 17. 1-2. o.

⁸²⁶ Vox Romanae... - II. közlemény. Az enciklika és a „válasz” sorai mögött. In: Zalamegyei Újság. XIV. évf. 173. szám, 1931. július 26. 3. o.

VIII. Ifj. gr. Andrassy Gyula életművének értékelése

Ifj. gr. Andrassy Gyula életművének átfogó történeti feldolgozása, elemzése és értékelése több szempontból is problematikus. Az apja bűvkörében és árnyékában felnőve a családi háttér egyszerre jelentett előnyt és hátrányt a számára. Ez eleve predesztinálta a közéleti-politikai pályafutásra, az államférfiúi szerepkörre – a szó arisztokratikus értelmében. Ő maga büszkén vállalta több évszázados múlttal rendelkező családja és miniszterelnök-külgügyminiszter apja politikai örökségét. Számára az arisztokrata lét – miként a gondolatmeneteiből világossá válik – az Arisztotelész Politikájában megfogalmazott elvek szerint a minőség uralmát jelentette, morális értelemben is. A családi determináció az oka, hogy mindvégig „ifjabb” vagy „kis” Andrassy maradt, amely szerepkörből összességében sajnálatos módon nem tudott, de nem is akart kitörni.

A politikus tevékenységének ismeretében az a kérdés is felvetődik, létezik-e egyáltalán egységes ifj. Andrassy-életmű, pontosabban létezik-e közös nevezője az érdeklődési körébe tartozó különféle területeken alkotott munkáinak. Széles látókörű, sokoldalúan művelt személyiség lévén ifj. gr. Andrassy Gyula foglalkozott diplomáciával, belpolitikával, pártpolitikával, jogtörténettel, műgyűjtéssel, esztétikával. Mindvégig törekedett a teljességre, a szintézisre, de műveit olvasva számos esetben egy minőségileg igencsak hullámzó életművet örökül hagyó, szétforgácsolódott ember jelenik meg előttünk. Ezt a szétforgácsolódást alátámasztja a grafomániája is.

A disszertációmban a politikusról, mint gondolkodóról kívántam szemléletes képet adni. A főként eddig feldolgozatlan, primer források feldolgozásán alapuló kutatásaim során az ifj. Andrassy által művelt különféle területekkel kapcsolatban a következő meglátásokra jutottam:

I. Ifj. gr. Andrassy Gyula fiatalkorában diplomáciai pályára készült, de az ígéretes kezdet után tevékenysége a magyar belpolitikára összpontosult. A külpolitikára a balkán háborúk alatt terelődött újra a figyelme: kulcsszerepet játszott az önálló Albánia létrehozásának kezdeményezésében, majd – az európai egyensúlyt szem előtt tartva – az I. világháború előtt és alatt Angliával és Franciaországgal kereste a kölcsönös közeledés lehetőségeit, közben pedig a lengyel államiség helyreállítása érdekében is fontos lépéseket tett (bár nem az általa felvázolt módon oldódott meg a lengyel kérdés). Gondolatai közül a leginkább előremutató a Magyarország európai integrációjával és Közép-Európa egységesítésével kapcsolatos, Friedrich Naumann Németországnak alárendelt Közép-Európa-víziójával polemizáló

koncepciója. Elképzeléseit közös külügyminiszterként a Monarchia utolsó két hetében már nem állt módjában megvalósítania.

II. Ifj. Andrássy politikai tevékenységének legellentmondásosabb időszaka a belügyminiszteri működése. Bár továbbfejlesztette a magyar jogállamiságot több általa hozott törvénnyel és korszerűsítette nyugati modellek alapján az állam külső kereteit és működését, a nemzetiségek és a baloldali mozgalmak által felvetett kérdésekre – a Monarchia politikai elitjének más politikusaihoz hasonlóan – ő sem tudott adekvát válaszokat adni. Mivel belügyminiszterként irányítása alá tartozott a csendőrség, őt tették felelőssé a 15 emberéletet követelő, 1907. október 27-én lezajlott csernovai tragédiáért. Hivatali ideje alatt számos aratósztrájk és munkásmozgalmi megmozdulás letörésére, szakszervezeti csoport felfüggesztésére, ill. nemzetiségi és munkásmozgalmi sajtóperre került sor. Bel- és külföldön egyaránt sokat vitatott plurális választójogi tervezete csak még inkább növelte a belpolitikai feszültségeket.

III. Pártszervezéssel is kísérletezett: annak ellenére, hogy nem volt kifejezetten szervező alkat, számos politikus tömörült köréje. A dualista rendszerben az 1906 és 1910 között kormányzó koalíció meghatározó erejét adta pártja, az Országos Alkotmánypárt (1905-10, 1913-18), amely azonban nem tudta a feszültségeket felszámolni. A korábban ateista nézeteket valló ifj. Andrássy a Horthy-korszakban a keresztény-legitimista csoportosuláshoz tartozott (az ellentmondásra sokan felhívták a figyelmet és el is marasztalták miatta), mint a kormánykoalícióban részt vevő Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, ill. a második királypuccs után a Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt elnöke. Mindkettő Zala vármegyei és Zalaegerszegi elnöke az akkor még fiatal zalaegerszegi plébános, Mindszenty József volt. Megfigyelhető tendencia, ifj. Andrássy pártjai sajnálatos módon egy idő után eljelentéktelenedtek, perifériára szorultak. Ennek oka abban keresendő, hogy ifj. Andrássy nem volt politikai ellenfeléhez, Tisza Istvánhoz hasonlóan autoriter személyiség és az általa képviselt arisztokratikus fontolva haladás sem tudott nagy tömegeket mozgósítani. A pártjaiban pályájukat elkezdő politikusok, közéletti személyek, mint Bethlen István, gr. Esterházy Móric vagy Mindszenty József előbb-utóbb a saját útjukra léptek...

IV. Ifj. Andrássy jog- és társadalomtudományi tevékenységének a magyar alkotmányjog és alkotmánytörténet állt a középpontjában. A közjogi historizmus értelmezési tartományán belül megírt tudományos főmű, *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. háromkötetes monográfiája⁸²⁷ a magyar alkotmánytörténet töredékes mivolta ellenére

⁸²⁷ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. I. kötet. Bp., 1901, Franklin Társulat; Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos*

is nagyszabású, szintetikus összefoglalója. A főművet leszámítva ifj. Andrássy egyéb tudományosnak szánt művei többségében egyrészt a grafomania, másrészt – miként *Az 1867-iki kiegyezésről*⁸²⁸ c. könyve – a kiegyezés feltétlen igazolását megcélzó aktuálpolitikai mondanivaló áldozataivá váltak. Historiográfiai szempontból kiemelendő a Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi* c. könyvéhez írt, azonos című konstruktív bírálóat⁸²⁹, melyben a labanc történetírás alkotásaként összességében méltányolja ifj. Andrássy az akkor fiatal történész művét.

V. Az a terület, amellyel ifj. gr. Andrássy Gyula a szabadidejében legszívesebben foglalkozott, a műgyűjtés volt. Az apjától örökölt, Fő u. 11. szám alatti budapesti palotájában és a tóketerebesi, majd a tiszadobi kastélyában elhelyezett magángyűjteményét biztos szemmel fejlesztette tovább, elsőként gyűjtve a francia impresszionista festők alkotásait. Az akkori kortárs magyar festők közül Szinyei Merse Pál és Rippl-Rónai József álltak legközelebb az ízlésvilágához. Művészeti tárgyú tanulmányokat is írt, ezek egyikében fogalmazta meg gr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszteri tevékenysége előtt, minden sovinizmustól mentesen a kultúrfölény-elméletet.⁸³⁰ Reprezentatív tisztségként az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat és a Nemzeti Szalon elnöki tisztét is ellátta – az előbbiben jóval az akadémikus hagyományokat képviselő szervezet fénykorát követően, az utóbbiban Ernst Lajossal együtt jelentős kiállításokat szervezve, viszont Ernst kibuktatása után nem akadályozva meg az eljelentéktelenedést. Miként a pártéletben, itt is megnyilvánultak ifj. Andrássy szervezői tehetségének korlátai...

Ifj. gr. Andrássy Gyula életművének egyre mélyebb rétegeit megismerve kirajzolódik a kutató előtt, a politikus a magyar arisztokraták Dessewffy Aurél-féle fontolva haladók típusának jellegzetes megtestesítője. Ez a fontolva haladás jelöli ki perspektíváját, mozgásterét és korlátait egyaránt.

szabadságának okai. II. kötet. A mohácsi vésztől a harminc éves háborúig. Bp., 1905, Franklin Társulat; Ifj. gr. Andrássy Gyula: Ifj. gr. Andrássy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. III. kötet. Bp., 1911, Franklin Társulat.

⁸²⁸ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *Az 1867-iki kiegyezésről*. Bp., 1896, Franklin Társulat.

⁸²⁹ Ifj. gr. Andrássy Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Bp., 1914, Franklin Társulat.

⁸³⁰ Ifj. gr. Andrássy Gyula: Előszó. In: *A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon)*. Szerkesztették: Déry Béla, Bányász László, Margitay Ernő. Bp., 1912, Légrády testvérek Nyomdája. 11-18. o.

Bibliográfia

I. Levéltári forrás

Ifj. gr. Andrássy Gyula politikai naplója 1908-1913. (University of London, School of Slavonic and East European Studies Library, Kónyi-Lónyay papers I-X; X: Count Julius Andrássy the Younger's political diary 1908-1913.) In: MOL Filmtár 34 861.

II. Ifj. gr. Andrássy Gyula írásai és beszédei

a) Könyvek

magyar nyelven:

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A jó béke céljai. Bp., 1915, Franklin Társulat.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A háború és a társadalom. Bp., 1914, Singer és Wolfner kiadása.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A jövő külpolitikája. Előadta az Országos Széchenyi Szövetségben 1920. évi április hó 14-én. Budapest, 1920, A Táltos kiadása.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. I. kötet. Bp., 1901, Franklin Társulat.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. II. kötet. A mohácsi vésztől a harminc éves háborúig. Bp., 1905, Franklin Társulat.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: Ifj. gr. Andrássy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. III. kötet. Bp., 1911, Franklin Társulat.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A magyarság és németiség érdekszolidaritása. Bp., 1916, Franklin Társulat.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp., 1914, Franklin Társulat.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: Az 1867-iki kiegyezésről. Bp., 1896, Franklin Társulat.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: Diplomácia és világháború. Bp., 1921, Légrády Testvérek és Bp., 1990, Göncöl-Primusz (az utóbbi reprint kiadás Varga Lajos utószavával).

Ifj. gr. Andrássy Gyula: Kinek a bűne a háború? Bp., 1915, Franklin Társulat.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: Miként tartotta fenn Magyarország a középkorban alkotmányos szabadságát. Bp., 1900, Hornyánszky.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról, indokolással és statisztikai melléklettel. Bp., 1908, Pesti Könyvnyomda.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Zrínyi, a költő. Bp., 1909, Franklin Társulat.

német nyelven:

Graf Julius Andrassy: Drei Reden über auswärtige Politik. (Gehalten in der ungarischen Delegation: am 21. Nov., 9. Dez. und 17. Dez. 1913.) Wien, Seidel, 1914.

b) Tanulmányok

magyar nyelven:

Ifj. gr. Andrassy Gyula: A gyermekvédelemről. – Elmondta Andrassy Gyula gróf, a Gyermekvédő Liga közgyűlésén. In: A Gyermekvédelem Lapja – Az Országos Gyermekvédő Liga Hivatalos Közlönye. – 1911. 6. szám, 1911. június 15. 97-99. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: A külpolitikai helyzet. In: Új Magyar Szemle. 1920. 1. szám. Május. 4-22. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: A lengyel kérdéstről. In: Politika. Politikai, társadalmi és közgazdasági folyóirat. I. évf. 2. szám, 1917. december, 3-13. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: A műpártolásról. In: Húsvét, a Céhbeliek első könyve. Bp., 1914, Eggenberger-féle Könyvkiadóvállalat kiadása. 3-14. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: A nemzeti főváros hivatása. In: Magyar Helikon – Társadalmi, Kritikai és Közgazdasági Szemle. Főszerkesztő: Várady Géza. I. évf. 1920. 2. szám. 53-58. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Benczúr helye a művészetben. In: Benczúr Gyula emlékére 1921. április 17.-én a Szépművészeti Múzeumban elmondott beszédek. Békéscsaba, 1921, Tevan nyomda. 49-53. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Előszó. In: A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). Szerkesztették: Déry Béla, Bányász László, Margitay Ernő. Bp., 1912, Légrády testvérek Nyomdája. 11-18. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Előszó a mi négyszázadik kiállításunkhoz. In: „Kéve” Művészegyület XX. kiállításának katalógusa. Bp., 1929, Nemzeti Szalon. 6-11. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Közép-Európa. In: Új Nemzedék. II. évf. 49. szám, 1915 december 5. 1-8. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Művészet és kritika. In: A Céhbeliek V. kiállításának katalógusa. Bp., 1924, Nemzeti Szalon. 7-13. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Nagy-Britannia és a béke. Válasz Lord Lansdownenak. In: Nyugat. XI. évf. 3. szám, 1918. február 1. 199-210. o.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: Szinyei-Merse Pál. (Elhangzott a Képzőművészeti Társulat választmányának 1915. április 15-i díszülésén.) In: Művészet. Szerk.: Lyka Károly. 1915. XIV. évfolyam. 193-199. o.

német nyelven:

Graf Julius Andrássy: Das schutzlose Albanien. In: Neue Freie Presse. 3. Juni 1914. (Nr. 17877.) p. 1-2.

Graf Julius Andrássy: Die polnische Frage. In: Neue Freie Presse. 12., September, 1915. (Nr. 18340.) p. 1-2.

Graf Julius Andrássy: Über die polnische Frage. In: Nord und Süd - 42. Jahrgang, Februarheft 1918, p. 128-135

c) Beszédok közlése a sajtóban

(Ifj. gr.) Andrássy beszéde. In: Nemzeti Újság. III. évf. 43. szám. 1921. február 23. (szerda) 3. o.

(Ifj.) Andrássy Gyula gróf beszéde a budai Vígadóban. In: Magyarság. III. évf. 96. szám, 1922. április 28. 2-3. o.

(Ifj.) Andrássy Gyula gróf elnöknek beszéde. In: Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat jubileuma. A jubiláris kiállítás megnyitása és az ünnepi lakoma. In: Művészet. Szerk.: Lyka Károly. 1912. XI. évf. 1. szám. 22-35. o.

Képviselő-választási mozgalmak. Programbeszédok. (Ifj.) Gr. Andrássy Gyula. In: Pesti Hírlap. XIV. évf. 18. (4692.) szám. 1892. január 18. (hétfő) 2-3. o.(1-6. o.)

d) Írások a napisajtóban

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A béketárgyalásról. In: Magyar Hírlap. 1917. december 30. 1-2. o.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A felekezeti béke. In: Nemzeti Újság. III. évf. 66. szám, 1921. március 27. 1-2. o.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A külpolitikai helyzet. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 106. szám, 1913. május 6. 1-3. o.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: Albánia. In: Magyar Hírlap. XXV. évf. 214. szám, 1915. augusztus 3. 2-4. o.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A lengyel kérdés. In: Magyar Hírlap. XXV. évf. 254. szám, 1915. szeptember 14. 2-3. o.

Ifj. gr. Andrássy Gyula: A lengyel királyság proklamálása. In: Magyar Hírlap. XXVI. évf. 310. szám, 1916. november 7. 1-2. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: A nemzetgyűlés és a választójog. In: Magyarság. III. évf. 53. szám, 1922. március 5. 1-2. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Barátságos viszonyt a Balkán államokkal. In: Magyar Hírlap. XX. évf. 263. szám, 1912. november 6. 1-2. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Fasizmus itt és ott. In: Magyarság. VIII. évf. 87. szám, 1927. április 17. 1-2. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Keleti politikánk. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 271. szám, 1912. november 15. 1-2. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Kül- és belpolitikánk. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 285. szám, 1912. december 1. 1-3. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Magyarország és Ausztria. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 2. szám, 1913. január 2. 1-2. o.

Ifj. gr. Andrassy Gyula: Mit veszítettünk? In: Magyarság. III. évf. 76. szám, 1922. április 2. 8. o.

e) Nyilatkozatok a napisajtóban

(Ifj.) Andrassy Gyula gróf a keresztény ellenzék választási kilátásairól. In: Magyarság. III. évf. 93. szám, 1922. április 25. 1. o.

(Ifj. gr.) Andrassy (Gyula) a külpolitikai helyzetről. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 268. szám, 1912. november 12. 1. o.

(Ifj. gr.) Andrassy (Gyula) a külügyi helyzetről. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 101. szám, 1913. április 29. 1. o.

(Ifj. gr.) Andrassy (Gyula) Albániáról és az albán helyzetről. A védtelen Albánia. In: Magyar Hírlap. XXIV. évf. 129. szám, 1914. június 4. 1-3. o.

(Ifj. gr.) Andrassy (Gyula) a lengyel kérdés megoldásáról s a Reichsratbeli magyarellenes kirohanásokról. In: Magyar Hírlap. XXVII. évf. 279. szám, 1917. november 11. 1-2. o.

(Ifj.) Andrassy Gyula gróf az albán kérdéstről. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 107. szám, 1913. május 7. 2-3. o.

(Ifj. gr.) Andrassy (Gyula) az expozéról. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 264. szám, 1912. november 7. 1-2. o.

III. Egyéb nyomtatott források

a) Képviselőházi Naplók és Irományok

32. országos ülés 1906. július 19.-én Justh Gyula, utóbb Rakovszky István elnöklete alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második kötet. Budapest, 1906, Athenaeum. 140-176. o.– ifj. gr. Andrássy Gyula beszéde: 166-170. o.

49. országos ülés 1906. október 24.-én Justh Gyula, utóbb Návay Lajos elnöklete alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Harmadik kötet. Budapest, 1906, Athenaeum. 116-149. o.– ifj. gr. Andrássy Gyula felszólalása: 147. o.

117. országos ülés 1907. február 27.-én Justh Gyula, utóbb Návay Lajos elnöklete alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Negyedik kötet. Budapest, 1906, Athenaeum. 105-129. o.– Ifj. gr. Andrássy Gyula beszéde: 118-119. o.

118. országos ülés 1907. február 28.-én Justh Gyula, utóbb Návay Lajos elnöklete alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik kötet. Budapest, 1907, Athenaeum. 81-107. o.– Ifj. gr. Andrássy Gyula beszéde: 103-106. o.

325. országos ülés 1908. május 16.-án Justh Gyula, utóbb Rakovszky István elnöklete alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizennyolcadik kötet. Budapest, 1908, Athenaeum. 315-376. o.– Ifj. gr. Andrássy Gyula beszéde: 335-340 és a gyógyosztartási ügyvel kapcsolatos felszólalása: 354-355. o.

366. országos ülés 1908. november 11.-én Justh Gyula elnöklete alatt. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonegyedik kötet. Bp., 1908, Athenaeum. 27-43. o.– Ifj. gr. Andrássy Gyula beszéde: 30-37. o.

Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. Indoklás és 18 melléklet. In: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXVIII. kötet. Budapest, 1909, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. 1-371. o.(Iromány száma: 926. szám.)

b) Törvények

1723. évi I. törvénycikk az ország s az ahhoz kapcsolt részek karai és rendei Ő császári és királyi szent felségének szabadságaik s kiváltságaik atyai és legkegyelmesebb megerősítéséért s a karok és rendek közepette saját legszentségesb személyében megjelenéséért legnagyobb köszönetet mondanak. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1657-1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900, Franklin Társulat. 562-565. o.

1723. évi II. törvénycikk Ő császári és királyi legszentségesebb felsége fölséges osztrák háza nőágának Magyarország szent koronájában s a régtől fogva hozzákapcsolt részekben való folytonos királyi örökösödéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1657-1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900, Franklin Társulat. 564-569. o.

1723. évi III. törvénycikk az ország s kapcsolt részei karainak és rendeinek jogait, kiváltságait és szabadságait megerősítik. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1657-1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900, Franklin Társulat. 568-569. o.

1790/91. évi X. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1740-1835. évi törvénycikkek. Bp., 1901, Franklin Társulat. 158-159. o.

1848. évi XVIII. törvénycikk sajtótörvény. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1836-1868. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 238-243. o.

1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1836-1868. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 333-344. o.

1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1869-1871. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 211-221. o.

1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1872-1874. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 314-332. o.

1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1875-1876. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 363-397. o.

1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1877-1878. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 101-173. o.

1881. évi II. törvénycikk a csendőrségi legénység állományának kiegészítéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1881. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 4. o.

1881. évi III. törvénycikk a közbiztonsági szolgálat szervezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1881. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 5-7. o.

1881. évi XXI. törvénycikk a Budapest-fővárosi rendőrségről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1881. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 101-115. o.

1881. évi XXXVIII. törvénycikk a kivándorlási ügynökségekről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1881. évi törvénycikkek. Bp., 1896, Franklin Társulat. 165-167. o.

1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1884-86. évi törvénycikkek. Bp., 1897, Franklin Társulat. 367-404. o.

1891. évi XXXIII. törvénycikk a vármegyei közigazgatás rendezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000-1895. Millenniumi emlékkiadás. Szerkeszti: Dr. Márkus Dezső. 1889-91. évi törvénycikkek. Bp., 1897, Franklin Társulat. 483. o.

1897. évi XXXIV. törvénycikk a bűnvádi perrendtartás életbelépéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1897. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1898, Franklin Társulat. 138-147. o.

1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1898. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1899, Franklin Társulat. 113-117. o.

1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1901. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1902, Franklin Társulat. 53-57. o.

1901. évi XXI. törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1901. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1902, Franklin Társulat. 127-131. o.

1903. évi IV. törvénycikk a kivándorlásról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1903. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1904, Franklin Társulat. 45-69. o.

1903. évi V. törvénycikk külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1903. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1904, Franklin Társulat. 69-78. o.

1903. évi VIII. törvénycikk a határrendőrségről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1903. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1904, Franklin Társulat. 89-94. o.

1907. évi XIX. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 182-317. o.

1907. évi XLV. törvénycikk a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 453-475. o.

1907. évi LVIII. törvénycikk a vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló 1891:XXXIII. törvénycikk hatályon kívül helyezéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 617. o.

1907. évi LVIX. törvénycikk az állami és a törvényhatósági alkalmazottak nyugdíjviszonyosságának szabályozásáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 618-623. o.

1907. évi LX. törvénycikk a magyar királyi közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 624-640. o.

1907. évi LXI. törvénycikk a hatásköri bíróságról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1907. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1908, Franklin Társulat. 641-656. o.

1908. évi XXVIII. törvénycikk a szeszdóról, valamint a szesztermeléssel együttesen készített sajtolt élesztő megadóztatásáról, úgyszintén a szeszkontingens megállapításáról és annak felosztásáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1908. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1909, Franklin Társulat. 701-772. o.

1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1908. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1909, Franklin Társulat. 831-885. o.

1908. évi XXXVIII. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről szóló 1876:XIV. tc. II. rész I. fejezetének (Közegészségügyi szolgálat a községeknél) módosításáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1908. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1909, Franklin Társulat. 887-908. o.

1908. évi XLVII. törvénycikk a borhamisításnak és hamisított bor forgalomba hozatalának tilalmazásáról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1908. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1909, Franklin Társulat. 1092-1117. o.

1909. évi II. törvénycikk a kivándorlásról. In: Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1909. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Márkus Dezső. Bp., 1910, Franklin Társulat. 4-29. o.

<http://www.verfassungen.de/at/at-18/stgg67-6.htm> – Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 betreffend die allen Ländern der österreichischen Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung (R.G.Bl. 146/1867)

c) Rendeleték

Magyarországi Rendeleték Tára. 1892. II. Budapest, 1892, M. Kir. Belügyminisztérium.
 Magyarországi Rendeleték Tára. 1893. I. Budapest, 1893, M. Kir. Belügyminisztérium.
 Magyarországi Rendeleték Tára. 1894. I. Budapest, 1894, M. Kir. Belügyminisztérium.
 Magyarországi Rendeleték Tára. 1906. I. Bp., 1906, M. Kir. Belügyminisztérium.
 Magyarországi Rendeleték Tára. 1906. II. Bp., 1906, M. Kir. Belügyminisztérium.
 Magyarországi Rendeleték Tára. 1907. I. Bp., 1907, M. Kir. Belügyminisztérium.
 Magyarországi Rendeleték Tára. 1907. II. Bp., 1907, M. Kir. Belügyminisztérium.
 Magyarországi Rendeleték Tára. 1908. I. Bp., 1908, M. Kir. Belügyminisztérium.

Magyarországi Rendeletek Tára. 1908. II. Bp., 1908, M. Kir. Belügyminisztérium.
Magyarországi Rendeletek Tára. 1909. Bp., 1909, M. Kir. Belügyminisztérium.

d) Könyvek

A Céhbeliekről: A Céhbeliek V. Kiállításának katalógusa. Bp., 1924, Nemzeti Szalon.

Ady Endre: Költeményei. Első Kötet. Bp., 1983. Helikon.

Ady Endre összes versei. Bp., 2006, Osiris Kiadó.

A magyar nemzet története. I-X. kötet. Főszerkesztő: Szilágyi Sándor. Szerzőtársak: Acsády Ignác, Angyal Dávid, Ballagi Géza, Beksics Gusztáv, Dézsi Lajos, Fraknói Vilmos, Fröhlich Róbert, Kuzsinszky Bálint, Marczali Henrik, Márki Sándor, Nagy Géza, Pór Antal, Schönherr Gyula. A bevezetőt Vaszary Kolos, az utószót Jókai Mór írta. Bp., 1894-1898, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat

A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913. (Statisztikai Közlemények - Új Sorozat 67.) Bp., 1918, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal – Pesti Könyvnyomda Rt.

A M. Kir. Postatakarékpénztár Árverési Csarnokának Aukciója Budapesten, a Múcsarnokban. A tiszadobi és a tóketerebesi Andrássy-kastélyok műtárgyai. Bp, 1930, Múcsarnok.

A Nemzeti Szalon Almanachja – Almanach (Képzőművészeti Lexikon). Szerkesztették: Déry Béla, Bányász László, Margitay Ernő. Bp., 1912, Légrády testvérek Nyomdája.

Gr. Apponyi Albert: Ifj. gróf Andrássy Gyula emlékezete – Felolvasta az Magyar Tudományos Akadémiának 1930. május 11.-én tartott ülésén. Bp., 1930, Magyar Tudományos Akadémia.

Aranka György: Anglus és magyar igazgatásnak egybevetése. Kolozsvár, 1790, Hochmeister Marton.

Arisztotelész: Politika. Bp., 1969, Gondolat Kiadó.

Békássy Jenő: Zala vármegye feltámadása Trianon után. Bp., 1930., Hungária Hírlapnyomda Részvénytársaság kiadása.

Concha Győző: Újkori alkotmányok I. Bp., 1884, Magyar Tudományos Akadémia.

Deák Ferenc: Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht” a magyar közjog történelmének szempontjából. Pest, 1865, Pfeifer Ferdinánd

Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek II. 1850-1873. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Deák Ágnes. Bp., 2001, Osiris Kiadó.

Feketekuti Mankovics László: A hatásköri bíráskodás. Bp., 1940, Attila Ny.

Rudolf von Gneist: Das englische Parlament. Berlin, 1886, Allgemeiner Verein für deutsche Literatur.

Elemér Hantos: The Magna Charta of the English and of the Hungarian Constitution. A Comparative View of the Law and Institutions of the Early Middle Ages. London, 1904, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Hegedűs Loránt: Két Andrássy és két Tisza. Bp., 1937, Athenaeum.

Horváth Mihály: A kereszténység első százada Magyarországon. Budapest, 1878, Ráth Mór kiadása.

Horváth Mihály: A magyarok története. III. kiadás. I-VIII. kötet. Pest, 1971-1973, Franklin Társulat.

Horváth Mihály: Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok) élete. Budapest 1882, Ráth Mór kiadása.

Jászai Pál: A magyar nemzet napjai a legrégebb időtől az Arany Bulláig. Pest, 1855, Toldi Ferenc.

Jászi Oszkár – Rácz Gyula – Zigány Zoltán: A választójog reformja és a magyarság jövője. Bp., 1908, Deutsch.

báró Kaas Albert: Az alkotmányfejlődés tényezői. Bp., 1926, Egyetemi Nyomda.

Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. Emlékezések. Bp., 1977, Európa Könyvkiadó.

Károlyi Mihályné: Együtt a száműzetésben. Emlékezések. Bp., 1973, Európa Könyvkiadó.

Kertész János: Az ifjabb Andrássy Gyula gróf irodalmi munkássága. 1896-1929. (Bibliográfia) Bp., 1933, Attila Nyomda.

Kertész János: Ifjabb gróf Andrássy Gyula és a magyar-osztrák monarchia. Bp., 1934, Sárospatak – Fischer Nyomda.

Kertész János: Lengyelország és az Andrássyak. Bp., 1936, Magyar Mickiewicz Társaság.

Közi Horváth József: Mindszenty bíboros. München, 1980, a Mindszenty-Emlékbizottság Kiadása.

C. M. Knatchbull-Hugessen: The Political Evolution of the Hungarian Nation. I-II. London, 1908, The National Review Office

A. Lawrence Lowell: Governments and Parties in Continental Europe. I-II. Boston, 1896, Boston, New York and Chicago, Houghton Mifflin Company

Wenzel Lustkandl: Das ungarisch-österreichische Staatsrecht: zur Lösung der Verfassungsfrage; historisch-dogmatisch dargestellt. Wien, 1863, Braumüller.

John Stuart Mill: A képviselői kormány. Pest, 1867, Emich Gusztáv.

John Stuart Mill: Consideration on Representative Government. London, 1861, Parker, Son, and Bourn, West Stand.

Nemzetgyűlési almanach. 1920-1922. Szerkesztette: Vidor Gyula. Bp., 1921, Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt.

Országgyűlési almanach az 1935-40. évi országgyűlésről. Szerkesztette: Haeffler István. Bp., 1935, Magyar Távirati Iroda Rt.

John Paget: Hungary and Transylvania; with remarks on their condition, social, political and economical. I-II. London, 1839, J. Murray.

Parlamenti almanach. Az 1922-1927. évi országgyűlésre. Szerkesztette: Baján Gyula. Bp., 1922, Magyar Távirati Iroda Rt. 73. o.

Pethő Sándor: Andrassy és ellenfelei. Bp., 1924, Pallas Irod. és Nyomdai R.T.

Pethő Sándor: Gróf Andrassy Gyula emlékezete. (Halálának egy éves évfordulóján a Magyar Nők Szentkorona Szövetségében tartott előadás.) Bp., 1930, Wodianer.

Rákóczi tár: történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadiszabályok, országgyűlési diariumok és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához. I-II. kötet. Szerk.: Thaly Kálmán. Pest, 1866-1868, Lauffer Vilmos.

Robert William Seton-Watson (Scotus Viator): Racial Problems in Hungary. London, 1908, Archibald Constable & Co. Ltd.

Simonyi Ernő: Angol diplomatikai iratok II. Rákóczi Ferenc korára angol levéltárakból. Pest, 1871-1877, Eggenberger Ferdinánd – MTA

Steier Lajos: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós, 1912, A szerző kiadása.

Szalay József – Baróti Lajos: A magyar nemzet története. Bp., 1895-1898, Lampel.

Szalay László: II. Rákóczi Ferenc bujdosása. Pest, 1864, Lauffer Vilmos.

Szalay László – Salamon Ferenc: Galántai gr. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, 1582-1626. I-III. kötet. Pest, 1863-1870, névtelenül.

Szalay László: Magyarország története. I-VI. kötet. Pest, 1853-1857, Lauffer-Geibel.

Székfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Budapest, 1913, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata. Új kiadás: Budapest, 1993, Holnap Kiadó

Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. I-XII. kötet. Pest, 1852-1857, Emich.

Friedrich Tezner: Der oesterreichische Kaisertitel, das oesterreichische Staatsrecht und die ungarische Publicistik. Wien, 1899, Alfred Höldner

Friedrich Tezner: Die Wandlungen der oesterreichisch-ungarischen Reichsidee. Wien, 1905, Manzschke k.u.k. Hof-Verlags- und Universitäts Buchhandlung

Friedrich Tezner: Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik. Wien, 1907, Manzschke k.u.k. Hof-Verlags- und Universitäts Buchhandlung.

Thaly Kálmán: Második Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága 1676-1701. Pozsony, 1881, Stampfel.

Thaly Kálmán: Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigadérosa és a felső-magyarországi hadjáratok 1703 - 1710. I-II. kötet. Bp., 1905, Franklin Társulat.

Thewrewk-Pallaghy Attila: Az egyedüljáró. (Elhangzott az Országos Andrássy Emlékbizottság 1932. április 12-i ülésén.) Bp., 1932, Sárkány Nyomda Részvénytársaság.

Thewrewk-Pallaghy Attila: Az ifjabb Andrássy és a különbékekísérlete. Bp., 1934, Globus.

Gustav Turba: Die Grundlage der Pragmatischen Sanction. Leipzig, 1911, F. Deuticke.

Utasítások a Magyar Királyi Csendőrség számára. Bp., 1888, Pesti Nyomda.

Vasvári Pál: Történeti Névtár. Hazánkban szerepelt nevezetes férfiak és hölgyek élet- és jellemrajzai; vezéreszmék, emlékszavak, népregék és karképekkel földerítve. I. folyam. Pest, 1847.

Vasvári Pál válogatott írásai. Szerkesztette és a bevezetést írta Fekete Sándor. Bp. 1956, Művelt Nép – TIT.

Sidney Whitman: The Realm of the Habsburgs. London, 1893, W. Heinemann.

Werbőczy István: Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae. /Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve./ Bécs, 1517.

Marian Zdziechowski: Wegri i dookola wegier. Szkice polityczno-literackie. Wilno, 1933, Pogon. Az ifj. gr. Andrássy Gyulával foglalkozó fejezetek: 121-135. o.: Europa powojenna a koncepcja hr. Juljusza Andrássy'ego, 141-151. o.: Hr. Juljusz Andrássy

e) Tanulmányok

Dr. Balogh Artúr: A belga alkotmányrevízió. In: Erdélyi Múzeum. 1895. XII. évf. 1. szám. 25-36. o.

Dr. Balogh Artúr: Többes szavazat. In: Jogállam. 1908. 481-495. o.

Concha Győző: Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén. In: Erdélyi Múzeum, 1880/2., 33- 44. o.

Egyed István: A hatásköri bíróság gyakorlata az első 10 évben. In: Jogállam. XXVII. évf. 1918. 5-6. szám. 414-425. o.

Gombosi György: Gróf Andrássy Gyula budapesti gyűjteménye. I. Régi mesterek. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 59-86. o.; II. Régi mesterek képei a tiszadobi kastélyban. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 431-436. o.; III. Modern festők. In: Magyar Művészet. III. évf., 1927. 436-352. o.

Jászi Oszkár: Szekfü és Andrássy Gyula gróf. In: Huszadik Század. 1914. II. 685-686. o.

Károlyi Mihály: Andrássy, vagy az arisztokrata. In: Történelmi Szemle. 1975. XVIII. évfolyam. 2-3. szám. /Károlyi Mihály születésének 100. évfordulójára emlékszáma/. 297-310. o.

Krónika – Céhbeliek. In: Művészet. Szerkesztette: Lyka Károly. XIII. évfolyam. 1914. II. szám. 128-144. o.

Dr. Lázár Béla: A Nemzeti Szalon története – In: Művészet. Szerkesztette: Lyka Károly. III. évfolyam, 1904, II. szám. 80-85. o.

Lutter János: Ifj. Andrássy Gyula gróf politikai eszméi. In: Külügyi Szemle. VII. évf. 1. szám. 1930. január, 21-31. o.

Nagy Miklós: Ghyczy Kálmán, mint nádori ítélőmester. (Adatok az 1848. évi törvényeink történetéhez.) In: Budapesti Szemle, 1930. 1-28. o.

Pivány Jenő: Az amerikai egyesült államok bevándorlási politikája. In: http://mtdportal.extra.hu/ADATTAR/cikktar/p_cikk/pivany_jeno_az_egyesult_allamok_bevandorlasi_politikaja.pdf

Sz. Csorba Tibor: Marian Zdziechowski (1861-1938). Különlenyomat a Pannonhalmi Szemle XIII. (1938.) évfolyamának 5. számából. Pannonhalma, 1938, Sárkány Nyomda Rt.

Vályi Félix: Andrássy Gyula kísérletei Magyarország megmentésére. In: Pesti Napló. 83. évf. 19. szám, 1932. január 24. 35-36. o.

f) Folyóiratok

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Közleményei. 1894. 21. szám.

Huszadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle. Szerkeszti: Jászi Oszkár. XVIII. kötet. Kilencedik évfolyam. 1908. Július-December. Bp., Deutsch Zsigmond és Társa Kiadása. (ifj. Andrássy választójogi tervezetéről: 613-695. o.)

g) Korabeli újságcikkek

A cernagorc kihívás. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 69. szám, 1913. március 21. 1-2. o.

A hétfői bombarobbanás óta huszonnégy óra múlt el. In: Népszava. L. évf. 78. szám. 1922. április 5. 2-3. o.

A keresztény ellenzék zászlóbontása Budán. In: Magyarország. III. évf. 40. szám, 1922. február 18. 2. o.

A keresztény földműves- és polgári párt programja. In: Magyarország. III. évf. 17. szám, 1922. január 21. 5. o.

A keresztény ellenzék egyesülése. In: Magyarország. III. évf. 81. szám, 1922. április 8. 2. o.

A legitimisták II. Ottót tartják törvényes királynak. In: Magyarország. III. évf. 77. szám, 1922. április 4. 6. o.

Andrássy átvette a Friedrich-párt vezérségét. In: Nemzeti Újság. IV. évf. 17. szám, 1922. január 21. 5. o.

Andrássy Gyula és Apponyi Albert diadalútja Nyugatmagyarországon. In: Magyarország. III. évf. 101. szám, 1922. május 5. 2-3. o.

Andrássy kilépett a Kereszténypártból. In: Nemzeti Újság. IV. évf. 4. szám, 1922. január 5. 3-5. o.

Andrássy, Rakovszky és Haller támadása a kormány ellen. In: Magyarország. III. évf. 54. szám, 1922. március 7. 1-3. o.

A pártonkívüli képviselők külön csoportot alakítottak. In: Zalamegyei Újság. VI. évf. 10. szám, 1923. január 14. 1. o.

A pokolgépes merénylet hatása a politikára. In: Népszava. L. évf. 78. szám. 1922. április 5. 4. o.

A zalaegerszegiek Friedrich Istvánnál. In: Magyarország. III. évf. 62. szám, 1922. március 16. 4. o.

Az Andrássy-Friedrich-párt hatvanöt vidéki kerületben állított eddig jelöltet. In: Magyarország. III. évf. 108. szám, 1922. május 13. 3. o.

„Az áldozatokról meg lehet állapítani, honnan kerültek ki a gyilkosok.” In: Népszava. L. évf. 79. szám. 1922. április 6. 2-3. o.

Bevonulunk Albániába. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 105. szám, 1913. május 4. 3-5. o.

Enyhülés az egész vonalon. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 72. szám, 1913. március 26. 2-3. o.

Friedrich programbeszéde Zalaegerszegen. In: Magyarország. III. évf. 71. szám, 1922. március 28. 2. o.

Friedrich zászlóbontása. In: Zalavármegye. 1922. március 27. 3-4. o.

Gyilkos tömegirtás a fővárosban – pokolgéppel. In: Népszava. L. évf. 77. szám, 1922. április 4. 1-3. o.

Hungarista helyett szittyá. In: Zalamegyei Újság. VI. évf. 26. szám, 1923. február 2. 2. o.

Megalakult a Magyar Fascista Tábor. In: Magyarság. III. évf. 288. szám, 1922. december 19. 2. o.

Megalakult a kereszténypárt vezérkara. Elnökké Andrássy Gyula grófot választották. In: Nemzeti Újság. III. évf. 45. szám. 1921. február 25. 2. o.

Megjelent a kormány választójogi rendelete. In: Magyarság. III. évf. 51. szám, 1922. március 3. 2-3. o.

Mészárlás Rózsahegyen. In: Népszava. XXXV. évf. 256. szám, 1907. október 28. (kedd) 7-8. o.

Obituary. Count Julius Andrássy. Hungarian Statesman. In: The Times, June 12., 1929, p. 11.

Orgoványtól a Dohány utcáig. In: Népszava. L. évf. 78. szám. 1922. április 5. 1. o.

Polish Autonomy Scheme. Count Andrássy as Berlin's henchman. (From a correspondent. Vienna.) In: The Times, August 15., 1916, p.7.

Proklamálták a lengyel királyságot. In: Magyar Hírlap. XXVI. évf. 309. szám, 1916 november 6., 1-2. o.

Skutari elesett. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 97. szám, 1913. április 24. 1-2. o.

Skutarit kiürítik. In: Magyar Hírlap. XXIII. évf. 106. szám, 1913. május 6. 1. o.

Sopronban keresztény legitimista párt alakult. In: Magyarság. III. évf. 261. szám, 1922. november 16. 2. o.

Szerdán mutatják be a választójogi törvényjavaslatot. In: Magyarság. III. évf. 19. szám, 1922. január 24. 5. o.

T. Gy.: A lengyel főkonzul előadása Andrássyról. Miért tartják a lengyelek a második Andrássyt Európa egyik legnagyobb államférfiának? In: Magyarság. XV. évf. 58. szám, 1934. március 13. 4. o.

Törökország békét akar. Skutarit bombázzák. Albánia független ország. Az idegen hadihajók Stambul előtt. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 263. szám, 1912. november 6., 7-8. o.

Törökország fegyverszünetet kér. In: Magyar Hírlap. XXII. évf. 270. szám, 1912. november 14. 4. o.

Végleg megalakult a pártonkívüliek parlamenti csoportja. In: Magyarság. IV. évf. 10. szám, 1923. január 14. 2. o.

Végleg megbukott a keresztény pártok fővárosi közös listájának terve. In: Magyarország. III. évf. 89. szám, 1922. április 20. 4. o.

Vox Romanae... - II. közlemény. Az enciklika és a „válasz” sorai mögött. In: Zalamegyei Újság. XIV. évf. 173. szám, 1931. július 26. 3. o.

Zalamegyei Újság. 1925. szeptember 25. 7-12. o. (A zalaegerszegi ferences templom építéséről és felszenteléséről)

h) II. világháború utáni forráskiadványok

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Harmadik kötet. A magyar munkásmozgalom a 20. század első éveiben és az 1905-1907-es forradalmi válság idején. 1900-1907. Bp., 1955, Szikra – Magyar Munkásmozgalmi Intézet.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Negyedik kötet. A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején. 1907-1918. Első rész. 1907-1914. Budapest, 1966, Kossuth Könyvkiadó – A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete.

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906-1913. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta. Kemény G. Gábor. Bp., 1971, MTA Történettudományi Intézet – Tankönyvkiadó.

Magyarországi pártprogramok 1919-1944. Szerkesztette: Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Bp., 2003, ELTE – Eötvös Kiadó.

IV. Szakirodalom

Az európai utas. Ifjabb gróf Andrássy Gyula emlékezete. A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. habil. Holló József Ferenc. Bp., 2010, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Ifjabb Gróf Andrássy Gyula Alapítvány.

Betlér és Krasznahorka. Bp., 2005, Rubicon.

Bölgöny József: Magyarország kormányai 1848-1992. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1992, Akadémiai Kiadó.

Cieger András: Politikai korrupció a Monarchia Magyarországn. Bp., 2011, Napvilág Kiadó.

Csapó Csaba: A magyar királyi csendőrség története. 1881-1914. Bp., 1999, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

Csunderlik Péter: A „kicsapó és megfeneklő hullám”. A száműzött Rákóczi poétikája. In: http://kommentar.info.hu/iras/2011_2/a_kicsapo_es_megfeneklo_hullam

Diószegi István: A Ferenc József-i kor. Magyarország története 1848-1919. Budapest, 1999, Vince Kiadó.

Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. 1867-1918. Bp., 2001, Vince Kiadó.

Erdei Gyöngyi: A múpártoló Budapest. Bp., 2003, Városháza.

Géber Antal: Magyar gyűjtők I. Kézirat. A Szépművészeti Múzeum Könyvtárában. Bp., 1970, Összeállította: Tóth Melinda.

Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923. Bp., 1977., Akadémiai Kiadó.

Gerő András: Az elsőpró kisebbség. Bp., 1988, Gondolat.

Gerő András: Dualizmusok – A Monarchia Magyarországa. Bp., 2010, Új Mandátum Könyvkiadó.

Gróf Andrássy Gyula – A lángoló zseni. Gödöllő, 2009, Gödöllői Királyi Kastély Múzeum. (Időszaki kiállítás 2009 június 5. és szeptember 27 között.)

Hanák Péter: 1867 – európai térben és időben. Bp., 2001, História – MTA Történettudományi Intézete.

Horváth Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig. In: Jogtörténeti Szemle. 2007/1., 4-15. o.

Horváth Attila: Alkotmányjogi javaslatok és reformok. 1790-1949. Bp., 2006, MTA Politikatudományi Intézet. Working Papers in Political Science.

Jakócs Dániel: L. N. Tolsztoj és a magyar kultúra. In:
<http://vilagszabadsag.hu/index.php?f=1362>

Jeszenszky Géza: Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918). Budapest, 1994, Magyar Szemle Könyvek.

Katalog der galerie alter meister. Bearbeitet von Andor Pigler. Bp., 1967, Akadémiai Kiadó.

Arthur J. May: The Passing of the Hapsburg Monarchy. 1914-1918. Volume One. Philadelphia, 1966, University of Pennsylvania Press.

Molnos Péter: Egy politikus műgyűjtő: gróf Andrássy Gyula. A gyűjtés arisztokratája. In:
<http://www.kieselbach.hu/magazin/mugyujtes/andrassy> (2012. december 28.)

Mravik László: „...Hercegek, grófok, naplopók, burzsoák...” Száz év magyar képgyűjtése I. rész. In:
<http://www.kieselbach.hu/cgi-bin/kieselbach.cgi?MENUID=HIREK&HIRID=422&ARCHIV=&KATID=261>

Pap József: A Juriga-ügy. A szólásszabadság határai és a képviselői mentelmi jog. In:
<http://tortenelem.ektf.hu/efolyoirat/04/papj.htm>

Pártpanoptikum. 35 választás, 256 párt Magyarországon. 1848-1990. Írta és összeállította: Jónás Károly. Bp., 1990, INTERART.

Pesti Sándor: Az újkori magyar parlament. Bp., 2002, Osiris Kiadó.

Pók Attila: A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszedik Század” társadalomszemlélete (1900-1907). Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó.

Révész T. Mihály: A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon. 1867 – 1875. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó.

Somogyi Éva: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867 – 1906.) Budapest, 1996, História – MTA Történettudományi Intézet.

Szalai Miklós: Andrassy a kiegyezésről. In: Valóság. 1995/10. 26-41. o.

Szalai Miklós: Az 1885-ös főrendiházi reform. In: Múltból a jövőbe. Tanulmányok. Szerk.: Pölöskeli Ferenc – Stemler Gyula. Bp., 1997, ELTE-BTK. 28-43. o.

Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula élete és pályája. Bp., 2003, MTA Történettudományi Intézet.

Szalai Miklós: Ifj. Andrassy Gyula helye a magyar politikai gondolkodás történetében. In: Világosság. 2001/7-9. 149-164. o.

Szalai Miklós: Ifjabb Andrassy Gyula gróf pályájának első szakasza. (1860-1904). In: Századok. 1997/3. 623-676. o.

Szalai Miklós: Részletek ifj. Andrassy Gyula politikai naplójából (1907-1913). In: Történelmi Szemle. 2002/1-2. 165-203. o.

Szalai Miklós: Választások a száz év előtti Magyarországon. In: Múltunk. 1996/4. 3-22. o.

Szalai Miklós: Választójogi reformkísérlet a századforduló Magyarországon. In: Múltunk. 2000/2. 60-91. o.

Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika. Pozsony, 1995, Kalligram Könyvkiadó.

Szente Zoltán: Kormányzás a dualizmus korában. Bp., 2011, Atlantisz.

Szépművészeti Múzeum. A Régi Képtár katalógusa. Készítette: Pigler Andor. Bp., 1954, Akadémiai Kiadó.

Szívós Erika: A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867-1919. Bp., 2009, Új Mandátum Könyvkiadó.

Tefner Zoltán: Az 1863-as lengyel felkelés és az európai politika. Érd, 1996, Lénia Kiadó.

Tefner Zoltán: Az ausztrópolonizmus utolsó békeévei. In: Valóság. 2006/5. 16-47. o.

Tefner Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914. Bp., 2007, L'Harmattan Kiadó.

Tefner Zoltán: Hohenwart, Beust, Andrassy és a lengyelkérdés. In: Valóság, 2004/8. 37-63. o.

Tokody Gyula – Niederhauser Emil: Németország története. Bp., 1983, Akadémiai Kiadó.

Tyekvicska Árpád: „Ahogy régen, most is boldog voltam velük.” Mindszenty (Pehm) József és Zalaegerszeg. In: Zala megye ezer éve. Főszerkesztő és felelős kiadó: Vándor László (Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága). Zalaegerszeg, 2000.

Vermes Gábor: Tisza István. Bp., Osiris Kiadó, 2001.

Závodszy Géza: Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője. In: Magyar Könyvszemle, 1987/1.

Zsoldos Ildikó: Pártviszonyok és országgyűlési képviselő-választások Szabolcs vármegyében 1905-1906-ban. PHD-Értekezés. Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola. Miskolc, 2008.

V. Lexikonok

Brockhaus Enzyklopädie. Vierter Band. Hro-Cos. Mannheim, 1987, F.A. Brockhaus.

Brockhaus Enzyklopädie. Zehnter Band. Herr-Is. Mannheim, 1989, F.A. Brockhaus.

Brockhaus Enzyklopädie. Dreizehnter Band. Lah-Maf. Mannheim, 1990, F.A. Brockhaus.

Brockhaus Enzyklopädie. Dreiundzwanzigster Band. Us-Wej. Mannheim, 1994, F.A. Brockhaus.

Encyklopédia Slovenska. II. Zvärok. E-J. Bratislava, 1978, VEDA (Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied).

Magyar Katolikus Lexikon. II. kötet. Bor-Éhe. Bp., 1993, Szent István Társulat.

Magyar Katolikus Lexikon. XIII. kötet. Szentl – Titán. Bp., 2008, Szent István Társulat.

Magyar képzőművészek lexikona. I. kötet. Írták: Szendrei János és Szentiványi Gyula. Bp., 1915, Endrényi Imre (Szeged).

Művészeti Lexikon. I. kötet (A-K). Bp., 1935, Győző Andor kiadása

Művészeti Lexikon. I. kötet. Főszerkesztők: Zádor Anna és Genthon István. Bp., 1965, Akadémiai kiadó

Magyar Nagylexikon. II. kötet. And-Bag. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó.

Magyar Nagylexikon. XIII. kötet. Mer-Nyk. Bp., 2011, Magyar Nagylexikon Kiadó.

Magyar Nagylexikon. XVIII. kötet. Unh-Z. Bp., 2004, Magyar Nagylexikon Kiadó.

Magyar Színházművészeti Lexikon. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó.

Révai Új Lexikona. IX. kötet. Gym-Hol. Babits Kiadó. Szekszárd, 2002, Babits Kiadó.

Révai Új Lexikona. XVII. kötet. Sz-Toa. Babits Kiadó. Szekszárd, 2002, Babits Kiadó.

Zalai életrajzi lexikon. 3., javított, bővített kiadás. Zalaegerszeg, 2005, Deák Ferenc Megyei Könyvtár.

Összefoglaló

Jelen disszertáció főként az eddig nem feldolgozott és nem analizált korabeli primer forrásanyagra támaszkodva ifj. gr. Andrassy Gyula politikai, tudományos és kulturális tevékenysége fő irányelveinek bemutatását tűzi ki célul. Az életmű feldolgozása során – a szekunder irodalom felhasználásával – három nagy forráscsoportot vettem alapul: a) ifj. gr. Andrassy Gyula művei: könyvek, tanulmányok, újságcikkek, politikai naplója (Albánia megalakítására vonatkozóan), beszédek; b) törvények, rendeletek; c) korabeli sajtóanyagok.

Ifj. Andrassy külpolitikusként fontos szerepet játszott az önálló Albánia létrehozásában, majd a Közép-Európai és európai egység megvalósulását és a lengyel államiség helyreállítását szorgalmazta, bár a Monarchia utolsó külügyminisztereként (1918. október 24-től november 2-ig) az elképzeléseit már nem tudta megvalósítani. Ellentmondásos belügyminiszteri időszaka alatt (1906-1910) kidolgozta sokat bírált plurális választójogi reformtervezetét és számos aratósztrájk, munkásmozgalmi megmozdulás letörésére, ill. szakszervezeti csoport felfüggesztésére került sor. Az irányítása alatt álló csendőrség gyakran önkényesen túllépte a hatáskörét, mint a 15 emberéletem követelő, 1907. október 27.-én lezajlott csernovai tragédia esetében. A magyar jogállamiság továbbfejlesztéséhez a politikus alkotmánybiztosítékok (1907:LVIII-LXI. törvények) bevezetésével járult hozzá. Jog- és társadalomtudományi tevékenységének a magyar alkotmányjog és alkotmánytörténet állt a középpontjában. A közjogi historizmus értelmezési tartományán belül megírt tudományos főműve, *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* c. háromkötetes monográfiája (1901, 1905, 1911). Kultúrpolitikusként nevéhez fűződik a Fő u. 11. szám alatti budapesti palotájában és tőketerebesi, majd tiszadobi kastélyában Magyarország egyik legfontosabb arisztokrata magángyűjteménye. Elsőként gyűjtötte a francia impresszionista festők alkotásait, művészeti tárgyú tanulmányokat is írt, reprezentatív tisztségként az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat és a Nemzeti Szalon elnöki tisztét is ellátta. Pártszervezőként a dualista rendszerben az Országos Alkotmánypárt elnöke volt, majd a Horthy-korszakban a keresztény-legitimista csoportosuláshoz tartozott, mint a második királypuccs külügyminiszter-jelöltje, ill. a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, ill. a Keresztény Nemzeti Földműves és Polgári Párt elnöke. Mindkettő Zala vármegyei és Zalaegerszegi elnöke az akkor még fiatal zalaegerszegi plébános, Mindszenty József volt.

Ifj. gr. Andrassy Gyula a magyar arisztokraták Dessewffy Aurél-féle fontolva haladék típusának jellegzetes megtestesítője. Ez a fontolva haladás jelöli ki perspektíváját, mozgásterét és korlátait egyaránt.

Summary

The aim of my dissertation is the presentation of the guidelines of the political, scientific and cultural activity of Count Gyula Andrásy the Younger by means of primary sources, which have not been analysed until now. I took three great source groups for my basis: I. The works of Count Gyula Andrásy the Younger: books, studies, articles, political diary (in the matter of Albania's independence), speeches; II. Laws and decrees; III. Contemporary press.

In the field of foreign policy, Count Gyula Andrásy the Younger played an important role in the formation of the independent Albania, then he urged the Central-European and European unity and the restoration of the independence of Poland, but he couldn't put his program into effect as the last Foreign Minister of Austria-Hungary (24 October – 2 November 1918). His activity as Hungarian Interior Minister (1906-1910) was contradictory. He elaborated his widely criticized bill of plural voting and there were numerous repressions of reaper strikes and labour movement as well as disestablishments of trade-union groups. Under his direction the gendarmerie often had recourse to force, for example at the Černová massacre on 27 October 1907, in which 15 people were killed. On the other hand he improved the Hungarian constitution with constitutional guaranties (Acts LVIII-LXI of 1907). As a scientist he dealt with Hungarian constitutional law and Hungarian constitution's history. His most important scientific work, written in the spirit of legal historicism, is a three-volume monograph entitled *The Development of Hungarian Constitutional Liberty* (1901, 1905, 1911). In the field of culture he had one of the most important aristocratic private collections in his palace in Budapest (Fő street 11.) and in his castles in Töketerebes, then in Tiszadob. In Hungary he was the first collector of French impressionist painters, he wrote essays about the fine arts and he was the president of the National Society of Hungarian Fine Arts and the National Salon. As a party leader under the Dual Monarchy he was the president of the National Constitution Party, then under the Horthy era he was a prominent member of the Christian-legitimist group as candidate Foreign Minister under the second attempt of emperor Charles IV to reclaim throne of Hungary and he was the president of the Christian National Union Party and Christian National Agricultural Workers' and Civic Party. In Zala County and in Zalaegerszeg the local president of these Christian parties was József Mindszenty, who was a young parish priest in Zalaegerszeg at that time.

Count Gyula Andrásy the Younger is a typical representative of progressive conservative type of the Hungarian aristocrats like Count Aurél Desseffy. The conservative progression determines both of his perspectives, his latitude and his limits.